

predelih delali z izsekavanjem gozda in požiganjem, v lazih pa s požarjenjem.⁴⁷ Kotnik je opisal pridobivanje njivskih površin s požigalništvom, z delanjem novin. Tak način so v 20. stoletju vse bolj opuščali.

Jeseni 1917 je grofov najemnik Jedlovčnik v Ludranskem vrhu posejal novino ali laz z ržjo, da bi imel kruha.⁴⁸ Na območju Črne so nekatere rudarske družine »sicer redko, a le, do druge svetovne vojne še pridobivale plodno zemljo s požarjenjem. Tudi frate so okoliški kmetje delali redko, zadnjo okoli leta 1940.«⁴⁹ V Koprivni je eden izmed gozdarjev leta 1948 podrl les in tam naredil frato. Na njej je posejal rž. Pridelek je družina imela za tri leta.⁵⁰ Golosek in požiganje, s tem pa nastajanje frat in novin, je v začetku 50. let prepovedalo Gozdno gospodarstvo. Golosek in požig stelje je avtorica prispevka leta 1992 videla na Breznici. Štore so spravili iz zemlje s pomočjo buldožerja. Na novo pridobljeni njivi so posejali žito.

Po drugi svetovni vojni se je v Mežiški dolini zmanjšala površina njiv, ker so kmetje, zlasti v 60. in 70. letih, opustili njive in jih spremenili v travnike, ponekod pa jih pustili zarasti. V dolinskem delu so jih spremenili tudi v stavbne parcele.⁵¹

Tako kot na Koroškem, so tudi tu kmetje največ površin zasejali z žitaricami, predvsem z ržjo. Pred drugo svetovno vojno so tu skoraj vsi kmetje še pridelovali rž, pšenico, ajdo, proso, ječmen, oves, krompir, repo, redkev, kolerabo, peso, zelje in korenje. Kmetje v nižinskih predelih pa še gojijo koruzo, sončnice, mak, fižol in buče.⁵² V hribovitih delih doline so zadnji kmetje sejali lan v 60. letih, v dolini pa so v tem času opuščali sončnice, mak, ber, oljno repico in proso. Desetletje pozneje so opuščali pridelovanje rži, pšenice in drugih žit. Višje ležeče kmetije so tudi krčile vrste in količino žit, vendar so še sredi 90. let sejali rž in oves. Namesto žitaric so posejali površine s silažno koruzo, krompirjem, deteljo in travo.

Med žita sodi tudi pira, pšenica rdeče barve, katere domovina je najbrž Kavkaz, v glavnem pa Perzija.⁵³ To v srednjem veku precej razširjeno žitarico so opuščali v 19. stoletju. Podatkov, da so jo sejali tudi v Mežiški dolini, do sedaj avtorica ni našla. V bližnji Dravski dolini, v Trbonjah in v Šentjanžu nad Dravčami, so piro imenovali pijanka in so jo pridelovali še nekaj let po drugi svetovni vojni, najpogosteje skupaj s pšenico, med katero je rasla. Iz njene moke so pekli kruh predvsem ob žetvi. Kdor je tega kruha zaužil preveč, je lahko bil okajen.⁵⁴

Na Koroškem, zlasti v dolini Drave, so v 18. stoletju pridelali precejšnje količine lanu, kar navaja tudi Kotnik⁵⁵. Pridelovanje te surovine za blago je z navodili pospeševala tudi cesarica Marija Terezija. Šorn za omenjeno obdobje ugotavlja, da je Koroška večino lanu izvozila v druge dežele in ga manj pridelovala v fino platno.⁵⁶ Z razvojem industrije in uvajanjem bombažnih tkanin je upadalo povpraševanje po tovrstni surovi-

⁴⁷ A. Baš, Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana 1980, 23.

⁴⁸ Mir, 31.5.1918, št. 22, 122.

⁴⁹ A. Baš, Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana 1980, 23.

⁵⁰ Mir, 31.5.1918, št. 22, 122.

⁵¹ M. Makarovič, Črna in Črnjani. Ljubljana 1986, 208-209.

⁵² K. Oder, Terenski zapisi, Koprivna 1989.

⁵³ Isti, Občina, 97.

⁵⁴ Isti, TZ 1985-1993.

⁵⁵ F. Kotnik, O piri in ženitovanjskem kruhu. Etnolog 1944/XVII, 51-61.

⁵⁶ K. Oder, TZ, 1987.

⁵⁷ Pravi, da so v Korotanu sejali mnogo lanu in konopelj.-v: Slovenske starosvetnosti, 28.

⁵⁸ J. Šorn, Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758-1775. ČZN 1979 št.1-2, 192.

ni. »Na južnem Koroškem so do druge svetovne vojne še pridno sejali lan.«⁵⁷ Na Strojni so ga »še okoli 1950. leta sejali na petih domačijah, pridobivali laneno predivo in olje. Laneno seme so stiskali pri Jergaču in Jezerniku na Libeliški gori vse do 1965. leta.«⁵⁸ V hribovitih krajih, predvsem zgornjega dela Mežiške doline, so ga zadnji kmetje sejali v 60. letih.

Večji in kvalitetnejši pridelek posamezne poljščine ni odvisen samo od tal in vremenskih razmer, temveč tudi od gnojenja. Hlevski gnoj ostaja primarni vir gnojenja, ob njem pa skoraj vsaka kmetija za boljši pridelek uporablja še umetna gnojila. Kotnik je opisal gnojvožo, delovno šego, v kateri je predstavil način spravila hlevskega gnoja na njive in ob tem navedel tudi imena »delavcev«.⁵⁹ Obravnavana oblika medsebojne pomoči pri poljedelstvu začne izginjati z uvajanjem mehanizacije. Spremembe v primerjavi z opisanim načinom gnojvože so nastale v načinu prevoza in v zmanjšanju števila sodelujočih. V strminah so nekateri kmetje že konec 50. let uporabili vitel, na katerega so privezali stara prevozna sredstva. Na njivi so gnoj z voza še vedno spravljali s *kreulnom* in ga ročno trosili z vilami. Prevažanje s traktorjem se je splošno uveljavilo v 70. letih, ko je večina imela vsaj en traktor. Ročno trosenje gnoja so v dolini in na položnih terenih kmetje opuščali v 70. letih z uvedbo rabe prvih trosilk in škropilnic gnojnice.

V 60. letih so kmetje na domačem trgu že lahko kupili traktorje znamk: »Ursus«, »Ferguson«, pozneje še »Lintnar«, »Lamburdžinija«, »Tigron«, »Karari« in »Zetor«. Na manjših kmetijah pa je še danes najbolj razširjen manjši traktor »Tomo Vinkovič«.⁶⁰

Nakup različnih strojev za potrebe kmečkega gospodarstva je za posameznega kmeta bila finančna obremenitev, ki je niso zmogli še zlasti kmetje brez gozda, zato so ustanavljali strojne skupnosti. Prvo uradno strojno skupnost so ustanovili kmetje v Topli leta 1974. Neformalne skupnosti so sestavljali po trije kmetje že v 50. letih, ko so kupovali elektromotorje.⁶¹

2. Živinoreja

Na živinorejo so vsebinsko vezani članki o pastirskih običajih⁶², o pustotah in svetem Martinu. Reja govedi in drugih živali je bila pomembna dejavnost vsake kmetije. V katastrski občini Leše je 22 kmetov leta 1832 redilo 7 konj, 3 bike, 6 volov, 55 krav, 46 telet, 180 ovac in 105 plemenskih svinj.⁶³ Skozi stoletje se je število posameznih vrst živali spreminjalo, skupna pa je ostala skrb za preskrbo krme.

Še v začetku 19. stoletja so na pobočjih Pece, Raduhe in Uršlje gore imeli skupne pašnike za pašo nemolznega goveda, drobnice in žrebet čez vso poletje. S planinskimi pašniki so gospodarile občine, posamična gospodstva ali so bili dani v služnostno pravico.

V 20. stoletju so kmetje iskali različne oblike paše. Nekateri kmetje iz spodnjega dela doline so do 1. svetovne vojne vodili živino past na Luže in na Olševo, pozneje pa na Rišperk ali h Kumru. Nižinski, dolinski kmetje iz Raven, Prevalj in Mežice so pogosto

⁵⁷ P. Zablatnik, Teritev, 149.

⁵⁸ M. Makarovič, Strojna in Strojanci. Ljubljana 1982, 153.

⁵⁹ F. Kotnik, Gnojvoza ali gnojvoža. v: ČZN, 15 in Slovenske starosvetnosti, 43-44.

⁶⁰ K. Oder, TZ, 1989.

⁶¹ Isti, TZ, 1989.

⁶² F. Kotnik, Pastirski običaj o hinkoših v dobrolski okolici; Šmarčica - pastirski praznik. Mladika 1923, 238.

⁶³ Catastral Schaetzungs Elaborat der Gemeinde Liescha 1828-1940. Arhiv Slovenije.

dajali živino na pašo hribovskim kmetom z lastnimi pašniki. Pašnino so najpogosteje poravnali v naturalijah - s pridelki, poljščinami ali sadjem, pač s tistim, česar hribovski niso pridelali sami. Pašnino so tudi odslužili s *šihiti* ob košnji in žetvi.

Skrb za krmo je kmete povezala v pašne skupnosti. Prva taka skupnost je omenjena leta 1909 - to je bila živinorejska zadruga Tolsti vrh⁶¹. Zadruga je imela svoje pašnike, na katerih so pasli okrog 80 glav živine. V pašno skupnost so se pred prvo svetovno vojno povezali tudi kmetje v Koprivni. Prva leta po drugi svetovni vojni so imeli težave s pašo, a so kmetje sredi 50. let že imeli skupne pašnike. Konec 80. let je v Mežiški dolini obstajalo 17 pašnih skupnosti.⁶⁵

Pasli so največkrat otroci, tudi mlajši od 7 let. Z uporabo «električnih» pastirjev pa so to otroško delo na kmetijah opuščali. Pri Mežnarju v Koprivni so že okrog leta 1950 uporabljali pastirja na baterije, desetletje pozneje pa električnega. Tudi pri Jeklnu v Koprivni so imeli električnega pastirja že pred letom 1968. Pri Polesniku na Lešah so z njim pasli od leta 1967, pri Blatniku na Dobrijah pa v 70. letih.⁶⁶

Govedo so uporabili kot tovarne živali, pa za mleko in meso. Dajalo pa je tudi gnoj. Število goved v Mežiški dolini je skozi stoletje nihalo. Tako so leta 1900 našteji 6.637 glav, leta 1960 samo 3.167 in leta 1985 spet 4.780 glav.⁶⁷ Na posameznih hribovskih kmetijah so pred drugo svetovno vojno redili 16-26, na dolinskih pa 8-16 glav goved. Po vojni pa se je število skoraj prepolovilo.⁶⁸

Na upadanje števila goved je vplivalo tudi uvajanje traktorjev v 60., zlasti pa v 70. letih. Še po drugi svetovni vojni najpomembnejše tovarne živali na kmetijah, vola, danes ne redijo več. Spremembe v govedoreji so nastale tudi pod vplivom prizadevanj kmetijske pospeševalne službe, ki je v 70. letih pospeševala rejo pitancev, plemenskih telic in mlečno proizvodnjo.⁶⁹

Še v 19. stoletju so kmetje na obravnavanem območju redili precej ovac. To je bil tudi čas, ko je triboško in staro koroško ovco izpodrivala solčavska ali jezerska ovca⁷⁰. Že v 20. letih 19. stoletja so na Thurnove ovčje pašnike na Riški gori pri Črni pripeljali čredo španskih ovac merido.⁷¹ Na hribovskih kmetijah so še pred prvo svetovno vojno redili po sto in več ovac, nato so njihovo število postopno zmanjševali. Leta 1900 je bilo na tem območju 5.435 ovac, leta 1989 pa le še 595.

V začetku 80. let so kmetje na Strojni redili od 3 do 10 ovac⁷², v Koprivni pa skoraj desetletje pozneje še po 20-30 in tudi po 40 ovac, pri Papežu na Lešah pa le še 4-5, pri Polesniku na Lešah pa nobene več. Nobene več v tem času nimajo tudi pri Blatniku in Župancu na Dobrijah.⁷³

V 19. stoletju so ovce redili zaradi volne, mesa in sira. Kožo so porabili za obleko in mehove, iz loja pa delali sveče in milo. Po drugi svetovni vojni so uporabo omejili le na volno in meso.

⁶¹ Dr. Moravski, Slovenski Korotan. Celovec 1919, 39.

⁶⁵ K. Oder, TZ; Isti, Občina Ravne, 100-101.

⁶⁶ Isti, TZ, 1989.

⁶⁷ Isti, Občina Ravne, 101.

⁶⁸ Isti, TZ, 1989.

⁶⁹ Isti, TZ, 1989.

⁷⁰ F. Kotnik, O valjanju domačega sukna. Doneski k zgodovini domače suknarske obrti, SE 1949, 11.

⁷¹ A. Thurn, Die Wirtschaftliche Entwicklung Sued-Ost. Kaerntens im 19. Jahrhundert. Rokopisna disertacija 1949 (Univerza Graz).

⁷² M. Makarovič, Strojna, 162.

⁷³ K. Oder, TZ, 1989.

Opuščanje reje ovac odraža splošni razvoj, dvig standarda in prevlado drugih tkanin nad domačim suknom. Ovčje meso sta nadomestili govedina in svinjina, ki ju je z rabo zamrzovalnih skrinj moč pripraviti tudi sredi poletja.

Konjereja v Mežiški dolini ni predstavljala posebne dejavnosti, temveč je postala pomembna z razvojem industrije. To lahko sklepamo tudi iz podatka, da so na Lešah, kjer je sredi prejšnjega stoletja deloval eden največjih premogovnikov na Slovenskem, leta 1830 našli le 2 konja, dve leti pozneje pa 7.⁷¹ Okrog prve svetovne vojne so na vsaki večji kmetiji v dolini imeli dva do osem konj, uporabnih predvsem za prevažanje tovorov. Za železarno na Prevaljah pa je sredi prejšnjega stoletja vsak dan vozilo 150 konj surovo železo iz Loellinga, še za 80 konj pa je imela železarna sklenjen dodaten dogovor.⁷⁵ Ob koncu 19. stoletja je premogovnik na Lešah z lastnimi konji prevažal premog po konjski železnici na Prevalje.⁷⁶ Svoje konje je imel tudi rudnik svinca in cinka v Mežici.⁷⁷

Leta 1900 so v Mežiški dolini našli 353 konj, 1960. leta 381, leta 1985 pa le še 65.⁷⁸ Po drugi svetovni vojni so pri Jeklnu v Koprivni še delali z enim ali dvema paroma konj. Pri Lipoldu so število konj kombinirali s številom volov, npr. 3 pare volov in 1 konj ali 2 para volov in 2 konja. Tudi pri Papežu na Lešah so v tistem času še delali s parom konj, pri Podlesniku pa z enim konjem vse do leta 1983. Blatnik z Dobrij je v začetku 20. stoletja s parom konj vozil svinec za rudnik v Mežici, drugi par je bil doma za pomoč pri vožnji čez klanec. Pri Blatniku so imeli konja do leta 1965, Županc pa je vse do leta 1960 z njim *fural* material za novogradnje.⁷⁹

V zadnjih letih postaja reja konj spet privlačna in jo povezujejo z rekreacijo in turizmom.

3. Gozdarstvo

Več kot 60% površine Mežiške doline - še zlasti v njenem zgornjem delu - je porasle z gozdom, ki so ga skozi stoletja izkoriščali za potrebe rudarstva in fužinarstva. Kmetje so les rabili za gradnjo hiš, izdelavo pohištva, posode, obuval, različnega orodja in za pripravo stelje. Za steljo so uporabili jesensko listje, želi so praprot, iz vej iglavcev pa so pripravljali steljo. V novejšem času nastiljajo z žagovino in oblanjem.

Steljeraja⁸⁰, priprava stelje, je eno izmed del na kmetiji, pri katerem je sodelovalo večje število ljudi. Še posebej na velikih kmetijah in na tistih z lastnim gozdom. Bajtarji in najemniki kmetij brez gozda so morali iskati možnost priprave stelje pri lastniku, ki je določal pogoje.

Od srede 19. stoletja so kmetije v Mežiški dolini kupovali grofje Thurni⁸¹, rudniki in drugi nekmečki posestniki. Tako je ob začetku druge svetovne vojne bilo v nekmečkih rokah 167 posesti z 11.979,93 ha zemljišč.⁸² Omenjeni lastniki so zaposlovali gozdne

⁷¹ Catastral Schaetzungs Elaborat der Gemeinde Liescha 1828-1940. Arhiv Slovenije.

⁷⁵ K. Oder, Občina Ravne, 142.

⁷⁶ K. Oder, TZ, Leše 1986.

⁷⁷ K. Oder, TZ, 1989.

⁷⁸ K. Oder, Občina Ravne, 105.

⁷⁹ K. Oder, TZ, 1986-89.

⁸⁰ F. Kotnik, Steljeraja. Slovenske starosvetnosti, 45-49.

⁸¹ Do leta 1900 so kupili 56 kmetij in si do druge svetovne vojne pridobili še 39 kmečkih posesti. Skupno so imeli v lasti 8.251,72 ha.

⁸² K. Oder, Občina Ravne, 170.

nadzornike, ki so skrbeli in nadzorovali njihove gozdove. Tako so vzpostavljali tudi določen odnos do najenikov kmetij in do drugih prosilcev za »gozdne dobrine«.

Gozdni nadzornik je v okviru gospodarjenja z gozdom leta 1891 v prevaljski občini prepovedal pripravo stelje iz smrekovih vej. Ker pa takrat ni bilo listja, so za steljo uporabili hojo.⁸⁵ Nadgozdarstvo grofa Thurna v Mušeniku je leta 1911 prepovedalo nabiranje jagod, črnic in malin v grofovskih gozdovih in planinah.⁸⁶ Privoščili pa so si tudi šikane. Tako so npr. grofovemu najemniku Jedlovčniku v Ludranskem vrhu spomladi leta 1918 grofovi delavci med rž nasadili smrekove mladike in tako uničili dobršen del pridelka.⁸⁵

Pripravljanje stelje s pomočjo sosedov in *ofarjev* je bilo bolj razširjeno v spodnjem delu Mežiške doline kot v zgornjem, čeprav so jo poznali tudi tam⁸⁶. Danes steljeraje, kot jo je opisal Kotnik, nikjer več ne pripravljajo. Tudi steljo iz iglavcev manj uporabljajo, saj v moderno urejenih hlevih tako nastiljanje ne ustreza več. V Koprivni v 80. letih skoraj niso več pripravljali stelje. Kolikor pa še, si jo je vsak kmet pripravil sam s pomočjo družinskih članov. Hodili pa so pomagat v Toplo.⁸⁷ Steljeraja je predstavljala nekakšen likof, zaključek zunanjih del, in je morala biti končana do Lenarta. Pri Rifnu nad Prevaljami so jo tako pripravljali vse do leta 1980, potem so jo opustili, ker so preuredili hlev.⁸⁸

Za pripravo stelje so v začetku stoletja rabili par *krempljev*, s katerimi so splezali na drevo in s sekiro odsekali veje skoraj do vrha. Ker so s kremplji precej ranili drevesa, so pri delu uporabljali tudi *dolge lojtre*⁸⁹. Po ustnem izročilu naj bi bilo delo s kremplji prepovedano v začetku stoletja⁹⁰. To pa je tudi čas, ko so začeli opuščati klestenje vej na stoječem drevesu; čisto opustili pa so ga po drugi svetovni vojni. Doma so smrekove veje sekali s sekiro steljčnico.

Način pridobivanja stelje se je spremenil z uvedbo novosti, med katerimi sta najvidnejši motorka ali motorna žaga, in raba slamoreznice. Z motorno žago so začeli podirati drevesa v zgornjem delu doline že sredi 50. let. Potem so podretemu drevesu odsekali veje in jih vozili domov.

Z uporabo slamoreznic, t. i. *futermašinov*, ki so jih premožnejši kmetje kupovali že v drugi polovici 19. stoletja⁹¹, in motorjev⁹², stelje doma niso več sekali, temveč rezali. S tako mehanizacijo tudi niso več potrebovali toliko delavcev, kot pri ročni pripravi.

4. Ribišтво

Ribolov v Mežiški dolini nikoli ni predstavljal pomembnejše gospodarske dejavnosti, ampak je bil le dopolnilo k prehrani in oblika preživljanja prostega časa. Kotnik je

⁸⁵ Mir. 10.1.1892. 1.

⁸⁶ Mir. 5.8.1911, št. 40, 250.

⁸⁵ Mir. 31.5.1918, št. 22, 122.

⁸⁶ Steljeraja in gnojvoža sta omejena -na kraje ob Meži do Mežici in na hribe med Mežo in Dravo. Proti zahodu segata, kolikor mi je znano, do Šent Danijela, proti vzhodu pa do Šentjana v slovenjgraškem okraju in do Vuzenice.-

⁸⁷ K. Oder, TZ 1988.

⁸⁸ K. Oder, TZ, 1989.

⁸⁹ F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 45.

⁹⁰ K. Oder, TZ 1989.

⁹¹ Pri Polanški v Koprivni je gospodar kupil prvo slamoreznico že leta 1880, drugo tudi na vodni pogon pa leta 1938; pri Jeklnu v Koprivni so slamoreznico na ročni pogon izpred prve svetovne vojne pozneje preuredili na motorni pogon.

na področje ribolova segel s prispevkom Sulec ali Sulač⁹⁴. V reki Meži živi potočna postrv, v spodnjem delu reke Meže pa tudi nasajena ameriška postrv.⁹⁵

Konec 16. stoletja je imela pravico do ribolova gosposka iz Pliberka. Če jih sama ni lovila, je to pravico dala v zakup. Gosposki so lovili ribe njihovi stalni ribiči. Čez celo leto so ji morali tedensko dajati en obed rib. Ta je štel 24 postrvi ali lipanov. Loviti so smeli le s trnkom, in nikakor ne z mrežo.⁹⁶

Že v prejšnjem stoletju pa so smeli v Meži ribariti tudi posamezniki. V 50. letih so se ribiči povezali v ribiško društvo. Danes lovijo ribe praviloma z ribiško palico in s trnkom predvsem v spodnjem delu reke Meže.

5. Obrt

Blago je ena izmed kulturnih sestavin s področja oblačilne kulture ter obrtne in rokodelske dejavnosti. Izdelovanje blaga⁹⁶, še zlasti pa pridelava surovin, je vse do prevlade industrijskih tkanin potekala na kmetijah. Dejavnosti, vezane na proizvodnjo tekstila (pletilstvo, tkalstvo, klobučarstvo, vrvarstvo), so v 18. stoletju uvrščali k obrtnim dejavnostim. Leta 1762 se je v vsej Koroški s proizvodnjo tekstila profesionalno ukvarjalo 74% izdelovalcev. V celi Koroški pa je od vseh obrtnikov bilo kar 74% tkalcev. V Guštanju (Ravnah) je takrat delalo 12 mojstrov in 5 pomočnikov različnih obrti, med njimi 5 tkalskih mojstrov in 3 tkalski pomočniki.⁹⁷ V 20. stoletju med obrtniki ne najdemo tkalca. Znano pa je, da so še po drugi svetovni vojni na kmetije prišli tkalci v štero. Zadnji znan tkalec v Mežiški dolini je prenehal z delom v 60. letih. Tkali so predvsem grobo platno za domače potrebe, za izdelavo oblačil in prtov.

Iz 18. stoletja je ohranjen rokopis z Leš nad Prevaljami z navodilom za tkanje *cviliha*⁹⁸. V njem je napisano navodilo za tkanje finega platna, ki so ga za praznična oblačila kupovali pri trgovcih iz Škofje Loke in okolice. Šorn v zgoraj citiranem delu navaja, da so s Koroške lan predvsem izvažali in ga manj predelovali v platno. Izdelovanje *bukovine*, blaga iz ovčje volne, so opustili že okrog prve svetovne vojne, tkanje raševine v času med prvo in drugo svetovno vojno, tkanje *hodnika* pa v 60. letih. Bukovine in raševine v Mežiški dolini ne najdemo več, medtem ko ponekod še hranijo zadnje ostanke *hodnika*⁹⁹. Od orodij, vezanih na predelavo lanu, marsikje še hranijo trlice, pa tudi kolovrate. Statve najdemo le še izjemoma.

II. STAVBARSTVO IN BIVALIŠČA

Kotnikov zapis »o slovenski kmetijski hiši« je pravzaprav poročilo o Murkovi razpravi k zgodovini narodne (ljudske) hiše pri južnih Slovanih¹⁰⁰. V njem je posebno dragocen opis Juričeve dimnice z Dobrij. S pomočjo Murkovega zapisa, lastnega poznavanja in

⁹² Bencinske motorje so kmetje pred drugo svetovno vojno le redko kupovali, z elektrifikacijo v 50. letih se je razširila raba elektromotorjev.

⁹⁴ F. Kotnik, Sulec ali Sulač. Mladika 1923, 117.

⁹⁵ K. Oder, Občina Ravne, 139.

⁹⁶ A. Svetina, Lov in ribolov v Mežiški dolini ob koncu XVI. stoletja. Lovec 48/1965-66, 110-113.

⁹⁷ F. Kotnik, Ovaljanju domačega sukna. Doneski k zgodovini domače suknarske obrti. SE 1949, 10-25.

⁹⁸ J. Šorn, Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758-1775. ČZN 1979 št. 1-2, 184-185.

⁹⁹ J. Kotnik, Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja. ČZN 1924/XXIV, separaten odtis.

¹⁰⁰ Leta 1987 ga je Osojnikova mati v Bistri imela še celo balo.

¹⁰¹ M. Murko, Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Suedslaven. Mit neuen Abbildungen im Texte. Wien. Im Selbstverlag der Anthropologischen Gesellschaft, 1906.

druge literature ugotavlja, da je dimnica bila in je še razširjena -v severnih slovenskih krajih z malimi presledki od sv. Ane na Krempergu do Beljaka.«¹⁰¹ Da je meja razširjenosti dimnic vezana na slovensko-nemško narodnostno mejo, je ugotovil tudi Stanko Vraz.¹⁰² O razširjenosti dimnic so pisali še drugi avtorji.¹⁰³

V času, ko je Kotnik objavil prvi tekst o slovenski hiši, je pisal tudi doktorsko disertacijo o življenju in delu ljudskega pesnika Andreja Šusterja - Drabosnjaka.¹⁰⁴ Do takrat in še pozneje je ob številnih Drabosnjakovih rokopisih in tiskih zbral še mnogo več ljudskega gradiva in ga rešil pred uničenjem. Po njegovi smrti je vse zbrano gradivo rokopisov, tiskovin, Kotnikovo korespondenco in knjižnico dobila »Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika« na Ravnah na Koroškem (prej imenovana študijska knjižnica)¹⁰⁵, ki je omogočila njegovo uporabo za raziskovalne in znanstvene namene.

V disertaciji je Kotnik opisal Drabosnjakovo domačijo, hubo v Zvrhnjih Drabosnjah pri Kostanjah nad Vrbskim jezerom, ki je v času življenja Andreja Drabosnjaka¹⁰⁶ (1768-1825) obsegala hišo, štalo ter zgornjo in spodnjo *badstube*¹⁰⁷. V začetku 20. stoletja je Kotnik za hišo s hišno številko 23 ugotovil, da je bila od teh stavb v prvotni obliki ohranjena le zgornja *badstube*. Stavba je stala 40-50 korakov nad hišo in so jo uporabljali za drvarnico. Obsegala je tri prostore: vežo, kuhinjo, imenovano *jispič*, in sobo, imenovano *jispa*. V *jispi* je stala peč, ki so jo kurili iz *jispiča*.¹⁰⁸

Kmetijo so obnovili pred približno petdesetimi leti (torej okrog 1850, op.K.O.), v t. i. »zgorjenemškem« tipu. Po pripovedovanju »starega Kavčnika« je Kotnik ugotovil prvotno obliko hiše, to je bila t.i. dimnična hiša. Obsegala je lopo, dimnico in še dve sobi. V eni od teh sob je imel ljudski pesnik knjižnico, ki jo je uporabljal kot študijsko sobo. Spredaj je imela hiša, s pročeljem obrnjena proti St.Georgenu, lesen *gang*.¹⁰⁹

Od spodnje *badstube* so se ohranili samo še zidovi. Zgornja Drabosnjakova kmetija je obsegala srednje veliko kmečko posest. V začetku 20. stoletja pa je bila tako velika, da so lahko redili 6-7 krav, kar je zadostovalo za preživetje velike družine; posebno tako številne, kot je bila družina našega ljudskega pesnika.¹¹⁰

¹⁰¹ F. Kotnik, O slovenski kmetijski hiši. Dom in svet 1906, 756.

¹⁰² A. Baš, Poglavlja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem. Traditiones 1978-1987-9, 203-205.

¹⁰³ Glej: I. Keršič, Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. SE 1988-90/XXXIII-XXXIV, 341.

¹⁰⁴ F. Kotnik, Andreas Schuster - Drabosnjak. Sein Leben und Wirken. Dissertation des cand.phil. Graz im Mai 1907.

¹⁰⁵ Seznam rokopisov in izrednih redkosti iz zapuščine dr. Franca Kotnika. Dr. Franc Kotnik, 66-71.

¹⁰⁶ Po Kotnikovi zaslugi, odkril in predstavil je bukovnika Drabosnjaka, ga je spoznal tudi pesnik Oton Župančič. Navdušil se je nad verzoma: - Vino pije moj sovražnik noj gre prate jest, jaz imam pa glih tuj doro, da mam ano doro vest-.

¹⁰⁷ Die obere Drabosnjak Hube umfasst zu Lebzeiten Andreas Schusters das Haus, die Stall und zwei Badstuben, die »obere« und die »untere«.

¹⁰⁸ Von diesen Gebaueuden steht jetzt nur noch die obere Badstube in ihrer urspruenglichen Gestalt da, wird jedort im Kuerze umgebaut werden. Sie ist ein holzernes Haeuschen, das 40-50 Schritte oberhalb des Hauses steht und 3 Teile umfasst: das Vorhaus, welches veža heißt, die Kueche die jispič genannt wird und die Stube (jispa).

¹⁰⁹ Das Bauernhaus wurde vor etwa 50 Jahren umgebaut. Es hat jetzt einen sog. »oberdeutschen« Typus. Doch wir wissen auch, wie das Haus vor dem Umbau beschaffen war (Mitteilung des 1830 geb. -alten Cavznik- in Jezerce.) Es war ein Rauchstubenhaus und umfasste die Laube, die Rauchstube und noch zwei Stuben, deren eine unseren Dichter wohl als Bibliotheks und Studierzimmer dienen mochte. Vorne hatte das Haus, welches mit der Front gegen St. Georgen gekehrt war, einen Hoelzernen Gang.

¹¹⁰ Außer der oberen gab es frueher noch eine »untere Badstube«, von der man jetzt aber nur noch Mauertruemmer sieht. Die obere Drabosnjakhuube gehoert zu den mittleren Bauernbesitzungen jener Gegend. Sie ist

Izraz »Badstube« je Kotnik prevedel s *pašba* ali *pajštba*, ki je sprva služila »gotovo kot kopalnica s paro«¹¹¹. Cigale Badestube prevaja s *kopelnica*, *kopalnica*, *kpavnica*.¹¹² Pleteršnik uporabi izraz *pajštiba*, *pajštva* in *pajštuba*, ki pomeni dodatno hiško s pečjo.¹¹³ Slovar slovenskega knjižnega jezika pa *pajštvo* razlaga kot »preprosta stavba za sušenje lana in sadja«¹¹⁴ in ga tako omeji le na *frnačo*.

Skupne kopalnice in umivalnice so konec 19. stoletja imele delavske kolonije, še posebej ob večstanovanjskih hišah. V njih so imeli skupne prostore za pranje in peko kruha.

Dimnica je bila kot bivalni in delovni prostor higiensko neprimerna. Grajena z lesenimi bruni pa je predstavljala tudi nevarnost požara. Opuščanje takega prostora in ločitev bivanja ljudi in živali ter nadaljnja ločitev kuhinje od prostora za počitek predstavljajo pomembno spremembo v bivalni kulturi.

Razlike med dimnico in črno kuhinjo danes večina ljudi ne pozna, saj je obema skupno ognjišče in dim, ki še ni omejen in izpeljan iz prostora na samem izvoru, kurišču. To jim uspe z iznajdbo štedilnika, ki je pomembna novost v bivalni kulturi. Najprej je bil zidan, nato železen, veliko pozneje pa električen ali plinski. Pomembno novost sta predstavljali napeljava vodovoda in elektrifikacija. Omenjene novosti so povzročile spremembe v notranji opremljenosti in v kulturi bivanja. Pogoji za njihovo uvajanje so v obravnavanem območju bili dani že konec prejšnjega stoletja pri delavskih in pri premožnejših družinah, splošno pa v desetletjih po drugi svetovni vojni.

Izginjale pa niso samo dimnice in črne kuhinje – prve prej, druge pa zlasti po drugi svetovni vojni, temveč tudi druge stavbe kmečkega doma. Mežiško dolino je val novogradenj zajel v 70. letih. Tradicionalni gradbeni material, les in delno kamen, so nadomestili zidaki različnih kvalitete. Tudi strehe večinoma pokrivajo z opeko. Spremembe je pogojeval splošen družbeni in gospodarski razvoj območja, in pa številne novosti, ki so jih kmetje uvajali pri delu.

S kamenjem podzidani skednji z lesnim zgornjim delom in pokriti s *šitlmi* so skoraj praviloma imeli obliko črke T. V tradicionalno podobo skednja so kmetje posegli z gradnjo silosov, to so okrogli stolpi za siliranje krme. Zaradi bližine hleva so jih postavili tik ob skednju ali celo v sam skedenj, tako da so pod skupno streho. Prve silose so postavili konec 50. let. Večji kmetje so zgradili po dva do štiri stolpaste silose, manjši kmetje pa so se odločali za lesene koritaste.¹¹⁵

Med izginjajoča gospodarska poslopja sodijo tudi *frnače*, v katerih so sušili lan in sadje. Beseda sušilnica, *frnjača* po Kotnikovem mnenju izhaja iz ital. fornace – peč¹¹⁶. V Mežiški dolini so skoraj povsem izginili mlini in žage ob potokih.¹¹⁷ Od tradicionalnih gospodarskih stavb so na hribovskih kmetijah ohranili kaščo, ki je večinoma uporabljajo kot shrambo za žito, moko, meso in *mošt*, sadjevec ali jabolčnik.

jetzt so groß, dass man 6-7 Stueck Vieh zuechten kann, also kann ausreichend, um eine große Familie, besonders eine so zahlreiche, wie die unseres Volkspoeten es war, zu ernahren. (Ein genaues Flaechenmaß konnte mir auch der jetzige Besitzer, Heinrich Jocher, nicht angeben.)

¹¹¹ F. Kotnik, A. Mrkun, Etnografija velikolaškega okraja. Lzv. Kmetijstvo. Ljubljana 1943, II. zv. Obrti in trgovina velikolaškega okraja. Ljubljana 1943, Etnolog 1944, 192.

¹¹² M. Cigale (A. A. Wolf), Deutsch - Slovenisches Woerterbuch. Ljubljana 1860, 169.

¹¹³ M. Pleteršnik, Slovensko - nemški slovar. Ljubljana 1894-1895, 4 in 13.

¹¹⁴ Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1994, 813.

¹¹⁵ K. Oder, TZ, 1985, 1988; isti, Občina, 187-188.

¹¹⁶ F. Kotnik, A. Mrkun, Etnografija, 192.

¹¹⁷ Več o tem glej: K. Oder, Propadanje kmečke stavbne dediščine v Mežiški dolini, Etnološka dediščina brez namembnosti. Piran 1987, 43-45.

Verjetno ni naključje, da je v Koroškem muzeju Ravne na Koroškem ohranjen posnetek Vrhnjakove dimnice z Brdinj, saj je Kotnik sodeloval tako z dr. Francem Sušnikom kot z dr. Franjem Bašem, ki sta bila sodelavca pri ustanavljanju muzeja. Baš je raziskoval tudi stanovanjsko kulturo¹¹⁸ in dimnico¹¹⁹. Vrhnjakovo dimnico so v muzeju postavili leta 1958. Zadnjo dimnico v Mežiški dolini so opustili v začetku 80. let 20. stoletja na Tolstem vrhu pri Kvasniku.

3. NOŠA

O noši je Kotnik veliko pisal. Razevet narodne noše, noše slovenskega kmeta, sega v čas med 1780-1848¹²⁰. Spreminja se že v drugi polovici prejšnjega stoletja, in izginja po prvi svetovni vojni. Njegov opis noše v Mežiški dolini je nastal na podlagi pripovedovanja staršev in se nanaša na drugo polovico 19. stoletja. Že Kotnik ugotavlja, da »ker je cvetela industrija, seveda zaman iščemo starih noš po Mežiški dolini, le kmečke pisane skrinje v hribih jih še hranijo, a so zelo, zelo redke. A noš v javnosti ne vidimo več.«¹²¹

Kotnik je pozival k ohranitvi in oživitvi narodnih noš. S tem je skušal zavrteti kolo časa nazaj, z narodno nošo pa prekri in oblažiti »socialna nasprotstva«¹²². Pozival je tudi k domači izdelavi blaga, saj pravi, da »narodna noša pospešuje domačo pridnost«¹²³. Razmišljal je tako, kot da se ni mogel sprijazniti s splošnim razvojem in sprejemati novosti. Razvoj industrije je vplival na večje poklicno in socialno delitev, vendar tudi z uniformiranjem teh razlik ni mogoče odpraviti.

Nekatera oblačila in obuvala, narejena iz naravnih materialov, mu predstavljajo prastare kulturne sestavine in jih imenuje »primitivno občestveno blago«. Mednje šteje npr.: cokle iz lesa, čevlje in klobuke iz slame, pastirski plašč iz ličja, klobuk iz lesa in drevesne gobe, kožuhe, bukovino, raševino, lan, konopljo in usnje¹²⁴. O večini sestavin je bil že govor. Cokle so obuvale, ki so v rabi še danes, le drugače so izdelane. Še desetletje po drugi svetovni vojni pa so veljale kot obuvale revnejših. Kmetje so jih za delo v hlevu uporabljali vse dokler jih niso nadomestili s kupljenimi natikači in škornji.

Industrializacija je vplivala na spremembe v oblačenju in oblačilni kulturi, še intenzivnejše so bile po drugi svetovni vojni. Nove tkanine, novi modeli so vse bolj pod vplivom mode in tujih vzorov, še posebej pri mladih.

Za pomemben vir raziskovanja noše je štel Kotnik slikovno gradivo, »Mrtva beseda pa ne zaleže. Treba je slik!«¹²⁵ Uporaba različnega slikovnega gradiva je danes pravilo, posebno fotografije in drugo vizualno gradivo vsebujejo pomembne informacije.

4. PREHRANA

O hrani spregovori, ko obravnava različne šege in navade, in s tem opozori na pomembnost te kulturne sestavine pri delu in pri praznovanju. Hrani so dajali velik pomen in ji posvečali vsaj toliko pozornosti kot delovnemu procesu ali šegi. Tudi med

¹¹⁸ F. Baš, Stanovanjska hiša. Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Ljubljana 1984, 8-109.

¹¹⁹ Isti, Dravčarjeva dimnica. Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Ljubljana 1984, 97-109.

¹²⁰ F. Kotnik, V. Geramb, Steierisches Trachtenbuch. Graz 1932. Etnolog V-VI/1933, 349.

¹²¹ F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 37.

¹²² F. Kotnik, Kramljanje o narodni noši. Naš dom 1926, 93.

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 19-30.

¹²⁵ F. Kotnik, Kramljanje o narodni noši. Naš dom 1926, 92.

delavci in rudarji je hrana predstavljala pomembno kategorijo. Količino in ceno živil so uporabili za izračun plačila zaposlenim in s tem določili eksistenčni minimum ter mu prilagodili višino zaslužka. Iz izračunov eksistenčnega minimuma in iz indeksov je mogoče razbrati surovinsko osnovo prehrane delavcev in rudarjev.¹²⁶

Na kmetijah so pri skupnih delih, kot sta tudi gnojvoža in steljeraja, ponavadi postregli sadni mošt, slanino, ržen kruh, z orehi *nabulano* in s strdjo pomazano pogačo in nudlne ali štruklje, krape, *brate*, *repno župo*, zabeljene žganke, *jegliče*, pečen *mežarle* in druga jedila.¹²⁷ Kotnik v svojih tekstih ne našteje samo vsakdanjih jedi in jedi ob skupnih delih, temveč piše tudi o prazničnih in postnih jedeh. Zapisi so toliko bolj dragoceni, ker nekaterih jedi danes ne najdemo več, npr. *kolacije*¹²⁸ in češpljevih *jegličev*¹²⁹. Poučimo pa se tudi o nekaterih posebnih imenih jedi, kot sta npr. *macesnov les* in *flosarji*¹³⁰.

Sestava jedilnika, zlasti ob delovnih šegah, kaže na kalorično izdatno hrano, ki je bila potrebna za težka fizična dela. Pogača, krapi, brati in šartelj dajejo ob zaključevanju skupnega dela dogodku praznični pomen.

Posebno mesto v Kotnikovih razpravah ima kruh, nekvašen, kvašen, vsakdanji, praznični in obredni.¹³¹ Kruh obravnava kot živilo, ki je v času njegovega življenja še bilo deležno spoštljivega odnosa. V Mežiški dolini je bil najbolj razširjen ržen kruh, ki ga je zlasti v 70. in 80. letih nadomestil bel, vendar rženega še danes pečejo na marsikateri kmetiji, kupiti pa ga je moč tudi v zasebnih trgovinah.

Kruhu, ki je danes vsakdanje in splošno razširjeno živilo, je enakovredno tudi meso. Po količini oziroma pogostnosti mesa na jedilniku so še po drugi svetovni vojni merili kvaliteto prehrane. Če so prevladovala nemesnata živila, so bolj slabo jedli.¹³²

Koline so še danes praviloma v zimskih mesecih. Tako kot v preteklosti, ko še niso poznali hladilnikov in zamrzovalnih skrinj, ki so v 70. letih vnesle bistvene spremembe v način prehranjevanja. Meso je vsakodnevno živilo. Prevladujeta svinjina in govedina, delno tudi kunčje in piščančje meso, ovčje pa je že redko. Ovce so glede na količino mesa bile primerne za zakol in pripravo ob večjih delih. Tako imamo podatke, da so ob steljeraji, žetvi in drugih skupnih delih poleti zaklali ovco.

Spremembe v prehrani, v vrednotenju posameznih jedi in njihovi pripravi, so očitnejše po drugi svetovni vojni in so povezane s splošnim dvigom standarda, pa tudi s tujimi vplivi. Nastale so z uvedbo štedilnikov, predvsem električnih ali plinskih in drugih pečic ter različnih posod. Uveljavljene novosti v kuhinji omogočajo hitrejšo in enostavnejšo pripravo, ki jo zahteva drugačen delovni čas in delitev dela med spoloma, še zlasti v okoljih, kjer sta zaposlena oba družinska člana.

Med pijačami je najbolj cenjeno vino¹³³, vendar je kmet v Mežiški dolini gojil moštno ali prešno sadje, jabolka, hruške, da je v jeseni stiskal mošt, sadjevec. V 70. in 80. letih so tudi na kmetijah raje kot mošt pili pivo, radensko in druge pijače. Zadnje desetletje pa mošt spet postaja pomembna pijača. Za lastne potrebe pa so ga kmetje zmeraj prešali.

¹²⁶ K. Oder, Rudarji rudnika Mežica, S poudarkom na obdobju med 1918-1947. Prevalje 1995, magistrsko delo (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), 107.

¹²⁷ F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 43, 45.

¹²⁸ F. Kotnik, Kolacija. ČZN 1939/XXIV, 189-193.

¹²⁹ Isti, O veliki noči v Mežiški dolini. Slovenske, 65.

¹³⁰ Isti, Slovenske, 49.

¹³¹ Isti, Presnec. Etnolog 1943/XVI, str. 29-43; O piri in o ženitovanskem kruhu. Et 1944/XVII, 61.

¹³² K. Oder, TZ, 1985-89.

¹³³ Vino omeni v Martinov nasad. ČZN 1928/24, 95-99.

O materialni kulturi Koroške se poučimo tudi v Kotnikovem povzetku Schleglovega zapisa Potovanje po Koroškem leta 1795¹⁵¹, v katerem govori o razširjenosti nekaterih starosvetnosti, ki so izginile že v času Kotnikovega življenja; to so primitivna oblačila in obuvala.

Kot narodopisec je Franc Kotnik iskal starosvetnosti, kulturne sestavine, ki so izginjale, ki so odražale prvobitnost. To ga je omejevalo, da je v svoji vnemi po iskanju narodnih dokazov spregledal nujnost razvoja in ga celo zavračal. Starosvetnosti odražajo sožitje tradicije s sodobnostjo. Ohranijo pa se zaradi ekonomske nemoči uvesti določeno novost ali zaradi navezanosti in ohranjanja tradicije.

Kljub temu, da se »pomanjkljivost Kotnikovega dela kaže predvsem v pomanjkanju prave sinteze etnološkega gradiva«¹⁵⁵, je kot avtor številnih člankov v različnih publikacijah ohranil dragoceno vedenje o določenih sestavinah materialne kulture v slovenskem prostoru. Ohranil nam je dragocene zapise o predmetih, orodju, oblačilih, delovnih postopkih ter delovnih šegah in navadah, ki jih danes ni več ali pa so redke. Pomembnost zapisov se z leti večja. Vse pomembnejši pa postajajo predvsem, zaradi lokalne določljivosti, tudi njegovi avtobiografski opisi starosvetnosti.

Metodično obravnava posamezne kulturne sestavine tako, da jih opiše, razloži njihovo ime, njihov razvoj in tudi razširjenost pri drugih evropskih narodih.

Vzporedno z zanimanjem za materialno kulturo se je kazala tudi potreba po ustanovitvi muzejev, ki zbirajo, varujejo in interpretirajo dediščino. Kotnik je v članku o narodni noši, objavljenem leta 1926, vzneseno zapisal: »Moška narodna noša je postala muzejska redkost, pri nas pa muzeji še domačih ženskih narodnih noš nimajo. Zbirajte in hranite! Najbolj se ohranijo v muzejih, ki so vsem dostopni. Muzeji jih nudijo raziskovalcem v uporabo.«¹⁵⁶ V Kotnikovem času je v Sloveniji že delovalo nekaj muzejev, npr. v Ljubljani, Celju, Kamniku, na Ptujju.¹⁵⁷ Leta 1923 je bil ustanovljen Slovenski etnografski muzej z nalogo »zbirati, ohranjati, preučevati in razstavljati etnografske predmete in materialne dokaze slovenske ljudske kulture z vsega slovenskega ozemlja.«¹⁵⁸ Kotnik je bil v tem času član Muzejskega društva v Ptujju in mu tudi predsedoval.¹⁵⁹ Društvo je »povečevalo« muzejske zbirke, med njimi tudi »narodopisno«¹⁶⁰.

Prizadevanja po dokumentiranju, zbiranju in ohranjanju materialne kulture je uredničil z etnografskimi terenskimi ekipami, ki jih je vodil z namenom, »da bi zbrali čim več podatkov, predvsem pa predmetov za ustanavljajočo etnološko zbirko«¹⁶¹ v Pokrajinskem muzeju v Celju.

Odraščal je v zavedni slovenski družini pri Župancu na Dobrihah. Kmetijo je leta 1864 na javni dražbi kupil njegov ded. Dobrih 40 let pozneje je njegov oče kupil še Juričevo kmetijo, prav tako na Dobrihah.¹⁶² Župančevo je za očetom nasledil Frančev brat Dominik, Juričevo pa brat Andrej.

¹⁵¹ Slovenski etnograf 1951, 361-366.

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ F. Kotnik, Kramljanje o narodni noši. Naš dom 1926, 93.

¹⁵⁷ Vodnik po slovenskih muzejih. Ljubljana 1992.

¹⁵⁸ Vodnik po slovenskih muzejih, 65.

¹⁵⁹ S. Rus, 12

¹⁶⁰ F. Kotnik, Muzejsko društvo v Ptujju. ČZN XX/1925, str.111; isti, Muzejsko društvo v Ptujju. ČZN 1926/XXI, 153.

¹⁶¹ V. Šlibar, Etnografske ekipe dr. Franceta Kotnika, 54.

¹⁶² F. Kotnik, Dimnica. Slovenske starosvetnosti, 31.

Proti vse večjemu vplivu nemškega kapitala in povečanemu ponemčevanju se je že v drugi polovici 19. stoletja postavila katoliška cerkev, ki se je opirala na kmečki sloj¹⁴⁵. Pod njenim vplivom so ustanavljali podružnice »narodnoobrambnega Ciril-Methodovega društva«, Mohorjevo družbo itd. Kotnik je izhajal iz narodno zavedne kmečke družine in bil prepričan katolik, vendar Videčnik pripominja, da »ni bil v njegovem celjskem času nikoli politično napet ali kako drugače aktiven.«¹⁴⁶ Njegova svetovnona-zorska usmeritev in osebne izkušnje o ohranjanju slovenskega jezika in kulture, zlasti na Koroškem, so trajno zaznamovale njegovo iskanje tradicionalne kulture.

S svojo navezanostjo na dom, na slovenstvo in z realizmom je vplival na delo Prežih in Sušnika, ki sta vsak na svoj način skušala ohraniti značilnosti Mežiške doline. Prežih je v svoje literarne zapise vključeval zgodovinske in etnološke značilnosti tega prostora, Sušnik pa je s sodelavci zbral predmete in drugo gradivo, skratka materialne dokaze o načinu življenja kmeta in delavca.

Summary

Kotnik and the Material Culture of the Mežica Valley

Dr. Franc Kotnik, born in Dobrije and Murko's student, was a slavist who devoted most of his scientific work to ethnology. In keeping with the concept of ethnology of his time, he focused his research on social groups that were still preserving or fostering folk culture. As far as he was concerned, farmers were the most important social group, followed by lumberjacks and shepherds. In his opinion, fishermen, rafters, charcoal burners and miners were also among those who kept folk culture alive.

He divided ethnology into three fields: material, social and spiritual. Though he gave priority to material and spiritual culture, he did research work in all three fields. Although many of his articles were published, "Slovene Traditional Folklore" remains Kotnik's only major published work. He devoted quite a great deal of attention to researching both material culture and folk writers.

Following Zelenin's example Kotnik systemized material culture. He did research on farming, housing, costume and diet, paying special attention to traditional features which were threatened by progress. Kotnik's descriptions of particular cultural elements are all the more precious, since through the century-long development of the Mežica Valley, which was already swept by a wave of industrialization in the 19th century, some of them have completely vanished while others have been only partly preserved.

Nowadays fields are not cleared any more by burning, manure is transported by tractor, farmers have changed the structure of crops and reduced the number of big and small cattle. Social and economic progress, especially after World War II, has paved the way for such innovations as the kitchen range, indoor plumbing, electricity and the motor. This has brought about numerous other changes, greatly affecting the traditional way of life in the Mežica Valley.

¹⁴⁵ O tem piše tudi D. Hribar, *Ideal slovenstva v domoljubju*, Etnologija in domoznanstvo, Ljubljana 1989, 137-143.

¹⁴⁶ Pismo Aleksandra Videčnika, Mozirje, 9.2.1996. G. Videčniku sem hvaležna za podatke, ki mi jih je posredoval o sodelovanju s Kotnikom.

Herta Maurer-Lausegger, Gerhard Kresitschnig, Elfriede Verhounig
Ob 1100-letnici sončnih Djekš/Diex na avstrijskem Koroškem
Strnjena vaška kronika¹

Ob jubileju občine Djekše/Diex na avstrijskem Koroškem bi radi podali karseda celovit sociokulturni pregled, v drugem delu pa poročamo o novih prispevkih k raziskovanju dješkega tabora in mlinske arhitekture.

The paper gives a comprehensive sociocultural review of the commune of Djekše/Diex in Austrian Carinthia on its 1100th anniversary. In the second part it reports on new studies of the Djekše fort square and mill architecture.

1. Oris zgodovinskega, gospodarskega in sociokulturnega razvoja

1.1 Ob 1100. obletnici občine Djekše/Diex je leta 1995 izšla monografija *Diex - Sonnendorf auf der Saulalpe*. Knjigo je uredil in izdal Robert Wlattnig, založila pa jo je založba Heyn v Celovcu.² Avtor predstavi vas v besedilu na platnicah z naslednjimi besedami:

«Sončna vas Djekše severno od Velikovca sodi nedvomno k zgodovinsko najstarejšim in pokrajinsko najlepšim krajem južne Svinške planine. Zaradi klimatsko ugodne lege na višini 1159 m so Djekše z letno več kot 2000 sončnimi urami kraj z največ sonca

---

¹ Članek je razmeroma heterogen, ker je delo mnogih avtorjev. Dješka avtorja Gerhard Kresitschnig in Elfriede Verhounig sta prispevala ogrodje, Elfriede Verhounig večji del sociokulturnega pregleda, Gerhard Kresitschnig pa je ubesedil rezultate meritev graških študentov arhitekture, ki so leta 1994 vsestransko premerili in skicirali kompleks dješkega tabora z župniščem in še mlin ob Dješkem potoku pri Zgornjem Lobniku (Ingrid Domenig, Gerhard Kresitschnig, Clemens Rainer, Brigitte Zdouc). – Mlada dješka avtorja nista mogla upoštevati slovenske strokovne literature, kar samo po sebi priča o jezikovni podobi Djekš. Z dognanji slovenske stroke in opombami je članek dopolnila in uredila ter opozorila na rezultate Herta Maurer-Lausegger. S pomočjo Marine Einspieler je poskrbela tudi za prevod, dokončno pa sta besedilo vsebinsko in jezikovno oblikovali Marija Smolič in Herta Maurer-Lausegger.

² Knjiga je pravkar izšla v 2. izdaji.

v Avstriji. Idilični vaški trg obvladujeta s skrilom krita mogočna obrambna cerkev in znamenje iz leta 1629. Vaško lipo naj bi posadili na mestu, kjer so se leta 1515 zbrali slovenski kmetje k upor. Zvonika Martinove cerkve se veličastno dvigata kvišku in pričata o preteklih časih, ko je podeželsko prebivalstvo iskalo zaščito pred turškimi upadi za obrambnim zidom. Poznogotski taborski cerkvi na Djekšah in na Kneži sodita med najboljše ohranjene utrjene obrambne komplekse na Koroškem.⁴

Pričujoči oris zgodovinskega, gospodarskega in sociokulturnega razvoja občine se opira na prispevke iz monografije in na tam navedene vire, upošteva pa tudi drugo (predvsem slovensko) strokovno literaturo.

1100 let Djekš

'... et nemus in monte Diehshe' piše v listini iz Krke, v kateri je prvič omenjen kraj Djekše leta 895. Kralj Arnulf je prepustil v darilni pogodbi, podpisani dne 29. septembra 895, svojemu podložniku Valtuniju posestva na Koroškem, Kranjskem in na Zgornjem Štajerskem, ki jih je imel dotlej v fevdalni posesti. Na Koroškem sta bila to med drugim gradova v Trušenjski dolini/Trixnertal in gozdni pašniki na dječskem pogorju. Takrat je izraz *dječsko pogorje* označeval področje med Pustrico/Pustritz in Mostičem/Brückl na južnem pobočju Svinške planine/Saualpe, danes pa se uporablja za poimevanje štirih katastrskih občin. Valtuni je bil posredni prednik sv. Heme, ki je kot njegova dedinja dele posesti približno 250 let pozneje podarila nunskemu samostanu v Krki/Gurk.⁵

Nobenih dokazov ni, da je bilo dječsko pogorje pred tisoč sto leti poseljeno. V 11. in 12. stoletju so gorski kmetje pričeli razvijati kulturno krajino. Obdelovanje zemlje in naselitev sta bila v rokah posvetnih in cerkvenih zemljiških gospodov. Kot zemljiški oblastniki so izpričani koroški vojvode, trušenjski gospodje, ki so leta 1173 na dječskem pogorju imeli v lasti že najmanj 40 hub, vovbrški grofje, krška in bamberška škofija, grebinjski samostan premonstrancev, benediktinski samostan v Št. Pavlu/St. Paul im Lavanttal ter kolegiatni kapitelj v Velikovcu/Völkermarkt.⁶

V krškem urbarju iz leta 1326 lahko preberemo naslednje podatke o srednjeveških domačijah: vsak kmet je dajal fevdalnemu gospodu 60 pfenigov, po eno muto (mero) pšenice, rži in ovsa, 20 posodic sladi, 5 posodic hmelja, 2 piščanca, 1 kokoš, dvoje pleč, 30 jajc, 15 sirov in 3 snope trtega lanu.⁵

Do 18. stoletja so bili kmetje močno odvisni od zemljiških gospodov, ki so bili skoraj izključni lastniki zemlje. Podložni kmetje so jo obdelovali, dokler niso naredili kake napake, sicer so jim jo zemljiški gospodje odvzeli. Po kmetovi smrti je zemljiški gospod dedno pravico lahko podelil proti plačilu določenega prispevka kmetovemu dediču.⁶

Vladavina Marije Terezije je kmetom prinesla olajšave. Njen sin Jožef II. je odpravil osebno podložništvo. V *jožefinskem katastru* (1789) najdemo podatke, da je katastrska občina Djekše/Diex - Dječka Gora/Diexerberg štela 51 posesti, katastrska občina Kneža/Grafenbach pa 37 posesti. Kot zemljiški gospodje so navedeni kastni urad v

⁴ Več o tem glej Wadl 1995: 19.

⁵ Wadl 1995: 20.

⁶ Wadl 1995: 21.

⁶ Ernst 1995: 75.

Grebinju/Griffen, spodnjetršuški in zgornjetršuški gospodje, važenberški, vovbrški in grabštajnski gospodje, kapitelj v Velikovcu, cerkvi na Djekšah in na Kneži, samostana v Grebinju in Št. Pavlu.

Iz *Katastrskega ocenitvenega elaborata (Catastral-Schätzungselaborat)* iz leta 1830 je razvidno, da je imela občina Dješka Gora 551 prebivalcev, ki so živeli v 89 hišah. Občina je merila 1945 oralov in 1582 klafter.⁷ O življenjskih razmerah piše: *«Običajna hrana gorskih prebivalcev so predvsem mlečne jedi, zelje, prekajeno meso in močnik ... V tej občini ne prodajajo lesa, vzrok je veliko pomanjkanje gozdnih površin, ker zemljiški gospodje komaj lahko krijejo svoje hišne potrebe.»*⁸

Vprežni živali sta bili konj in vol. Ovce so redili za preskrbo z mesom. Djekšani so pridelovali pšenico, oves, rž in ječmen. *Katastrski ocenitveni elaborat* omenja, da v občini najbolj zorita pšenica in oves, ker so zanju tla ustrezna. Tržnica djeških kmetov je bil Velikovec.⁹ Ko so v času cesarja Franca Jožefa I. začele nastajati samostojne občine, so se na ozemlju današnje dješke občine nahajale tri krajevne občine: Dješka Gora/Dixerberg, Vovbrska Gora/Haimburgerberg in Krčanje/Greutschach. Krajevni občini Dješka Gora in Vovbrska Gora sta se leta 1865 združili v krajevno občino Djekše, leta 1869 pa so se jima pridružile še Krčanje.¹⁰

1.2 Sociostrukturalna podoba občine

Jezikovna podoba Djekš se je v našem stoletju močno spremenila. Statistika iz leta 1880 izpričuje 96 % ali 1702 slovensko govorečih in le 4 % ali 75 nemško govorečih prebivalcev. V vaškem vsakdanu se je uporabljala skorajda izključno slovenščina, vendar so prebivalci spričo dvojezičnega šolanja obvladali bolj ali manj tudi nemščino. Leta 1910 je občina štela 88 % slovensko govorečih prebivalcev, nakar je prišlo do nenadnega upada slovenskega deleža;¹¹ statistika namreč 1923. leta navaja le še 428 slovensko govorečih prebivalcev. Slovenščine je bilo v medvojnem času vse manj. Leta 1951, ko je bila v statistično popisovanje jezikovnih podatkov kot občevalni jezik dodatno uvedena še rubrika 'windisch', je le še 3,7 % prebivalcev navedlo slovenščino kot občevalni jezik, 43,1 % ali 598 oseb pa se je jezikovno opredelilo za 'windisch'.

Razmere glede občevalnega jezika so se v zadnjem desetletju bolj ali manj ustalile. Statistika iz leta 1991 v dješki občini izkazuje 85,9 % nemško govorečih prebivalcev. Slovenščino priznava kot občevalni jezik 11,2 %, za rubriko 'windisch' pa se je odločilo le še 2,9 % prebivalcev.¹² Slovenščino, ki je bila nekdanj skorajda izključno sporazumevalno sredstvo v vaškem vsakdanu, je nadomestila nemščina. Slovenski govori so postali jezik starih, ki se uporablja največkrat le še v zaprtih krogih domačinov. V

⁷ Hartl 1995a: 367.

⁸ Hartl 1995a: 368.

⁹ Hartl 1995a: 368-370.

¹⁰ Čajčmann 1995: 110.

¹¹ V politični usmeritvi Djekš je na prelomu stoletja prevladovala slovenska konzervativna politična usmeritev, ki jo je kot avtoriteta vodil tamkajšnji župnik. *Mtr* (31. 3.1909: 86) npr. poroča, da je leta 1909 pri deželnozbornskih volitvah na Djekšah glasovalo 142 volilcev za slovenskega kandidata, 22 za kandidata socialnih demokratov in le 1 za nemškonalionalno stranko. S prihodom nemškoliberalno usmerjenega učitelja v občino leta 1909 in pri državnozbornskih volitvah leta 1911 sta se močneje začeli uveljavljati nemškoliberalna in tudi socialnodemokratska stranka, s čimer se je začel proces močne nacionalne diferenciacije (Filipič 1995: 125-130). Pri koroškem plebiscitu leta 1920 je na Djekšah glasovalo 507 ali 65 % oseb za Avstrijo in 273 ali 35 % oseb za Jugoslavijo (Wlattnig 1995a: 144).

¹² Več o tem glej Ibounig 1995b: 117.

javnem življenju je slovenščina prisotna deloma v cerkvenem življenju, dvojezične kulturne prireditve pa so žal redke izjeme.¹⁵

Dješka občina ima danes v svojih farah Djekše, Kneža, Krčanje, Vovbre in Grebinjski samostan najvišji delež katoličanov v velikovškem okraju, in sicer kar 97,88 %.¹⁴ Mohorjeva družba, ki je bralce oskrbovala s poučno in versko literaturo, je imela v letu 1914 na Djekšah 69 članov, na Kneži pa jih je bilo 17.¹⁵

K sociolingvistično zanimivim pojavom na Djekšah sodijo tudi hišna imena, ki jih je raziskal Pohl (1995). Od deleža imen, ki jih je mogoče jezikoslovno bolj ali manj zanesljivo opredeliti, je 74 % slovenskega in več kot 20 % nemškega izvora, 3 do 4 % pa je slovensko nemških mešanih oblik.¹⁶

Leta 1821 so na pobudo nekega vplivnega dješkega kmeta ustanovili prvo privatno kmetijsko-izobraževalno šolo, ki je bila leta 1846 spremenjena v javno trivialko.¹⁷ Na začetku je šola redno obiskovalo 15 do 20 učencev, na prelomu stoletja jih je bilo že več kot 100. Največ otrok je šolo obiskovalo leta 1910, in sicer kar 217 učencev.¹⁸ Število učencev se je v štiridesetih letih zmanjšalo na 90,¹⁹ danes pa je na dvojezični osnovni šoli že manj kot 30 učencev. Od leta 1994 imajo Djekše poleg osnovne šole še otroški vrtec.²⁰

Razvoj šole na Kneži je bil podoben. Ob ustanovitvi leta 1922 je štela 58 učencev, v šolskem letu 1937/38 pa celo 92. V jubilejnem letu Djekš osnovno šolo na Kneži obiskuje le še 5 učencev.²¹

Leta 1888 je bila s pomočjo krajevnega župnika ustanovljena dješka banka in posojilnica, ki je bila 1909 preimenovana v *Hranilnico in posojilnico na Djekšah*.²² Njen upravitelj je bil dolga leta dješki župnik. Po končani drugi svetovni vojni je prišla banka spet v roke slovenskih organizacij. V šestdesetih letih je prišlo do fuzije z velikovsko posojilnico. Danes deluje omejeno le še ob nedeljah.²³

Leta 1891 so na Djekšah ustanovili pošto, leta 1904 pa žandarmerijsko postajo, ki so jo leta 1972 spet ukinili.²⁴

12. decembra 1908 je bilo ustanovljeno *Katoliško slovensko izobraževalno društvo Djekše*. *Mir* (1909) poroča, da se je ustanovnega občnega zbora udeležil tudi vaški učitelj.²⁵ Društvo je delovalo do 9. avgusta 1939. V času od 25. julija 1910 do leta 1938 je na Djekšah delovala tudi podružnica *Slovenske Straže*.²⁶

Leta 1926 je bil z izgradnjo ceste od Velikovca do Djekš kraj povezan z okolico. Leta 1949 so uredili stalno avtobusno povezavo med okrajnim mestom Velikovec in gorsko

¹⁵ O položaju slovenščine na Djekšah glej Maurer-Lausegger 1995.

¹⁴ Ruch 1995: 97.

¹⁵ Ruch 1995: 100.

¹⁶ Pohl (1995: 53-60) je v dješki občini raziskal več kot 200 hišnih imen, od katerih je mogoče le 2/3 bolj ali manj zanesljivo etimološko določiti.

¹⁷ Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 268. V šolski kroniki Djekše - Kneža piše, da je bila šola do leta 1869 v rokah cerkve in da je Deželni šolski svet na Djekše poslal prvega učitelja šele leta 1873 (Filipič 1995: 125).

¹⁸ Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 269.

¹⁹ Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 272. Kmetijska poklicna šola, na kateri je pouk potekal v času od novembra do aprila, je bila ukinjena s šolskim letom 1963/64 (Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 277).

²⁰ Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 275.

²¹ Travnik 1995: 279 sl.

²² *Mir* 25.12.1888: 191; Ruch 1995: 102.

²³ Hartl/Kresitschnig/Verhounig 1995: 469.

²⁴ Verhounig 1995a, 1995b.

²⁵ *Mir* 27. 2. 1909: 54; Filipič 1995: 126.

²⁶ O društvih na Djekšah glej Drobesh 1991: 54 sl, 193, 201, 210, 295.

vasjo. Številni Djekšani so se upirali 'modernizaciji'. Zlasti kmetje so se zbalii nenadne mobilnosti svojih hlapcev in dekel.²⁷

Leta 1957 so na Djekšah in na Kneži napeljali elektriko. Delovni dan se je podaljšal in uporaba strojev je poenostavila kmečko delo.

Beg s podeželja

Razvoj demografske strukture prebivalstva dješke občine v vseh segmentih kaže dramatično upadanje. Leta 1896 je živelo na 55 kvadratnih kilometrih 1920 ljudi, največ prebivalcev je bilo leta 1890, ko je občina štela 2077 občanov, med letoma 1869 in 1991 pa se je na Djekšah število prebivalcev razpolovilo. V istem časovnem obdobju je število prebivalcev v okraju Velikovec naraslo za 15 %, na Koroškem pa celo za 74 %. Djekše so zgubile povprečno 11 prebivalcev na leto.²⁸ Nekdanja občina s kmečko strukturo se je spremenila v občino z dnevno migracijo, v kateri razen mizarstva in gostinskih lokalov ni neagrarnih dejavnosti. Djekše tudi dandanes izpričujejo značilnosti agrarne občine v obrobnii legi: nadpovprečno upada število rojstev, odseljavanje je močno.²⁹ V jubilejnem letu 1995 so Djekše šteie še točno 958 prebivalcev.

Sončni kraj

Ko so leta 1938 postavili merilec sončnih ur - steklena krogla zbira v žarišču sončne žarke, ki jih merilni trak zapisuje in tako prikazuje čas dnevnega sončnega sevanja - je javnost dobila uradno potrdilo za to, kar so dješki kmetje že zdavnaj vedeli. Več kot 2000 ur letno na Djekšah sije sonce. Številne sončne ure ne privabljajo samo množice obiskovalcev, temveč omogočajo, da žito na višini 1159 m posebno dobro uspeva. Dješki kmetje so bili skozi stoletja pridelovalci žita. Še v štiridesetih in petdesetih letih tega stoletja so južnokoroški prebivalci zelo cenili seme djeških žitaric kot sta oves in rž, pa tudi deteljo. Vsaka kmetija je imela svoj mlin, kjer so mleli za domače potrebe. Žitna polja so se v zadnjih desetletjih spremenila v travnike in pašnike, mlini pa so propadali. V času med 1956 in 1990 je nazadovala pridelava pšenice za 92,7 %, rži za 91,8 % in ovsa za 84,9 %. V istem času so se povečale gozdne površine za 52,2 %.³⁰ Danes kmetje prodajajo mleko ali redijo živino.

V petdesetih, predvsem pa v šestdesetih letih, ko je motorizacija osvojila kmetijstvo, je mnogo ljudi izgubilo svoje delovno mesto in življenjski prostor in se odselilo z Djekš. Modernizacija kmetijstva je povzročila množično odseljavanje iz občine, pregnala pa je tudi delovno silo. Ker v občini ni možnosti za zaslužek, se morajo prebivalci voziti na delovna mesta v Velikovec in Celovec, v najslabšem primeru pa se izselijo. Mnogi kmetje imajo dodatno zaposlitev. Vzporedno s tem razvojem so se oblikovale mlade kmečke pobude, kakršna je dješki kmečki trg, kjer prodajajo ekološko čiste domače pridelke. Mladi se vračajo k načinu gospodarjenja svojih dedov in pradedov in so pri tem zelo uspešni.

²⁷ Hartl/Kresitschnig/Verhounig 1995: 471 sl.

²⁸ Ibhounig 1995a: 113.

²⁹ Razvoj prebivalstva v občini Djekše glej Ibhounig 1995a: 112-114.

³⁰ Hartl 1995b: 377.

Turizem

Dješko sonce poleg kmetov uživajo tudi gostje gorske vasi. Že na prelomu stoletja so planinci, izletniki in lovci odkrili ugodno klimatsko lego sončnega kraja. Glede na enkratno pokrajino, nedotaknjeno naravo in milo podnebje je očitno, da je gospodarska usmerjenost področja v turizmu - v sodelovanju s kmetijstvom kot partnerjem.

V šestdesetih letih se je po skromnih začetkih začel razvijati turizem. Gostilničarji so oddajali 'tujske sobe' in nekaj kmetov je v kmečkem turizmu odkrilo dodaten vir zaslužka. V sedemdesetih letih so sledile nadaljnje investicije, vendar prodor Djekš v turizem z zaslužkom doslej ni prinesel pričakovanega uspeha.⁵¹

Stare kmetije in gospodarska poslopja oddajajo ali prodajajo kot hišice za konec tedna ljubiteljem Djekš. V občini so zgradili tudi veliko novih hiš, ki služijo bivšim gostom kot bivališče za starost ali bivšim domačinom kot počitniško domovanje. Čar vasi privablja številne ljudi. Besede akademskega slikarja profesorja Karla Bauerja, ki je mnoga leta živel na Djekšah, pojasnjujejo, zakaj toliko ljudi vleče tja: *-V raju kot so Djekše se lahko popolnoma sprostimo, uživamo se v naravo in se z novimi močmi vrnemo v vsakdan. Narava in umetnost se pogojujeta, bogatita in osmišljata življenje.*⁵²

Kulturno življenje

Močno odseljevanje prebivalstva je bilo občutno predvsem v kulturnem življenju, saj so prizadevni učitelji in kmetje od konca druge svetovne vojne dalje sodelovali v vaški skupnosti (Landjugend) - od začetka petdesetih let so imeli nemške gledališke in pevske skupine. Igrane filme, ki so jih predvajali po gostilnah, so morali zaradi velikega navala celo ponavljati.⁵³ Življenje Djekšanov je še danes močno povezano s cerkvijo in cerkvenimi šegami.⁵⁴ Praznike obhajajo po stari tradiciji. Ni poroke, na kateri 'camar' ne bi komentiral slovesne priložnosti s šaljivimi verzi. Dješki semenj je postal pravi ljudski praznik. Na veliko soboto zvečer na Kneži v sprevodu nosijo po polju do štiri metre dolge velikonočne bakle. Pri tem nosilci bakel prosijo za bogato žetev. Koledovanje je na Djekšah močno zakoreninjeno - moški in ženske med novim letom in svečnico hodijo od hiše do hiše in voščijo ljudem srečo in blagor za hišo in domačijo. Dješko kolednico, ki so jo med drugo svetovno vojno prevedli iz slovenščine v nemščino, danes pojejo v obeh jezikih.⁵⁵

V regiji Djekše - Kneža se nahaja neizmeren zaklad starih ljudskih pesmi v nemškem in slovenskem jeziku. Prej so v glavnem prepevali v slovenskem jeziku.⁵⁶ Izbor slovenskih pesmi lahko preberemo v transkripcijah muzikologa Engelberta Logarja, posnel pa jih je France Czigan.⁵⁷

⁵¹ Več o turizmu nekdanj in danes glej Nusser 1995: 413-415.

⁵² Bauer 1995: 446.

⁵³ Verhovnik/Verhounig 1995: 341-348.

⁵⁴ Kresitschnig 1995a: 217-224.

⁵⁵ Več o novoletnem petju glej Verhovnik 1995: 355-358.

⁵⁶ Verhovnik/Verhounig 1995: 341.

⁵⁷ Logar 1988 in 1990.

Prva kitica dješke kolednice se glasi takole:⁵⁸

1. Vča-ka-li smo nove-ga le - ta, zashvalo mi dajmo Bo-gu. Te
2. Oj dajs je že ta o-smi dan, odkar je bil Jezu-rojen. je

sta-re je že mi-ru-to, na-zaj ga ni-kd roč no bo. Pa
bil ro-žen in knāmpo slani nōtri rle jasle po-djari. Le

mi-sli, ko-li-ko pri-ja- te lov le-ži na tem žegnanem brni
ži reni str-ga ni šta - li-ci med revnim žirinči na slami

fu, ksmolani da našnji dan le - ta z ve selyem ob ha-ja-li se.
ci te kralj nebes in noj zeryljje on hoče tr-peti za vse.

Včakali smo novega leta

Stare obrti

Na južnem pobočju Svinške planine je še živa stara rokodelska obrt. Krovci slamnatih streh, skodlarji, graditelji mlinov, pletarji in kovači pričajo o času, ko so kmetje v gorski samoti še sami izdelovali vse, kar so potrebovali na kmetiji. Svoje delo dandanes opravljajo še skodlarji - skodlaste strehe so namreč spet moderne. V zadnjem letu so začeli oživljati tudi mlinarstvo.

2. Novi dosežki v raziskovanju dješke arhitekture - Tabor in vodni mlini

2.0 Uvod

Po tem strnjem sociokulturnem pregledu se bo naša pozornost spet usmerila na področje, ki že dolgo izziva zanimanje: k razmeroma dobro raziskani dješki arhitekturi, v kateri so raziskovalci v nedavni preteklosti (Kotzurek 1940, Hubatschek 1970, Moser

⁵⁸ Besedilo in melodijo je zapisal Siegfried Verhovnik (Verhovnik 1995: 357).

1977, 1995, Eisner 1984, Fister 1975, 1986, 1989 idr.) prepoznali tipe kmetij, ki so povezani z arhitekturnimi oblikami kmečkega življenja.⁹⁹ Pri Moserju (1995: 287) se npr. v leseni Vidovnikovi hiši na Kneži omenja dimnica, ki je bila hkrati krmišče za drobnico (koze ali ovce). Na stropnem tramu je bila zapisana letnica 1704. Stavbni tip ima arhaičen izvor v srednjeveški arhitekturi.¹⁰⁰

Žal je v zadnjih petdesetih letih večina opisanih objektov tako ali drugače podlegla zobu časa. Moser je npr. leta 1958 ročno skiciral tloris in posamezne enote kompleksa Vidovnikove domačije na Kneži, vendar do podrobnih meritev ni več prišlo. Ko se je namreč Moser 12. julija 1969 ponovno podal na Knežo, da bi nadaljeval z dokumentiranjem, je ugotovil, da sta bila oba dela gospodarskega kompleksa podrti.¹⁰¹ Žalostno usodo je doživela na Kneži tudi približno 800 let stara Vesovnikova domačija - noriška kmetija, ki je bila predvidena za morebitni prenos v Muzej na prostem pri Gospe Sveti. 2. avgusta 1981 sta jo etnologa Oskar Moser in Karl Eisner (takratni kustos muzeja) sicer še dokumentirala, vendar jo je že 2. februarja 1984 uničil požar.¹⁰²

V našem prispevku se bomo dotaknili dveh tem, od katerih je vsaj ena izjemno dobro obdelana - namreč arhitektura dješkega tabora (avtorji: Ginhart 1933, Kafka 1971, Kohla/Metnitz/Moro 1973, Dehio 1976, Zadnikar 1979, 1984, 1979; Fister 1975, 1986, 1989; Živkovič 1993 idr.). Dješki jubilej je spodbudil študente graške arhitekture k ponovnim meritvam in ovrednotenju rezultatov z novimi metodološkimi parametri. Zdi se nam smiselno povzeti doslejšnje dosežke raziskav dješkega tabora in jih dopolniti z lastnimi ugotovitvami, pridobljenimi v okviru projekta arhitektoev, v katerem se meritve niso omejile le na že dobro znani tloris cerkvene stavbe in konstrukcijo obrambnega hodnika, marveč vključujejo celotni kompleks z župniščem vred. Skice izpričujejo mnoge podrobnosti, ki jih doslejšnji raziskovalci niso prikazali.¹⁰³ Druga naša tema s področja kmečke arhitekture so mlini, ki se jih doslejšnja etnološka raziskovanja niso dotaknila.

2.1 Utrjena cerkev na Djekšah

«Sv. Martin, ki je dal cerkvi ime, je imel prvotno le preprost kipec spodaj v gozdu pri neki smreki. Hlapci so ga odnesli gor na Djekše in ga tam postavili. Naslednje jutro je kipec izginil, stal je na svojem starem mestu. Trikrat so ga hlapci odnesli gor, trikrat se je kipec vrnil nazaj. Takrat so sklenili, da sv. Martinu zgradijo cerkev. Sprva ob smrekah. A prišel je deseti otrok nekega dješkega kmeta (deseti otrok ima vedno dar prerokovanja) in dejal, da je tam, kjer želijo graditi, voda pod zemljo in da tla niso dovolj trdna. Tako je cerkev prišla na goro, sv. Martin pa stoji v niši na zunanji steni za zaščitno mrežo.»¹⁰⁴

«Trikrat so ga hlapci odnesli gor, trikrat se je kipec vrnil nazaj. Nato so zgradili cerkev in jo posvetili sv. Martinu.» To izročilo je starejši generaciji na Djekšah dobro

⁹⁹ Strnjen pregled o starih arhitekturnih oblikah na področju južne Svinške planine je v dješki monografiji podal Biermann (1995). V prispevku delež slovenskih raziskovalcev ni zajet.

¹⁰⁰ Moser 1995: 289.

¹⁰¹ Moser 1995: 287.

¹⁰² Glej Moser 1995. Moserjev članek je opremljen s tlorisi in fotografijami obeh kmetij. Glej tudi fotografske posnetke teh kmetij iz leta 1962 (Hubatschek 1970: 24-25).

¹⁰³ Zdi se, da je bil Wlattnig v času pisanja svojega prispevka za dješko monografijo že dobro seznanjen z rezultati graške raziskave, čeprav je to v članku razvidno le iz objavljenih skic, ne pa iz opomb in literature.

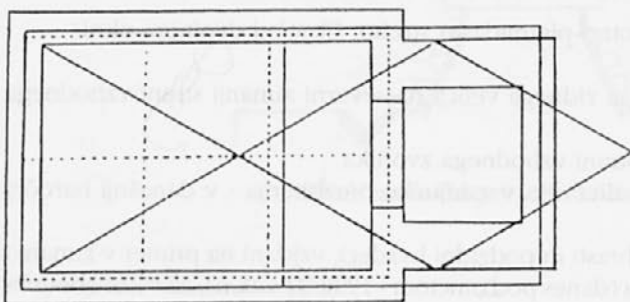
¹⁰⁴ Pfarrchronik Diex. - Dješka farna kronika. Natisnjena 20. avgusta 1933 v *Neue freie Presse* (Wien).

znano. Travnik pod Gočmarjevim križem še danes imenujejo *Martinova voda*, čeprav tam ni vode.

Po naših ugotovitvah z arhitekturnega stališča lahko govorimo o **petih fazah dješke taborske cerkve**.

V zvezi s **prvo omembo** župne cerkve na Djekšah v strokovni literaturi najdemo različne podatke. Na leto 1168 sicer lahko naletimo nekajkrat, vendar brez navedbe ustreznega vira.⁴⁵ Tudi umetnostni zgodovinar Wlattnig tega vprašanja ni uspel razčistiti in piše, da je cerkev na Djekšah prvič izrecno omenjena leta 1326 v krškem urbarju.⁴⁶ Kot samostojna župnija s podružnicama na Kneži in v Šmihelu v Grapi/St. Michael im Graben je dješka cerkev z omembo farnega patrona sv. Martina zanesljivo izpričana šele leta 1387.⁴⁷ Ker je dješka podružnica Marija Magdalena na Kneži imenovana že leta 1309 v kartularju grebinijskega samostana,⁴⁸ bi utegnili biti dješka cerkev sv. Martina precej starejša. To pomeni, da je bila cerkev prvotno romanska in verjetno lesena, vendar žal o njenih arhitekturnih členih ne vemo ničesar.

Tudi **druga cerkev** je bila še romanskega tipa. Verjetno je bila enoladijska s prezbitrijem iz druge polovice 13. stoletja. Na zahodnem kornem zvoniku so ohranjeni ostanki zazidanih romanskih dvojnih oken. Pročelje prvotne cerkve, ki je bila obrnjena proti vzhodu, je vključeno v vzhodni zid zahodnega zvonika. Današnja prezidana južna fasada je prav tako del romanske glavne ladje, na podstrešju pa so ohranjeni ostanki južne in severne stene vzdolžne romanske ladje. Od severne stene so vidni le še skromni zametki. Stena je bila namreč odstranjena pri baročni prezidavi v 17. stoletju.

Površinska razmerja	3 : 2
triangulacija	2 : 1; 3 x 17
ladja	10.55 x 7.40 m
mere zvonika	7 x 6.60 m
notranje mere zvonika	3.80 x 4.35 m
višina zvonika	rom. 13.50 m

Rekonstrukcija romanske cerkve⁴⁹ - 2. polovica 13. stoletja

⁴⁵ Ginhart (1933: 856) piše, da je cerkev omenjena šele leta 1379, Kafka (1971: 42) pa navaja, da naj bi bila cerkev stala že leta 1118, da pa je omenjena šele leta 1379 oz. 1387; Dehio (1976: 74; Dehio velja za zanesljivo literaturo), umetnostni zgodovinar Zadnikar (1979: 55, 58; isti 1984: 51) in Enciklopedija Slovenije (1988: 271) pa navajajo letnico 1168. Fink (1987: 29) npr. piše: *-Die Pfarrkirche, von der einige Autoren meinen, daß sie erstmals 1379 urkundlich erwähnt worden sei, während der vielleicht verlässlichere und korrektere 'Dehio' das Jahr 1168 nennt, stammt mit ihrem heutigen Aussehen vorwiegend aus dem 18. Jahrhundert.*- Zaradi omejenega poslovanja knjižnic v poletnem času žal nismo mogli preveriti podatkov pri ostalih raziskovalcih dješke cerkve.

Še pred letom 1379 se je dješka fara s svojo podružnico Sv. Mihaela ločila od Šmarjete/St. Margarethen ob Töllerberg, ki je bila tudi sama podružnica Št. Ruperta/St. Ruprecht v Velikovcu (Wlattnig 1995b: 153). Več o tem glej Klebel 1925: 30-31, 39, 47 op. 184; isti 1927: 123. (citirano po Wlattnigu 1995b: 168, op. 5.)

⁴⁶ Wlattnig 1995b: 153; Wiessner 1951: 227 sl.

⁴⁷ Historischer Atlas 1958: 60.

⁴⁸ KLA, GSV, HS 2/15, fol. 166v-167v, Nr. 202; citirano po Wlattnigu 1995b: 168, op. 8.

⁴⁹ Živkovič: 1993: 111-112.

Leta 1293 so se spopadli vojaki vojvode Albrechta in vovbrških grofov ter opustošili vas,⁵⁰ verjetno pa tudi romansko cerkev.

Okoli leta 1300 je sledila obnova, ki je zajela **tretjo visokogotsko cerkev**. V tem času so Djekše dobile tudi lastno pokopališče, ker v župniji umrlih niso več pokopavali pri sv. Martinu v Spodnjih Trušnjah/Niedertrixen.⁵¹

Do danes je ohranjeno le malo visokogotskih arhitekturnih členov. Verjetno so že na začetku 14. stoletja dvignili romanski vzhodni zvonik. Vzorci lilij na zunanjem okenskem okviru, ki jih je na nekaterih mestih videti izpod ometa, so zanesljivo znak časa. Tudi profilacija ostenja s tenkim paličevjem prvotne kapele sv. Mihaela v karnerju - današnji vhod v zakristijo - je ostanek prve gotske cerkve. Kapela sv. Mihaela,⁵² zgrajena verjetno v prvi polovici 14. stoletja, je bila po vsej verjetnosti gotska rotunda.⁵³

Četrto cerkev lahko uvrstimo v čas med letoma 1450 in 1500.⁵⁴ Bila je nova, po vsej verjetnosti prezidana in razširjena poznogotska cerkev. Nekateri gradbeni elementi, ki so se kljub veliki prezidavi v 17. in 18. stoletju ohranili, pričajo o nekdanji podobi:

- zahodni portal (ok. leta 1500) - bogato profiliran z okroglim in hruškastim paličevjem, ravna preklada, timpanon, križna roža in stranske fiale
- zahodno ladijsko pročelje - z gotsko zidno zasnovo
- južna ladijska stena - z gotsko zidno zasnovo
- mrežnorebrasta obočna pola kornega zvonika
- prvotni gotski vhod v zakristijo v bočnem stolpu (ok. leta 1500)
- služniki in rebrasti nastavki za neohranjeni korni zaključek na vzhodni strani vzhodnega zvonika
- vzhodni zvonik s šesterokotno piramidasto streho, šilastimi dvojnimi okni
- gotsko ladijsko ostrežje
- kamen preostalega gotskega zidnega venca na severni zunanji strani vzhodnega zvonika
- oporniki na južni zunanji strani vzhodnega zvonika
- premaknjena gotska darovalna niša v zaključku prezbiterija - v današnji baročni vzhodni apsidi
- posamezni gotski členi (rebrasti in podzidni kvader), vzdani na primer v zunanjo stran baročnega prezbiterija (danes pod ometom - 1990/91 viden), ali v kot obrambnega zidu v smeri vaškega trga
- prvotna gotska oltarna miza s petimi konsekracijskimi križi
- čašast gotski krstilni kamen (ok. leta 1450)
- kipec Matere božje (ok. leta 1500) - nekdanja plastika na gotskem krilnem oltarju (danes na levem baročnem stranskem oltarju).

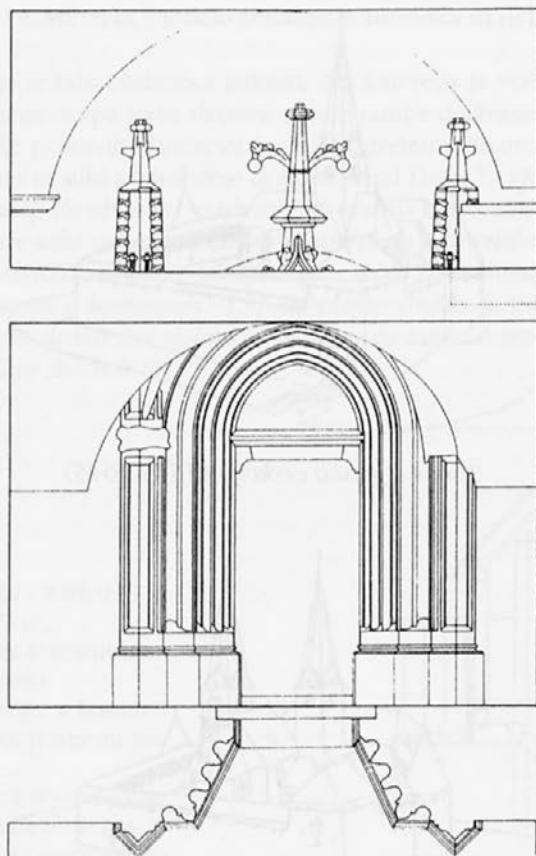
⁵⁰ Kafka 1971: 42; Fister 1989: 221.

⁵¹ Festschrift 1992: 16.

⁵² Navadno je bila kapela v zgornjem delu karnerja posvečena sv. Mihaelu (Zadnikar 1959: 284).

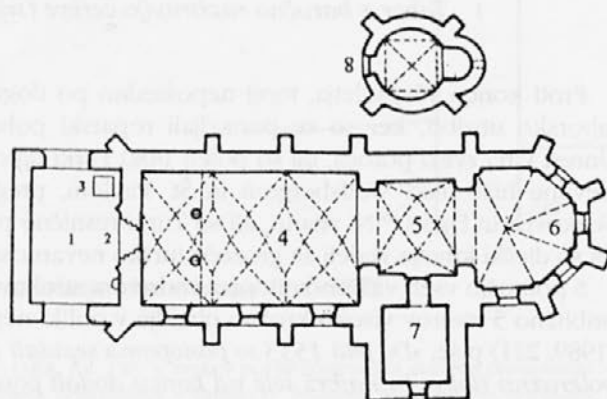
⁵³ Primerjaj tloris cerkve sv. Martina na Krčanjah, kjer se je do danes ohranil dvonadstropni karner iz časa okoli leta 1350. Glej tloris - Ginhart 1933: 858; Kafka 1971.1: 69.

⁵⁴ Wlattnig (1995b: 156) poznogotsko prezidavo cerkve časovno uvršča v desetletje 1490/1500.

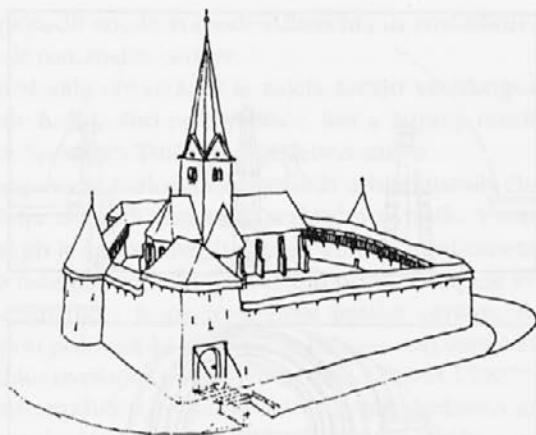
Gotski zahodni portal ok. leta 1500

- 1 - predprostor (utrjeno nadstropje ev. ok. leta 1535)
- 2 - gotski zahodni portal (okoli leta 1450)
- 3 - nabiralnik za darove (okoli leta 1535)
- 4 - glavna ladja - mrežnobrebrasti obok in zato tudi zunaj ležeči oporniki
- 5 - obočna pola zvonika - mrežnobrebrasti obok s šilastimi obočnimi loki
- 6 - petosminski zaključek prezbiterja
- 7 - zakristija (gotško vhodno ostenje in baze stebrov z rombastimi okraski; ok. leta 1500)
- 8 - kapela sv. Mihaela (visoka gotika ok. leta 1350)

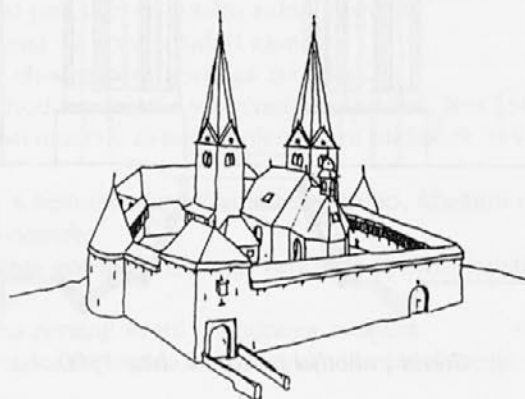

Rekonstrukcija prezidane gotске cerkve (arhitekturni člени iz časa med 1450 in 1500)⁵⁵

⁵⁵ Primerjaj Fistrovo rekonstrukcijo tabora na Djekšah - začetek 16. stoletja (Fister 1986: 156; isti 1989: 222).

Tabor z gotsko cerkvijo (1535-1645)

Tabor z baročno razširitvijo cerkve (sredina 17. stoletja)

Proti koncu 15. stoletja, torej neposredno po dograditvi četrte cerkve, so zgradili taborsko utrdbo, ker so se ponavljali roparski pohodi na Svinško planino. Jakob Unrest v tej zvezi poroča, da so poleti 1480 Turki ogrožali Labodsko dolino in požgali številne hiše med Wolfsbergom in Št. Pavlom, preden so vdrli na področje okoli Velikovca in Djekš.⁵⁶ Ni znano, ali so Turki resnično prodrli do Djekš. Zanesljivo je le, da so dješki kmetje vedeli za grozečo turško nevarnost in da so se pred njo zavarovali.

S pomočjo vseh vaščanov in pod vodstvom strokovnjakov so do leta 1535⁵⁷ zgradili približno 5 metrov visoko krožno obzidje v obliki nepravilnega šesterokotnika. Fister (1989: 221) piše: »Do leta 1535 so postopoma sezidali visoko obzidje, vanj vgradili dva polkrožna stolpa in najbrž še na koncu dodali poseben utrjen vhodni stolp.«

Tako sta nastali severno in južno od cerkve dve prostorski enoti, ki naj bi dajali zavetje ljudem in živalim ter služili kot kašča za najbolj dragoceno blago, ki so ga

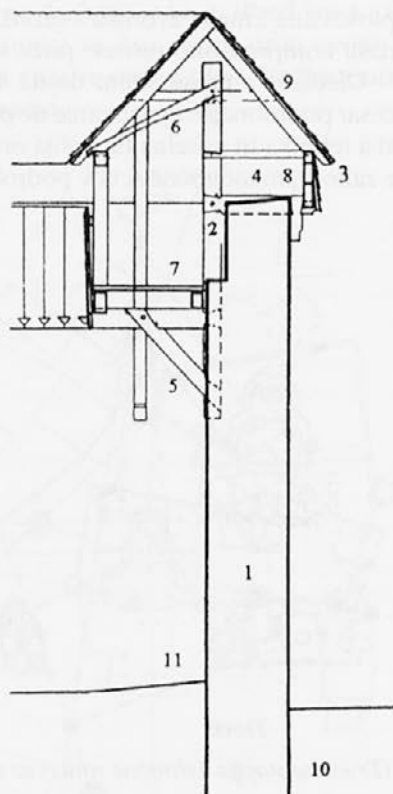
⁵⁶ Wlattnig 1995b: 155.

⁵⁷ Letnica 1535 se nahaja na obokastem zidu nekdanjega gospodarskega kompleksa.

skladiščili v kapeli sv. Mihaela,⁵⁸ v delu sedanjega župnišča in deloma tudi v vhodnem stolpu.

Cerkveno obzidje je bilo obdano z jarkom, čez katerega je vodil dvizni most. Obzidana pot do vhodnega stolpa kaže sledove zasute rampe dviznega mostu. V notranjosti utrdbe so na obzidje postavili obrambni hodnik s strelnimi linami, ki ga je v novejšem času v besedi, grafiki in sliki podrobneje dokumentiral Fister.⁵⁹ »Vhod je branil stolp [...] Da bi preprečili dostop do obzidja, so obrambni hodnik na obzidju nekoliko odmaknili od roba navzven in tako nastalo odprtino zavarovali s prečničnim tramom. Če se je sovražnik preveč približal, so tram odmaknili in skozi režo vlivali na napadalce vrelo vodo in ga obmetavali s kamenjem. [...] Taborsko utrdbo je moralo braniti več kot petdeset branilcev, ki so bili kar dobro oboroženi, če lahko o tem sklepamo iz števila, oblike in razporeditve strelnih lin.«⁶⁰

- 1 - cerkveno obzidje - 0.85–0.95 m širine in 5 m višine
- 2 - pokončni nosilec konstrukcije - ne sega do slemena
- 3 - ščitna stena - trije, z lesenimi žebli med seboj povezani tramovi
- 4 - stabilizacijsko tramovje - veza-va s pomočjo repastih žepov in lesenih žebeljev, ki preprečujejo zdrsneje
- 5 - konzole kot nosilci za obrambni hodnik oz. notranje ostrešje
- 6 - poševni oporniki - preprečujejo horizontalno izmikanje strešnega podzidka
- 7 - tla obrambnega hodnika
- 8 - reža s prečničnim tramom
- 9 - streha iz skrilnih ploščic
- 10 - obrambni jarek
- 11 - zaščitena notranjščina obzidja prvotni nivo je bil 80 cm nižji

Prerez konstrukcije obrambnega hodnika⁶¹

⁵⁸ V vizitacijskem zapisniku iz leta 1616 (SKA, fol. 138) je cerkev poimenovana kot *ecclesia parochialis seu vicariatis* posebno je navedeno obstoječe pokopališče s kapelo sv. Mihaela. Nadalje piše: »Funiculi, ex quibus tempore belli periculum instet, removeantur.« Torej so še več kot sto let v kapeli visele vrvi, na katere so kmetje obešali svoje zaloge mesa (Historischer Atlas 1958: 60).

⁵⁹ Fister 1975, 1986, 1989.

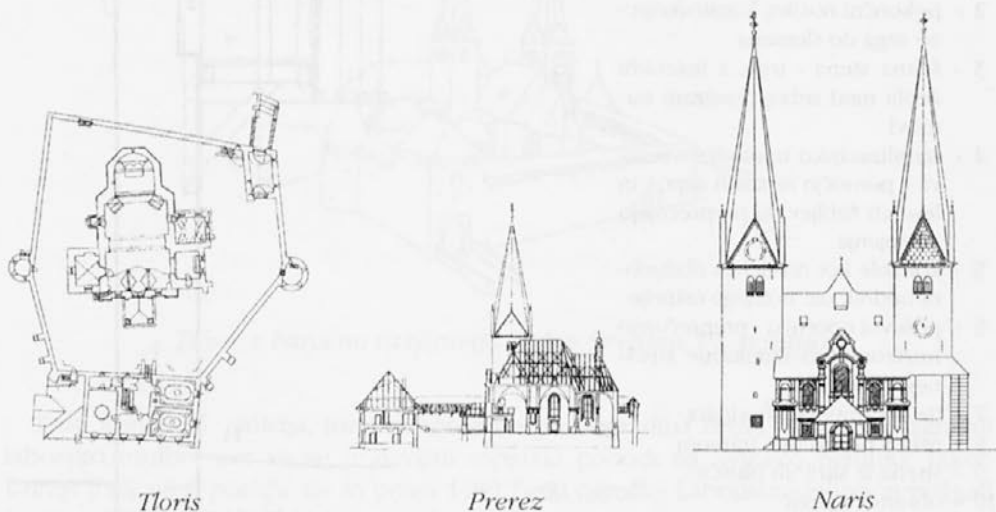
⁶⁰ Fister 1989: 221.

⁶¹ Primerjaj konstrukcijski sestav obrambnega hodnika na Djekšah in na Kneži ter skice detajlov (Fister 1975, 1986, 1989).

Sredi 17. stoletja so zaradi vse večjega števila vernikov in zaradi želje, da bi iz Djekš naredili slaven romarski kraj, sezidali novo cerkev. Prostor znotraj cerkvenega obzidja ni dopuščal povečanja stare cerkve s stolpom proti vzhodu, zato so postavili novo, **peto cerkev** povprek čez prejšnjo in ji dodali še en stolp (1645) ter vse skupaj dokončali leta 1778.⁶² Cerkev je bila posvečena šele 16. oktobra 1788, o čemer priča ohranjena listina. Leta 1794 so na mestu nekdanjega karnerja - kapele sv. Mihaela, ki je stala vse tja do 17. stoletja, sezidali novo zakristijo.⁶³

Iz majhne gotske cerkvice je nastala mogočna dvostolpna baročna cerkev. Značilno za čas baroka je simetrično oblikovano pročelje (Št. Andra, Maria Loretto),⁶⁴ ki je bilo sprva baročno in preoblikovano po klasicističnem in kitastem slogu.⁶⁵ Zanimivo se zdi, da Djekše niso - tako kot Velikovec in Št. Jurij na Vinogradih/St. Georgen am Weinberg - dobile čebulaste strehe, kar bi ustrezalo času.⁶⁶ Očitno so bili Djekšani tako močno povezani s tradicijo, da nikakor niso hoteli nadomestiti svojega starega, s skrilnimi ploščicami kritega zvonika s čebulasto streho iz pločevine. Da pa so Djekšani vendarle našli kompromisno rešitev, priča stolpec nad današnjim prezbitrijem.

Gledano z južne strani dajeta vzhodni in zahodni zvonik vtis velike podobnosti, česar podrobnejše opazovanje ne potrjuje. Kot je navada pri regotizaciji, gotska rokodelska tehnika in miselna filozofija nista več prisotni. Gotski vzhodni stolp je v primerjavi z zahodnim mogočnejši in v podrobnostih bolj dovršeno oblikovan.⁶⁷ Višji je za 22 cm⁶⁸

(Dokumentacija Tehnične univerze v Gradcu - Domenig, Kresitschnig, Rainer, Zdouc 1994)

⁶² Fister 1989: 221. Leta 1995 so na južni strani vzhodnega zvonika odkrili zgodnjebaročno fresko sv. Krištofa - original, ki je nastal v času okoli leta 1650 in ki je po Wlattnigu (1995b): 168) morda najlepša in najbolj ohranjena zgodnjebaročna koroška freska, ki prikazuje sv. Krištofa.

⁶³ Prim. Wlattnig 1995b: 166.

⁶⁴ Pötsch 1989: 213 sl.

⁶⁵ Glej Wlattnig 1995b: 163 in tam navedeno literaturo.

⁶⁶ Fresacher 1980: 266.

⁶⁷ Strelne line pod okni v zahodnem zvoniku so npr. le še optične odprtine v žganih opekah.

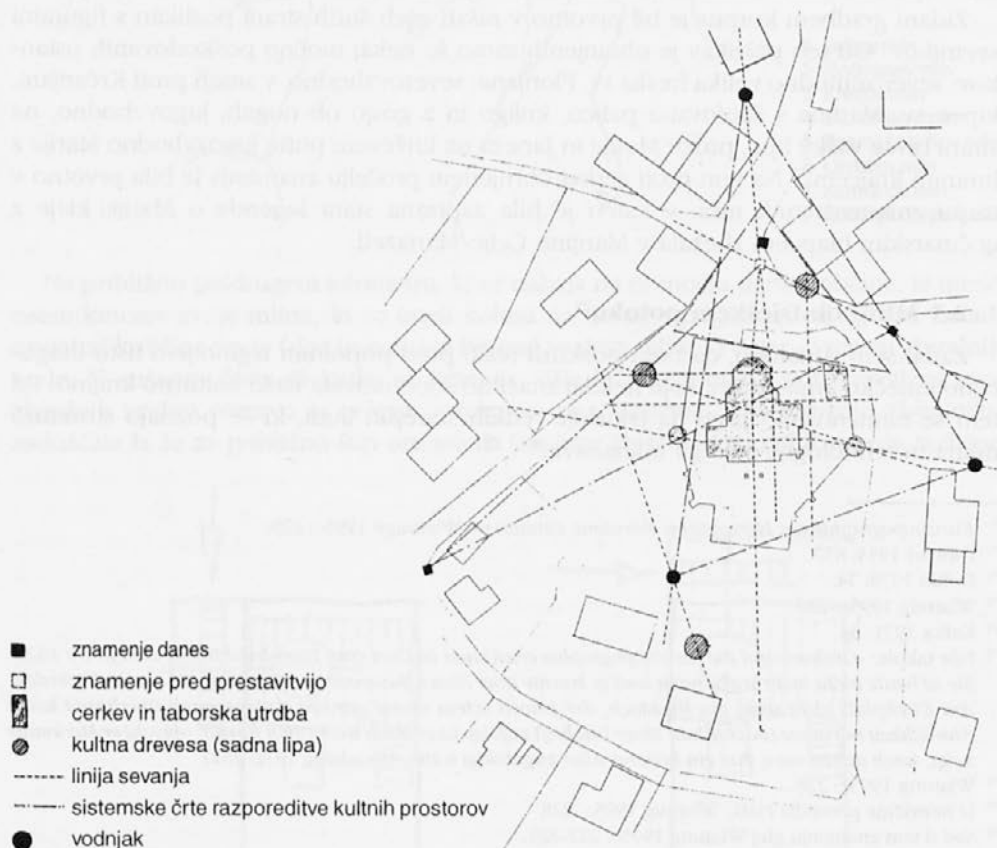
⁶⁸ ± 0.00 m je zgornji rob stopnice pri glavnem vhodu. Višina do spodnjega roba stolpnih krogel pri vzhodnem zvoniku je 40.78 m, pri zahodnem zvoniku pa 40.56 m (Dokumentacija Tehnične univerze v Gradcu - Domenig, Kresitschnig, Rainer, Zdouc 1994).

in domačini ga imenujejo 'ta močni' (tudi moški). V času baročne prenove so zasuli tudi obrambni jarek⁶⁹ in tako je nastal vaški trg. Zato pa je bil potreben prodor skozi obrambni zid na severozahodni strani.

Cerkev je bila načrtovana v omrežju magnetnih silnic

Ni slučaj, da je prvotna romansko-gotska in sedaj pretežno baročna cerkev z gotiskim obrambnim obzidjem zasnovana na ta način in na tem kraju. Josef Wetternig, znani bajaličar iz Šmartna pri Vovbrah, je s svojimi sodelavci raziskoval omrežje, ki ga ustvarjajo zemeljske in magnetne silnice. V to omrežje silnic so vpeti stara (romansko-gotska) cerkev, nova (baročna) cerkev, obrambna stolpa, vaški trg z nekdanjo vaško lipo, vsa tri vaška znamenja (vaški križi) in seveda tudi do leta 1907 še uporabljani, zdaj pa zasuti vaški vodnjaki. Vsi omenjeni kulturni objekti stojijo na t.i. presečiščih silnic in povzročajo - kakor to imenuje radiostezija - pozitivno žarčenje v kraju. Pred leti so v zvezi z razširitvijo ceste prestavili eno od treh znamenj za štiri metre proti severu. Znamenje ne stoji več na presečišču silnic in je izven njihove mreže silnic. Radiostezija ugotavlja, da so s tem Djekše izgubile pozitivno sevanje.

Omrežje silnic v središču Djekš

⁶⁹ Južni jarek so zasuli l. 1755 (Fister 1989: 224).

2.2 Vaško znamenje

V zvezi z zgodovino dječškega vaškega znamenja, ki naj bi bilo iz leta 1629, v literaturi najdemo različne podatke: V *Umetnostni topografiji vojvodine Koroške*⁷⁰ in pri Ginhartu⁷¹ je dječsko znamenje omenjeno kot 'svetilnik' v gotskem stilu. Tudi Dehio⁷² piše, da je izpričan ob cesti svetilnik iz leta 1629 v poznogotski obliki, čeprav znamenje po Wlattnigu danes sploh ni podobno svetilniku.⁷³ Kafka navaja znamenje iz leta 1629, ohranjeno še čisto v gotskih oblikah.⁷⁴ Po drugi strani pa preučevalec koroških znamenj Skudnigg trdi, da svetilnika iz leta 1629 danes sploh ni več, in da o tej zgradbi ni bilo mogoče dobiti nobenih podatkov.⁷⁵

Najnovejša Wlattnigova raziskava v dječski kroniki potrjuje letnico 1629. Piše, da je nad nišo na severovzhodni strani ohranjen latinski napis z imeni v nišah upodobljenih svetnikov s fragmentarno ohranjeno letnico: ANNO M. D. C.(X.) (X.) I. X. (1629).⁷⁶ Po njegovem mnenju je bilo v času zgodnjebaročne prezidave cerkve okoli leta 1629 verjetno obnovljeno oziroma po podobnem vzorcu prezidano tudi gotsko znamenje na cerkvenem trgu. Med drugim o znamenju piše: *«Posebno opazna je osmerokotna, na kubični niši sloneča šotorasta streha iz skrilnih ploščic. Daje vtis, kot da bi strešna oblika posnemala stožaste strehe leta 1535 zgrajenih tabornih obrambnih stolpov.»*⁷⁷

Zidani gradbeni korpus je bil prvotno v nišah vseh štirih strani poslikan s figurami svetnikov. Od teh poslikav je ohranjenih samo še nekaj močno poškodovanih ostankov: severozahodno velika freska sv. Florijana; severovzhodno, v smeri proti Krčanjam, kipec sv. Martina s škofovsko palico, knjigo in z gosjo ob nogah; jugovzhodno, na strani bivše vaške lipe, prizor Marije in Janeza na križevem potu; jugozahodno Marija z luninim krajcem.⁷⁸ Na tem proti cerkvi obrnjenem pročelju znamenja je bila prvotno v trupu znamenja tudi niša, v kateri je bila zapisana stara legenda o Mariji, ki je z gočmarskim hlapcem zbežala v Marijino Celje/Mariazell.

2.3 Mlini ob Dječkem potoku⁷⁹

Zadal sem si nalogo, da bom poskusil rešiti pred popolnim izginotjem tisto dragoceno kmečko arhitekturo, ki je nekdanj značilno sooblikovala našo kulturno krajino. Pri tem se nameravam opreti na izkušnje redkih starejših ljudi, ki še poznajo strukturo mлина in tehnologijo starega mlinarstva.⁸⁰

⁷⁰ *Kunsttopographie des Herzogtums Kärntens*, citirano po Wlattnigu 1995c: 228.

⁷¹ Ginhart 1933: 857.

⁷² Dehio 1976: 74.

⁷³ Wlattnig 1995c: 228.

⁷⁴ Kafka 1971: 34.

⁷⁵ Piše takole: *«Ginhart und die Kunsttopographie erwähnen in Diex eine Totenleuchte aus dem Jahre 1629. Sie ist heute nicht mehr vorhanden und es konnte über dieses Bauwerk überhaupt nichts ermittelt werden. Am Kirchplatz steht wohl ein Bildstock, der jedoch schon seiner ganzen Anlage nach überhaupt keine Ähnlichkeit mit einer Leuchte hat. Einer Inschrift zufolge ist er auch wesentlich jünger, obwohl er Merkmale zeigt, nach denen man ihm ein höheres Alter zugebilligt hätte.»* (Skudnigg 1972: 261).

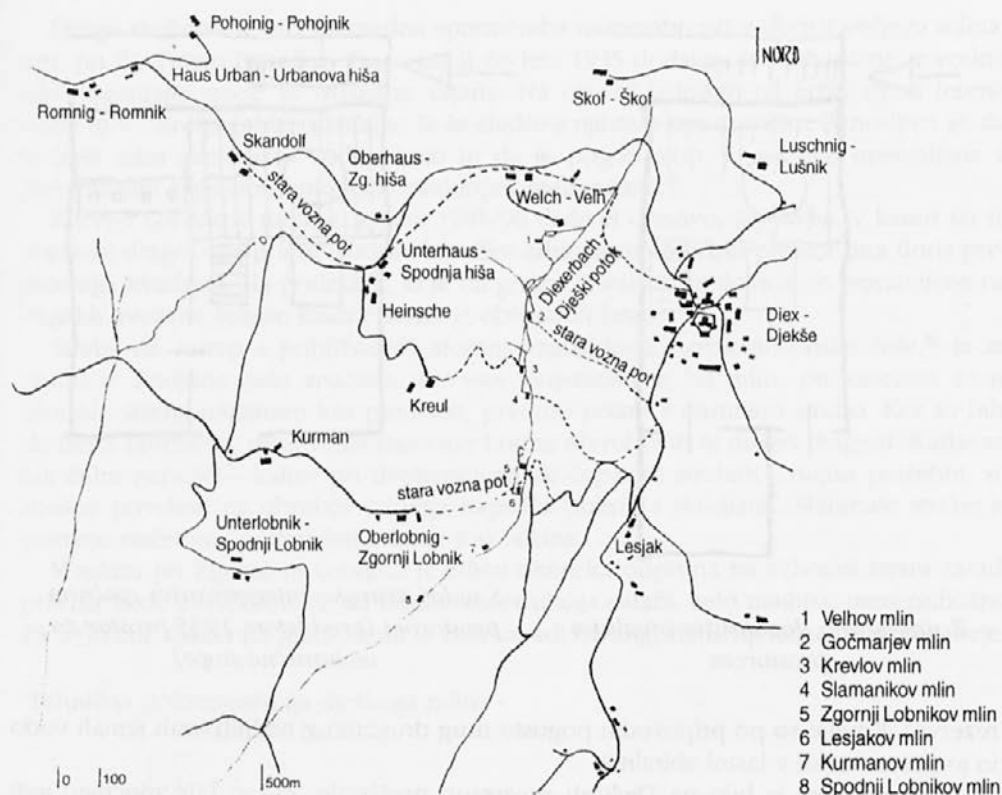
⁷⁶ Wlattnig 1995c: 228.

⁷⁷ Iz nemščine prevedla HML; Wlattnig 1995c: 228

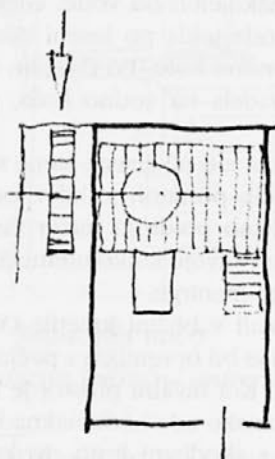
⁷⁸ Več o tem znamenju glej Wlattnig 1995c: 227-229.

⁷⁹ Prispevek pripravil Gerhard Kresitschnig.

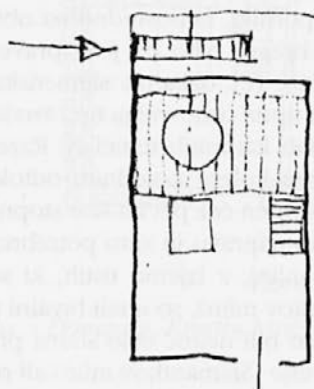
⁸⁰ O mlinih na Dječkah glej Kresitschnig 1995b. Mlinarstvo v Rožu in Podjuni je bilo obširno predstavljeno v doktorski disertaciji Lausegger (1980), ki poleg dokumentacije in strokovne obravnave mlinarske terminologije med drugim vsebuje tudi opise mlinov in mlinarske tehnologije na južnem Koroškem. Lausegger 1980, glej tudi Lausegger 1985a in 1985b.

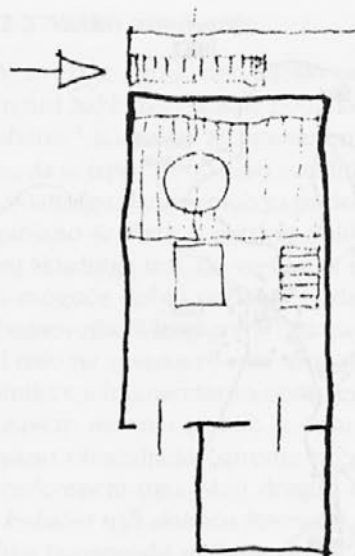
Na približno poldrugem kilometru, ki se nahaja na območju dješke občine, je imelo osem kmetov svoje mline, ki so imeli kolesa na korce s pogonom od zgoraj. Zaradi nestalne količine vode (dež in suša) je bil nad vsakim mlinom bajar - vmesni zbiralnik vode. V sušnem času ali kadar je kmet iz višje ležečega mlina potreboval za svoj zbiralnik vodno rezervo iz celega potoka, je npr. količina v naslednjem zbiralniku zadoščala le še za približno štiri ure mletja (različni zbiralniki so imeli seveda različne

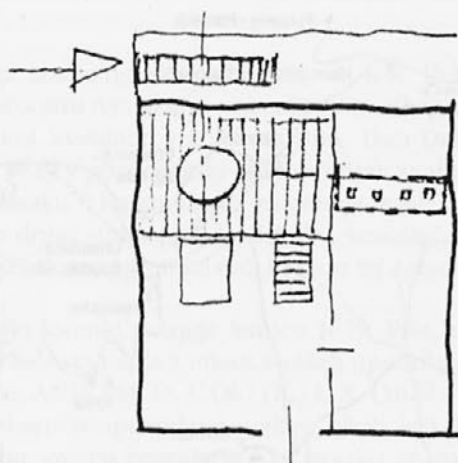
S stranskim vodnim kolesom

Z vodnim kolesom na čelni strani

Z naknadno dozidanim bivalnim prostorom

S sedaj stransko integriranim spalnii prostorom (pred letom 1935 prostor za mehanične stope)

rezerve). Kmetje so po pripovedih pogosto drug drugemu v nočnih urah jemali vodo in jo preusmerjali v lastni zbiralnik.

Z mlinarstvom je bilo na Dješkah povezano preživetje, saj so bile močnate jedi glavna hrana. Kmetje so morali skrbeti za vzdrževanje mlina. Mlinske kamne so nekaj klesali iz kamnin s Svinške planine, lesene dele (ležaji, zobci grebenastega kolesa ...) pa so izdelovali bodisi sami bodisi znani dješki tesarji (Jockl Samselnig, Matev Schaller, Tone Rabitsch idr.). Treba je omeniti še graditelje mlinov, ki so ok. leta 1900 izoblikovali na področju cele občine razširjeni tip dješkega mlina. Vsi omenjeni rokodelci so pravzaprav pravi avtorji kmečke uporabne arhitekture.

Oblika mlina je bila močno odvisna od njegove povezave z vodo. Vseh osem mlinov ob Dješkem potoku je bilo nekoliko odmaknjenih od vode. Glede na vodni pogon razlikujemo dva tipa: Pri prvem tipu je voda tekla po leseni raki, podprti z lesenimi podporniki, neposredno na obstransko vodno kolo. Pri drugem tipu je voda pritekala po bregu, nato pa je v pravem kotu padala na vodno kolo, pritrjeno na mlinsko pročelje (t.i. ozka oz. slemenska stran).

Pravokotni tloris osnovnega tipa znaša približno 4 x 6 m, lesene stene stojijo na 0.5 do 1 m visokih kamnitih temeljih. Razen pri redkih primerih je bil vhod v mlin na nasprotni strani kolesa z vodnim odtokom. Približno poldrugi meter visoki mlinski pod je bil dostopen čez pet ali šest stopnic. Razliko v nivoju lahko utemeljimo s spodaj ležečo mlevno napravo in zato potrebno nižjo lego mentrge.

Skoraj vsi mlini, z izjemo tistih, ki so se nahajali v bližini kmetije (Velhov mlin, Zgornji Lobnikov mlin), so imeli bivalni prostor, ki je bil opremljen s pečjo in posteljo. Mnogi mlini so bili nekoč celo stalna prebivališča. Kot bivalni prostor je bilo urejeno bodisi podstrešje (Slamanikov mlin) ali pa je bil stransko od vhoda naknadno dograjen prostor, za katerega je bilo potrebno podaljšati s skodlami krito dvokapno streho (Gočmarjev mlin, Lesjakov mlin).

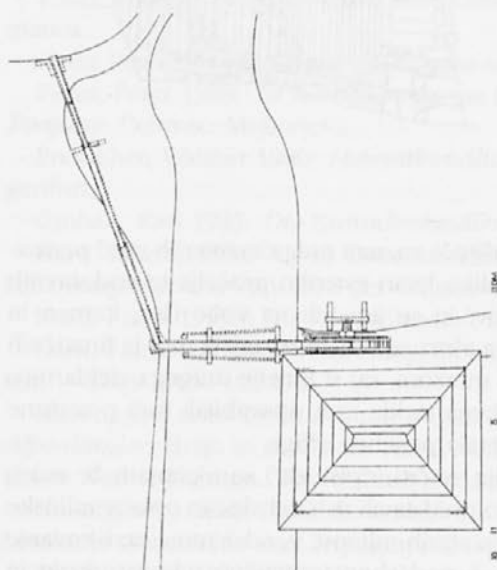
Druga možnost je bila naknadna sprememba namembnosti v tlorisu večjega mlina, npr. pri Zgornjem Lobniku. Tu so imeli do leta 1935 dodatno še mehanične, z vodno silo poganjane stope za iztiskanje oljaric. Na osnovi izdolbin na južni strani lesene stene in v ostrejšu lahko zaznamo le še sledove njihove konstrukcije. Zanesljivo je, da je imel mlin samo eno vodno kolo in da je pogon stop, ki so bile opremljene z grebenastim kolesom, omogočal preklonni mehanizem.⁸¹

Zgornji Lobnikov mlin, ki je leta 1995/96 doživel obnovo, je stavba, v kateri so se ohranile dragocene prvine ljudske kmečke arhitekture. Mliniski prostor ima tloris preprostega kvadrata. Na podzidek, ki je bil grajen iz kamna in ilovice, so postavljene na vogalih zvezane lesene kladne stene iz obtesanih brun.

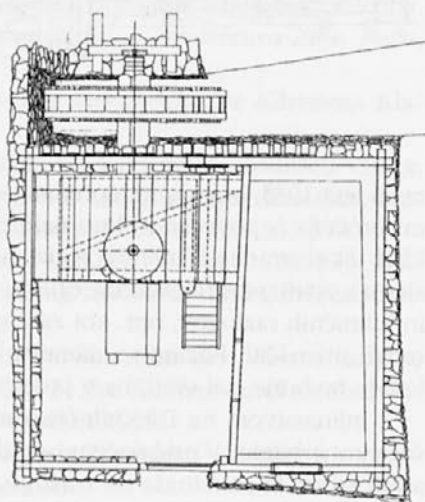
Streha na zatrep s približno 45 stopinj nagnjenosti - znak gosposke hiše,⁸² je za območje Podjune zelo značilna. Po vsej verjetnosti je bil mlin, pri katerem se je izkazala streha na zatrep kot prednost, prvotno pokrit s slamnato streho. Ker so bila slemena zaobljena, veter rahle slamnate kritine ob robovih ni mogel dvigniti. Kadar so bili čelni napušči - kakor pri dvokapnicah ali čopastih strehah - nujno potrebni, so strešne površine na obrobju čelnega napuščja pokrili s skodlami. Slamnate strehe je pozneje načeloma nadomestilo kritje s skodlami.

V mlinu pri Zgornjem Lobniku je edina okenska odprtina na vzhodni strani zaradi pršenja vode in nevarnosti, da lesena konstrukcija oslabi, zelo majhna; meri približno 15 x 30 cm. Okno na južni strani je bilo zaradi bivanju namenjenega prostora, ureje-

Tehnična dokumentacija dječkega mlina - situacijski načrt

Situacijski načrt

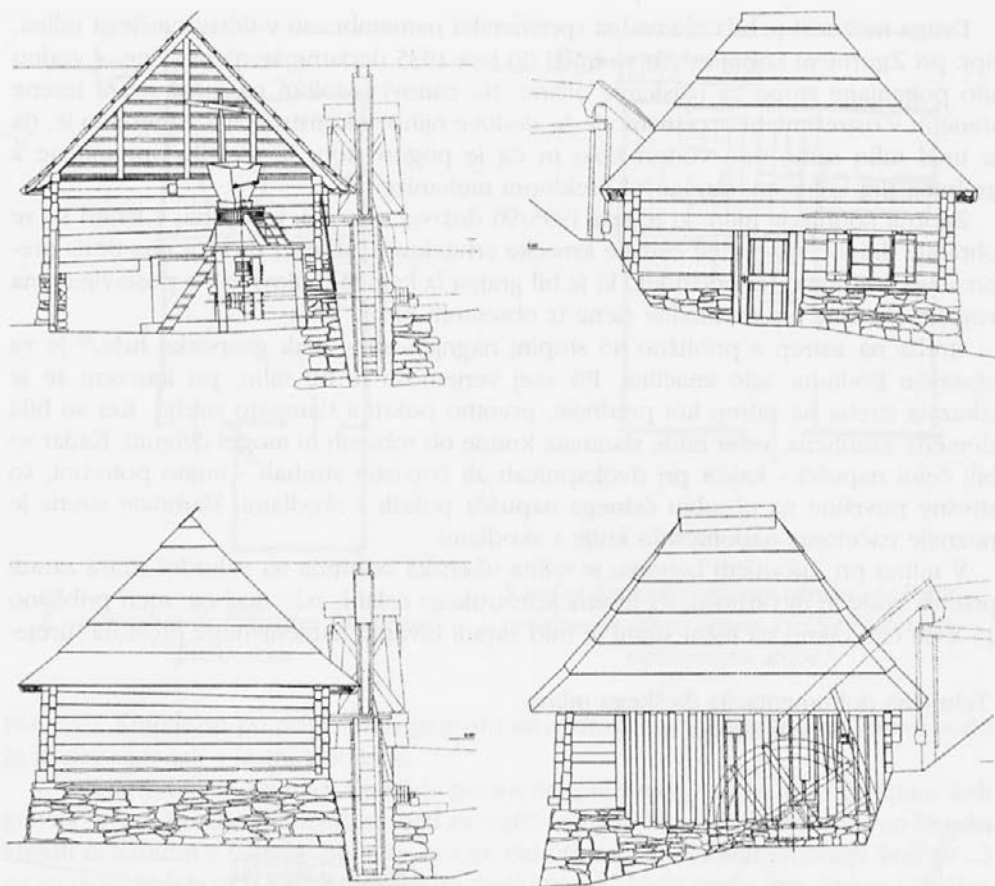
Tloris

(Dokumentacija Tehnične univerze v Gradcu. - Domenig, Kresitschnig, Rainer 1994)

⁸¹ Primerjaj Suppan 1995: 127; Molenboek 1991, 98-100.

⁸² Fister 1989: 164.

nega leta 1935, povečano. Spremembo je mogoče zaznati tudi v razmerjih med prvina-mi pročelja, - povečano okno namreč nekoliko kvari estetiko pročelja iz vodoravnih klad. Stari graditelji mlinov so iz materialov, ki so jim bili na voljo (les, kamen in slama), znali ustvariti skladne oblike. Majhna okna so včasih nastajala tudi iz finančnih in tehničnih razlogov, npr. kot zaščita pred mrazom, saj si kmetje dragega stekla niso mogli privoščiti. Pozimi so namesto okenskega stekla npr. uporabljali tudi posušene kravje mehurje, saj svetloba v prostoru ni igrala posebne vloge.

Z mlinarstvom na Dješkah (rekonstrukcije, načrti, opisi idr.) se ukvarjam že nekaj časa kot arhitekt. V pričujočem besedilu smo predstavili tisti del skic in opisov mlinске arhitekture, ki se nanaša na zunanjo podobo starih mlinov, vendar moje raziskovanje nima zgolj teoretičnega (etnološkega) cilja. S podrobno teoretično rekonstrukcijo in raziskavo osmih mlinov ob Dješkem potoku sem želel izluščiti temeljne prvine dješke mlinске arhitekture, da bi z obnovitvijo značilnega mlina prihodnjim rodovom ohranil spomin na življenje v preteklosti.

Literatura:

- Bauer, Rotraud 1995: Paradiese wie Diex. V: *Diex* 1995: 445-446.
- Biermann, Günther 1995: Altformen bäuerlichen Hauswesens im Bereich der südlichen Saualpe. V: *Diex* 1995: 299-306.
- Čajčmann, Anita 1995: Die Entwicklung der Gemeinde Diex nach ihrer Bildung 1850. V: *Diex* 1995: 109-112.
- Dehio 1976: *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. 1. Bd. Herzogtum Kärnten*. Wien.
- Diex 1995: *Diex, Sonnendorf auf der Saualpe*. Hrsg. Robert Wlattnig. Klagenfurt: Heyn.
- Drobesch, Werner 1991: *Vereine und Verbände in Kärnten (1848-1938). Vom Gemeinnützig - Geselligen zur Ideologisierung der Massen.* (= Das Kärntner Landesarchiv 18). Klagenfurt.
- Eisner, Karl 1984: Eckverbindungen bei Bauernhäusern im Saualmgebiet. V: *Bauen - Wohnen - Gestalten. Festschrift für Oskar Moser*. Trautenfels, 209-216.
- Enciklopedija Slovenije 1988: *Enciklopedija Slovenije 2*: Ce-Ed. Ljubljana.
- Ernst, Anita 1995: Der Bauer wird frei ... Von der josephinischen Reform bis zur Aufhebung der Grundherrschaft im Jahre 1848. V: *Diex* 1995: 75-82.
- Festschrift 1992: *Festschrift, Unser St. Stephan. Der Turm läßt grüßen. Acht Jahrhunderte 'apud Pharræ' St. Stephan bei Niedertrixen-Völkermarkt*. 1992.
- Filipič, Hanzi 1995: Die politische Orientierung in der Gemeinde Diex/Djekše von 1880-1914. V: *Diex* 1995: 125-130.
- Fink, Humbert 1987: *Begegnung in Kärnten*. Innsbruck: Pinguin-Verlag.
- Fister, Peter 1975: *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Fister, Peter 1986: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Fister, Peter 1989: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni ... Arhitektura Zilje, Roža, Podjune*. Celovec: Mohorjeva.
- Fresacher, Walther 1980: *Heimatkundliche Beiträge zur Geschichte Kärntens*. Klagenfurt.
- Ginhart, Karl 1933: *Die Kunstdenkmäler Kärntens VII*. Klagenfurt: Kollitsch Verlag.
- Hartl, Franz 1995a: Als in Diex das Holz knapp war. Auszüge aus dem Catastral-Schätzungselaborat von 1830 der Gemeinde Diexerberg. V: *Diex* 1995: 367-374.
- Hartl, Franz 1995b: Die Landwirtschaft im Wandel der Zeit. V: *Diex* 1995: 375-380.
- Hartl, Franz/Gerhard Kresitschnig/Elfriede Verhounig 1995: Hof- und Dorfgeschichten. V: *Diex* 1995: 449-476.
- Historischer Atlas 1958: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Hrsg. v. d. Österr. Akad. d. Wiss. Abt. 2: Die Kirchen- und Grafschaftskarte. Teil 8: Kärnten. Von Walther Fresacher, Klagenfurt 1958.
- Hubatschek, Erika 1970: *Bauerhöfe im südöstlichen Kärnten*. (= Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 64). Klagenfurt.
- Ibounig, Peter 1995a: Die Bevölkerungsentwicklung der Gemeinde Diex von 1869-1991. V: *Diex* 1995: 112-114.
- Ibounig, Peter 1995b: Die sprachlichen Verhältnisse in Diex anhand der Volkszählungsergebnisse. V: *Diex* 1995, 115-118.
- Kafka, Karl 1971: *Wehrkirchen Kärntens I*. Wien: Birken-Verlag.
- Klebel, Ernst 1925/1927: Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens. V: *Carinthia I* 115 (1925: 30-31, 39, 47 op. 184); *Carinthia I* 117 (1927: 123).

- Kohla, F. X./G. A. v. Metnitz/ G. Moro 1973: *Kärntner Burgenkunde I, Kärntens Burgen. Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten*. 2. verm. Aufl., Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten.
- Kotzurek, Hans 1940: Urtümliche Hausformen auf den Hängen der Saualpe. V: *Carinthia I* 130 (1940), 179-196.
- Kresitschnig, Gerhard 1995a: Bräuche und Sitten im Jahreslauf. V: *Diex* 1995: 217-224.
- Kresitschnig, Gerhard 1995b: Die Wassermühlen. V: *Diex* 1995: 307-314.
- Lausegger, Herta 1980: *Die Terminologie der Bauernmühle in den slowenischen Dialekten in Kärnten. Eine volkskundlich-lexikalische Bestandsaufnahme. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität zu Graz*, vorgelegt von Herta Lausegger. Phil. Diss. Graz.
- Lausegger, Herta 1985a: Wassermühlen im südlichen Kärnten. Volkskundliche und terminologische Aspekte. V: *Carinthia I* 175 (1985), Klagenfurt, str. 299-321.
- Lausegger, Herta 1985b: Mlini na južnokoroškem dvojezičnem ozemlju v Avstriji. V: *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje SAZU* 14, Ljubljana, str. 81-94.
- Logar, Engelbert 1988 in 1990: *Vsaka vas ima svoj glas. Slovenske ljudske in ponarodele pesmi iz Podjune I-II*. Izd. Krščanska kulturna zveza v Celovcu. Celovec: Mohorjeva založba.
- Maurer-Lausegger 1995: Die Mühlen sterben ... Mit ihnen stirbt auch die Sprache der alten Volkskultur ... Mlini umirajo ... Z njimi umira tudi jezik stare ljudske kulture. V: *Diex* 1995: 122-124.
- Mir 1888, 1909: *Mir* Celovec.
- Molenboek 1991: *Nieuw Utrechts Molenboek. Uitgeverij Matijs*, Utrecht 1991.
- Moser, Oskar 1977: Die Hausangaben in St. Pauler Ehrungsbüchern und die Rauchstübchenhäuser Unterkärntens. V: *Carinthia I* 167 (1977), Klagenfurt, str. 151-240, predvsem str. 189 sl.
- Moser, Oskar 1995: Zwei alte Bauernhöfe aus Grafenbach. Zu den ursprünglichen Hofanlagen und Hausbauten in der Berggemeinde Diex. V: *Diex* 1995: 285-298.
- Nusser, Siegfried 1995: Freunde und Gäste in unserer Gemeinde - Tourismus einst und jetzt. V: *Diex* 1995: 413-415.
- Pfarrchronik Diex 1933: Pfarrchronik Diex. V: *Neue freie Presse*, 20.8.1933. Wien.
- Pötsch, Josef 1989: *St. Andrä im Lavanttal. Hg. anlässlich des Stadtjubiläums. 650 Jahre Stadt St. Andrä. 1339-1989*.
- Pohl, Heinz Dieter 1995: Zur Mundart von Diex. V: *Diex* 1995: 119-121.
- Ruch, Kristian 1995: Aus dem Pfarrleben zwischen 1848 und 1928. V: *Diex* 1995: 97-102.
- Ruch, Kristian/Josef Liendl/Romana Dovjak 1995: Aus der Geschichte der Schule Diex. V: *Diex* 1995: 267-278.
- Skudnigg, Eduard 1972: *Bildstöcke und Totenleuchten in Kärnten*. (2. erg. u. erw. Auflage). Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten.
- Suppan, Rudolf 1995: *Mühlen, Bäche, Wasserräder*. Graz: Verlag für Sammler.
- Travnik, Johann 1995: Volksschule Grafenbach. V: *Diex* 1995: 279-284.
- Verhounig, Elfriede 1995a: Die Post in Diex. V: *Diex* 1995: 495-498.
- Verhounig, Elfriede 1995b: Die Gendarmerie. V: *Diex* 1995: 499-500.
- Verhovnig, Siegfried 1995: Das Neujahrsingen. V: *Diex* 1995: 355-358.
- Verhovnig, Siegfried/Elfriede Verhounig 1995: Kulturleben im Dorf. V: *Diex* 1995: 341-348.

Wadl, Wilhelm 1995: Die erste urkundliche Erwähnung des Namens Diex. V: *Diex* 1995: 17-22.

Wiessner, Hermann 1951: *Gurker Urbare* (= Österreichische Urbare, hrsg. v. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften III, 3/1), Wien.

Wlattnig, Robert 1995a: Der Anteil der Gemeinde Diex am Ersten Weltkrieg und am Kärntner Abwehrkampf. Ereignisse und Schicksale. V: *Diex* 1995: 131-144.

Wlattnig, Robert 1995b: Wehranlage und Pfarrkirche St. Martin in Diex. V: *Diex* 1995: 153-169.

Wlattnig, Robert 1995c: Gottes steinernde Monstranzen. Bildstöcke und Wegkreuze in Diex und Umgebung. V: *Diex* 1995: 225-236.

Zadnikar, Marijan 1959: *Romanska arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana.

Zadnikar, Marijan 1979: *Med umetnostnimi spomeniki na slovenskem Koroškem. Obiski starih cerkva pa še kaj mimogrede*. Celje: Mohorjeva. Djekše, str. 55-60.

Zadnikar, Marijan 1984: *Po starih koroških cerkvah*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu.

Živkovič, Gorazd 1993: *Die romanischen Chorturmkirchen und deren Nachfolgebauten in Kärnten*. Diplomarbeit, Wien.

Summary

On the 1100th Anniversary of Sunny Djekše/Diex in Austrian Carinthia - A Condensed Village Chronicle

The authors of this paper who have contributed to the extensive monograph "Diex - Sonnendorf auf der Saualpe", Celovec/Klagenfurt, 1995, have drawn on its findings and the literature quoted in it, also including the findings of Slovene scholars and the results of the 1994 project by Graz students who have minutely measured and sketched the Djekše fort complex with the presbytery, and the mill on the Djekše brook near Zgornji Lobnik.

The Djekše commune is located at the edge of the Slovene-German language border and is made up of 5 villages. The demographic picture in all its segments shows a dramatic slide downward. Djekše displays all the features of an agrarian commune in a border area: an above average decline of births coupled with strong migration. In 1890 the commune had 2077 residents; in 1995 there were only 958. In this century the language picture in Djekše has also undergone radical changes. According to 1880 statistics 96% of the population (or 1702 people) was Slovene-speaking, and only 4% (or 75 people) German-speaking. By 1991 the percentage of German-speaking villagers had risen to 85.9%; Slovene is the language of communication for only 11.2%, while 2.9% opted for the "windisch" variant.

Djekše, on the southern slope of Svinška planina, is a treasure trove of old folk songs, both Slovene and German. In the old days, mostly Slovene folk songs were sung. Some ancient handicrafts have been preserved in the villages. While in the old days farmers in remote mountain villages used to make with their own hands whatever was needed on the farm, nowadays only shinglers still practice their trade. Lately there has been a revival of milling. An example, complete with drawings and blueprints, is the Zgornji Lobnik mill, which was renovated in 1995 and 1996. This is a structure in which precious elements of folk farm architecture have been preserved.

The architectural descriptions focus on the fort, a first comprehensive presentation of the measured fort complex including the presbytery.

Ljudmila Bokal

Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed

Teoretično utemeljeno povezovanje jezikoslovja in etnologije je osnova za razčlenjevanje značilnosti časovno zaznamovanih besed (starinske besede, nove besede) v materialni kulturi. Poleg teh je obravnavana tudi skupina besed, za katere je značilno prepletanje starinske in nove pomenske sestavine.

A theoretically justified link-up between linguistics and ethnology is the basis for analyzing the characteristics of time-related words (archaic, new words) in material culture. The paper also deals with a group of words in which new and old meanings are intertwined.

Etnologija s primerjalnim pristopom k obravnavi določene tematike ponuja veliko možnosti sodelovanja pomožnih ved. Rajko Ložar v Narodopisju Slovencev iz leta 1944¹ poleg psihologije, sociologije, geografije, ki jim posveča več pozornosti, omenja tudi jezikoslovje. Enako obravnava jezikoslovje tudi Vilko Novak². Pričujoči sestavek bo tudi skušal povezati ti dve vedi. Osredotočil se bo na leksikalno ravnino jezikovnega sistema in jo navezal na veliko področje etnologije, na materialno kulturo.

Povezava etnologije in jezikoslovja oziroma njegove leksikalne ravni je bila v teoretičnem razčlenjevanju slovenske etnološke misli že večkrat opažena. Vilko Novak v Slovenski ljudski kulturi na to opozarja v zvezi s poljedelstvom: Našim prednikom je moralo biti poljedelstvo najvažnejša oblika gospodarstva že pred naselitvijo v današnji domovini. O tem pričajo poleg pisanih sporočil tudi besede v našem jeziku s tega področja, ki so skupne vsem Slovanom. To so nazivi za plug in njegove dele, za dele polja in poljsko delo, za žitarice in druge poljske ter vrtno rastline.³ Če je v navedenem

---

¹ Rajko Ložar, Narodopisje Slovencev, I. del, Ljubljana 1944, str. 18.

² Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 5.

³ Glej opombo 2, str. 36.

citatu jezikovna pozornost namenjena preteklemu ali danes živemu izrazju, se v naslednji misli kaže posluš za novo iz narečnega besedišča. Vilko Novak opisuje opuščanje mlatve z ročnim strojem ali gepljem in prevladovanje mlatilnice, ki -mu ljudstvo pravi kar *mašin*, mlatenje z njim pa imenuje *mašinarje*, *bomo imeli mašin*, delavci pa so *mašinarje* (Prekmurje). **To je primer, kako uvede nova oblika dela z novo pripravo tudi nov naziv za delo samo**⁴.

Podobna dognanja je Vilko Novak izrazil tudi v zvezi s prehrano: Nadrobno raziskovanje pripravljajanja in uživanja posameznih jedil in pijač bi nam pokazalo tako naravne pogoje, ki omogočajo pridelovanje živil, kakor tudi kulturnozgodovinsko ozadje njihovega nastanka, prevzema od drugod, njih razširjenost v določenem območju itd. Vse to pa velja tudi za razne priprave in orodja, ki jih uporabljajo od spreminjanja žit, mesa, okopavin itd. v živila do kuhe in peke. Glede tega nam mnogo povedo **imena živil, jedil in pijač, ki so včasih stara domača, včasih prevzeta s predmeti, včasih pa nastajajo v novejšem času iz šaljivih in drugih vzrokov**⁵.

Slavko Kremenšek v Obči etnologiji v poglavju o jeziku omenja: Pojave duhovne in deloma tudi socialne kulture je večkrat moč resnično zaznati šele preko jezikovnega izraza. **Jezik je tako s svojimi izraznimi oblikami neprecenljiv tolmač vsakokratnega kulturnega ustroja**. Pri tem pa ne gre le za odsev **obstoječega** stanja, temveč se v jeziku pogosto skriva tudi kulturni razvoj **v preteklosti**⁶.

Angelos Baš v Slovenskem ljudskem izročilu v zvezi z živinorejo navaja: Slovanske podlage slovenske živinoreje se kažejo predvsem v vrstah in **imenih** živali, ki so jih redili slovenski predniki v prvotni domovini in jih nekaj privedli s seboj ob naselitvi v Vzhodnih Alpah (vse v citatih poudarila L. B.)⁷.

Navedene misli, ki v etnološko-jezikoslovno razpravljanje pritegujejo časovna določila in opozarjajo na leksikalno utemeljevanje kulturnih (etnoloških) sestavin, so izhodišče za sestavek, v katerem naj bi se pokazalo nekaj sistemskih značilnosti funkcioniranja besed glede na časovno določenost, kakor se to kaže v materialni kulturi.

Leksikalni sistem je splet relativno stabilnih leksemov. Relativnost se kaže v prehajanju leksemov iz nevtralne v stilno zaznamovano funkcijo, v razvijanju novih pomenov že uveljavljenih leksemov ali v njihovem opuščanju, v determinologizaciji ozkih strokovnih besed ali pa obratno, v terminologizaciji splošnih občnih besed.

Ena od gibljivosti leksikalnega sistema se kaže tudi v časovni določljivosti besed. S tega stališča so besede lahko časovno nezaznamovane ali časovno zaznamovane (starinske in nove besede). To nam lahko nazorneje prikaže hipotetična časovna os ob jezikovnem sistemu. Na skrajni levi bi bile starinske besede, na sredi jedrno, živo, časovno nezaznamovano besedje, na skrajni desni pa prihajajoče, novo besedje.

Če bi časovno nezaznamovane besede definirali soodnosno, bi bile to tiste, ki nimajo ne starinskega prizvoka, ne prizvoka novega. Določnejša opredelitev bi bila s stališča rabe: to so splošno uveljavljene besede, so mnogofunkcionalne - pojavljajo se v navpični, socialnozvrstni (knjižne in neknjižne zvrsti) in v vodoravni, funkcijsko-zvrstni klasifikaciji jezikovnega sistema (praktičnosporazumevalna, publicistična, strokovna, umetnostna zvrst).

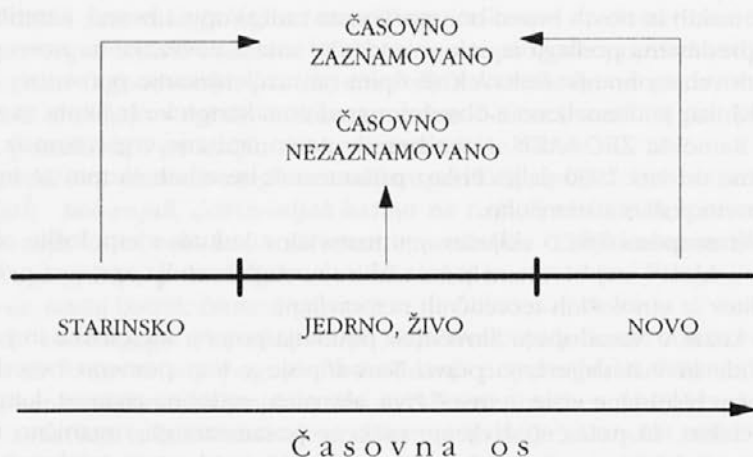
⁴ Glej opombo 2, str. 49.

⁵ Glej opombo 2, str. 160.

⁶ Slavko Kremenšek, Obča etnologija, Ljubljana 1978, str. 253.

⁷ Angelos Baš, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 33.

B E S E D J E

Poleg teh besed, ki oblikujejo jedrni del leksikalnega sistema, je treba med časovno zaznamovanimi najprej omeniti starinske besede. Te se umikajo ali pa so se že umaknile iz jedrnega dela besedišča. Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) starinske besede označuje z oznako (kvalifikatorjem) starinsko, ki ga opredeljuje tako: Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino.⁸ Navedena opredelitev ima dva kriterija: a) kronološki, b) kriterij rabe oziroma funkcije. Drugi del opredelitve, namreč da ima beseda arhaično patino, dopolnjuje prvega: nekdanja vsestranska vloga v socialno- in funkcijskozvrstni umestitvi slovenskega jezika je tem besedam prenehala in se omejila na današnjo, ki se kaže v časovnem barvanju besedila ali v rabi v čustveno razgibanih jezikovnih položajih, torej imajo te besede stilno funkcijo.⁹

V tem sestavku ne bodo obravnavane starinske besede v smislu, kot so v SSKJ označene starinsko (*star.*), ampak tiste, ki so označene s kvalifikatorskim pojasnilem nekdanj (*nekdanj*). Glede na to, da obe skupini (besede, označene s *star.*, in tiste, ki so zaznamovane z *nekdanj*) oblikujejo besede, ki so se umaknile iz sodobnega knjižnega jezika, so oboje starinske. Vendar je bistvena razlika med obema skupinama v pojmovanju predmetnosti. Pri besedah, označenih s *star.*, predmet, pojem še obstaja, le jezik je zanj poiskal drug, novejši izraz (*sopomenko*), pri besedah, označenih z *nekdanj*, pa se je izraz umaknil v razne terminologije, pojmovna, predmetna podlaga zanj pa je že stvar preteklosti.¹⁰

Nasproti starinskim so v leksikalnem sistemu nove besede. V jeziku se v določenem času pojavijo na novo, bodisi da so prevzete iz kakega drugega jezika ali pa jih jezik ustvari sam. Pri tem termin nova beseda pomeni dvoje. V najširšem, tako rekoč poljudnem pomenu je nova vsaka beseda, ki se ob določenem času na novo pojavi v besedišču

⁸ Slovar slovenskega knjižnega jezika, A-H, Ljubljana 1971, str. XXI.

⁹ Ljudmila Bokal, Starinske besede v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni zapiski. Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana 1991, str. 113-120.

¹⁰ Prim. **jerob** *star. varuh, skrbnik: ceh* nekdanj *stanovska organizacija obrtnikov iste stroke*.

določenega jezika, ne glede na izvor, rabo, tvorjenost. V ožjem pomenu pa je nova beseda samo tista, ki ima možnost postati nepogrešljiva enota leksikalne ravni.¹¹ To pomeni, da se izraz tako vraste v leksikalni sistem, da z novo enoto zasede pojmovno utemeljeno (izpraznjeno) mesto. Po tem kriteriju odpade veliko novih besed.

Poleg starinskih in novih besed bo upoštevana tudi skupina besed, katerih prvotna pojmovna, predmetna podlaga izginja, vendar se zaradi navezave na novo predmetnost poimenovanje ohranja. Sestavek se opira na razčlenjevanje pomenov, kakor jih izkazuje SSKJ, kar je utemeljeno z obsežnim gradivom kartoteke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Nove besede pa so izpisane v glavnem iz časopisa Delo približno od leta 1980 dalje. Prikaz posameznih besednih skupin se bo oprl na uveljavljeno etnološko sistematiko.

Medtem ko so pomisleki o vključevanju materialne kulture v etnološke obravnave že daljna preteklost¹², naj bo utemeljenost izbire novega besedja oprta na nekaj teoretičnih potrditev iz etnoloških teoretičnih razpravljanj.

Že Rajko Ložar v Narodopisju Slovencev poudarja pomen sociološke in ne zgodovinske metode in v nadaljevanju pravi: Narodopisje v tem pomenu besede ni več nikaka znanost historične vrste, temveč živa, aktualna, sodobna znanost, katere končni cilj je socialno in politično življenje vsakega posameznega, organsko nastalega naroda. To narodopisje se zato ne sme ustaviti niti pred maso modernih mest in velemest.¹³ Enako trdi Vilko Novak: Čeprav želi biti etnologija tudi zgodovinska veda, mora in sme ugotavljati in raziskovati to, kar se dogaja pred našimi očmi. Saj moremo prav o tem soditi najzanesljiveje in zapustiti zgodovini take podatke o današnjem dogajanju, kakršnih iz preteklosti pogrešamo.¹⁴ Tako tudi Slavko Kremenšek: Etnologija lahko načena in celo mora obravnavati vse načine življenja ali življenjske stile, ki imajo širši družbeni značaj.¹⁵ Vendar kljub takemu v stroki že dolgo uveljavljenemu gledanju na predmet etnologije, Angelos Baš ugotavlja razhajanje med teoretičnim razglabljanjem, ki razglša tako načelo, in praktičnim uresničevanjem tega: Če so v naši etnologiji približno do konca 50. let posvečali pozornost praviloma le starosvetni kmečki in sorodni kulturi, obravnavajo odtlej raziskave deloma tudi kulturo ali bolje, način življenja pri vseh skupinah prebivalstva in v vseh dobah. /.../ Opisana vodila so se doslej s pridom uveljavila v teoretičnih prizadevanjih, manj obsežno v empiričnih raziskavah.¹⁶ Obravnavanje najnovejšega besedja, ki je v zvezi z materialno kulturo, bo mogoče majhen prispevek k raziskovanju sodobnosti na področju etnologije jezika.

Starinske besede

Bistveno načelo vsakega poimenovanja je neločljiva zveza med pojmovno, predmetno podlago (denotatom) in jezikovno, besedno izrazitvijo tega pojma. Če se ta

¹¹ Olga Martincová, K problematice lexikálních neologizmu. Slovo a slovesnost, 4, Praha 1972, str. 284.

¹² Prim. opombo 1, str. 14: Poglavitni vzrok, da Spamer ne najde razloga za vključitev materialne kulture v narodopisje, je njegovo pojmovanje glavne naloge narodopisja, ki obstoji po njegovem mnenju v raziskovanju primitivne duhovnosti in duševnosti, njenih zakonov in oblik, korenin duhovno-duševnega življenja sploh, katere je mogoče objeti v človeku, ki je vezan v skupnost in občestvo. Izraz tega pa so ravno tvorbe duhovne kulture.

¹³ Glej opombo 1, str. 20.

¹⁴ Glej opombo 2, str. 110.

¹⁵ Glej opombo 6, str. 123.

¹⁶ Glej opombo 7, str. 7.

zveza pretrga, beseda prej ali slej izgine iz jezikovne zavesti uporabnika in s tem tudi iz besedišča določenega jezika. Zakaj določen pojem začne kazati znamenja "staranja", je tudi sociolingvistično vprašanje. Gotovo med drugim prispeva k temu tudi zunajjezikovni dejavnik, razvoj družbe. Slovarska evidenca besed, ki se umikajo iz jedrnega dela besedišča, ima zato poleg zaznamovanja jezikovne vrednosti besede kot take, tudi kulturnozgodovinsko veljavo.¹⁷ Tako vlogo je mogoče pripisati tudi določenim terminologijam (zgodovinski, pravni, etnološki), ki besede ne glede, da pojem ne obstaja več, ohranjajo v zgodovinskem spominu. Nekateri značilni primeri starinskih besed na posameznih področjih naj konkretizirajo te trditve.

V gospodarstvu oziroma njegovem ožjem področju, poljedelstvu izrazi kot *celak*, *celozemljak*, *polovnjak*, *četrtezemljak* kažejo na najbolj občutljivo, pravno uvrščanje lastnika zemlje, ki je imelo zanj tudi socialne posledice. (SSKJ: **celozemljak** jur., nekdanj lastnik celega grunta; **polzemljak** jur., nekdanj kdor ima polovico celega grunta; **četrtezemljak** jur., nekdanj lastnik četrte grunta.)

Področje nekdanjega gospodarstva je vključevalo tudi razne domače obrti. Obrt *lonceveza* ali *loncevezca* je pogojevala vsakdanja potreba po varčevanju.¹⁸ Ta obrt je propadla, ker z višanjem življenjske ravni ni bila več potrebna. Izdelovanje sit je bilo v povezavi z razvitim mlinarstvom tako razširjeno, da se je za to obrt izoblikoval samostojen izraz *sitarstvo*. Upad te obrti se kaže tudi v primerjavi števila izrazov iz te besedne družine v SSKJ in v Pleteršnikovem slovarju iz leta 1894/95. SSKJ jih ima šest (*sitar*, *sitarski*, *sitarstvo*, *sitast*, *sitce*, *sito*), Pleteršnik pa deset (poleg izrazov iz SSKJ še *sitarica*, *sitarija*, *sitarnica*, *sitka*, v enem pomenu tudi *sitnica*). Enako bi lahko navedli tudi za obrti *gumbarstvo*, *iglarstvo*, *košarstvo*, *pletarstvo*, *sodarstvo*. Za izraz košarstvo je v Pleteršnikovem slovarju poleg vira, ki se nanaša na Znanstveno terminologijo Mateja Cigaleta iz leta 1880, še oznaka novoknjižno (nk.). To pomeni, da je Pleteršnik časovno uvrstil ta izraz v novejšo obdobje.¹⁹

Področje nekdanjega trgovanja vključuje veliko izrazov za plačilno sredstvo. Poleg bolj znanih izrazov za denar, kot so *goldinar*, *desetica*, *krajcar*, *vinar*, so *bizantincec*, *božjak*, *dvajsetica*, *dvojača* manj poznani²⁰. Trgovanje z določenimi živili je bilo tako specializirano, da so se pojavili tudi posebni izrazi za trgovce: *medar*, *medičar*, *mokar*, *kruhar*, *lectar*, *pečenkar*. Tu gre za neposredno povezavo s prej omenjenimi obrtmi. Če se je določena stvar izdelovala, se je morala, če je dejavnost hotela preživeti, tudi prodajati.²¹

Področje prehrane se navezuje na gospodarstvo. Etnologi opažajo, da se tukaj spremembe ne pojavljajo tako silovito kot na primer pri noši. Prej omenjena ozka specializiranost se na področju prehrane kaže v izrazih za posamezne vrste kruha: *ječmenjak*, *koruznjak*, *ovsenjak*, *pšeničnik*, *rženjak*²². Za dele kruha je jezik našel

¹⁷ Tu seveda ne gre podpirati znanih dejstev, da slovarji radi prepisujejo besede iz slovarja v slovar, ne da bi preverjali, če so resnično še v rabi. Gre le za celovito registracijo besed iz določenega časa.

¹⁸ Prim. SSKJ **loncevezec** nekdanj obrtnik, ki veže, povezuje (počeno) lončeno posodo.

¹⁹ Oznako **nk**. Pleteršnik razloži tako: ta kratica je zelo obširnega pomena in obsega vse knjištvo in posebno vse časopise novejši dobe, kolikor ga ni s posebnimi kraticami omenjenega. Maks Pleteršnik, Slovenskonemški slovar, Cankarjeva založba 1974, reproducirani ponatis.

²⁰ Prim. SSKJ **bizantincec** nekdanj bizantinski zlatnik, **božjak** nekdanj novec majhne vrednosti, **dvajsetica** nekdanj avstrijski novec za dvajset krajcarjev, **dvojača** nekdanj avstrijski novec za dva solda, *krajcarja ali vinarja*.

²¹ Zadnja leta je opaziti, da se tovrstna specializacija obrti obnavlja, kar se kaže tudi v oživljanju izrazov.

²² Za današnji čas že omenjena, ponovna raznovrstnost pojavov se odraža tudi v peki različnih vrst kruha. Zanimivo pa je, da se enobesedni izrazi (še) niso pojavili. Prodajajo rženi, koruzni kruh itd. Tako je devetletni fantič na vprašanje, kaj mu pomenijo ti izrazi, odgovoril, da je to prostor, kjer se hrani ječmen, koruza idr.

veliko izrazov. Najnavadnejši je *kos kruha*, narečno zvenijo *drobivec kruha*, *usta kruha*, starinsko *brtavs kruha*, iz najnižje plasti jezika je *kajla kruha*. Velika pomembnost tega živila, ki je bilo za mnoge prav socialnoekonomskega pomena, se kaže v izrazih *kruhodajalec*²³, *lahkokruhar*²⁴ in besednih zvezah: *krušni oče*, *krušna mati*. Frazeološke zveze kažejo, da je bil kruh tako rekoč merilo premoženja. SSKJ navaja: *živeti v slabih krušnih razmerah* pomeni v slabih materialnih razmerah, *krušen kmet* pomeni premožen, bogat. Marsikdo se še spominja živilskih nakaznic, ki so se imenovali tudi *krušne karte*. Torba, v kateri se je najprej prenašal samo kruh, potem pa še kaj drugega, se je imenovala *krušnjak*. V zvezi s kruhom je tudi izraz *drož*²⁵. Različne slovenske pokrajine so ta izraz za nadomestek za kvas glasovno po svoje preoblikovale: *drože*, *drožice*, *drožje*.

Starinski izrazi s področja noše kažejo na veliko raznovrstnost tkanin in oblačil za različne priložnosti. Ena od nekdanjih tkanin se je imenovala *cvill*²⁶. *Mezlan* je našel svoje mesto tudi v pesmi Valentina Vodnika Zadovoljni Kranjec²⁷. Izrazi *kočmajka*, *kamižola*, *ošpetelj*, *janka*²⁸ odražajo veliko pestrost prav vrhnjih oblačil. Razni modni dodatki so bili *kreželjc*, *predprsnik*, *predsrajčnik*²⁹.

Vraščenost izrazov iz materialne kulture v pojmovni svet dokazuje tudi njihov prehod v frazeološke zveze. S pojmovno, predmetno podlago, ki je bila vzrok njihovega nastanka, imajo skupno samo to, da je bila najbolj tipična pomenska sestavina predmetne podlage popolnoma abstrahirana in prenesena na drugo življenjsko področje. Primeri so iz SSKJ: **cep** star. v dva cepa govoriti *dvoumno*; star. majati se v dva cepa *na levo in desno*; star. žvižgati v dva cepa *dvoglasno*; **pinja** star. nosil je črno pinjo *cilinder* (*pinja priprava za izdelovanje manjše količine masla*). Najbrž danes vsakdo več ne ve, zakaj se reče *dreto vleči*.

Redkokdaj je preneseni pomen starinske besede tako močan, da ohrani z nekdanjim časovno določenim pojmom zvezo in živo deluje tudi v sodobnem jeziku. Primer je iz SSKJ: **cehovstvo** slabš. *cehovska miselnost*: treba se je otrestiti cehovstva.

Besede s starinsko in novo pomensko sestavino

V tem razdelku bodo opisane besede, ki imajo možnost, da ostanejo v jedrnem delu besedja slovenskega knjižnega jezika, kljub temu da njihova prvotna pojmovna, predmetna podlaga izgublja pomen. Vendar le-ta popolnoma ne zamre, ampak doživi razvoj, prefunkcioniranje, kar omogoča takim izrazom nadaljnji obstanek. Pomenske sestavine, ki to omogočajo, so različne. Z osnovnim pomenom jih lahko družijo meta-

²³ Prim. SSKJ: **kruhodajalec** star. *delodajalec*. Tega izraza v Pleteršnikovem slovarju ni najti, prav tako ne v enojezičnem Slovarju slovenskega jezika Joža Glonarja iz leta 1936. V kartoteki leksikalnega gradiva Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pa najdemo 5 listkov, med njimi tudi dva iz prevodov. Eden od njih je iz poljščine. Mogoče je bil ta izraz sprejet v slovenščino iz tega jezika ali iz češčine: poljsko *chlebowdawca*, češko *chleboďárce*.

²⁴ Prim. SSKJ: **lahkokruhar** star. *kdor (rad) dobro živi brez dela, truda*.

²⁵ Prim. SSKJ: **droži** nadomestek za kvas, navadno iz *prosene moke in mošta*.

²⁶ Prim. SSKJ: **cvillh** nekdanj *groba in močna lanena, konopnena ali bombažna tkanina*.

²⁷ Prim. SSKJ: **mezlan** *tkanina iz lanene osnove in volnenega votka, navadno v platnenti vezavi*.

²⁸ Prim. SSKJ: **kočmajka** nekdanj *daljša, oprijeta ženska jopa iz blaga*; **kamižola** nekdanj *kratek, moški suk-njič, navadno oprijet*; **ošpetelj** nekdanj *ženska bluza z rokavi, navadno platnena*; **janka** star. *jopa, jopica*.

²⁹ Prim. SSKJ: **kreželjc** star. *ovratnik, navadno pri svečanem oblačitju*; **predprsnik** nekdanj *modni dodatek k boljši moški ali ženski obleki za na prsi*; **predsrajčnik** nekdanj *modni dodatek k boljši moški obleki za na prsi*.

fora³⁰ ali metonimija³¹. V okviru metonimije je najpomembnejša pomenska sestavina funkcija, ki vžpostavlja neposredno zvezo in je vir za obstoj besede.³²

Skrinja (SSKJ: *zaboj s pokrovom, navadno lepo izdelan, za shranjevanje česa*) se v prvotni funkciji danes skoraj ne rabi več. Tako se tudi izraz v tem pomenu izgublja. Pač pa je nekdanjo vlogo poljudne rabe prevzela zveza *zamrzovalna (hladilna) skrinja*. Prvotna funkcija shranjevanja česa je tako močna in raznotera, da je izzvala posodobitve in izrazu omogočila uveljavljanje v različnih časih. Ta metonimični prehod med prvotnim in drugotnim pomenu je pri tem izrazu povezan tudi z metaforičnim odnosom med obema vrstama skrinj. Funkcija kot pomenska sestavina prvotnega in drugotnega pomena je tako podobna, da oblike ni bilo potrebno spreminjati – med obema tipoma skrinj obstaja tudi oblikovna podobnost. Beseda je ostala v isti socialno- in funkcijskozvrstni ravnini.

Tak, mogoče le malo manj reprezentativen primer je tudi izraz *platišče*. Izraz, ki v prvotnem pomenu pomeni zunanji del kolesa z železnim obročem pri kmečkem vozu, je z vsesplošnim napredkom tehnike našel novo predmetno podlago v tistem delu avtomobilske terminologije, ki že prehaja v splošno rabo. Platišče je *del kolesa pri motornem vozilu, na katerega je nameščena pnevmatika*.

V primerjavi s prejšnjima izrazoma, ki sta tudi v posodobljenem pomenu ostala v splošni rabi, se je raba izraza *mlin* zožala. Nekdanje mline, kot priprave za mletje žita komaj kje še najdemo. Pač pa se je njihova funkcija mletja prenesla v industrijsko področje. Poleg mlinov za žito v mlevsko-pekarski industriji obstajajo mlinci za mletje peska v separacijah, mlinci za mletje papirja, premoga v termoelektrarnah, sadja in še česa. Tukaj se je prvotna funkcija mlina, ki je posredno zadevala vsakega posameznika (opisan je bil pomen kruha in izrazno bogastvo v zvezi z njim) tako specializirala, da lahko govorimo o terminologizaciji izraza. Podobno se je terminologiziral izraz *sito*. *Vibracijsko sito*, kakor je poimenovan eden od strojev v gradbeništvu, je ozka terminološka zveza iz strojništva. Priprava ima še podobno funkcijo kot prvotno sito. Še ožji in manj zveze s prvotnim sitom ima pomen v elektrotehnik: *sito* je *priprava, ki prepušča samo tok določenih frekvenc*. Vendar ima ta izraz v tej tehniški veji konkurenčni sinonim (sopomenko), ki ni domača beseda. *Filter* je po podatku iz Splošnega tehniškega slovarja³³ in po ustnih preverjanjih bolj v rabi kot *sito*.

Jarem kot vprežna priprava danes v kmečkem gospodarstvu skoraj ne pride več v poštev. Vendar pomenska moč besede ni zamrla. Prevzela jo je avtomobilska, elektrotehniška in celo pomorska terminologija. V avtomobilizmu je to *del krmilne naprave, ki omogoča pravilno usmerjanje koles*, v pomorstvu pa *polkrožna deščica, natakljena na krmilo*. V elektrotehnik je prvotni pomen najbolj oddaljen: *jarem* je *feromagnetni del magnetnega kroga, ki je brez navitja*. Z živinorejskega področja je tudi izraz *golida*. Z opuščanjem ročne molže bi izraz zamrl, če ne bi tudi dela molznega stroja, kjer se zbira mleko, tako poimenovali.³⁴

³⁰ Prim. Enciklopedijo slovenskega jezika Jožeta Toporišiča, Ljubljana 1992, str. 106: *metafora* Raba ene besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi kake njune skupne pomenske lastnosti, npr. *lisjak* za zvit človek, *roža* za deklo, *trlica* za suh človek, *žrd* za velik suh človek. Skupna lastnost teh dvojic je zvitost, lepota, vitkost, izredna velikost.

³¹ Glej opombo 30, str. 107: *metonimija* Raba besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi logičnega razmerja med njima: *jezik* besedna govorica proti *jezik* organ v ustih.

³² V tem razdelku izrazi ne bodo sledili aktualni etnološki sistematiki, ampak bodo obravnavani po jezikovnem pomenslovnem načelu od širšega k ožjemu pomenu.

³³ Splošni tehniški slovar, Ljubljana 1981, str. 1198.

³⁴ Prim. opombo 33, str. 296.

Ob robu prejšnjim izrazom, ki pomenijo priprave, bi omenili še izraz, ki ne sodi v to področje. Izraz *brazda* je našel novo pojmovno podlago v elektrotehniko: brazda na gramofonski plošči je *sled mehanskega zapisa zvoka*. Vendar pojav gramofonskih plošč zamira. S tem se pojavi tudi vprašanje, ali se bo izgubil tudi izraz *brazda* v tem pomenu ali pa bo našel kakšno novo pojmovno, predmetno podlago. Odgovor na vprašanje, ali ima ta izraz tovrstne »težave« zato, ker v svojem osnovnem pomenu ni priprava in gre za metaforično širjenje pomenov, bi dala obravnava več takih primerov.

V omenjenih primerih gre za poseben način poimenovanja, s pridržkom rečeno, novih predmetnih danosti. Priprave, ki so se pojavile na novo, so se poimenovala s starinskimi izrazi. S stališča živosti in poimenovalne moči slovenskega jezika je tako poimenovanje novega priporočljivo ne samo zaradi ohranjanja kulturne tradicije, ampak tudi zaradi obnavljanja notranjejezikovnih pomenskih silnic slovenskega jezika. Navedeni primeri so tudi tehten dokaz, kje se med drugim oplaja sodobna tehniška terminologija.

Seveda vsi izrazi iz materialne kulture nimajo enakih možnosti za tovrstni pomenski razvoj. Ta je najbolj odvisna od razširjenosti izraza, kar je oprto na njegovo notranjo pomensko zgradbo. Temu se pridružijo še metaforični in metonimični odnosi, v katere lahko določen izraz vstopa. Med pomenskimi sestavinami je prav funkcija določene priprave najpomembnejša. To se dokazuje tudi s tem, da imajo tako možnost pomenskega razvoja le izrazi iz gospodarstva, ne pa starinski izrazi na primer iz prehrane, noše, kjer funkcija ni tako pomembna. Funkcija določene priprave je tisti pomenvotvorni element, na katero se nasloni morebitni nov pojav v predmetnosti. Gre torej za metonimično širjenje pomenov. Sklepati je moč, da metaforično razvijanje pomenov pri tovrstnem izrazju ni tako produktivno zato, ker oblika sama na sebi ni nekaj tako stalnega, da bi omogočala trdno poimenovanje.

Ob robu poimenovalnega načina, kjer se novo poimenuje s starinskimi izrazi, obstaja še poseben tip, ko star izraz zaživi v svoji nekdanji funkcijski celovitosti. To so besede, ki so bile nekoč že splošno rabljene, a so zaradi družbenih sprememb doživele funkcijsko okrnitev. Ta se je kazala v njihovi knjižni (negovorjeni) rabi. Ponovni premiki na področju, ki ga zajemajo zunajjezikovni dejavniki, takim besedam spet vrnejo nekdanjo funkcijsko celovitost. Nedvoumen zgled za tako besedo je ime za sedanji slovenski denar - *tolar*. Naslednja izdaja SSKJ bo morala dopolniti sedanjo razlago: nekdanj *avstrijski in nemški veliki srebrnik, kovan od 16. do 19. stoletja*.³⁵

V tem razdelku omenjeni primeri, kjer se stikajo sociolingvistika (poimenovanje novih predmetov in pojmov), etnologija (izrazi iz materialne kulture) in jezikoslovje kot tako, pomenijo prehod k obravnavanju popolnoma novih kulturnih prvin s popolnoma novimi izrazi, kakor se to kaže v materialni kulturi. Zlasti zadnji primer, ko starinska beseda zaživi v novi rabi, se v jezikoslovju že obravnava kot eden od načinov tvorjenja novih besed.³⁶

Nove besede

Na drugi skrajni točki časovne osi so nasproti starinskim umeščene nove besede. V Enciklopediji slovenskega jezika Jožeta Toporišiča so nove besede definirane pod

³⁵ Ta način oživitve starinskega izraza se še bolj kaže pri poimenovanju novih družbenih pojavov (dacar, notar, notariat, skavt) ali pa pri njihovem »slovenjenju« (desetnik, poddesetnik, stotnik).

³⁶ Ljudmila Bokal, Tipološke značilnosti novih besed v publicističnem jeziku. Delo, Književni listi, 25. 2. 1993, str. 14-16.

pojmom neologizem, in to v najširšem smislu: **neologizem** Na novo napravljena ali na novo rabljena stara beseda ali besedna zveza, npr. *stencas* takoj v povojnem času, *tozd*, *otroške jasli*, *brigadir*, *pionir* (otrok) ipd. Za neologizme jih imamo tako dolgo, dokler se na njih ne navadimo tako, da se nam izgubi občutek, da so nedavno napravljeni ali prevzeti⁵⁷. S strogo leksikalnega stališča je ta definicija zožena v tem smislu, kot je bilo povedano v uvodu. Možnost trdne, nepogrešljive včlenitve v leksikalni sistem določene jezika je temeljna lastnost, ki definira novo besedo. Tako bodo obravnavane tudi nove besede v nadaljevanju.

Tudi v materialni kulturi velja načelo, da se nova beseda pojavi samo, če se pojavi tudi pojem, predmet, ki ga do zdaj obstoječi stvarni svet še ni poznal. Te zunajjezikovne silnice za nastajanje novih besed, s katerimi se ukvarja sociolingvistika, se tako napajajo iz neprestano spreminjajoče se stvarnosti, ki je odraz razvoja družbe, znanosti, tehnike.

Omenjati v zvezi s tem živinorejo, s katero se začenja etnološka sistematika, bi lahko na prvi pogled sprožilo pomisleke. Vendar se tudi tu najdejo novi izrazi. Eden od nedavno na novo sprejetih je povezan z novim načinom spravljanja živinske krme. Gre za *baliranje*, stroj za to opravilo se imenuje *balirka*. Kakšne spremembe bo pri tem doživljal izraz *seno*, je težko predvidevati. Ker kmet natančno loči med izrazi za posušeno travo prve, druge in tretje košnje, med izrazoma travo in senom, pri baliranju pa ne gre za seno, se zdi, da prihodnost tega izraza ni ravno obetavna. Težko je tudi predvideti, kaj bo z izrazom *kozolec*. Nekoliko starejši izrazi s tega področja materialne kulture so *nakladalka*, *obračalnik*, *trozilnik*. Na novo se vpeljujejo tudi nove gospodarske panoge, med njimi *nojereja*. Oseba, ki se s tem ukvarja, je *nojerejec*.

V okviru vrtnarstva se je pojavil nov izraz v zvezi z rahljanjem zemlje: *lumbrikultura*. Novi izrazi s tega področja kažejo na prevzemanje novih vrst okrasnih rastlin: *avkuba*, *datura*, *dracena*, *surfinija*. Sadjarstvo vključuje izraze za nove vrste jabolk: *ajdared*, *elstar*, *gloster*, *jonagold*. Razvijajo se nove vrste obrti: *batik*, *makrame* s slovenskim izrazom *vozljanje*. Industrija oblikuje nove izraze za tovarniška združenja in podjetja: *franšizing*, *holding*, *koncern*. V prometu se pojavljajo novi izrazi za vozila: *autodom*, *bibliobus*. Trgovina prinaša nove načine kupovanja: *lizing* (*leasing*). Zelo se spreminja tudi področje prehrane. Pojavljajo se nove jedi: *pizza*, *lasagna*, *hamburger*, nove slaščice *tiramisu*, nove vrste zelenjave *kitajsko zelje*, novi sadeži *avokado*, *kivi*, *marakuja*, *mango*, nove začimbe *čili*. Otroci ne morejo brez *žvečilke*.

V zvezi s pripravljanjem hrane so tudi novi izrazi za nove vrste posode: *friteza*, *mikrovalovna pečica*. Na področju noše je treba omeniti izraze, kot so *hlače bermuda* (*bermudke*), *minica* (mini krilo), *mikica*, *bluzon*, *balonar* (*balonski plašč*), *après-ski obutev*, nove vrste čevljev *gležnarji*. Kavbojke so že zdavnaj izgubile prizvok nove besede.

Navedeni izrazi kažejo veliko heterogenost sprejemanja ali pojavljanja kulturnih prvin, ki jih označujejo. Prva delitev bi potekala po ločnici domače - tuje (prevzeto).

Eden od načinov pojavljanja novih besed v jeziku je prevzemanje. Vsakovrsten napredek je v svetu sprožil pojav številnih predmetov in pojmov, ki se skupaj s poimenovanjem zanje prenašajo k nam. Tu gre najprej za tehnične pridobitve: *autodom*, *mobitel*, *domofon*. S pridržkom naj bo tukaj omenjenih tudi nekaj izrazov iz računalniške terminologije (*računalnikar*, *heker*, *igričar*, *surfati po internetu*), ker računalnik kot informacijski pripomoček zelo spreminja način življenja in ustvarja nov tip človeka.

⁵⁷ Glej opombo 30, str. 135.

Z uveljavljanjem in širjenjem teh naprav tudi izrazi hitro izgubijo prizvok novega in se enakopravno včlenijo v leksikalni sistem. Zaradi splošne uveljavljenosti jezik skuša za te izraze najti tudi slovensko sopomenko: *mobitel* → pozivnik, *avtodom* je prevod iz angleškega izraza *motohome*, *display* → prikazovalnik. Zastavlja se vprašanje, ali konkretnost pojma vpliva na pojav sopomenke v jeziku, ki nov pojem prevzema. S konkretnostjo, materialnostjo je dana večja možnost za široko rabo in tudi za pogostost besede. S tem se izrazi tudi izgovorno in pisno prilagodijo slovenskemu jeziku in začnejo ustvarjati svojo besedno družino, kar vse vpliva na včlenjenost v leksikalni sistem.

Ob tej skupini prevzetih besed se zastavi tudi vprašanje, ali se prej pojavi predmet ali izraz zanj. Ponavadi izraz prehiti pojav predmeta. Velikokrat se predmet in izraz zanj pojavita istočasno. Praviloma pa zamuja poimenovanje v domačem jeziku³⁸. Sredstva obveščanja, med njimi časopise s svojim pisnim načinom sporočanja, ki omogoča v primerjavi s slušnimi ali vizualnimi sredstvi »obstojejšo« informacije in s tem tudi večje pomnenje, odigrajo pri prevzemanju in uveljavljanju novih besed pomembno vlogo. Slovarji novih besed s svojim gradivom temeljijo pravzaprav na publicističnem jeziku.³⁹

Drugo skupino novih (prevzetih) besed zajemajo izrazi za pri nas do nedavnega neznane predmete in pojme, ki so del kulturne in materialne stvarnosti določenih narodov in niso toliko odraz tehničnega napredka. K nam se prenašajo zaradi internacionalizacije kultur. *Pizza* je po izvoru iz italijanske Kalabrije. Če neka jed najde mesto tudi v družinskih jedilnikih, je njen obstanek zagotovljen. To za pizzo prav gotovo velja. *Avokado* je mehiški izraz za antilski, mehiški in gvatemalski sadež hruškaste oblike. *Kivi* je prvotno azijska rastlina, *mango* je tropski sadež.⁴⁰ *Hot dog* je popularna ameriška štručka s hrenovko; jed je dunajskega porekla. Ime je nastalo po dovtipu, da so vse take »klobase« iz pasjega mesa. Izraz *hamburger* je nastal iz angleškega izraza *hamburger steak*, po izvoru je iz Hamburga v Nemčiji. Poznan je kot jed iz stripa o mornarju Popaju.⁴¹

Batik je indonezijska tehnika krašenja tkanin, *makrame* izvira iz Francije. *Mako* je vrsta bombaža egiptovskega porekla, ki se imenuje po Mako-beju, ki ga je prvi gojil.

Zadnji primer sodi med enega od tipov nastajanja novih besed, to je s prekategori-zacijo lastnega imena, ki preide med občna imena. Take nove besede so še zelo znane *adidaske* in nekoliko manj znane *startarke*.

V primerjavi s prvo skupino prevzetih besed je za izraze iz te skupine značilno, da se slovenska sopomenka zanje nikoli ne pojavi. Najbrž na to ne vplivajo samo poimenovalne možnosti slovenskega jezika oziroma besedotvorna iznajdljivost posameznika, ampak tudi notranja pomenska zgradba posameznega leksema. Zakaj jezik ne uveljavlja svoje pomenske moči ob izrazih za sadeže, jedi? (Izraz *grenivka* za angleški grapefruit je častna izjema.) Kot da bi zadaj delovalo podzavestno spoštovanje do ustaljenih izrazov iz tujih kultur.

Jezikovno najbolj priporočljiv, a hkrati najtežji in zato redek pa je način nastajanja novih besed s poimenovalnimi (besedotvornimi) možnostmi slovenskega jezika. Tu delujeta že omenjena metafora in metonimija. Da neka na novo narejena beseda resnično zadene bistvo svoje pojmovne vsebine, je najprej odvisno od tega, če zajame

³⁸ Stane Suhadolnik, *Besedni zaklad sodobnega slovenskega knjižnega jezika*, Šesti seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1970, str. 51-60.

³⁹ Oksfordski slovar novih besed (Oxford, 1991) ima podnaslov *Popularni vodnik do besed v časopisju*.

⁴⁰ Podatki so iz *Leksikona Cankarjeve založbe*, Ljubljana 1994.

⁴¹ Podatki so iz *Rečnika novih reči*, Beograd 1982.

vse bistvene pomenske sestavine določenega pojma. Možnost vzpostavljanja odnosov do drugih leksikalnih enot (nadpomenk, sopomenk, podpomenk) in možnost tvorbe besednih družin z izpeljankami, sestavljenkami, zloženkami je prav tako pomembna. Ne gre prezreti tudi primerne glasovne podobe. Velikokrat se pri ustvarjanju novih besed izkaže prav poimenovalna spretnost posameznika. Najbrž je tukaj ena od najbolj občutljivih točk nastajanja novih besed tudi z etnološkega vidika. Posrečeni novi domači izrazi s področja materialne kulture so *gležnarji*, *krušni opekač* (za angleški *toaster*), *zategovalnik* (zategovalnik varnostnega pasu), *žvečilka*. S stališča poimenovalne moči in živosti slovenskega jezika je ta skupina novih besed najbolj dobrodošla.

Zavedajoč se, da so »pojavi in predmeti tako v bistvu le sredstvo, le medij za razkrivanje načina življenja ali življenjskega stila«⁴² in, dodajmo, tudi izrazi zanje, naj pregled časovno zaznamovanih izrazov iz ljudske kulture sklenejo besede Antona Breznika, v katerih se kaže več aktualnih vprašanj slovenskega jezika, ki jih je želel poudariti tudi ta sestavek: Narod, ki si je sam ustvaril visoko prosveto, je ustvaril zanjo tudi izraze. Brez tujk ne moremo prebiti, ker z rastočo omiko sprejemamo vsak dan nove, tuje naprave, katerih nismo sami ustvarili. Toda treba je skrbeti, da *brez potrebe* ne segamo po tujih izrazih. Če je videl kdo pri sosedu predmet, ki je bil domačemu podoben, je privzel tuj predmet in *prenesel* (oboje poudaril Anton Breznik) svoj izraz na ta predmet in tako je imel svojo besedo za tujo pridobitev. Če pa narod tega ne stori, sprejme s tujim predmetom brez potrebe tudi tuj izraz. Tako se zgodi narodu dvojna škoda: domač izraz se bo polagoma pozabil in tujec bo mislil, da narod ni imel svoje prosvete.⁴³

Summary

Material Culture From the Point of View of Time-related Words

Linguistics as an auxiliary discipline of ethnology has been mostly drawn into ethnological discussions to analyze particular words. From the point of view of age, words can be linguistically divided into two groups: archaic words and new words. A group of words in which new and old meanings are intertwined mark the transition from old to new words. Language and its inner components thus follow changes in the outer non-linguistic world, evident in the rise of new objects and concepts or the decline of old ones. The latter is reflected in obsolete words (*celozemljak*, *loncevezec*, *dvajsetica*, *kočemajka*) which are fading out of the core vocabulary and are nowadays used only to give an old-time color. If an object or concept denoted by an old word develops and gets a new function, the word does not die out. It can remain in the core vocabulary (*zamrzovalna skrinja*, *platišče*), but most frequently it becomes part of specialized terminology (*separation mill*, *vibration sieve*). The link to the original meaning of the word is metonymy or metaphor. In the metonymical development of meaning, the function of the object plays a key role.

New words are created as the result of adopting foreign technical and cultural elements. For words denoting foreign technical innovations Slovene synonyms are usually found. However, this does not hold true for new words that appear as the consequence of the internationalization of different cultures (most frequently names for exotic fruit, dishes). From the point of view of the expressiveness and vivacity of Slovene as a language, the most important words are those that are Slovene-made. The integration of a new word into the lexical system is achieved when it renders all the meanings of a particular object or concept and when it is able to create its own word family. The paper attempts to stress the importance of words created in this way.

⁴² Glej opombo 6, str. 123.

⁴³ Anton Breznik, *Ljudski jezik*. V: Rajko Ložar, *Narodopisje Slovencev*, II. del. Ljubljana 1944, str. 10.

Vera Smole

Poimenovanja za kozolec ter njegov steber, late in stol v slovenskih narečjih

---

Pričujoči prispevek naj bi z narečnim gradivom, zbranim za Slovenski lingvistični atlas, in njegovo obdelavo s pomočjo metod lingvistične geografije pomagal tistim etnologom, ki si prizadevajo odkriti genezo slovenskega kozolca in razrešiti uganko o dvojnosti poimenovanja ter s tem morda tudi dvojnosti izvora oziroma razvoja. Izpeljana bo primerjava poimenovanj za 'kozolec' (splošni izraz), 'steber kozolca', 'late v kozolcu' in 'stol v kozolcu' v pomembnejši etnološki literaturi o kozolcu (A. Melik: 1931, M. Mušič: 1970, V. Hazler: 1987 in A. Cevc, J. Čop: 1993) in v omenjenem narečnem gradivu, pri čemer je treba upoštevati, da jezikovno gradivo včasih odraža samo poznavanje določenega predmeta ne pa nujno tudi njegovega obstoja.

Drawing on the dialectal material collected for the Slovene Linguistic Atlas, which was processed using the methods of linguistic geography, this paper aims at helping ethnologists who are researching the genesis of the Slovene hay-rack and trying to solve the riddle of the two main words used to denote it, which may hint at a dual source and development. The author has compared the terms for hay-rack («kozolec» is the general term), its poles, horizontal bars and «chair» in the major ethnological literature on the subject (A. Melik: 1931, M. Mušič: 1970, V. Hazler: 1987, and A. Cevc, J. Čop: 1993) and in the dialectal material mentioned above. However, linguistic material may sometimes reflect familiarity with a particular object, but not necessarily its existence.

Uvod

Ko dialektolog (ali kak drug jezikoslovec ali celo ljubitelj) razišče oziroma se vsaj seznanj z glasoslovno in vsaj deloma še z oblikoslovno ravnino nekega narečja (vsaj vrstni red bi moral biti tak), se med drugim lahko loti tudi intenzivnega zbiranja besedja posameznih krajevnih govorov s širšega ali ožjega območja. Pri tem ga lahko zanima besedje v celoti ali pa samo posamezni pomenski sklopi. V obeh primerih se

sreča s pojavi in predmetnostjo, ki so tudi predmet raziskovanja etnologov. Isti predmet raziskovanja – kljub različnim ciljem – pa zahteva poznavanje izsledkov obeh strok obema vrstama raziskovalcev in zato tudi tesno sodelovanje med njimi. Ta zahteva pa je – čeprav v škodo obeh strok – le malokdaj uresničena. Kljub velikim mukam etnologov, da bi prenesli živi jezik v pisanega oziroma ga čim boljše »uknjižili«, imajo njihovi tovrstni poskusi za dialektologa le omejeno uporabo.¹ Zdi se, da težave pri zapisovanju narečnih poimenovanj marsikdaj etnologa navedejo, da raje uporabi že znane oz. knjižne besede,² saj si le tako lahko razlagamo majhno število narečnih izrazov tudi tam, kjer bi jih pričakovali.

Kakor etnologa pa tudi dialektologa ne zanima samo *kaj* in *kako*, temveč tudi *kje*. Tako se je v okviru dialektologije razvila posebna veja, najpogosteje imenovana lingvistična geografija (tudi arealna lingvistika, v ESJ³ arealno jezikoslovje), katere rezultat so področni in nacionalni jezikovni atlasi⁴ in atlasi več jezikov.⁵ Slovenci – če izvzamemo Tesnièrejev Atlas dvojine v slovenščini in vključenost v ALE in OLA – svojega atlasa še nimamo, čeprav se gradivo zanj zbira že celo povojno obdobje.⁶ Obstaja pa obsežna kartoteka,⁷ ki je kljub svoji heterogenosti (različne transkripcije, časovne razlike zapisa tudi 40 let, različna usposobljenost zapisovalcev, samo delni zapisi) lahko bogat vir raznim jezikoslovnim pa tudi etnološkim raziskavam. Iz nje je tudi gradivo, na podlagi katerega sem izdelala štiri leksične (besedne) karte:⁸ 'kozolec' (splošno poimenovanje), 'steber kozolca', 'late v kozolcu' in 'stol v kozolcu'.⁹

1 Stanje v slovenskih narečjih in (deloma) v etnološki literaturi

Posebej poudarjam, da so priložene besedne karte jezikovne in ne karte obstoja obravnavanih predmetov,¹⁰ zato se poznavanje oziroma obstoj besede vedno ne ujema

¹ Etnologovi zapisi ponavadi ne zadostujejo za raziskovanje narečne glasovne in naglasne podobe, služijo pa lahko kot dobra osnova za raziskavo besedja (npr. za sestavo vprašalnic za raziskavo posameznih tematskih sklopov) in skladnje ter deloma besedotvorja.

² Strah pred kritiko jezikoslovcev (dialektologov) je odveč, če z njimi pravočasno vzpostavijo sodelovanje; to pa etnologi, ki se tega problema zavedajo, v obojestransko korist izvajajo.

³ J. Toporišič: *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992, str. 4: »Jezikoslovje, ki ga pri proučevanju jezika zanima predvsem zemljepisna razprostranjenost posameznih jezikovnih pojavov.«

⁴ Atlase s slovenskega jezikovnega območja do 1975 je pri nas predstavila S. Derganc, O slovenskih lingvističnih atlasih, *SR 24/2-3* (1976), 325-341.

⁵ Gl. S. Horvat, Evropski lingvistični atlas - ALE JIS 26/4 (1980/81), 150-151; Slovanski lingvistični atlas (OLA), gl. op. 8; Karpatski lingvistični atlas (OKDA), gl. V. Smole, O Karpatskem dialektološkem atlasu (OKDA), *JIS 35/6* (1989/90), 151-154.

⁶ Prim. T. Logar, O pripravah za slovenski lingvistični atlas, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Krakov), št. 60, Prace językoznawcze, 5. zv. (1963, 405-407; isti, Razvoj slovenske dialektologije kot lingvistične geografije po Franu Ramovšu, v *Zbornik slavističnega društva Slovenije*, Sedemdeset let slovenske slovenistike, Zborovanje slavistov ob stoletnici rojstva Frana Ramovša, Ljubljana 1991, 13-17. - Del slovenskega zahodnega jezikovnega prostora je vključen tudi v *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano* (ASLEF), ki pa v slovenski strokovni literaturi še ni doživel ustrezne predstavitve.

⁷ Hrani, zbira in ureja jo Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

⁸ Tako se imenujejo karte, za katere je gradivo zbrano s pomočjo vprašanja »Kako se imenuje ...?«, za razliko od semantičnih (pomenskih) kart, za katere se po gradivu sprašuje »Kaj pomeni ...?«. Več o tipologiji leksično-besedotvornih kart gl. K. Kenda - Jež, V. Smole, Dosedanje delo in bližnji načrti Mednarodne komisije za sestavo Slovenskega lingvističnega atlasa (OLA), *SR 44/1* (1996), 94-105.

⁹ Več vprašanj v zvezi s kozolcem v vprašalnici za SLA žal ni. Pogrešamo zlasti vprašanja za razne vrste in dele kozolca, še zlasti za 'okno kozolca'.

¹⁰ Tako kar v petnajstih točkah (52, 85, 89, 103, 108-109, 128, 131, 146, 148, 155, 238, 295, 334, 380) pri vprašanju 'kozolec' odgovor dobimo, pri vprašanjih za sestavne dele pa je odgovor »kozolca ni«.

z dejanskim obstojem predmeta, beseda ima lahko celo drugačen pomen.¹¹ Taka situacija je pogosta na robu ozemlja, kjer nek predmet obstaja.¹² Vsekakor pa dajejo take karte dokaj zanesljivo in pregledno sliko poimenovanj za posamezne predmete in pojave, ki so hkrati neposredno primerljiva z izsledki etnoloških raziskav.¹³

1.1 Najbolj razširjeno poimenovanje za splošen pomen 'kozolec' je v slovenskih narečjih *kozolec* z naglasom na prvem ali drugem besednem zlogu, in sicer: v delu primorskih narečij, notranjsko, dolensko, belokranjsko, posavsko, štajersko, gorenjsko vzhodno od črte Tržič–Kranj ter v delu rovtarskih narečij.¹⁴ Koroško, primorsko od Kobarida do Tolmina in v Baški grapi ter v zahodnem delu Gorenjske se kozolcu reče *stog*, v Selški in Poljanski dolini, na Banjščicah (73, 90)¹⁵ in v Cerknem *kozel*,¹⁶ v delu Brd (83) in ob Soči (89, 90) *kozol*, posamično še *kozlovišče* (164, 168),¹⁷ *kozlovec* (345), *kazón* (85)¹⁸ in kot dvojica kozolcu še *harfa* (51-52).¹⁹

1.1.1 V vprašalnici za SLA vprašanja o raznih tipih kozolca ni, sicer pa iz izkušenj geografov in etnologov (Melik: 12, Hazler: 114-115) poznajo posebne označbe samo tam, kjer je v rabi več tipov, in še to predvsem tisti, ponavadi moški, ki sodelujejo pri izdelavi le-teh. Kljub temu pa so jih nekateri zapisovalci nekaj zabeležili oziroma opisali njegov videz ali način postavitve: *kranjski stog* 'kozolec s plaščem' (1), *stog* 'dvojni kozolec', enojnih ni (3), pravih kozolcev nimajo, na njival je *stog* (33), *stog* – pokrit, *kozolec* – nepokrit (38), *stog* – v vasi, *kozel* – na polju (73), *kozolec* – na njivi, brez strehe (75), *kozól* – postavijo ga na njivi (83), *stog* 'zidan kozolec', *kozel* (91), *kozolec*, *kozel* – pravih kozolcev nimajo (92), *kozel* – stoji na njivi, naredijo ga vsako leto sproti (94), *kozolec* – narejen za eno leto na njivi (98), *kozolec* – koli, ob katerih je razpeta žica ali pa tanjši prečni koli (103), *toplar* 'dvojnik' (159), *stog* 'vezan (zidan) kozolec', *kozel* (161), *kozolec* 'vezan k.', *kozlovišče* – preprost, brez strehe, stoji na njivi (164), *kozolec* – samčast, *vezan* (168), *stegnjen kozolec*, *kozolec s klofuto* (?), *toplar* (179), *stegnjen kozolec*, *toplar* (182), *toplar*, *kozel na berth*, *vezan kozel* (191), *kozolec z lopo* (toplar), vezanih kozolcev tu ni (211), *samček* 'stegnjeni kozolec' (234).

1.2 Podobno kot kozolec je najbolj razširjeno poimenovanje za njegov 'steber' *steber*²⁰ in sicer v koroškem ziljskem, gorenjskem selškem in vzhodno od črte Tržič–Kranj, v

¹¹ Tako se po vsem hribovju, ki obdaja Vipavsko dolino z JZ strani, pojavlja beseda *kozolec*, čeprav kozolcev kot takih tam ni; kozolec se namreč imenuje nekakšna lopa oziroma z burjine strani zavarovan nadstrešek, kamor spravljajo npr. kmetijske stroje, kjer se sušijo drva ipd. (ustna informacija mag. Sonje Horvat).

¹² Dobimo lahko npr. tak odgovor: *kozolec* (oz. ustrezno fonetično narečno obliko), v oklepaju pa: pri nas jih ni (109, 145, 148, 155, 205, 279, 290, 353), imajo jih druge (27) ali v hribih (97).

¹³ Gradivo o kozolcu iz 17., 18. in 19. stol. je zbral in v obsežni razpravi obdelal J. Stabej. Gradivo za obravnavo kozolca na Slovenskem, SE 6-7, 1953-1954, 35-72, v kateri je navedel in kritično ocenil vse dotodanje poskuse razlag poimenovanj kozolec in stog.

¹⁴ Pokrajinske oznake niso pojmovane strogo zemljepisno, ampak v smislu narečnih baz; prim. T. Logar, J. Rigler, Karta slovenskih narečij, Ljubljana, 1983.

¹⁵ Številka v oklepaju pomeni številko kraja v mreži za Slovenski lingvistični atlas; seznam teh krajev pa je moč najti v Prilogi I.

¹⁶ *Cevc*, Čop (str. 23) navajata *kozel*, t. j. kozolec brez strehe, ki stoji na polju, za porečje Soče nad Solkanom ter planote in hribovje vzhodno od Šentviške gore.

¹⁷ Razlaga zapisovalcev: Preprost kozolec brez strehe, postavi se na njivi.

¹⁸ Razlaga zapisovalca: Ima isto nalogo kot kozolec, le da je ves ograjen z deskami.

¹⁹ Melik (str. 23) za Podjuno in Pliberk navaja dvojno poimenovanje: *kozolec* – brez strehe, *stog* – toplar; tako tudi v našem gradivu: *stog* – pokrit, *kozolec* – nepokrit (38). Za Pohorje, Dravsko polje in Kozjak pa navaja *kozo* kot poimenovanje za zelo primitiven kozolec, česar pa v našem gradivu ni zaslediti.

²⁰ Tudi *steber* je lahko naglašen na prvem ali drugem zlogu; ker pa so zapisi v gradivu včasih v množini včasih v ednini, to na karti ni grafično prikazano.

večini rovtarskih (izjema je tolminsko), notranjskih, dolenskih in štajerskih narečij. Ponekod dobi *steber* še levi prilastek *kozolčen* (261, 302, 342) ali desne prilastke (*od kozolca* (142, 207, 209, 234, 268, 271, 273, 297, 305, 310, 323, 332), *pri kozolcu* (259), *v stogu* (1), *kozla* (208)). Na istem ozemlju, vendar na ožje omejenih področjih, se pojavlja še poimenovanja *baba* – okolica Ljubljane in Cerknice; *soha* – v delu osrednještajerskih narečij (335–336, 338); v mežiškem in severnopohorskem narečju posamično celo *koza* (43, 45, 55, 245); posamično v osrednjih narečjih (169, 279, 356) prevzeta beseda *faler* (iz nem. der Pfeiler); v Beli krajini prevladuje poimenovanje *stolp*,²¹ ki ga najdemo še ponekod ob meji s Hrvaško (308, 339, 386), z desnim prilastkom *kozolca* (285) ter *stolpec* (243). Na Gorenjskem je ob Savi skoraj do Kranja razširjeno poimenovanje *stožnik*, ob Tržiški Bistrici *stoževnik* (193, 204), v Bohinju *stogovec*, ponekod na Koroškem (7, 11) *stožnjak*, ponekod na Primorskem (74, 77, 95, 161) *stožje*, na vzhodnem Koroškem (43, 45, 55) ter na Dolenskem v Stični *koza*.²² Zidani stebri na Tolminskem in v Baški grapi so *kolone*.²³ Precej je še posamičnih poimenovanj: *campak* (288), *filar* (15),²⁴ *harfa* (1), *kol* (75), *kolec* (100), *kolec od kozolca* (97), *okence* (?) (339), *opornjak* (245), *podstava* (215), *špirenci mn.* (331), *šprajc* (215–216), *štobic* (192), *štoc* (83), *štok* (339), *štolbek*²⁵ (231), *tram* (320).²⁶

1.2.1 Pričakovali bi – in tako navaja v glavnem tudi etnološka literatura²⁷ – da se za *steber* stoga (z izjemo zidanih) uporablja izpeljanka iz osnove »stog« na celotnem področju, kjer se *kozolec* tako imenuje. Vendar to – vsaj po našem gradivu – povsem ne drži. Da se zidani stebri v dolini Soče in Bače imenujejo drugače, je razumljivo. Manj razumljivo pa je, da najdemo poimenovanje *steber* tudi v ziljščini, kjer se *kozolcu* seveda reče *stog*. (Je vzrok v prodoru knjižne besede?) *Stog* ima torej kot svoj nosilni element lahko *stožnik*, *stožnjak*, *stogovec*, *steber* in *kolono*. Zanimivo pri tem je, da ima *stoževnik* lahko tudi *kozel* (204, 193), *stožje* pa *kozel* (92) in *kozolec* (74, 77, 92, 95). *Kozolec* ima poleg stebrov še *stolpe*, *sohe*, *falerje*, *koze* in *babe*. Pri zadnjem gre za prenos pomena z dela na celoto; *baba* se je prvotno, in ponekod (npr. 239) še danes, imenoval samo spodnji, na novo podloženi oziroma obnovljeni del stebra.

1.2.2 Ker ima v knjižnem jeziku²⁸ beseda *stog* drug pomen – *stog* 'kozolec' je označeno kot narečno gorenjsko –, namreč 'visoka stožčasta kopa, kopicica zlasti sena, slame' // 'debelejši kol na sredi kope, kopicice', si moramo ogledati, kako se taka kopicica imenuje v narečjih.²⁹

²¹ Mušičeva navedba (str. 71) *stope* - stebri po Beli krajini je napačno poknjizenje nar. oblike *stupi*; u < ol, zato so to *stolpi*.

²² Tako se imenuje tudi 'leseni steber' (med zidanimi) v Cerknem (166) - ustna informacija Karmen Kenda - Jež in 'krajša stran cvitra = kozolca na kozo' v Migolici pri Mirni na Dolenskem.

²³ Da so zidani stebri *kolone*, leseni, ki slonijo ob njih in so vanje pritrjene late, pa *stebri* (tako Melik: 17–18), iz našega gradiva ni moč razbrati. Le enkrat najdemo ne povsem jasno opombo: *stebri* (zidani), *stožnik*, *stoževnik* (193).

²⁴ Z opombo, da se tako imenuje vsak zidani steber.

²⁵ Podobno se imenuje osrednji hodnik na kozolcu v Posavju (prim. Hazler: 124).

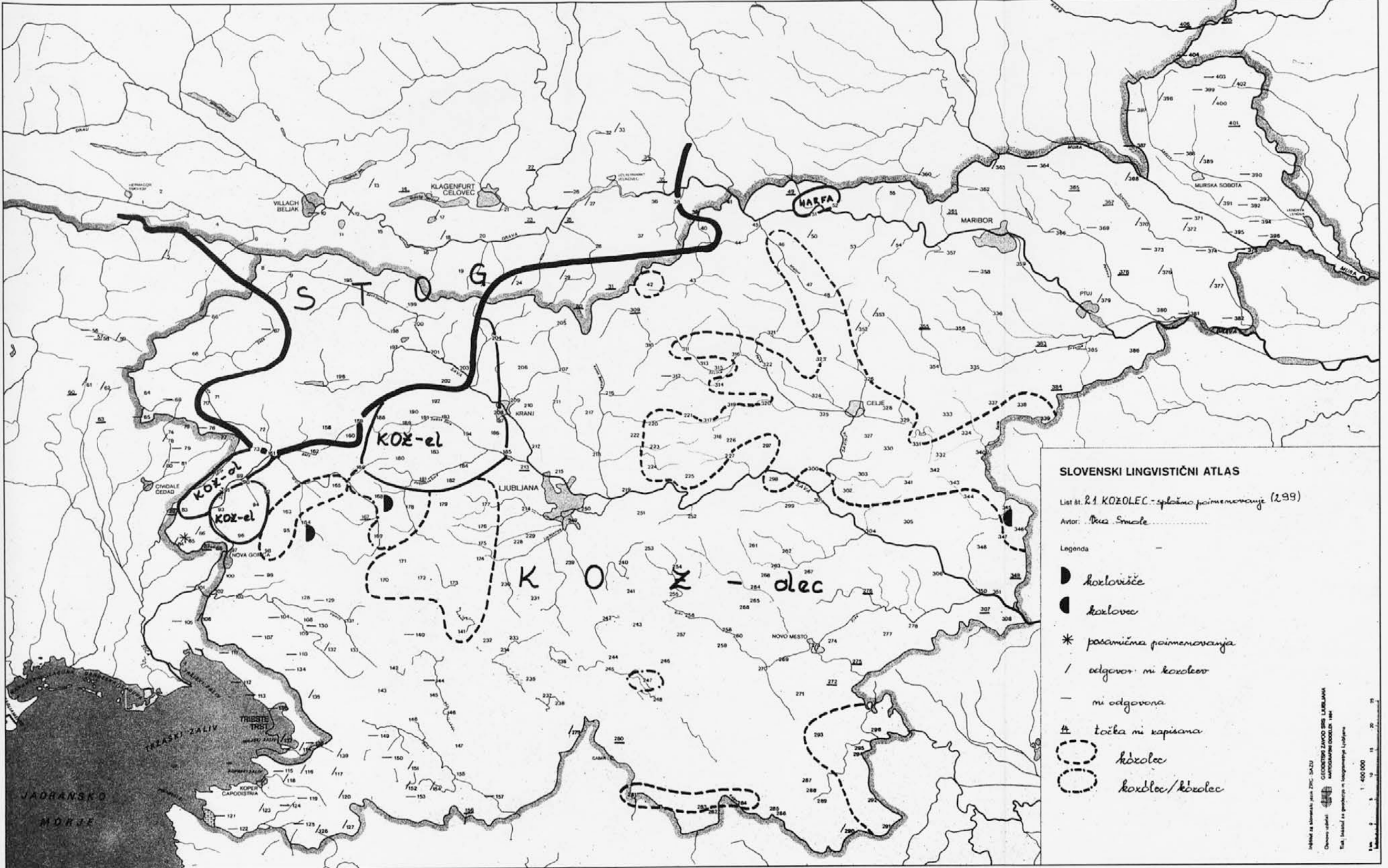
²⁶ *Šprajce* (kot najpogostejši izraz), *opore*, *oporje*, *podpore* in *držaj* navaja Melik (str. 10) kot 'podporne kole kozolca'; *podstava*, *nogo* in *babo* (kot najpogostejši izraz) pa kot 'obnovljeni spodnji del stebra'.

²⁷ Melik: 5: 'Tamkaj, kjer pravijo kozolcu - stog, imenujejo stebre tudi *stogovce* ali *stožnike*, na Goriškem *stožje*, a če so zidani, jih označujejo kot *kolone*.'

²⁸ SSKJ IV, 950. V knjižnem jeziku je torej prevladal splošni slovanski pomen stoga, to je 'kopicica'. Drugače Pleteršnik in (po njem?) Etimološki slovar slovenskega jezika.

²⁹ V vprašalnici za SLA se vprašanje glasi: 304. kopicica sena: a) za čez noč, b) za čez zimo. Ločitev na a in b je bila dodana kasneje, zato je mnogo odgovorov brez te delitve in tam, kjer pomenska razlaga ni dodana, ne vemo, kakšna kopicica je mišljena; verjetneje tista za čez noč.

SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS

Liet št. 21 KOZOLEC - splošno poimenovanje (299)

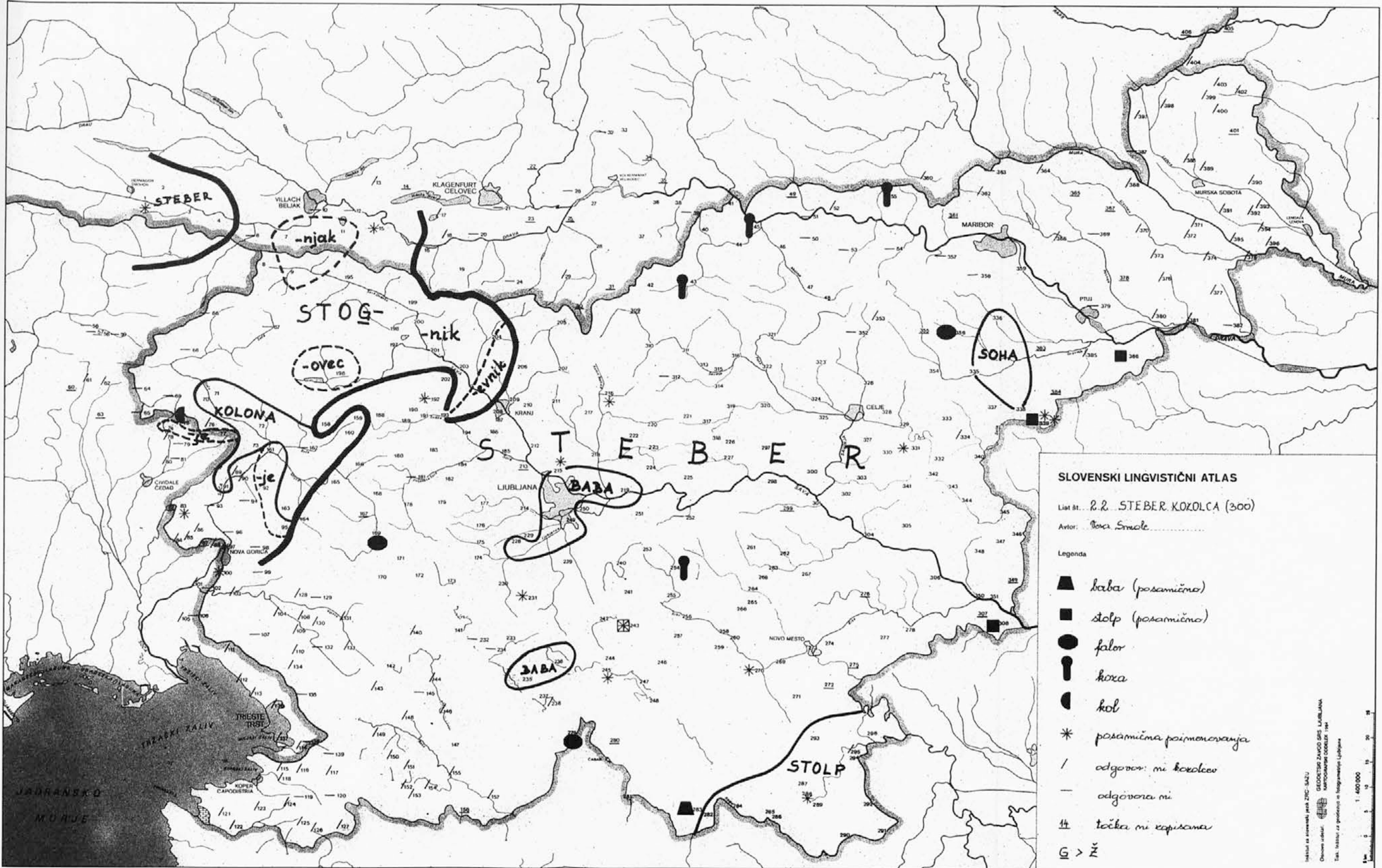
Avtor: *Brus Smole*

Legenda

- *kozlovišče*
- *kozlovec*
- *posamična poimenovanja*
- *odgovor ni kozleec*
- *ni odgovora*
- *točka ni napisana*
- *kozolec*
- *kozleec/kozlec*

SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS

Liet št. ... 22. STEBER KOZOLCA (300)

Avtor: *Boža Smole*

Legenda

- *baba (posamično)*
- *stolp (posamično)*
- *falor*
- *koza*
- *kol*
- *posamična poimenovanja*
- *odgovor: ni kodicev*
- *odgovora ni*
- *točka ni zapisana*
- *G > N*

Izdelal ga je inštitut JAZU
 GEODETSKI ZAVOD DIS LJUBLJANA
 Datum izdelave: Martovskomesečev letnik 1984
 Tisk: Inštitut za govedarstvo in kmetijsko mehaniko Ljubljana
 1:400.000

1.2.3 Najpogostejše poimenovanje za 'kup sena za čez noč' je *kopica*, v zahodnem delu slovenskega prostora *lonica*, za 'kup sena za čez zimo' pa *kopa*. Za precejšen del slovenskega prostora je v zapisih navedeno samo eno poimenovanje, pri čemer ni vedno jasno, ali gre za enako poimenovanje obeh vrst 'kupov sena' ali 'kopice za čez zimo' ne delajo. Kljub temu pa je iz gradiva moč razbrati, da je shranjevanje sena na odprtem bolj običajno tam, kjer kozolcev (s streho) ne poznajo; npr. v Prekmurju, na Krasu, v Benečiji, Reziji, ponekod na Notranjskem in Primorskem, medtem ko je vzrok takemu shranjevanju v osrednji Sloveniji (okolica Ljubljane v dolenski smeri, širša celjska okolica) zaradi bogatejšega pridelka pomanjkanje prostora na kozolcih, senikih in skednjih.

1.2.4 Opis splošnega poimenovanja (verjetneje manjšega kupa sena brez kola v sredi) bi bil po pokrajinah v grobem naslednji: koroško in dolensko *kopica*, primorsko in notranjsko *lonica*, belokranjsko *lovnica*,⁵⁰ gorenjsko *kup*, štajersko *plast*, severno štajersko tudi *hajfel* in panonsko *navel*. Posamična poimenovanja so še: *bagel* (388), *kupič* (43), *kupec* (66, 76, 186), *kopir* (51, 55, 357), *lončica* (127), *mandelc* (51), *oslica* (370, 404), *petrenca* (400) in *plastič* (388, 398).

1.2.5 Še bolj nas zanimajo poimenovanja 'kopice za čez zimo'. Ob najpogostejšem *kopa* (predvsem zahodno slovensko), *kopica* in *kopič* (štajersko), *bagla* in *oslica* (panonsko), najdemo na razmeroma majhnem področju v osrednji Sloveniji, predvsem v dolenski smeri, tudi poimenovanje *stog* (217, 249-251, 253, 255, 266, 283) – kozolec je tu *kozolec*, steber je *steber* ali *baba* (248, 283), kopica za čez noč pa *kopica*, *kup* (217) ali *lovnica* (283). Na področju, kjer *stog* rečejo kozolcu, se manjša kopica imenuje največkrat *kup*, večja pa *kopa*, splošno poimenovanje je *kup*, na koroškem tudi *kopa* in *kopica*. Žal v vprašalnici za SLA ni vprašanja tudi za poimenovanje 'debelejšega kola sredi kope, kopice', nekateri zapisi govorov pa kažejo, da se le ta imenuje *stožjé* (75, 79, 81), tudi *storžé* (62), njegovi štirje podporniki pa *stogi* (79, 81), medtem ko je *stog* pri Pleteršniku 1) *debel, močan in rogovilast kol, okrog katerega se žito, seno ali slama sklada: – okrog železnega droga (?) nagrpadena kopa, kopica* (1g) – *drv - grmada*; 2) *kozolec*; 3) *skedenj*; 4) pl. *stogi: štirje koli okrog stoga v tla zabiti, da kopa čvrsteje stoji*.⁵¹ Tudi glede na razmeroma majhno področje s pomenom stoga kot 'velikega kupa sena ali slame, včasih žita, ki se naloži navadno okrog navpično postavljenega močnega kola',⁵² se težko strinjamo s trditvijo:

-V onih predelih Slovenije, kjer se je ohranil pojem stoga v pomenu, sličnejšemu prvotni vlogi, je za novo napravo prevladala označba kozolec, a v onem predelu, kjer je označba stog prešla na novo napravo, na kozolec, se je prvotni pomen stoga izgubil, označba kozolec ali kozel odosno koza pa je ostala omejena na primitivno obliko brez strehe, a za prvotni stog so se uveljavile drugačne označbe kot kopa, kup itd. (Melik: 94).

1.3 Za knjižno 'late v kozolcu' je tudi v narečjih, še posebej osrednjih, najpogostejše poimenovanje *late*,⁵³ z levim prilastkom *kozolčne* (302) ali desnim (*od*) *kozolca* (97,

⁵⁰ Oboje iz neke starejše osnove *lovnica, prim. ESSJ II, 150.

⁵¹ Pleteršnik II, 577.

⁵² Tako stog definira Melik: 92.

⁵³ Podobno ugotovil že Melik (str. 6): -Skoro po vsem Slovenskem se imenujejo late, ponekod, latve ali latvi (npr. na Dolenskem in Notranjskem), le redko rante (pri primitivnejših kozolcih).- Kot vidimo po narečnem gradivu, izraz *rante* le ni tako redek.

207, 209, 273, 297, 310, 323, 342), v kozolcu (314), kozla (208), v štantih (303). Predvsem na obrobju mu konkurira izraz *rante* in sicer: na jugu v Ložu in Starem trgu, Osilnici in pretežnem delu Bele krajine, na vzhodu na Bizeljskem in Kozjanskem, ob Savi med Radečami in Sevnico⁵⁴ ter v Mirnski dolini,⁵⁵ na severu pa ob avstrijsko-slovenski meji od Pece do Kozjaka.⁵⁶ V delu zahodne Dolenjske in ob Kolpi (283-284, 291) so to *létve* (240, 283-284, 291), *letvé* (239-241), *latvi* (233, 236), tudi *látve* (230, 291) in *latniki* (231), ponekod v Beli krajini pa *gantre* (288, 292) oz. *glantre* (291). Tu pa tam na Gorenjskem (198, 200), Dolenjskem (234, 235), ob Kolpi (285 – s prilast. *kozolca*, 286) ter v Halozah (386) srečamo izraz *remeljni*, ponekod na Gorenjskem (196, 201), na Koroškem (15) ter ob Sotli (340) pa *štange*. Veliko je še posamičnih poimenovanj: *brane* (197), *drot* (100), *kolci* (98), *lajšte* (238), *latniki* (231), *lege* (283), *matí* (195), *prečniki* (141), *prekelci* (173), *prekle* (305, 282), *rebra* (290), *šprajce* (1), *špraje* (19), *štafelni* (339), *trami* (45), *žlajferji* (45).

1.4 Osnovna delitev poimenovanj za 'stol v kozolcu' bi bila na dolensko *stol* – s precej pogostimi desnimi prilastki: *za podajati* (234, 254), *za z-ob-devati* (231, 233, 244, 255), *za obkladanje* (191), *v kozlu* (208), *v kozolcu* (273, 288), *za v kozolec* (306, 262) in levim *zdevalni* (236) ter pomanjševalnicami *stolček* (249, 262), *stolec* (286, 291, 293-294, 346, 386), *stolec v kozolcu* (285), *stolik* (351), *stolica* (212) – ter štajersko, koroško ziljsko, vzhodno gorenjsko in zahodno rovtarsko *hlapec*, posamično tudi *kozel* (199, 262, 344).⁵⁷ Predvsem na Gorenjskem najdemo še poimenovanja *pruka* (158), *prukca* (206, 207, 211) oz. *pručka* (209, 210, 186) in *krošnja* (203, 204,⁵⁸ 229), medtem ko *odrnica* in še nekaj posamičnih poimenovanj: *brv* (182), *grušt* = večji drog (161), *klop* (162), *kolec* (96), *lojtre* in *deska* (163), *oder* (72-73, 165, 178⁵⁹), *ostrv* = lata (71),⁴⁰ *shod* (183, 192),⁴¹ *žrd* (70) ipd. označujejo drugačne vrste pripomoček za obdevanje, zdevanje oz. obkladanje. Za stol je še nekaj posamičnih poimenovanj: *cvizlovnik* (160), *predal* (339), *štolbuh* (327) in *žesel v kozolcu* (310). Iz karte je razvidno tudi prepletanje poimenovanj *stol* in *hlapec*, kar morda kaže na nekdanjo dvojnost in kasnejšo prevlado ubeseditvene motivacije⁴² ali glede na podobnost (stol) ali glede na funkcijo (hlapec).⁴³

⁵⁴ Tako tudi Hazler (str. 124).

⁵⁵ Informator iz Migolice pri Mirni je pojasnil dvojno poimenovanje *lata*: *ranta*z njuno različno obliko - *lata* je po prerezu štirioglasta, obtesana, *ranta* pa okrogla, samo olupljena. Prim. V Smole: Tesarska terminologija v Mirnski dolini, *Jezikoslovni zapiski* 2, ZRC SAZU: Ljubljana 1995, 227-240. Podobno tudi Melik (str. 24): *rante* - okrogle late.

⁵⁶ Z oznako *star.* kot dvojnica k late tudi v Gorenji Trebuši (164).

⁵⁷ Prim. Melik (str. 7): -Po večini Slovenskega mu pravijo hlapec, ponekod, stol ali zdevalni stol, pa tudi kozel (okolica Tržiča, Vrhnike).-

⁵⁸ Enak podatek imamo tudi za Trzič.

⁵⁹ Razlaga zapisovalke: oder - deska na dveh lestvah.

⁴⁰ Morda je tu mišljena (primitivnejša?) oblika lestve z eno samo pokončno letvijo, ki se na vrhu zaključuje s kľuko, spodaj pa z rogovilo, in prečniki, kot jo uporabljajo za obiranje sadja npr. v Koprivi na Krasu (ustna informacija dr. Milka Matičetova) in ponekod po Gorenjskem (ustna informacija mag. Francke Benedik). Prim. še: *ostruška* 'lestev iz debla, ki ni povsem okleščeno'; južna Srbija (Skok II, 573).

⁴¹ Mušič (str. 37) navaja *shod* - namesto stola tudi za Stare Fužine.

⁴² V jezikovnih atlasih obstajajo tudi t.i. motivacijske (utemeljitvene) karte, ki naj bi pokazale različne motivacije pri ubeseditvi kartografirane stvari. Za primer lahko vzamemo npr. gradivo za OLA, in sicer poimenovanja za 'prvi kos kruha, odrezan od hleba'. Narečja slovanskih jezikov tvorijo poimenovanja za to a) glede na podobnost s čim (besede s koreni -*rog*, *čel*-, *pet*- itd), b) glede na kraj nahajanja (koreni *vrh*-, *kraj*-, *kon*-), c) glede na dejavnost (koreni *rez*-, *rob*-) in č) glede na lastnost (koren *suh*-). Prim. K. Kenda - Jež, V. Smole: Dosedanje delo... (Op. 8).

1.5 Kot vidimo, gre veliko število poimenovanj za posamezne dele na račun prevzetih besed. Kljub temu pa je v gradivu zaslediti kar nekaj novih domačih besed – predvsem izpeljank iz sicer znanih osnov; kar nekaj besedam pa bi lahko pripisali še dodaten pomen.⁴⁴ Tako za pomen 'steber kozolca' poleg zapisanih v slovarjih najdemo še *kozolčnjak*, *stogovec*, *stoževnik*⁴⁵ in *stožnjak*, ta pomen pa imata še besedi *koza* in *opornjak*. 'Late v kozolcu' se imenujejo tudi *matí* in *prekeljc*, to pomenijo tudi besede *látniki*, *látve* in *lege*. 'Stol v kozolcu' je lahko tudi *cvizlovnik*⁴⁶ in *stolik*,⁴⁷ isti dodatni pomen pa lahko pripišemo še besedam *brv*, *krošnja*, *oder*, *odernica*, *predal*, *pručka*, *pruka*, *prukica*, *shod*, *stolček*, *stolec* in *stolica*.

2 Sklep

Številčnost različnih poimenovanj za kozolec, njegove sestavne dele in nekatere pripomočke v slovenskih narečjih po svoje govori o pomembnosti te stavbe v slovenskem kmečkem gospodarstvu. Kljub nekaterim tehtnim monografijam⁴⁸ in razpravam⁴⁹ se zdi, da se v narečjih skriva še mnogo bogastva ravno pri poimenovanjih sestavnih delov (predvsem vezanega kozolca). Ta utegnejo marsikaj povedati tudi o njegovi starosti, še posebej v primerjavi s poimenovanji za sestavne dele drugih lesenih stavb

⁴⁴ Za enak -problem-, torej motivacije pri ubeseditvi, gre verjetno tudi pri različnih v poimenovanju kozolca: glede na podobnost s čim (koren koz-), medtem ko sta pri stogu vsaj dve možnosti: glede na funkcijo (shranjevanje) in za prenos poimenovanja z dela (opora, nosilni del) na celoto. - V zgoraj omenjeni razpravi Stabej (str. 66) pritrjuje Popoviču, ki da je -prvi pravilno sklepal, da je dobil kozovec - kozolec ime od oporja kot pars pro toto, t.j. od poševnih opornih drogov ali kolov, ki so jim rekli Slovenci koza, kozel, že kar pomnijo.- Bolj pomembno kot vprašanje, ali je poimenovanje kozolec nastalo po motivaciji glede na podobnost ali po zamenjavi dela za celoto, je vprašanje, ali gre pri različnih poimenovanjih *kozolec* : *stog* res za njuno različno genozo ali - kot rečeno - samo za različno motivacijo pri ubeseditvi.

⁴⁵ Kot 'nove' besede in 'dodatni' pomeni so mišljeni tisti, ki jih ne zasledimo v osrednjih slovarskih delih: Pleteršniku, SSKJ, Besedišču slovenskega jezika (BSJ) in ESSJ.

⁴⁶ Beseda je sicer v BSJ zapisana, vendar ne vemo njenega pomena.

⁴⁷ Osnova je sicer nem. (Zwiesel 'nekaj viličaste oblike'), pripone pa povsem slovenske.

⁴⁸ Glej opombo 45.

⁴⁹ V prvi vrsti je to Melikova *Kozolec na Slovenskem*, kjer najdemo tudi največ narečnih poimenovanj v zvezi s kozolcem, čeprav v opombi pravi: -Opozoriti moram, da nisem imel namena zbrati vseh izrazov za posamezne dele kozolca niti vseh označb za vse tipe in variante kozolca. Spričo bogate raznolikosti, ki vlada v tem pogledu, se mora tu in v naslednjem računati, da je v živi ljudski govorici še obilo izrazov, ki tu niso zbrani in objavljeni.- Kljub nekaj nerodnostim pri uknjiževanju narečnih izrazov je v tem pogledu dragocena Cevc-Čopova knjiga *Slovenski kozolec*, saj s sliko pove, kar iz besednih opisov včasih lahko samo ugibamo. Več razočaranja nam prinese Mušičeva *Arhitektura slovenskega kozolca*, kjer bi upravičeno pričakovali več narečnih poimenovanj za posamezne dele in tipe kozolca; še največ tega najdemo na priloženih terenskih skicah. Pirkovičeva razprava O nastanku žitnega kozolca se posveča samo dejavnikom, ki naj bi v 17. stol. povzročili nastanek slovenskega kozolca, pri tem pa ga poimenovanja za vrste ali dele kozolca ne zanimajo.

⁵⁰ Narečne raznolikosti poimenovanj se je dobro zavedal in jih dokaj ustrezno popisal Hazler v razpravi *Kozolci ob Savi*, kar mu je bilo spričo omejenosti prostora v primerjavi s prej omenjenimi monografijami bistveno olajšano. - Nepogrešljiva je tudi Stabejeva razprava *Gradivo za obravnavo o kozolcu na Slovenskem*, ki zajema večino starejših zapisov o kozolcu (manj o njegovih delih in tipih).

(skednja, kašče, hleva ...).⁵⁰ Raziskava le-teh bi morala biti ena od prihodnjih nalog obeh strok.⁵¹

Priloge

1. Seznam krajev v mreži za Slovenski lingvistični atlas⁵²

1 Brdo/Egg, 2 Borlje/Förolach, 3 Blače/Vorderberg, 4 Ziljska Bistrica/Feistritz Gail, 5 Ukve/Ugovizza, 6 Podkloster/Arnoldstein, 7 Rikarja vas/Rückersdorf, 8 Rateče, 9 Kranjska Gora, 10 Marija na Zilji/Maria Gail, 11 Loče/Latschach, 12 Podravlje/Föderlach, 13 Kostanje/Köstenberg, 14 Dholica/Techelsberg, 15 Breznica/Friessnitz, 16 Sveče/Suetschach, 17 Hodiše/Keutschach, 18 Čahorče/Tschachoritsch, 19 Slovenji Plajberk/Windisch Bleiberg, 20 Žihpolje/Maria Rain, 21 Žrelec/Ebenthal, 22 Timenica/Timenitz, 23 Radiše/Radsberg, 24 Sele/Zell Pfarre, 25 Mohliče/Möchling, 26 Tinje/Tainach, 27 Škocijan/St. Kanzian, 28 Žitara vas/Sittersdorf, 29 Obirsko/Ebriach, 30 Bela/Vellach, 31 Lepena/Leppen, 32 Djekše/Diex, 33 Kneža/Grafenbach, 34 Grebinj/Griffen, 35 Ruda/Ruden, 36 Rinkole/Rinkolach, 37 Globasnica/Globasnitz, 38 Vidra vas/Wiederndorf, 39 Belšak/Weissenstein, 40 Šentanel, 41 Labeliče, 42 Koprivna, 43 Črna na Koroškem, 44 Ravne na Koroškem, 45 Dobrova pri Dravogradu, 46 Pameče, 47 Brda /pod Pohorjem/, 48 Straže /pri Mislinji/, 49 Pernice, 50 Sv. Primož na Pohorju, 51 Vuzenica, 52 Radlje ob Dravi, 53 Ribnica na Pohorju, 54 Lovrenc na Pohorju, 55 Zgornja Kapla, 56 V Bili/S. Giorgio, 57 Njiva/Gniva, 58 Ososjane/Osseacco, 59 Solbica/Stolvizza, 60 Flipan/Flaipano, 61 Bardo/Lusevera, 62 Viskorša/Monteperta, 63 Dolnja Černjeja/Cergneu inf., 64 Breginj, 65 Robidišče, 66 Log pod Mangartom, 67 Trenta, 68 Bovec, 69 Kred, 70 Kobarid, 71 Drežnica, 72 Zatulmin, 73 Čiginj, 74 Marsin/Marseli, 75 Matajur/Montemaggiore, 76 Livek, 77 Dreka/Drenchia, 78 Podbonesec/Pulfero, 79 Jeronišče-Sovodnje/Ieronizza-Savogna, 80 Špeter Slovenov/S. Pietro al Natisone, 81 Ošnje/Osgnetto, 82 Mirnik/Mernicco, 83 Brdice pri Kožbani, 84 Medana, 85 Kozana, 86 Kojsko, 87 Števerjan/S. Floriano del Collio, 88 Oslavje/Oslavia, 89 Ročinj, 90 Avče, 91 Kanal, 92 Kal nad Kanalom, 93 Deskle, 94 Podlešče, 95 Lokve, 96 Grgar, 97 Solkan, 98 Trnovo, 99 Šempas, 100 Šempeter pri Gorici, 101 Sovodnje/Savogna d'Isonzo, 102 Miren, 103 Renče, 104 Branik, 105 Doberdob/Doberdo del Lago, 106 Opatje selo, 107 Komen, 108 Šmarje, 109 Štanjel, 110 Kopriva, 111 Mavhinje/Malchina, 112 Križ/S. Croce, 113 Prosek/Prosecco, 114 Boljunc/Bagnoli d. Rosandra, 115 Plavje, 116 Osp, 117 Prešnica, 118 Dekani, 119 Kubed, 120 Podgorje, 121 Korte (Dvori) nad Izolo, 122 Krkavče, 123 Pomjan, 124 Lopar, 125 Trebeše, 126 Sočerga, 127 Rakitovec, 128 Skrilje, 129 Ajdovščina, 130 Gabrje, 131 Vipava, 132 Štjak, 133 Podnanos, 134 Dutovlje, 135 Sežana, 136 Opčine/Villa Opicina, 137 Kolonkovec/Trst/Trieste, 138 Draga pri Trstu/Draga S. Elia, 139 Hrpelje, 140 Bukovje, 141 Planina, 142 Razdrto, 143 Senožeče, 144 Matenja vas, 145 Slavina, 146 Klenik, 147 Knežak, 148 Dolnja Košana, 149 Barka, 150 Tatre, 151 Pregarje, 152 Hrušica, 153 Podgrad, 154 Sabonje, 155 Trnovo, 156 Jelšane, 157 Podgraje, 158 Rut, 159 Podbrdo, 160 Porezen, 161 Most na Soči, 162 Grahovo ob Bači, 163 Čepovan, 164 Gorenja Trebuša, 165 Šebrelje, 166 Cerčno, 167 Kanomlja, 168 Laniše, 169 Idrija, 170 Črni vrh, 171 Godovič, 172 Hotedrščica, 173 Logatec, 174 Vrhnika, 175 Mala Ligojna, 176 Horjul, 177 Polhov Gradec, 178 Selo pri Žireh, 179 Lučine, 180 Leskovic, 181

⁵⁰ Nekaj (glede na domače in prevzete besede) bi se dalo sklepati že iz avtoričnega prispevka Tesarska terminologija v Mirnski dolini, vendar bi za kaj bolj določnega potrebovali večje število takih popisov na različnih koncih ozemlja s kozolci.

⁵¹ Potrebo po hitrem zbiranju narečnega (= živega) besedja je spomladi leta 1992 obudil M. Matičetov; nato se je sprevrgla v pravo polemiko v Delovih književnih listih (poleg Matičetova sta v njej sodelovala F. Benedik in P. Weiss). Po referatu Zrno do zrna M. Matičetova v lingvističnem krožku na FF in debati, ki mu je sledila, je nastal *avtorični* epilog Vseslovenski narečni slovar: da ali ne (*JIS* 38/6 (1992/93, 233-235). Na potrebo po zbiranju narečnega besedja opozarja v uvodnih in zaključnih mislih v članku Nekaj opazk k osvetlitvi cerkljansko-tolminskega besedišča v SSKJ (*Jezikoslovni zapiski* 1 (1991), 173-179) tudi S. Torkar. Ponovno je zamisel oživila na zborovanju slavistov oktobra 1994 v Krškem, vendar, žal, v isti sapi tudi zamrla.

⁵² Krajevna imena iz seznama je po Atlasu Slovenije iz 1985 uskladil mag. Francka Benedik.

Gorenja vas (Poljane), 182 Bukov vrh, 183 Javorje, 184 Gabrk, 185 Pungert, 186 Žabnica, 187 Zgornje Bitnje, 188 Zgornja Sorica, 189 Zali Log, 190 Podlonk, 191 Železniki, 192 Dražgoše, 193 Selca, 194 Praprotno, 195 Dovje, 196 Srednja vas v Bohinju, 197 Bohinjska Bela, 198 Zgornje Gorje, 199 Javornik-Jesenice, 200 Breg /pri Zasipu/, 201 Radovljica, 202 Kropa, 203 Ljubno, 204 Lom pod Storžičem, 205 Zgornje Jezerko, 206 Bašelj, 207 Kokra, 208 Stražišče-Kranj, 209 Primskovo-Kranj, 210 Šenčur, 211 Cerklje na Gorenjskem, 212 Valburga, 213 Preska-Medvode, 214 Dobrova, 215 Zgornje Gameljne, 216 Črna pri Kamniku, 217 Tunjice, 218 Srednje Jarše, 219 Dolško, 220 Stebljevek, 221 Okrog pri Motniku, 222 Obrše, 223 Krašnja, 224 Moravče, 225 Vače, 226 Čemšenik, 227 Izlake, 228 Plešivica, 229 Vnanje Gorice, 230 Borovnica, 231 Rakitna, 232 Rakek, 233 Begunje pri Cerknici, 234 Cerknica, 235 Lipsenj, 236 Nova vas, 237 Stari trg pri Ložu, 238 Vrhnika pri Ložu, 239 Ig, 240 Grosuplje, 241 Velika Račna, 242 Rašica, 243 Podgorica, 244 Sv. Gregor, 245 Sodražica, 246 Kolenča vas, 247 Ribnica, 248 Dolenja vas, 249 Rudnik-Ljubljana, 250 Studenec-Ljubljana, 251 Janče, 252 Šmartno pri Litiji, 253 Gorenje Brezovo, 254 Stična, 255 Muljava, 256 Zagradec, 257 Ambrus, 258 Žužemberk, 259 Malo Lipje, 260 Mačkovec pri Dvoru, 261 Tihaboj, 262 Šentrupert, 263 Mirna, 264 Trebnje, 265 Gorenji vrh pri Dobrniču, 266 Dobrnič, 267 Mokronog, 268 Brezovica pri Mirni, 269 Vavta vas, 270 Podhosta, 271 Uršna sela, 272 Koroška vas, 273 Novo mesto, 274 Smolenja vas, 275 Gabrje, 276 Zavinek, 277 Sela pri Šentjerneju, 278 Kostanjevica na Krki, 279 Babno Polje, 280 Draga, 281 Osilnica, 282 Delač (Vas pri Kostelu), 283 Banja Loka, 284 Spodnja Bilpa, 285 Predgrad, 286 Stari trg ob Kolpi, 287 Dobliče, 288 Dragovanja vas, 289 Dragatuš, 290 Vinica, 291 Preloka, 292 Adlešiči, 293 Vavpča vas, 294 Podzemelj, 295 Grm pri Podzemlju, 296 Metlika, 297 Planinska vas, 298 Dobovec pri Trbovljah, 299 Svibno, 300 Turje, 301 Radeče, 302 Lokavec, 303 Žigon, 304 Sevnica, 305 Ložice, 306 Leskovec pri Krškem, 307 Dobeno, 308 Velika Dolina, 309 Solčava, 310 Luče, 311 Ljubno ob Savinji, 312 Gornji Grad, 313 Meliša, 314 Kraše ob Dreti, 315 Nizka vas, 316 Mozirje, 317 Motnik, 318 Šentgotard, 319 Vransko, 320 Gomilsko, 321 Šoštanj, 322 Rečica ob Paki, 323 Črnova, 324 Ložnica pri Žalcu, 325 Kasaze, 326 Vojnik, 327 Svetina, 328 Proseniško, 329 Šentjur pri Celju, 330 Breze, 331 Slivnica pri Celju, 332 Žusem, 333 Zadrže, 334 Zibika, 335 Poljčane, 336 Spodnja Polskava, 337 Ratanska vas, 338 Tlake, 339 Dobovec pri Rogatcu, 340 Podčetrtek, 341 Planina pri Sevnici, 342 Prevorje, 343 Pilštajn, 344 Kozje, 345 Bistrica ob Sotli, 346 Zg. Sušica, 347 Pišece, 348 Sromlje, 349 Kapele, 350 Šentlenart-Brežice, 351 Mostec, 352 Vitanje, 353 Skomarje, 354 Žiče, 355 Oplotnica, 356 Zafost-Spodnja Ložnica, 357 Lobnica, 358 Pivola na Pohorju, 359 Miklavž na Dravskem Polju, 360 Lučane/Leutschach, 361 Zgornji Slemen, 362 Zgornja Kungota, 363 Šentilj v Slovenskih Goricah, 364 Zgornja Velka, 365 Kremberk, 366 Spodnja Voličina, 367 Negova, 368 Črešnjevci, 369 Brengova, 370 Videm, 371 Veržej, 372 Križevci pri Ljutomeru, 373 Bučkovci, 374 Ljutomer, 375 Gibina, 376 Tomaž pri Ormožu, 377 Miklavž pri Ormožu, 378 Juršinci, 379 Podvinci, 380 Cvetkovci, 381 Ormož, 382 Središče ob Dravi, 383 Ptujška Gora, 384 Žetale, 385 Podlehnik, 386 Cirkulane, 387 Cankova, 388 Gorica, 389 Martjanci, 390 Strehovci, 391 Beltinci, 392 Gomilice, 393 Nedelica, 394 Velika Polana, 395 Gornja Bistrica, 396 Hotiza, 397 Večeslavci, 398 Grad, 399 Gornji Petrovci, 400 Križevci, 401 Kančevci, 402 Šalovci, 403 Markovci, 404 Gornji Senik/Felsőszénák, 405 Slovenska vas/Rábatótfalu, 406 Ženavci/Jennersdorf.

2. Besedne karte⁵³

2.1 299 *kozolec* (splošno poimenovanje)⁵⁴

2.2 300 *steber kozolca*

2.3 301 *late kozolca*

2.4 302 *stol v kozolcu*

Literatura:

Tone CEVC, Jaka ČOP: *Slovenski kozolec /Slovene Hay-rack/*, Žirovnica: Agens, 1993.

ESSJ = Etimološki slovar slovenskega jezika I, II, III.

Vito HAZLER: Kozolci ob Savi. *Traditiones* 16 (1987), Ljubljana: SAZU, 97-134.

Karmen KENDA - JEŽ, Vera SMOLE: Dosedanje delo in bližnji načrti Mednarodne komisije za sestavo Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA), *SR* 44/1 (1996), 94-105.

Anton MELIK: *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana, 1931.

Marjan MUŠIČ: *Arhitektura slovenskega kozolca*. Ljubljana, 1970.

Ivo PIRKOVIČ: O nastanku žitnega kozolca, *SE XVI-XVII* (1963-1964), 289-305.

PLETERŠNIK = Maks PLETERŠNIK: *Slovensko-nemški slovar I-II*. Ljubljana, 1895.

SKOK = Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*.

Vera SMOLE: Tesarska terminologija v Mirnski dolini, *Jezikoslovni zapiski* 2 (1995), Ljubljana: ZRC SAZU, 227-240.

SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V.

Jože STABEJ: Gradivo za obravnavo kozolca na Slovenskem, *SE* 6-7, 1953-1954, 35-72.

Jože TOPORIŠIČ: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

⁵³ Način kartografiranja je kombinacija napisnih in znakovnih kart. Debelejša črta, t.i. izoleksa, ločuje dvoje prevladujočih poimenovanj, kot so *stog - kozolec*, *stog(-nik, -evnik, -ovec, -njak, -je ...)* - *steber, late - rante* in *stol - hlapec*. Tanjše neprekinjene črte omejujejo posamezne lekseme s krajevno bolj omejeno rabo, prekinjene pa različne pripone. Geometrijski znaki (razvozilani so v legendi) pomenijo razpršena poimenovanja, ki se pojavljajo zunaj področja, zamejenega z izolekso, ali njihove posamezne besedotvorne različice. Zvezdica označuje enkrat pojavljajoče se lekseme z osnovo, ki jo znak predstavlja (glej legendo). Vedno je zaznamovan odgovor 'predmeta ni, ga ne poznajo', in sicer z znakom /, kot tudi manjkajoč odgovor / z znakom /, kar včasih, ne pa vedno, pomeni isto. K vsem praznim mestom ob številkah krajev moramo torej pripisati s tiskanimi črkami zapisan leksem, ki ga zamejuje izoleksa. Kadar ta -seka- številko, to pomeni, da sta v tej točki zapisana dva (lahko tudi več) leksema. Točke, ki imajo ob sebi tudi geometrijske znake, imajo lahko eno ali dvoje (lahko tudi več) poimenovanj za kartografirano stvar, in sicer tisto, ki ga zaznamuje izoleksa, in drugo, ki ga predstavlja znak, ali samo to zadnje. To vemo po položaju znaka: če stoji levo od številke, je navedeno samo to, če pa desno, spodaj ali zgoraj (glede na prostorsko možnost!), pa je to dvojnica leksemu, zamejenemu z izolekso.

Na karti so torej upoštewane besedne in besedotvorne razlike, ne pa tudi fonetične. Besede so fonetično poknjžene, pri čemer so upoštewane narečne razvojne zakonitosti. Pri karti 1.2 *kozolec* je pri leksemu *kozolec* s črtkano črto označeno področje, kjer je bil izveden umik naglasa in je beseda sedaj naglašena na prvem zlogu. Veliko krajev izkazuje dvojno naglaševanje (omejeni so s črto pika-črta ali pa jih črtkana črta seka), kar govori o živosti tega pojava. Naglasno mesto bi bilo zanimivo ugotoviti tudi pri leksemu 'steber', vendar gradivo tega ne dopušča (zapisane so namreč različne oblike glede na število in včasih tudi sklon).

⁵⁴ Številke 299-302 pomenijo zaporedne številke vprašanj v vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas.

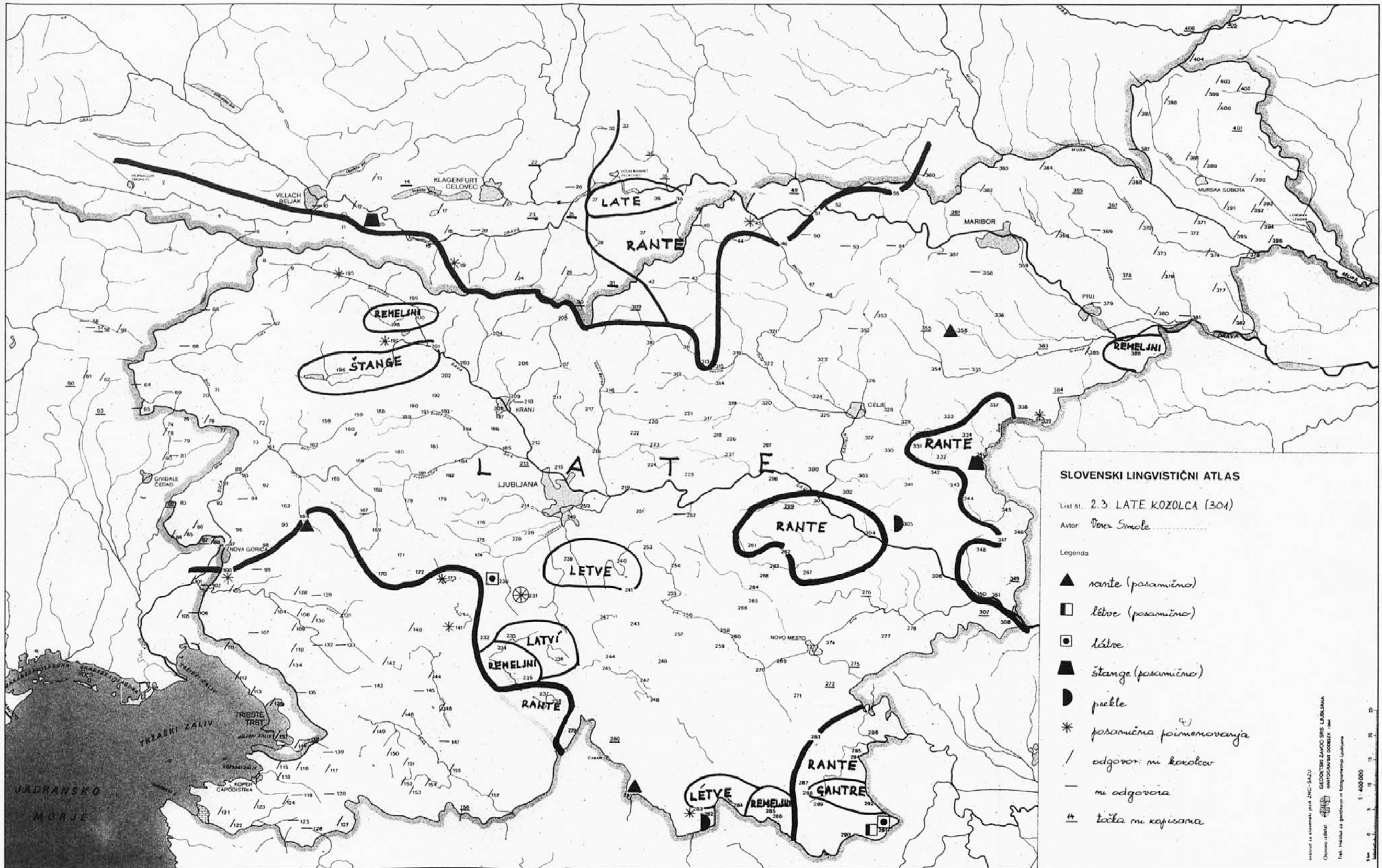
*Summary***Terms for the Hay-rack, its Bars, Poles and "Chair" in Slovene Dialects**

The paper processes the material collected for the Slovene Linguistic Atlas by using the methods of linguistic geography as a branch of dialectology, presenting the terms for "hay-rack", "hay-rack bars", "poles" and "chair" and their geographical distribution. In view of the fact that two words ("kozolec" and "stog") are used to designate a hay-rack, the author points out (as Popovič and Stabej have done before her) that two factors may have influenced their genesis: the similarity to a particular object (the root "koz-") and the function of storage (the root "stog-"). She also takes into account the terms for a hay stack left overnight and over the winter, and on the basis of available, though unfortunately insufficient evidence, the term for the central pole.

Because of the specific features of the Slovene hay-rack, especially the bound kind, and in view of the different terms used to denote it in Slovene dialects, it would be useful to research in greater detail the terminology for its components, which could be a (joint?) task of both ethnologists and dialectologists.

SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS

List št. 2.3. LATE KOZOLCA (304)

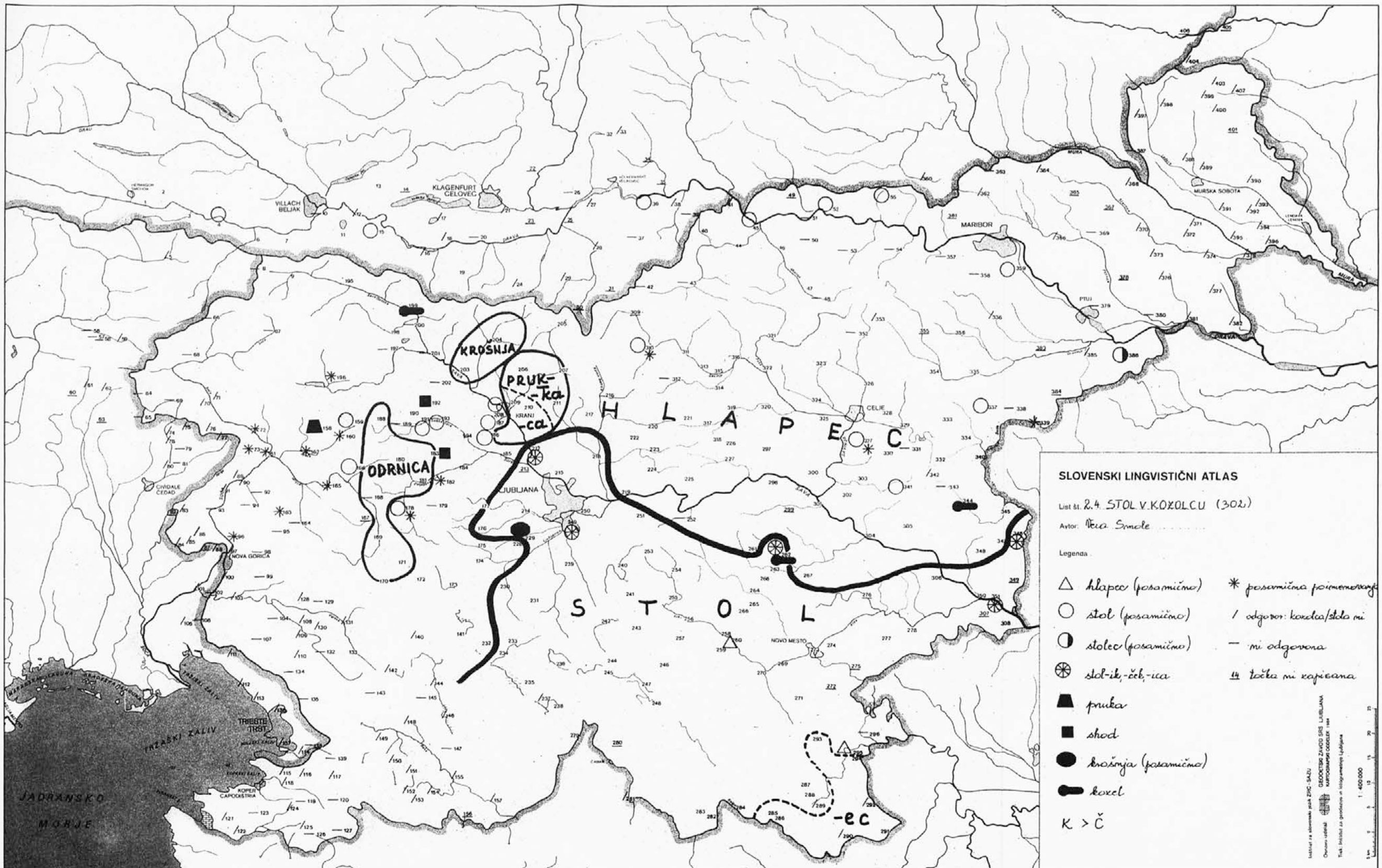
Avtor: Vera Smole

Legenda

- ▲ rante (posamično)
- létve (posamično)
- ◻ létve
- ▲ štange (posamično)
- ◐ pækle
- * posamična poimenovanja
- / odgovor: ni kozolca
- ni odgovora
- 4 tačka ni zapisana

SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS
 List št. 2.4. STOL V. KOXOLCU (302)
 Avtor: *Neja Smole*
 Legenda:

△ hlapec (posamično)	* posamična poimenovala
○ stol (posamično)	/ odgovor: koxela/stola mi
● stolec (posamično)	- mi odgovorena
⊗ stol-ik, -čeb, -ica	4 točka mi razpisana
▴ pruka	
■ shod	
● krosnja (posamično)	
— koxel	

K > Č

IZDAVAJELNIK: IZDAVATELSTVO ZRC - SAZU
 ODDELKI ZA JEZIKOSLOVENSKE VEŠTINE
 GEOGRAFSKI ZAVOD SRE Ljubljana
 KUPČINSKI REGISTRIRAN
 Tisk: Institut za govorico in slovnico Slovenskega jezika
 1:400 000

Carmen Kenda-Jež
Tesarsko izrazje na Cerkljanskem

Tesarsko izrazje na Cerkljanskem je predstavljeno v slovarski obliki, pri čemer vsako geslo prinaša podatke o narečni obliki iztočnice, pomensko razlago in ponazarjalno gradivo, zgodovinsko-kontrastivni del gesla pa vsebuje podatke o pojavljanju določenega leksema v narečnih slovarjih in slovarjih knjižnega jezika.

Carpenter terminology in the Cerklno region is presented in the form of a dictionary; it includes the dialectal form of each entry, the definition of its meaning and illustrative examples, while the historical and contrastive part contains data about the appearance of a particular lexeme in dialectal and standard language dictionaries.

0. Lista cerkljanskega tesarskega izrazja je nadaljevanje poskusa (Smole 1995: 227–240), da bi s popisi besedja za področje posameznih govorov ali narečij omogočili primerjavo med posameznimi izrazijskimi sestavi ter določitev arealov posameznih leksemov in njihovega pomenskega obsega. Predvsem narečno pomenoslovje, ugotavljanje mednarečne homonimije in sinonimije pa lahko prispeva tudi k ustalitvi etnološkega izrazja s področja materialne kulture. Že drugi člen v primerjalni verigi s tega stališča ponuja kar nekaj zanimivega gradiva (prim. izraze *blazina, koza, pod, ploh, veznica* v obeh prispevkih).

1.0. Odločitev za abecedni seznam, ne pa za predstavitev po pomenskih sklopih, je opta na dejstvo, da je cerkljansko narečje na prehodnem področju rovtarskih govorov očitno na stičišču dveh leksikalnih bazenov, zaradi česar je zanj značilno veliko število diatopnih sopomenk in dvojníc. Določitev sestavov po posameznih krajih bi zato zahtevala več informatorjev – tesarjev s posameznih točk, kot je bilo za ta prispevek mogoče.

1.1. Glavni informator je bil Cerkljan, tesar Anton Kranjc (˘yalešk ˘tuone) (1914–1992), ki je tesaril skoraj pol stoletja, skupaj z delavci pa na leto postavil 80–100 streh. Najini pogovori so potekali l. 1991, žal pa se niso nikoli zares končali. Naj bo ta članek

skromna zahvala za njegovo živo pripoved. Pomembna dopolnila za območje nekdanje pluženjske riharije je prispeval Jože Kenda (1924) iz Lazca (živi v Prešnici pod Slavnikom – na Malem Krasu), ostalo uporabljeno gradivo pa je iz kartoteke za slovar cerkljanskega narečja, v kateri je za vsak leksem ugotovljiv tudi informant oz. njegova zanesljivost.

1.2. Gesla se od ustroja običajnega slovarskega članka razlikujejo:

- po obsegu pomenske razlage, ki je lahko tudi leksikonska oz. enciklopedična,*
- po rabi dveh metajezikov, ker so v ponazarjalno gradivo poleg običajnih iztržkov iz tipičnega sobesedila vključene tudi informatorjeve razlage leksemov,
- po vključevanju daljših besedilnih odlomkov v ponazarjalno gradivo, ki so ravno tako podrejeni enciklopedičnemu in ne slovarskemu pomenu besede.

1.3. Geslo je razdeljeno na poknjiženo iztočnico, oblikovni del, pomensko razlago, ponazarjalno gradivo in zgodovinsko-kontrastivni del.

1.3.1. V oblikovnem delu so navedene osnovne slovarske oblike, če so izpričane v posnetem gradivu, ter tiste pregibne oblike, ki lahko posredujejo dodatna obvestila bodisi o glasovnih bodisi o oblikoslovnih lastnostih besede.

1.3.2. Zgodovinsko-kontrastivni del vsebuje primerjavo z iztočnicami v narečnih slovarjih – Baudouin de Courtenayjevem (1885: 432–462) cerkljanskem glosarju ter Tominčevem (1964) slovarju sosednjega črnovrškega narečja – in slovarskih delih, ki zajemajo »knjižni« jeziki – Pleteršnikovem (1894–1895) slovensko-nemškem slovarju, SP 1962, SSKJ (1970–1991). Osvetlil naj bi zgodovino pojavljanja posamezne besede v narečju in knjižnem jeziku, pomagal pri opredelitvi njene razširjenosti in opozoril na morebitne pomenske razlike.

ájnfah -ø -ø prid. 'ajnfax, 'a:jnfak

enojen: C 'a:jnfak 'kazuc, C 'a:jnfak k'riži *način vezave tramičev, s katerimi je obit srednji del kozolca*

C: -, T: 'a:jfak; P: -, SP: -, SSKJ: - (BSJ: → ajnföh); ESSJ: -

balánca -e ž ed. 1. ba'la:nca, 2. ba'la:nce

smrekova ranta kot opora pri dvigovanju tramov za ostrešje: s t'la 'ɣar z 'deɣ d'wi: ba'la:nc, d'wi: 'ta:k sm'ri:k, de'biel anix pet'na:jst da d'wa:jst centi'metraɣ, 'pa pa 'ku:kər je b'lu ɥ'saku, ta'ku: 'dɔ:ɥɣa, 'šiest, 'šiedm 'metraɣ 'dɔ:ɥɣa, de j s'ta:lu ta'ku: /.../ s t'la ɣa na 'zit

C: -, T: -; P: -, SP: + (→ balansa), SSKJ: + (P -); ESSJ: -

→ legnar

bírtah -a m *plašč, podaljšana streha pri enojnem kozolcu* ed. 1. C 'biɔrtax, L 'bi:rtax, 2. C 'biɔrtaxa

C: -, T: 'bi:ɔrtax, -a (P -); S: -

blazína -e ž ed. 1. bla'zina, 2. bla'zine, mn. 1. bla'zine

prečni nosilni tram, v kozolcu vzdigan v streha: C x'ra:stawe bla'zine / C ka sa 'di:lal š'ta:le, sa di'wa:l le bla'zine 'nuoɥər /.../, de je 'patle 'bi na 'worx s'kedn, a 'ne /.../ m pa

* V primerih, ko je pomen leksema enak knjižnemu, je razlaga izpuščena.

le 'pat 'ɣar na bla'zine /../ z'dɛ:j pa 'wajsk sa 'ka:jt /../ zme'ta:l bla'zine 'won m pa za'wiełbal

C: -, T: -, P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

brjón -a m ed. 1. bar'juɔn, bər'juɔn, 2. bar'juɔna, mn. 1. bər'juɔni

4-5 cm debela deska, ploč: C sa b'le ka'rita z'bite 'won s x'ra:stawiχ bar'juɔnau

S: -

→ dilja

cempín -a m ed. 1. cem'pin, 2. cem'pina

cepin: C j za'beu cem'pin u x'luɔt

C: -, T: cem'pi:n; P: +, SP: -, SSKJ: nar. cepin (F. Bevk); ESSJ: - (→ cepin)

cempínovec -vca m ed. 1. cem'pinauɕ

držaj cepina: cem'pinauɕ se m je z'lamu

C: -, T: -, P: - (→ cepinovec), SP: -, SSKJ: -; ESSJ: -

címperman -a m ed. 1. 'cimpərman, 2. 'cimpərmana, mn. 1. 'cimpərmani

tesar: 'tistn, ka 'rušt 'wiežeje, se 'reče 'cimpərmani / C tep'rɔ:u sn 'šɔ:u u naj'wečix 'mestax nap're:j, ka sa 'pəršl pra'sit, de sma š'li 'če pa 'ɣazdu, de sn .. n pa 'tud ɣaz'da:r, a 'ne, pa še tep'rɔ:u sn 'jest wadb'ra:u .. 'ta: n 'tu: n 'tu: 'pa:še za 'tu:, de j p'rɔ:u de'biɛlu .. 'pa j še'le ɣaz'da:r za'beu, a 'ne, sa pa'si:kal, sa 'di:l na 'kop, sma ste'sa:l, 'tu: j 'bi 'bel 'zimsk 'ca:jt, 'patle pam'la:du se j pa za'čičlu pa 'worst, pa we'za:l, pa 'ɣar pastau'la:l pa pak'ril, pa wa'pa:že nar'dil pa u'se, komp'lenu /../ 'pa sma pa š'li pa 'dərɣam ..

S: - (BSJ: +)

címpranje -a s ed. 1. 'cimprajne, 2. 'cimprajne

tesanje: C 'lipau 'li:s j 'duɔbər tut za 'cimprajne

S: - (BSJ: +)

címraha -e ž ed. 1. 'cimraxa, 'cimərxa, 2. 'cimraxe

cimraka, tesarska sekira za tesanje na stolih: 'tesat s 'cimraxa

C: -, T: -, P: → cimraka, SP: -, SSKJ: - (→ cimraka, nar.); ESSJ: → cimraka

→ cimrovka, šnajtaha

címrovka -e ž redko cimraka ed. 1. C 'cimrauška

S: - (BSJ: +)

→ cimraha, šnajtaha

cóla -e ž ed. 1. 'cuɔla, 2. 'cuɔle, mn. 1. 'cuɔle

t'ri 'fiɛrklɛɕ 'cuɔle, 'pɔ:ud'ruɣa 'cuɔla

C: -, T: 'cu:əla; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

cólarica -e ž colo debela deska ed. 1. 'cuɔlarca

C: -, T: -, P: -, SP: + (→ col), SSKJ: les.; ESSJ: -

cukžaga -e ž dvoročajna žaga ed. 1. cuɣ'za:ɣa, 2. cuɣ'za:ɣe

S: -

→ počeznica

dēska -e ž ed. 1. 'doska, 2. 'doske

'nucam 'doske za 'wapaš wa'bit

C: -, T: 'daskā (P -); P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

→ ploh, žaganica

déžica -e ž ed. 1. 'di:šca

manjša lesena posoda z barvo, v kateri se namoči vrvi za zaznamovanje tramov:
'di:šca, wak'ruoγla, de s 'jemu za 'dəržat na 'worxu m pa 'lukne 'nuotər, pa n 'ta:k
ka'l'o:uret, 'γar š'pa:γa na'wita pa anu 'ta:ku že'li:za, de j 'tekla š'pa:γa s'ku:s ..

C: -, T: -; P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: -

dílja in díla -e ž ed. 1. C 'dile, L 'dila, mn. 1. 'dile

debela deska: C 'ja:warjewa 'dile

C: -, T: 'di:le (ž.); P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

→ brjon

dolbíti dólbem nedov. *dolbsti* ned. du'bit, ed. 1. C 'd'o:ubem, L 'dubm, del. -l: m. ed. C 'd'o:ubu

C: -, T: 'du:əpt', 'du:əp (→ dolbsti); P: -, SP: -, SSKJ: - (BSJ: +); ESSJ: - (→ dolbsti)

dópelhar -ja m *dvojni kozolec* ed. 1. 'duopl̥xar, 2. 'duopl̥xarje, mn. 1. 'duopl̥xari

C: -, T: 'du:əpl̥čər (P -; → drevo); S: -

dóplih -ø -ø prid. C 'duopl̥ix, 'duopl̥x, Z 'duopl̥š

dvojen: C 'duopl̥x k'riži *način vezave tramičev, s katerimi je obit srednji del kozolca*
S: -

glájt -a m ed. 1. γ'la:jt, mn. 1. γ'la:jti

vmesna lega: je u'lu t'ri:ba 'li:meze z 'žeblem pər'bit 'nuotər u γ'la:jt

C: -, T: γ'la:jt; P: +, SP: +, SSKJ: > žarg., obrt.; ESSJ: +

hlápec -pca m ed. 1. x'la:pc, 2. x'la:pca, mn. 1. x'la:pci

1. *zdevalni stol:* L x'la:pc 'ima d'wi: k'luk za wa'bē:st 2. *krajnik z izrezanimi odprtinami za late, pribit na kamnit steber v kozolcu:* 'to pa p'ride pa ka'luon 'dal, pa s'tobru 'dal, p'rideje pa 'ta:č k'ra:jci /.../ al ž'barci, de'biel ž'barci, z'd'o:ubene 'lukne 'notər u 'neγa, de se 'la:ta u'ta:kne 'to u 'lukne, 'to je pa za'za:γanu 'notər /.../ to sma d'ja:l pa x'la:pci, če γa 'ima 'ta:k ma'ča:n ž'barc, če ne 'more pa 'won s 'kešne 'dile u'ri:zat

C: (hlapc) (> 2. -), T: x'la:pc, -a (> 2. -); P: + (> 2. -), SP: + (> 2. -), SSKJ: + (> 2. -); ESSJ: + (> 2. -)

izdolbíti -dólbem dov. *izdolbsti* ned. zdu'bit, ed. 1. z'd'o:ubem, del. -l: m. mn. zdu'bil

C: -, T: z'du:əpt', z'du:əp (→ izdolbsti); P: -, SP: -, SSKJ: -; ESSJ: -

kavaléta -e ž ed. 1. C kawa'lieta, kawa'lietna (?), mn. 1. C kawa'liete

tesarska koza: če je b'lu na ra'wa:n sma nar'dil kawa'liete š'term 'naγam, an 'p'o:ud'rux 'metər 'd'o:ux 'kuos tra'mu wak'ruoγγa, za'za:γau 'nuotər 'ž:a:γa ta'ku: na pa'šieγnu pa wap'tesaγ 'naγa, z za'beu 'notər š'tier na'γie, an 'metər we'saku wat'l'a

S: - (BSJ: +)

→ koza, stol

klámfa -e ž ed. 1. k'la:umfa, 2. k'la:umfe, mn. 1. k'la:umfe

penja: C pər'k'lukaš k'la:umfa za d'rikl̥c, 'patl je pa pər'biješ s 'kanca u x'luot

C: -, T: k'la:mfā; P: +, SP: +, SSKJ: pog.; ESSJ: -

klofúta -e ž *trikotno prirezani konec slemena pri dvojnem kozolcu, čop* ed. 1. L kla'futa, 2. kla'fúte

C: klafúta (P -), T: kła'fu:ta (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: +

kolóna -e ž ed. 1. C ka'luóna, 2. ka'luóne, 5. ka'luon, mn. 1. ka'luóne
zidan steber v kozolcu: C spetu'ničrane ka'luóne

C: -, T: -, P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: nar. zahodno (P -); ESSJ: + (→ kalona)
→ steber

kolôvrat -a m *vreteno, na katero je navita vrv za zaznamovanje tramov* ed. 1. ka'lô:vret, 2. ka'lô:vreta

C: -, T: ka'lôvrat (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: +

kôrec -rca m *slemenjak* ed. 1. 'karc, 2. 'karca, mn. 1. 'karci

C: *kôre *Krummziegel*, T: 'ko:rc (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: -

kôza -e ž ed. 1. 'kaza, 2. 'kaze, mn. 1. ka'zię, 2. ka'za:

1. L *tesarska koza* 2. *leseni steber (med zidanima) v kozolcu*

C: -, T: 'ko:za (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

> 1. → kavaleta, stol, > 2. → polštantnik

kôzel -zla m ed. 1. C 'kazu, 2. 'kazla, 5. 'kazlu, mn. 1. 'kazli

kozolec: ta 's'la:mnat 'kazu, C j b'la šu'nica u 'kazlu wab'lažena / pa'zim sma 's'te:jle
'dil:u 'kazu, sma 's:ierkajna wɔ'ra'dil 'la:te, pa 'listje naba'sa:l 'notər, de sma ɣa xa'dil
'jeskat / **na kozlu** *podstrešni prostor na kozolcu*: C 'den 'ɣa na 'kazu

C: kázũ *kozolec*, T: 'ko:zu, 'ko:zla (P ~); P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (→
kozel in kozolec)

→ kozelc, kozolec

kôzalc -a m ed. 1. C, Š, L 'kazuc, 2. 'kazüca, 5. 'kazucu

C 'a:jnfak 'kazuc

C: -, T: 'ko:zuc, ka'zouca; P: + (kozalc), SP: -, SSKJ: zastar. *kozolec*; ESSJ: + (kazuc)

→ kozel, kozolec

kozlišče -a s ed. 1. C, G kaz'liše

kozolec brez strehe: C če 'ni 'jemu k'met ka'zouca /.../ sa le kaz'liše nar'dil

S: -

→ kozlovišče

kozlovišče -a s *kozolec brez strehe* ed. 1. C, L kazla'wiše, 2. C kazla'wiša, L kazla'wiše

S: - (BSJ: +)

→ kozlišče

kozólec -lea m ed. 1. C, G ka'zouc, 2. ka'zouca, 5. ka'zoucu, mn. 1. ka'zouci

C: -, T: ka'zouc *pri plugu* (→ kozelc); P: + (→ 2. kozolec), SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

→ kozel, kozelc

krájec -jca m *prva za lubjem odrezana deska, krajnik* ed. 1. k'ra:jc, 2. k'ra:jca

C: -, T: k'ra:jc, -a (P -); P: + (P -), SP: +, SSKJ: + (P -); ESSJ: + (→ kraj)

→ žbarc

kríž -a m ed. 1. k'riš, 2. C k'riža, L k'riže, 5. k'rižu, k'riš, mn. 1. k'riži

1. *način vezave tramičev, s katerimi je obit srednji del kozolca* 'a:jnfak/'duoplɔ k'riži

2. vrsta tesarskega žeblja, po obliki podobnega križu, s katerim pri tesanju na tleh zabiješ hlod v prednjo lego / **v križu** prostor v srednjem delu kozolca: s'tobər u k'riš

C: -, T: k'ri:š, -že (P -); P: + (> 2. -), SP: + (> 2. -), SSKJ: + (> 2. -); ESSJ: + (> 2. -)

lāta -e ž ed. 1. 'la:ta, 2. 'la:te, 5. 'la:t, mn. 1. 'la:te

1. *prečni tramič v kozolcu*: C sa 'di:l u 'la:te /../ u 'kazu su'šit 2. *letev*: sma pa'ca:xnal pa 'temu 'li:mezu 'yar 'miəra za 'la:te, 'kulk je š'lu za u'sa:ka 'suořta st'ri:xa, 'ci:γle .. je b'la dər'ya:čna 'miəra, s pa'caxnaŋ pa'kancu 'yar /../ 'ku:lku na'ra:zn na 'tem k'ra:ju pa na 'unmu 'kancu 'xiše tut .. 'pa sma pa š'pa:γa na'piel s 'teγa 'kanca pa na un 'kanc š'pa:γa, pa sma pa ta d'ruγih 'liəmezax 'nuořtər s'winčnikam 'ca:xnal .. 'pa sma za'čiel pa pər'biwat, ne š'tieri, t'rije, š'tieri, 'piet 'di:caŋ, 'ku:kər je b'lu, u'sa:k pər 'sajmu 'li:mezu, pa 'žebte u 'wa:ržetu pa mele'rin al pa k'la:dwa, pa sma pər'biwal, 'du:kər 'nisma 'čiezničes pa 'ci:l na'bil 'yar

C: -, T: 'la:ta; P: + (> 2. -), SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

lėga -e ž ed. 1. 'liəγa

lesen tram kot podloga za tesanje na tleh: ta p'ri:dne 'liəγa, ta 'za:dne 'liəγa

C: -, T: 'li:əγa (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: +

lėgnar -ja m *smrekova ranta kot opora pri dvigovanju tramov za ostrešje* ed. 1. L 'liəγnar, mn. 1. L 'liəγnari

C: -, T: 'li:əγnar, -rje (P -); P: +, SP: -, SSKJ: +; ESSJ: + (→ legar)

→ balanca

lėmez -a m *škarnik* ed. 1. 'li:mes, 'liəmes (?), 5. 'li:mezu, mn. 1. 'li:mezi

C: -, T: -; P: +, SP: +, SSKJ: + (knjiž.); ESSJ: +

lės -á, -ú m ed. 1. 'li:s, 2. C le'sa, l'sa, le'su, mn. 2. l'so:u

sm'ri:kaŋ, ma'cosnaŋ 'li:s / C 'lipaŋ 'li:s je za 'rušte ta naj'bu:lš, ka je 'sarau je 'mexk, ka se pasu'ši pa ta'ku t'ərd de, 'ku: de b d'ja:u, de j 'bukaŋ, 'sa:mu na 'suxm 'more 'bit, de se 'muoč 'ne, 'pa pa zdər'ži .. č'rou pa na p'ride nt u 'lipaŋ 'li:s ta'ku: kot u sm'ri:kaŋ 'li:s m pa 'tu: je γ'la:ŋnu, ka'tier 'ca:jt je pa'si:kan 'li:s .. wab m'la:ju sp'lox 'ne, 'takat je 'su:k u 'nemu, s'ta:re 'lune sa u'ča:s γawa'ril m pa 'tut dər'ži 'tistu

C: līs, liēs (līs), T: 'li:əs, 'lesa; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

lėtvo -a s *dleto* ed. 1. 'li:twa, 2. 'li:twa, 6. 'li:twam, mn. 2. 'li:tu

C: -, T: d'li:tə; P: +, SP: + (P -), SSKJ: -; ESSJ: + (→ dleto)

lőjtre -ter ž. mn. *lestve* 1. 'lu:jtre, 5. 'lu:jtrax, Z. 'lu:jtrec

C: -, T: 'lu:əjtre mn.; P: + (ed.), SP: + (ed.), SSKJ: + (ed.); ESSJ: +

lőjtrnik -a m *vzdolžni tram v kozolcu, v katerega se nasadi tabla* ed. 1. 'lu:jtrŋk, 2. 'lu:jtrŋka

C: -, T: -; P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P ?, → lojtra)

lūb -a m ed. 1. 'lup, 4. 'lup, 6. 'lubam

lubje: wa'ma:jt 'lup

C: -, T: 'lu:p, 'lu:bā; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

melerin -a m ed. 1. mele'rin, mala'rin, 2. mele'rina

ploščata sekirica s kratkim ročajem: mala'rin 'ra:pš 'wos 'ca:jt ka 'wiēžeš 'rošt

C: -, T: mele'ri:n; P: + (malarin in melerin), SP: + (malarin), SSKJ: + (malarin); ESSJ: + (malarin)

nabívati -am nedov. ned. na'biwat, ed. 1. na'biwam

nabijati: na'biwat 'la:te

C: -, T: na'bijet, -em; P: +, SP: -, SSKJ: -, ESSJ: -

natêšati -têšem nedov. ned. na'tesat, ed. 1. na'tiešem

C: -, T: na'te:sat, na'ti:əšem; P: +, SP: -, SSKJ: -

óbel -bla m *oblič* ed. 1. 'u:bu, 2. 'u:bla, mn. 1. 'u:bli

C: ūbu, T: 'u:əblč, -e; P: -, SP: -, SSKJ: -, ESSJ: -

obíti obijem dov. ned. wa'bit, ed. 1. wa'bijem

wa'bit s'wisu

C: -, T: a'bet', a'bijem; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: -

óblati -am nedov. ned. 'u:blat, ed. 1. 'u:blam

C: -, T: 'u:əblat, -am; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: + (→ oblič)

obóblati -am dov. ned. wa'bu:blat, ed. 1. wa'bu:blam

S: -

obtêšati -têšem dov. ned. wap'tesat, ed. 3. C wap'tieše, del. -l: m. mn. wapte'sa:l

sa na š'tier 'uoye wapte'sa:l

C: -, T: ap'te:sat, ap'ti:əšem; P: +, SP: +, SSKJ: +

óder -dra m ed. 1. 'uodər, 2. 'uodra

1. *ogredje / na odru podstrešni prostor nad skednjem*: na 'uodru / 'be:jš 'ma: zwa'lit 'da z 'uodra, 2. *lesena konstrukcija za gradbena dela nad tlemi*

C: -, T: -; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

odklámfati -am dov. ned. watk'la:umfat, del. -l: ed. m. watk'la:umfau

odstraniti penjo: C ka j u'lu pa d'wex stra'ni:x pa'tiesanu, s pa watk'la:umfau, wa'bərnu, 'pa z ʎa pa še pa 'tex d'wex d'ruyix stra'ni:x, pa j 'bi t'ram nar'jen

S: -

ódranje -a s ed. 1. C 'uodrajne

les za odre: C sa 'te:jke sm'ri:ke te'sa:l /../ za 'uodrajne

C: -, T: -; P: -, SP: + (P ?), SSKJ: + (P -); ESSJ: -

ódrnica -e ž *deska, položena na dvoje lestev, uporabljana v kozolcu namesto stola*

ed. 1. 'uodərnce, mn. 1. 'uodərnce

C: -, T: 'u:ədərnce; P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

odtêšati -têšem dov. ned. wat'tesat, wat'tiešem

C: -, T: at'te:sat, at'ti:əše; P: +, SP: -, SSKJ: +

odtôlči -em dov. ned. wat'to:učt, ed. 2. wat'to:učeš

za'ri:žeš /../ pa wat'to:učeš z 'li:twam 'won

C: -, T: at'toučt', at'toučem; P: +, SP: -, SSKJ: +

ôpaž -áža m *oboj* ed. 1. 'wapaš, 2. wa'pa:ža, L wa'pa:že

C: -, T: a'paš; P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: +

pájsati -am nedov. ned. 'pa:jsat, ed. 3. 'pa:jsa

s cepinom vleči hlod po tleh: 'pa:jsat x'luot s cem'pinam

C: -, T: 'pa:jsat, -am; S: - (BSJ: +)

pànt pánta m ed. 1. 'pa:nta, 2. 'pa:nta, mn. 1. 'pa:nti

1. *krajši poševni tram, uprt v pokončnega, ročica* 2. *tramiči, s katerimi je obit srednji del kozolca*: C 'pa:nti u k'rižax 3. *tečaj*: 'pakrau na 'pa:ntex
C: -, T: 'pant; P: + (P -), SP: -, SSKJ: - (BSJ: +); ESSJ: + (P -)
→ ročica

plájba -e ž *svinčnica* ed. 1. p'la:jba

C: -, T: p'la:jba; P: +, SP: +, SSKJ: - (BSJ: +); ESSJ: +

plákeljc -a m ed. 1. p'la:klc, 2. p'la:klca

del ročice, ki je vdolan v steber: 'pant 'ima p'la:klc 'debeu 'piet centi'metrau
S: -; ESSJ: - (→ plateljc)

planéta -e ž ed. 1. pla'nieta, 2. pla'niete

strešnik: u'sa:ka pla'nieta je 'mi: dru'gakšna 'miera .. be 'ti pa'latau za ki'kinda, 'nis wa'bene 'moγu 'ga na 'tiste 'miere 'la:t pak'rit, a je b'la pre'γuosta a j b'la pre'ri:tka
C: *planét 'Hängeziegel', T: -; P: -, SP: -, SSKJ: -; ESSJ: -

pláza -e ž *streharjevo orodje za poravnavanje slame* ed. 1. C p'la:za

C: -, T: -; P: + (P -), SP: -, SSKJ: - (BSJ: +); ESSJ: + (P -)

plenkáč -a m *plenkača, tesarska sekira za tesanje na legah* ed. 1. plen'ka:č, plejn'ka:č, plajn'ka:č

C: -, T: -; P: - (→ plenkača), SP: -, SSKJ: - (→ plenkača); ESSJ: -

plòh plòha m ed. 1. p'lax, mn. 1. p'laxi

2-3 cm *debela deska*: x'ra:stau p'lax, 'la:jdn je 'bi narwečk'ra:t le 'won s p'laxau
C: -, T: p'lo:h, -a; P: -, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)
→ deska, žaganica

pób -a m ed. 1. 'pu:p, 2. 'pu:ba, mn. 1. 'pu:bi

strešni tramič, vpet v škarnik in trakelj: 'tele 'pu:be wad'ža:γaš p'ro:u 'do:γγe .. γa pas'ta:jš 'kie, γa pa'ca:xnaš, wa'børneš, 'dieneš 'γar š'tex, γa wa'børneš, pa za'ža:γaš, pa wat'liešeš 'won, na ta d'rujm k'ra:j 'tut, za'ža:γaš u 'li:mes, u 'tra:klŋ, pa z'do:γbeš 'won, pa γa za'biješ 'notər

C: püb (P -), T: 'pu:ap (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

pocáhnati -am dov. ned. pa'ca:xnat, ed. 1. pa'ca:xnam

narediti znamenje: pa'ca:xnaš /../ 'pa pa za'ža:γaš
S: - (BSJ: +)

počéznica -e ž *dvoročajna žaga* ed. 1. pa'čiesnca, 2. pa'čiesnce

S: - (BSJ: +)

pòd -u m ed. 1. 'pat, 2. 'padu, 5. 'padu, mn. 1. pa'dowi

1. *lesena stropna konstrukcija*: C sa b'li /../ 'mačni tra'mowi, 'ga na 'tistu /../ je 'bi pa 'pat pa'lažen 2. *lesen strop*: C 'ga pat 'padam me'i 3. *talna obloga*: C x'ra:stau 'pat
C: -, T: 'pou:t, -a; P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

podkáp -í ž *napušč* ed. 1. pat'ka:p, 2. patka'pi

S: -

podpórnik -a m ed. 1. pat'pu:rŋk, 2. pat'pu:rŋka

podpornik, vzvod: sa 'da:l pat'pu:rŋk, de se 'ni pa'dərlu
C: -, T: -; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: -

podstréšina -e ž ed. 1. patst'ri:šna, 2. patst'ri:šne
kapna lega: Č če se j le 'da:lu, je b'la sm'ri:ka ta'ku: 'dɔ:uɣa, de j b'la za patst'ri:šna
 s'kuzns'ku:s, de 'ni b'la 'neč š'tukana

C: -, T: patst'ri:əšna; P: +, SP: + (→ podstreha), SSKJ: -

podškárnik -a m ed. 1. patš'ka:rŋk

strešni nosilec: patš'ka:rŋk se j 'deu ta p'rɔ:u 'ɣa na 'zit

S: -

polátati -am dov. *obiti z latami* ned. pala'ta:t, del. -l: m. ed. pa'latau

C: *latat (latáti) = late (palice) nabivat (obročje nabivati na sod?), T: -, P: +, SP: -, SSKJ: - (BSJ: +); ESSJ: -

polštántnik -a m L *lesen steber med zidanima v kozolcu* ed. 1. L pouš'ta:ntŋk, 2. pouš'ta:ntŋka

S: -

→ koza

poóblati -am dov. ned. pa'u:blat, ed. 1. pa'u:blam

C: -, T: pa'u:əblat, -am; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: -

poódrati -am nedov. ned. pa'u:drat, del. -l: s. ed. pa'u:dralu

narediti oder: L u k'rižex se j 'laxku tut pa'u:dralu

S: - (BSJ: +)

porišče -a s *toporišče* ed. 1. pa'riše, 2. pa'riša, L pa'riše

C: -, T: -, P: +, SP: -, SSKJ: - (BSJ: +)

potesáti -téšem dov. ned. pa'tesat, ed. 1. pa'tiešem

C: -, T: -, P: +, SP: +, SSKJ: - (BSJ: +)

pribívati -am nedov. *pribijati* ned. pər'biwat, ed. 1. pər'biwam

S: -

pritiskávka -e ž *lata pri slamnati strehi* ed. 1. pər'tis'ka:uɣka, 2. pər'tis'ka:uɣke

C: -, T: pər'teš'ka:uɣka; P: +, SP: -, SSKJ: - (BSJ: +)

rabóta -e ž ed. 1. ra'bu:ta, 2. ra'bu:te

neplačano delo: C sa 'pəršl l'diɛ u ra'bu:ta, ka sma s'ta:uɣl 'li:s

C: -, T: ra'bu:əta; P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

ránta -e ž *okrogla lata v kozolcu* ed. 1. 'ra:nta, 2. 'ra:nte

C: *ránta (P -), T: 'ra:nta; P: +, SP: + (P -), SSKJ: +; ESSJ: + (P -)

rémelj -na m *letev* ed. 1. 'ri:mɫ, 2. 'ri:mɫna

C: -, T: 'ri:əml; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

→ lata

rezílnik -a m ed. 1. re'ziuŋk, 2. re'ziuŋka

C: -, T: -, P: +, SP: + (→ rezilo), SSKJ: +; ESSJ: -

ríža -e ž ed. 1. C 'riža, L 'riže, mn. 1. 'riže

drča: Z sa 'riža nar'dil /.../ wad 'na:še ɣ'ra:pe 'dal, ka sma 'da:l ana u'lika 'mɛ:je 'won

C: -, T: 'ri:že; P: +, SP: +, SSKJ: + (P -); ESSJ: +

ročica -e ž *krajši poševni tram, uprt v pokončnega* ed. 1. ra'čica, 2. ra'čice, dv. 1. ra'čic

C: -, T: re'či:ca; P: +, SP: + (P -), SSKJ: +; ESSJ: + (→ roka)
→ pant

rùšt rúšta m ed. 1. 'rošt, 'rušt, 5. 'ruštu

ostrešje: 'rušte 'wiczat / 'patle, kər je 'rošt 'yar, sa pa sm'ri:ka 'di:l 'yar na 'uoyu

C: -, T: γ'rešt, γ'ru:štā; 'rešt, 'ru:šta (P ?); P: +, SP: -, SSKJ: - (BSJ: +); ESSJ: +

rúštovec -vca m *dolg, nekđaj kovan žebelj, ki je povezoval dva trama* ed. 1. L 'ruštavc, 2. 'ruštauca

S: -

sámec -mca m *enojni kozolec* ed. 1. 'sa:mc, 2. 'sa:mca

C: -, T: 'sa:mc (P -); P: +, SP: + (P -), SSKJ: agr.; ESSJ: + (P ?; → sam T)

skēdenj -dnja m *prostor nad hlevom, v katerem se mlati žito* ed. 1. s'kedn, 2. s'kedne, 5. s'kednu

C: -, T: s'ked'n; P: +, SP: +, SSKJ: + (P -); ESSJ: +

sklād sklāda m *spoj, reža* ed. 1. sk'lat, 2. sk'lada, mn. 4. sk'lade

C: -, T: sk'la:t; P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: -

splājbat -am dov. s *svinčnico ugotoviti naupičnost* ned. sp'la:jbāt

S: -

stēber -bra m ed. 1. s'tobər, 2. s'tobra, mn. 1. s'tobri, dv. 1. s'tobra

1. *pokončni tram v ostrešju* 2. *(navadno zidan) steber v kozolcu*: z l'sienm s'tobri sa tole b'li le 'sa:mci / s'tobər u k'riš *stebrič v srednjem delu kozolca*

C: -, T: s'tabər, -brā; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

→ kolona

stesāti stēšem dov. ned. s'tesat, ed. 3. s'tičše, del. -l: m. ed. s'tesau, mn. ste'sa:l

C: -, T: s'te:sāt, s'ti:šēm; P: +, SP: +, SSKJ: +

stógovnica -e ž L *kol sredi senene kope* ed. 1. L s'tuoyauunca, 2. s'tuoyauunce

S: -

stòl stòla m ed. 1. s'tau, 2. s'tala, mn. 1. s'tali

tesarska koza: 'tam sa 'moyl 'bit an t'rije, š'tirje, ka sma te'sa:l, 'pa sma pa z 'rakam pab'ra:l 'tam na t'lex, pa u'ziyln 'ya na s'ta:u na 'anmu 'kancu, 'pa z ya pər'bey s k'la:umfa, 'pa sma š'li pa na ta d'rux 'kanc m pa 'tam u'ziylni 'ya na s'tau m pa uš'timal, de j p'roy 'ležau pa pər'wil, 'patle s pa 'moyu wa'ma:jt 'lup 'dal /.../ pa 'tel st'ra:n, 'pa pa 'tel st'ra:n .. pa sma pa 'mi:l ər'de:jče 'fa:rbā .. p'roy 'ta:ka pa'suoda nar'jena z le'sa: .. 'pa j pa 'adn 'doržau 'tistu že'li:za 'notər u tista pa'suoda s'ku:s 'tista 'lukne, de se j š'pa:ya ma'čila 'notər u r'de:jče, s 'moyu u'lit 'wada 'notər, de j u'lu 'čistu .. de j 'dabilu 'fa:rbā .. 'edn je pa na 'kanc .. je b'la na 'riňka .. na 'kanc š'pa:ye u'li:ku 'kię 'won kot je 'bi t'ram 'do:ux .. 'pa sma pa .. na u'sa:čm 'kanc je 'adn p'rięu, 'adn pa na s'ri:t p'rięu za š'pa:ya pa u'ziynu pa 'kanc pa s'pustu, de j š'pa:ya 'puočla 'da na x'luot pa se j paz'na: r'de:jče 'čarta .. da 'tiste 'čarte te'sa:l p'reč, tep'roy na de'bięlu 'pa j pa 'adn s 'tista 'cimraka 'šo:u wad'za:t pa na 'finu 'tesau, de j na'riędu γ'la:tku pa 'tel st'ra:n, 'adn pa pa 'u:n st'ra:n 'dal, ka j b'lu pa d'wex stra'ni:x pa'tičsanu, z ya watk'la:umfau, wa'bərnu, 'pa z ya pa še pa 'tex d'wex d'ruyix stra'ni:x, pa j 'bi t'ram nar'jen, a 'ne ..

C: (stàu) 'Stuhl', T: s'tou, s'to:fa (P -); P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

strehár -ja m *kdor dela slamnate strehe* ed. 1. C stər'xa:r, mn. 1. C stər'xa:ri
C: -, T: k'roɟic, -a; P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: -

strehárjenje -a s *izdelovanje slamnatih streh* ed. 1. C stər'xa:rejne
S: -

stròp -òpa m ed. 1. s'trap, 2. s'trapa, 5. s'trapu
sleme: s'la:mnatn s'trap / za'tu: sa ɟ'sja:l 'tut 'sa:ma 'roš 'kuɔt, de j b'lu pa za s'trape
/.../ pər s'tri:x
C: -, T: s'tro:p (P -); P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -); ESSJ: + (P -)

stròpnica -e ž *lata na slemenu slamnate strehe* ed. 1. s'truopnca, mn. 2. s'truopnc
C: -, T: -; P: + (P -), SP: + (P -), SSKJ: -; ESSJ: + (P -)

svísel -sli ž in svíslí -i ž. mn. ed. 1. s'wisu, 2. s'wisu, mn. 1. s'wisu
senik: ɟ'sa:ka s'nežet je j'mi: 'saje s'wisu .. š'tier s'tobre, pats'tri:šna m pa 'li:mezi m pa
ɟ'la:jt, de 'wieže ɟ'kop, 'patle je b'la pa wa'bita, dask'ra:t pa 'niti wa'bita 'ne /.../ 'nisa b'le
'neč zawa'pa:žene s'wisu .. 'ku:kər je 'a:dn 'tɛ:ɟ
C: (swísla) 'Strohboden, Harpfe', T: s'wi:sl (P -); P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

šínkelj -na m *skodla* ed. 1. C 'šínkl, L 'šintl, 2. C 'šínklna
S: - (BSJ: +)

škárje -rij ž. mn. 1. š'ka:rje, 2. š'ka:ri
v zvezi s'tri:xa na 'ni:mške š'ka:rje / š'ta:le sma 'di:lal na 'ni:mške š'ka:rje
C: -, T: š'ka:rje; P: +, SP: +, SSKJ: +

škópnik -a m *snop slame za pokrivanje strehe* ed. 1. š'ku:pŋk, mn. 1. š'ku:pŋki
C: -, T: š'ku:əpŋk; P: +, SP: +, SSKJ: +

šlájsati -am nedov. *vlačiti les s konji* ned. š'la:jsat, ed. 1. š'la:jsam
S: - (BSJ: +)

šnájtaha -e ž *cimraka* ed. 1. C š'na:jtaxa
S: -

→ cimraha, cimrovka

špága -e ž *tanjša vrv, vrvica* ed. 1. š'pa:ɣa, 2. š'pa:ɣe
C: -, T: š'pa:ɣa, š'pa:ɣe; P: +, SP: +, SSKJ: + (nižje pog.)
→ štrik, vrv, vrvica

špírovec -vca m *škarnik* ed. 1. L š'piəruc (C redko)
C: -, T: š'pi:əruc, -a (→ šperovec); P: + (→ šperovec), SP: + (→ šperovec), SSKJ: +
→ lemez

štála -e ž ed. 1. š'ta:la, 2. š'ta:le, 5. š'ta:l, mn. 1. G š'ta'lie
hlev: na 'ta:ka š'ta:la anix /.../ pet'na:jst 'metraɟ 'dɔ:ɟɣa pa nix de'siet še'raka pa ɟ'se
'tistu z'wíezet .. je j'mi:lu .. š'tieri 'cimpərmani 'piɛt d'ni di:la .. z'jutre wat 'šeste 'ure m pa
zwe'čier da 'sedme 'ure /.../ če s 'tɛ:ɟ 'sa:mu na t'li:x z'wíezet wos 'tist 'li:s .. pa j ɟ'lu pa
t'ri:ba n 'da:n pa nix pet'na:jst 'di:caɟ, de si sp'ra:ju 'tis 'li:s 'ɣar, z'li:ku 'ɣar m pa z'lu:žu
ɟ'kop m pa z'beɟ
C: -, T: š'ta:la; P: +, SP: -, SSKJ: + (nižje pog.)

štánt štánta m ed. 1. š'tant, 5. š'ta:ntu, mn. 1. š'ta:nti, dv. 1. š'ta:nta
del kozolca med dvema zidanima stebroma: sma 'mi:l 'pɔ:ɟxne š'ta:nte /.../ war'nice

na'lažene / 'pɔ:ɥ š'ta:nta *del kozolca med zidanim in lesenim stebrom*

C: – (?*wákna nalaženya žita -in Quadratform*), T: š'tant, š'ta:nta; P: +, SP: +, SSKJ: +

štih štíha m ed. 1. š'tex, 2. š'tixa

merilo pri tesanju, ok. 30 cm dolga deščica, prve 4 cm ravna, potem nazobčana, razmak med zobmi meri colo: C 'li:meze .. 'to na 'worxu p'rideta ta'ku: ɥ'kop .. pa'ca:xnaš wac'pada 'ɣar /../ pa j'ma:š pa 'ta:k š'tex .. nar'diš 'ta:ka 'miera .. na 'ta:ka 'doska, dɔ:ɥɣa enix t'rideset, d'wa:jst centi'metraɥ, nar'diš 'piet centi'metraɥ 'dal, pa pas'ta:jš ɣa na 'worx, pa pa'ca:xnaš, pa za'ri:žeš 'notər da 'tizɣa, pa z'ri:žeš z 'li:twam 'won

C: –, T: š'tex, š'ti:xa (P –); P: –, SP: –, SSKJ: + (P –)

štós -a m ed. 1. š'tuɔs, 2. š'tuɔsa

dolgo, obličju podobno orodje za ravnanje deske tak š'tuɔs, de sta d'wa ɥ'li:kla, adn je pa'tiskau, 'adn je ɥ'li:ku, de sma nar'dil sk'lade, de j ɥ'kop š'lu, de j 'pa:salu

S: –

štósa -e ž *streharjevo orodje za poravnavanje slame* ed. 1. L š'tuɔsa, 2. š'tuɔse

S: –

→ plaza

štósati -am nedov. ned. š'tuɔsat, ed. 3. š'tuɔsa, del. -l: m. mn. š'tuɔsal

ravnati deske: pa k'mietaɥš'kix š'ta:lax sma 'di:lal 'pade, sma na 'raka š'tuɔsal .. 'dile, ka sa wab'ža:ɣane

S: –

štrik -íka m ed. 1. š't'rek, 2. š't'rika

srednje debela vrv: s'na:rsk š't'rek

C: š'trék, š'trek »Strick«, T: š't'rek, š't'ri:ka; P: –, SP: –, SSKJ: + (nižje pog.)

→ špaga, vrv

tábla -e ž *zatrep na kozolcu* ed. 1. 'ta:bla, 2. 'ta:ble

C: –, T: –; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –)

tesáč -a m ed. 1. te'sa:č, 2. te'sa:če

te'sa:če se š'te:je 'tist, ka 'sa:mu 'li:s 'tieše .. za kop'čije .. s plejn'ka:čem, ka j'ma:š pa na t'lex t'ra:m m pa de 'pal le sta'iš ɣa na 'nemu /../ pa 'tiešes 'dal

C: –, T: te'sa:č, -e; P: + (P –), SP: –, SSKJ: +

tesāti tešem nedov. ned. 'tesat, ed. 1. 'tiešem

C: –, T: 'te:sat, 'ti:ašem; P: +, SP: +, SSKJ: +

têslo -a s ed. 1. 'teslu, 6. 'teslam

si 'tam na sm'ri:ka, na 'ka:pŋca si pa'si:kau, 'tu:lk de'biela sm'ri:ka, 'suxa /../ 'pa si pa čes 'pɔ:ɥ pre'ža:ɣau, 'patle pa s 'tistim 'teslam /../ za'čieɥ ta'ku: du'bit 'won, de j 'ra:talu kot Ž'li:p

C: –, T: 'te:slá; P: +, SP: +, SSKJ: +

trákelj -na m ed. 1. t'raklŋ, mn. 1. t'raklni, 4. t'raklne

prečni tram v ostrejšju, ki leži na spodnji legi in podpira škarnike: ta k'ra:tk t'raklŋ, ta 'dɔ:ɥx t'raklŋ, s't'ri:xa na t'raklne

C: –, T: t'ra:klj, -lna (P –); P: +, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +)

trám -ú m ed. 1. t'ra:m, 2. tra'mu, mn. 1. tra'mowi, t'ra:mi
 ɣ'la:tk t'ra:m'

C: -, T: t'ra:m, -a; P: +, SP: +, SSKJ: +

tuljáva -e ž ed. 1. tu'la:wa, 4. tu'le:wa (?)

obroč za nasadilo, uho: š'na:jtaxa 'ma: 'mičkena tu'le:wa

C: -, T: -; P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (P -)

uplájbat -am dov. ned. C up'la:jbat

s svinčnico postaviti v naupičen položaj: sma 'li:meze 'moɣl up'la:jbat, u'sagya s p'la:jba, de j s'ta:ɥ ɣ'lix

S: -

väservága -e ž *vodna tehtnica* ed. 1. C 'woser'wa:ɣa

S: - (BSJ: +)

vdolbíti vdôlbem dov. *vdolbsti* ned. udu'bit, ed. 1. u'do:ɥbem

S: - (BSJ: +)

vezáti věžem nedov. ned. 'wiežat, ed. 1. 'wiežem, del. -l: m. ed. 'wiežau, mn. we'za:l, ž. ed. 'wiežala, mn. we'za:le, s. ed. we'za:lu

'wiežat 'rošt

C: -, T: 'wi:əzət, 'wi:əžem; P: +, SP: +, SSKJ: +

vezníca -e ž *prečni tram v ostrešju, ki veže dva stebra* ed. 1. wez'nica, 2. wez'nice

C: -, T: -; P: + (P -), včznica), SP: -, SSKJ: + (P -, véznica)

vínkelj -klja m ed. 1. 'wiŋkl, 2. 'wiŋkla

1. *pravi kot: s't'ri:xa .. u 'wiŋkl je 'moɣlu 'bit, če sa s 'tərda s't'ri:xa k'ril, če j ɥ'la pa za s'la:ma pak'rit, je 'moɣlu 'bit pa še 'bel s'tormu* 2. *kotno merilo*

S: - (BSJ: +)

vínta -e ž *vrtalo* ed. 1. 'winta, 2. 'winte

C: -, T: -; P: +, SP: + (P -), SSKJ: + (> nižje pog.)

zaopáziti -im dov. ned. zawa'pa:št, ed. 1. zawa'pa:žm

obiti z obojem: zawa'pa:št s'wisu

S: - (BSJ: +)

zarézati -režem dov. ned. za'ri:zat, ed. 2. za'ri:žeš

za'ri:zat t'ram

C: -, T: za'ri:əzət, -'ri:əžem; P: + (P ~), SP: + (P ~), SSKJ: +

zažágati -am dov. ned. za'ža:ɣat, ed. 2. za'ža:ɣaš

je t'ri:ba t'ram za'ža:ɣat /.../ pa zdu'bit 'won 'tistu /.../ m pa 'tuočnu ɥ 'miəra, de 'tistu ɣ're 'tərdu ɥ'kop, ne de 'be j'mi:lu 'kešne sk'lade

C: -, T: -; P: +, SP: +, SSKJ: +

zóblati -am dov. ned. 'zu:blat, del. -l: m. ed. 'zu:blay, mn. 'zu:blal

C: -, T: -; P: -, SP: +, SSKJ: +

žága -e ž ed. 1. 'ža:ɣa, 2. 'ža:ɣe, 'ža:je, 5. 'ža:j, mn. 1. 'ža:ɣe, dv. 1. 'ža:j

'ža:ɣa sn že z'na:ɥ ɥ'le:jčt / pa'čiesna 'ža:ɣa, 'ža:ɣa za š'welarje 'ža:ɣat

C: -, T: 'ža:ɣa, 'ža:jɣe; P: +, SP: +, SSKJ: +

žáganica -e ž *žagana deska* ed. 1. 'ža:γanca, mn. 1. 'ža:γance

C: -, T: 'ža:γanca; P: +, SP: -, SSKJ: +

→ deska, plošč

žbàrc -a m *krajnik* ed. 1. ž'barc, L ž'warc, 2. ž'barca

S: -

žēbelj -blja m ed. 1. C 'žebu, L 'žebi, 2. C 'žeble, L 'žebje

ta l'sien 'žebu

C: (žēbl), T: -; P: +, SP: +, SSKJ: +

žlēm̃pr̃ha -e ž ed. 1. ž'liemp̃ar̃xa, 2. ž'liemp̃ar̃xe

odprtina v stropu, loputa: u'sa:ka 'lukne s'ku:s 'pat je ž'liemp̃ar̃xa /.../ na n s't'ra:n je 'bi 'pakraŋ na 'pa:ntax, na te d'ruj pa š't'rek m pa šk'ripc, p'la:iba .. pa 'dal .. ka si 'šo:u čie 'γar, s u'ziγnu 'tista ž'liemp̃ar̃xa, 'tiz 'bot /.../ 'tist 'pakraŋ se j watp'r̃o:u, si 'laxka 'šo:u 'γar, ka si 'šo:u 'dal s pa za 'sa:ba pa'tieγnu, pa j 'bi za'port

C: žlēm̃pr̃hā «eine Oeffnung mit Fallthüren», T: -; P: (→ žlēm̃pr̃ga), SP: -, SSKJ: (→ žlēm̃pr̃ga)

Kratice raziskovalnih točk:

C: Cerčno

G: Gorje

L: Lazec

Š: Šebrelje

Z: Zakočja

Znaki:

P pomen v slovarskem članku

(P -) v ustreznem slovarskem članku dani pomen ni dokumentiran

(P ~) iztočnici se pomensko ne prekrivata

(P ?) iz ustreznega slovarskega članka pomen besede ni ugotovljiv

→ glej, primerjaj

-/+ (ne)obstoj besedne enote

/.../ izpust dela besedila

.. premor

> v pomenu

S: - besede ni v nobenem izmed uporabljenih slovarjev

Literatura:

BSJ: *Besedišče slovenskega jezika*. Po kartoteki za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika. A-N, O-Ž. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Interna objava, 1987.

B: Jan Nieczysław Baudouin de Courtenay, *Sprachproben des Dialektes von Cirkno*, *Archiv für slavische Philologie*, 1885, str. 103-119, 274-290.

ESSJ: France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I-III*, Ljubljana: MK, 1977-1995.

P: Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*. A–O, P–Ž, Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1894–1895.

SP: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU, DZS, 1962.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–IV, Ljubljana: SAZU, DZS, 1970–1991.

T: Ivan Tominec, *Črnovrški dialekt*: Kratka monografija in slovar, Ljubljana: SAZU, 1964 (Dela razreda za filološke in literarne vede 20).

Tone Cevc, *Slovenski kozolec*. Žirovnica: AGENS, 1993 (knjižna zbirka Pot kulturne dediščine).

Anton Melik, *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana, 1931 (Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 10, Etnografsko-geografski odsek 1).

Vera Smole, Tesarska terminologija v Mirnski dolini. *Jezikoslovni zapiski*. Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 2, Ljubljana 1995, str. 227–249.

Splošni tehniški slovar I–II, 2. izd. Ljubljana: Zveza inženirjev in tehnikov SR Slovenije, 1978.

Summary

Carpenter Terminology in the Region of Cerkljano

The dictionary of carpenter terminology in the region of Cerkljano is the second compilation of this kind based on a particular Slovene dialect. With its precise definition of each term and its wealth of illustrative examples, it should be a valuable source for the study of the cultural and geographical factors that have determined the development of Slovene material culture.

Andreja Žele
Voz na Pivškem

Prispevek predstavlja tehnično-tehnološki opis voza na Pivškem. Objavljena so tudi poimenovanja posameznih delov voza, da bi se tako ohranila tudi narečno obarvana poimenovanja in ostala tudi kot morebitno primerjalno gradivo pri podobnih obravnavah.

In this paper the author gives a technical and technological description of carts in the Pivka area. She also lists the dialectal names for particular cart parts in order to save these words from oblivion and provide material for comparison in any future studies.

O Vozarstvo na Pivškem je imelo glede na pomembne poti, ki so speljane skozi naše kraje, pomembno vlogo. Nekaj o zgodovini prevoznitva je že napisano v dveh knjigah *Ljudje in kraji ob Pivki*, predvsem pa je to predmet nadaljnjih zgodovinskih in etnoloških raziskav. Ta prispevek pa se omejuje samo na voz in na njegove uporabljane različice z namenom, da bi se ohranilo vsaj nekaj narečnih poimenovanj delov voza. Voz je namreč pospešeno izginjal, ko je vprežno živino zamenjal traktor. Z vozom, ki so ga uporabljali za kmečka in gozdarska dela, mnogi tudi samo za prevoznitvo, pa izginjajo tudi narečna poimenovanja za posamezne dele voza. Veliko med njimi je prevzetih, samo narečni izgovorjavi prilagojenih, besed. Prav pa bi bilo, da bi se ohranili vsaj tisti izvirnejši narečni izrazi - nekateri med njimi so posrečene slovenske tvorjenke, ki jasno odslikujejo tudi uporabnost predmetov. Škoda bi bilo, da preprosto izginejo. V novejšem času, ko Slovenci največkrat pospešeno sprejemamo tuje izraze za vse tehnične novosti, ki prihajajo k nam, bi verjetno prav prišel tudi kakšen starejši izraz kot slovenska ustreznica tujim poimenovanjem. Če namreč vemo, da knjižni jezik svoje besedišče bogati in oživlja ravno iz narečij, potem je zamolčevanje starih narečnih poimenovanj za predmete, ki izginjajo, medvedja usluga slovenščini. Živa narečna govorica je izraze včasih tudi zelo posrečeno vključila v različne stalne stave, in so se tako lahko ohranili v različnih pomenih.

1 Pri opisu voza in njegovih delov moram že na začetku poudariti, da so imena posameznim delom voza dali kolarji in kovači.

Osnova voza sta prva in zadnja prema (gl. skici št. 2 in št. 3), ki sta povezani s *soro*. Za izdelavo je bil uporabljan najkvalitetnejši jesenov les. Vsi leseni deli voza so bili tako lepo okrašeni, da je bil izdelek že kár prava obrtna umetnost. Leseni deli so bili kolarsko delo. Mojstri kolarji pa so morali dobro poznati tudi normative mojstrov kovačev, ki so lesene izdelke dobili v nadaljnjo obdelavo. Tako da strokovno okovan voz ni predstavljal samo mehansko trdnega prevoznega sredstva (na takih vozovih so namreč lahko prepeljali zelo težke tovore, kot npr. pet m³ sveže posekanega lesa), ampak tudi umetelno dovršen izdelek. Posamezni odkovki izražajo poleg ročne spretnosti obrtniških mojstrov tudi njihovo posebno ljubezen in nekakšno igrivo pozornost do narejenega.

1.1 Eden osnovnih delov in rezultat takšnega mojstrskega sodelovanja kolarjev in kovačev so bila seveda kolesa (gl. skico št. 4). Ta so imela na prvi premi manjši premer kot na zadnji. Izdelovali so jih iz jesenovega lesa. *Platišča* koles so bila sestavljena iz več delov - *platišče* prvega kolesa pri vozu je bilo sestavljeno iz petih delov, drugo kolo pa iz šestih delov; zato sta prvi kolesi imeli po deset *špic*, zadnji kolesi voza pa po dvanajst *špic*. Os kolesa je bila najprej iz lesa mokovca (nar.: *makôuca*) in so jo mazali s polžem; pozneje pa so jo izdelovali iz kovanega jekla, polže pa so nadomestila tehnična mazila. Lesen izdelek je bil potem pri kovaču okovan z jeklenimi obroči (šinami) in obroči za okrepitev *pesta* (nar.: *péjstu*). V središču pesta je kolar izdelal izvrtino, v katero je kovač vstavil jekleno *pušo* (nar.: *púškšo*), ki je imela vlogo drsnega ležaja.

2 Osnovni voz (gl. skici št. 2 in št. 3) se je uporabljal za vse prevozne potrebe - to so bili predvsem prevozi v poljedelstvu in v gozdarjenju. Glede na namenskost pa so seveda osnovnemu vozu dodali še posamezne dele oz. ga ustrezno priredili (gl. skico št. 1), tako smo dobili različice kmečko-gozdarskega voza kot so *voz z legnarji* (temu so lahko dodali tudi *trugo*), *voz z gnojnim košem*, *lojtrni voz* in *gozdarski voz*.

2.1 Voz z legnarji (gl. skico št. 1) je imel *legnarje*, ki so bili sestavljeni iz dveh jelovih debel, dolgih okoli 2,8 m in s premerom okoli 14 cm. Med tema debloma je bila položena deska.

Voz z legnarji so navadno uporabljali za obiske živinskih sejmov, za prevoz žita v mlin, na legnarjih pa so vozili tudi poljedeljsko orodje, npr. plug, brano ipd.

2.2 Na tak voz z legnarji pa so lahko dali *trugo*, ta je imela prostornino enega m³. Za odvoz gnojnice pa so na legnarje položili podolgovat sod (t.i. *kuskládo*). Truga je bila izdelana iz lesa listavcev - iz t.i. težkega lesa. Odpirala se je z leve in desne strani. Temu se je reklo *vrata*, in bila so na kovanih tečajih. **Voz s trugo** so uporabljali za prevoz peska ali za druge gradbene materiale. Na Pivki oz. v Št. Petru pa so v trugi vozili tudi gnoj.

2.3 Sicer pa je bil za prevoz gnoja namenjen **gnojni koš**, ki je bil v nasprotju s trugo (ta je bila vedno na legnarjih) nameščen neposredno na prvi in zadnji premi (gl. skico št. 1). Vendar je bila prostornina gnojnega koša v primerjavi s trugo nekoliko manjša - gnojni koš je imel prostornino okoli 0,8 m³. Na Pivškem so v vasi Trnje izdelovali in uporabljali tudi precej večje koše za prevoz oglja.

Koš je bil sestavljen iz osnovnega okvirja, ki je bil navadno iz dobrega lesa listavcev, dno pa je bilo prekrito z desko oz. z deskama. *Plot koša* so sestavljale navpične drenove palice, okoli katerih so bile opletene dolge leskove šibe (le-te so bile lahko tudi iz kakšne druge vrste lesa).

2.3.1 Tako legnarji kot koš pa so bili s svojo prednjo stranjo položeni na *rido* (nar.: *rido*) prve preme, s svojo zadnjo stranjo pa na zadnjo premo. Na zadnji strani legnarjev in koša je bil pritrjen kovani element v obliki črke U, ki se je lepo prilegal na polico zadnje preme in tako onemogočal vzdolžno premikanje legnarjev in koša. Prečno premikanje pa je bilo omejeno z ročicami prednje in zadnje preme.

2.4 Vozu pa se je močno povečala prevozna površina z lojtrnicami. Tako so za najrazličnejše prevoze poljščin in tudi drobnega lesa kmetje uporabljali znani **lojtrni voz**.

Lojtrni voz je bil dolg približno 6-7 metrov, *lojtrnice* pa so bile na prvo in zadnjo premo pritrjene z dolgima vijakoma na soro. Slonele so na *špangeljnih*, in sicer tako, da so bili zunanji *lojtrniki* rahlo dvignjeni pod kotom glede na vodoravnico.

V času spravila sena in otave je bil lojtrni voz nepogrešljiv na naših cestah. Takrat so proti razsipanju uporabljali *žrd* - to je približno 8 metrov dolg jelov, gladko obdelan vrh, ki so ga položili na sredo tovara in ga na prednji in zadnji strani povezali z vozom. Še danes radi povejo, da so na tako opremljen voz - seveda tisti, ki so to znali - naložili tudi do dvajset centov sena in ga potem povezali z žrdjo, okrog pa ga še trikrat opasali s tanko vrvjo, ki se ji je reklo *opasivnica* (nar.: *opasivnca*). Za takšno naložitev voza so bili potrebni vsaj trije možje, ki so na vozu dobro pretlačili seno. Tako naložene vozove so vozili v Trst, seno pa je šlo za krmo živini med ladijskim prevozom, pa tudi za krmo konj v tržaškem transportu.

2.4.1 Posebna iznajdba pa so bile prednje in zadnje lojtrice (*lojtrce*), ki so poenostavile nakladanje sena in žita, saj žrd ni bila več potrebna. Njeno vlogo pa sta prevzela dva jelova količka (*koučka*).

2.5 V Javornike pa so naši kmetje hodili z najenostavnejšo izvedenko voza, ki jo glede na namenskost lahko poimenujemo **gozdarski voz**. Za tovorjenje hlodovine namreč zadostujeta že prva in zadnja prema, povezani s soro (nar.: *suro*). Tako so les na rampah čez *lege* skotalili na voz. Potem so ga trikrat povezali z verigami (na prvi in na zadnji premi ter na sredini); verigo so ovili tudi okoli sore. Na desni strani voza so potem vsako verigo posebej še napeli s *pókrčem* (tj. bukova ali leskova veja, dolga okoli 2,5 m in debela okoli 6-7 cm). Hlodovino, dolgo nad 6 metrov, pa so nalagali na vozove, ki prve in zadnje preme niso imeli povezane s soro. V teh primerih je bila na prvi premi *zakrivljena sorica* (gl. skico št. 1), na zadnji premi pa sora - tista pač, s katero so prišli v gozd. Povezava med prvo in zadnjo premo pa je bila preprosto naložena hlodovina. To so na prednji sorici povezovali z dvema verigama, na zadnji sorici pa z eno verigo, včasih pa tudi z dvema. S pokrči se je vedno napenjalo na desni strani voza.

Zgodilo pa se je, da pri posebno težkih tovorih (navadno pri gozdarjenju) za premagovanje strmih klancev ni zadostoval samo par konj ali volov. V teh primerih so okrog *ojesa* (*štänge*) zavezali verigo, na njen konec, tj. pred vprežene konje, pa namestili vago za *priprego*, t.i. "*furájterico*" (gl. skico št. 5), in potem lahko tako zapregli še en par konj.

3 Da je bilo vozarstvo na Slovenskem dobro razvito, pove tudi podatek, da je večina v besedilu omenjenih izrazov in njihovih pomenskih razlag tudi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, npr. *lojtrca* (nižje pog.), *truga* (2. pomen z oznako nar.), *légнар* (2. pomen), *sóra*, *vaga* (3. pomen z oznako nar.), *rída* (2. pomen z oznako nar.), *pésto*, *púša*¹.

3.1 Nekatera druga poimenovanja sicer niso v besedišču Slovarja slovenskega knjižnega jezika, so pa sprejemljive izglagolske izpeljanke, kot npr. *pókrč* (< - pokrčiti), *pólza/póuza* (< - polzeti), *uópel* (< - openjati).

3.1.1 Lepo pa se tudi v slovarkem besedišču pomensko dopolnjujeta npr. *rída* (2. pomen z oznako nar.) in *rídati* (nar.: 'krmariti, usmerjati').

3.2 Nekaj je tudi prevzetih izrazov, kot npr. *trogar* ('nosilec'), *furájterica* ('pripraga') ipd.

3.3 Vsaj malo tiste zdrave ljudske radoživosti, ki je obenem tudi olajšala in polepšala težko kmečko delo, pa izraža ljudska uporaba nekaj teh "vozarskih" poimenovanj tudi v šaljivejših priložnostih, npr.: "Kaj buo ta, ku je suh ku *dríklc*!"; "Ne buoš mi nič dopovedou, je trd ku *aks*!"; "Suo lušne te susejdove *surce* (šalj.: 'mlada dekleta')! Ma kaj, ku je pršla tista ta stara *póuza* (slabš.: 'nerodna debela ženska') prjec púnje!"

4 V posebno veselje mi je, da se na koncu, namesto navadnega navajanja virov, lahko zahvalim prizadevnemu avtorju skic, g. Borisu Vadnjalu in informatorjema g. Ludviku Šuštaršiču iz Trnja in g. Jožefu Zafranu iz Hrastja.

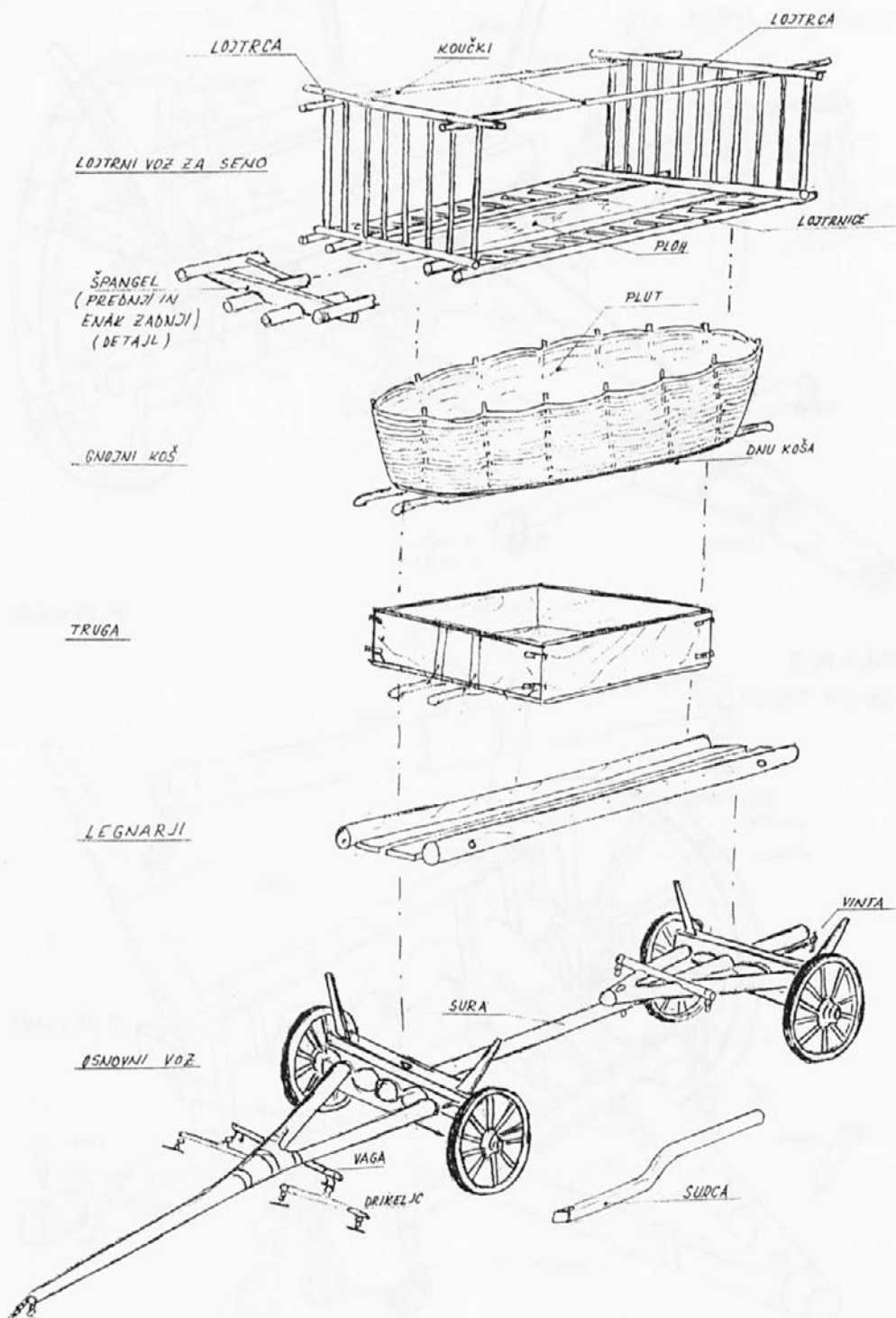
Posebna zahvala za vso tehnično pomoč in za sodelovanje ter svetovanje pri nastajanju prispevka sploh pa gre mojemu očetu Andreju Želetu.

Summary

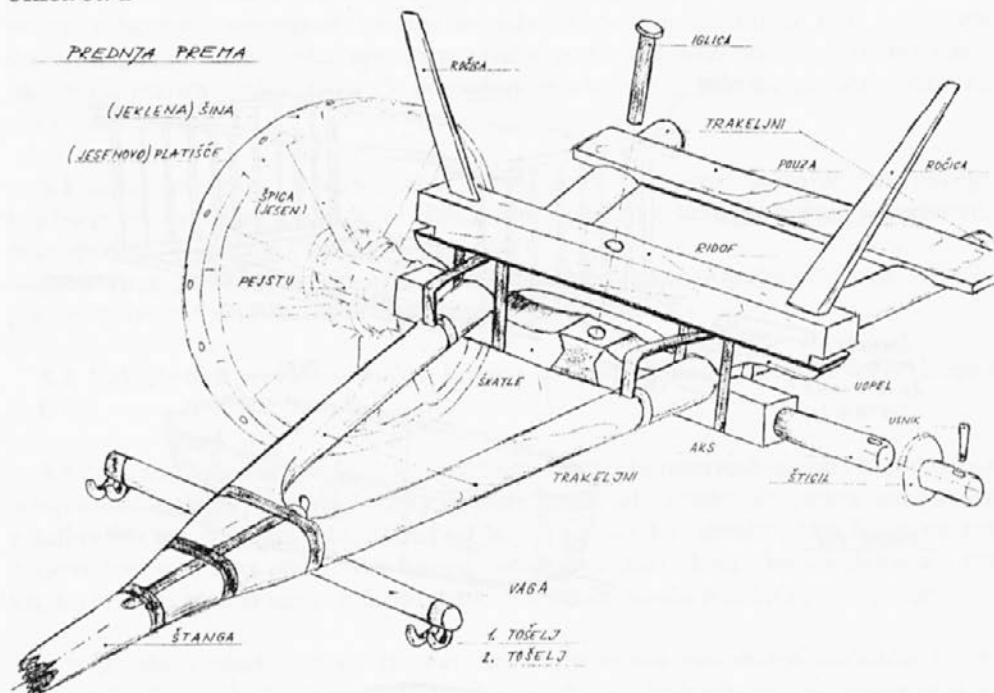
Carts in the Pivka Region

Since the Pivka region was a major traffic thoroughfare, no wonder carting played a major role there. The author draws attention to different cart models and their practical use, emphasizing the dialectal names for specific cart parts. Many such old Slovene words could nowadays quite adequately replace foreign terms. Some carting terminology has been preserved as a figure of speech in humorous proverbs and idioms.

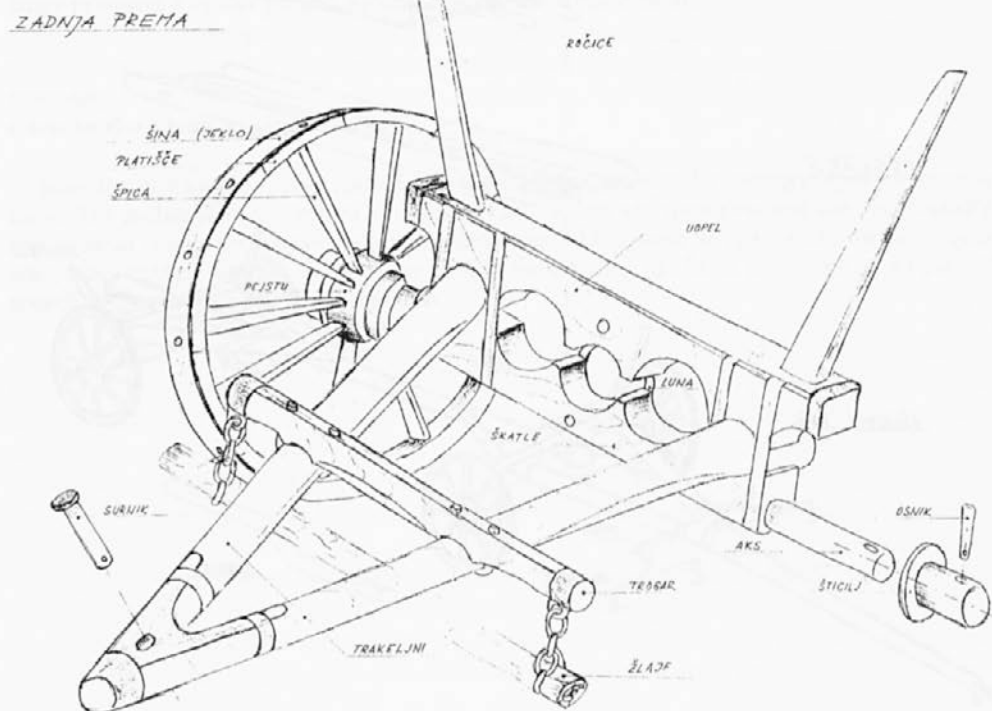
Skica št. 1

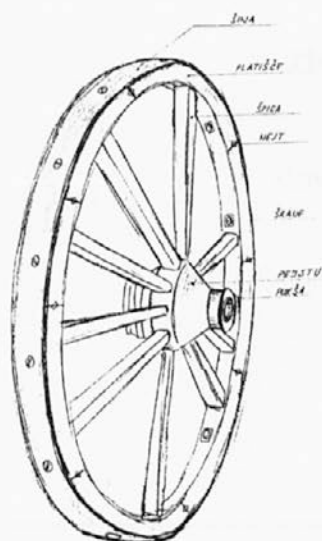
Skica št. 2

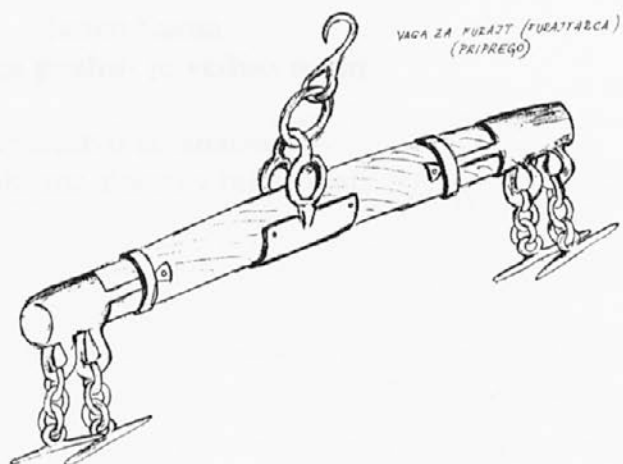
Skica št. 3

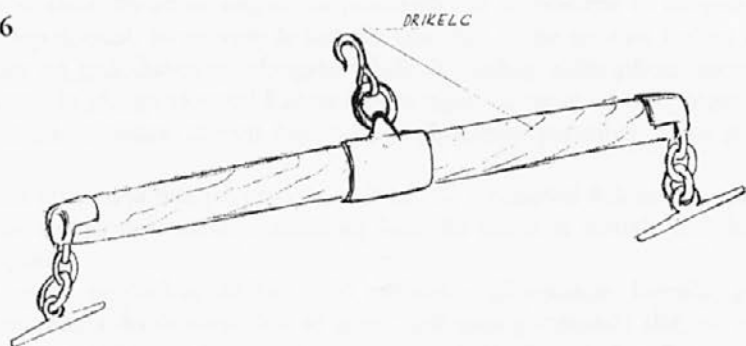
Skica št. 4

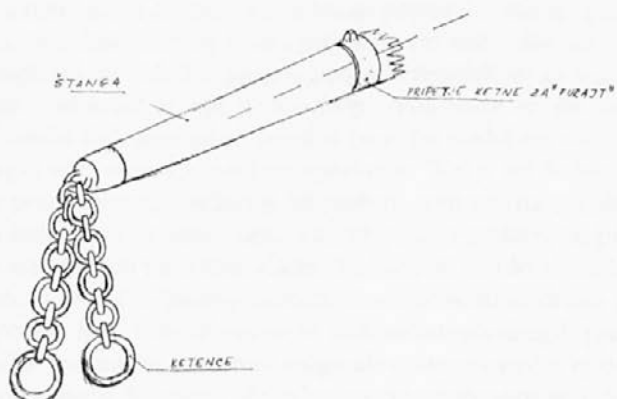
Skica št. 5

Skica št. 6

Skica št. 7

Janko Samsa
»Zlatega prahu« je vedno manj

Prevoznništvo in vinarstvo –
 slovenski značilnosti v miniaturah

Človek, ki si že od mladih nog nekaj želi in to tudi doseže, mu je to poklic in hobi hkrati, in na tem področju največ ustvari. Mnogo več pa nas je takih, ki smo krenili tja, kjer so bile možnosti, in to glede na gmotni položaj družine, iz katere izhajamo. Človek se tako peha skozi življenje, najprej za preživetje, in če postane to znosno, manjka še hiša, avto, lep dopust, pa ne vem še kaj. Ko tako hiti, se ne spomni več na to, kaj bi ga res sprostilo pa tudi duhovno obogatilo. Šele ko »ležaji« zaškripljejo, mora nekaj pehanja opustiti. In glej ga zlomka! Kar na lepem ugotovi, da se dá tudi drugače živeti. Še več! Kar naenkrat ostane dovolj časa tudi za duševno sprostitev. Tako je bilo tudi z menoj.

Obdelava lesa mi je bila pri srcu od nekaj. Že v osnovni šoli sem se pri predmetu »ročna dela« vedno preizkušal v rezljanju lesa. Že takrat je nastala tudi kakšna vozu podobna igrača.

Poklici mojih prednikov so bili zelo različni - od mizarja, kovača, gostilničarja, trgovca, muzikanta do cestarja. Vsi so imeli tudi improvizatorski dar, saj navsezadnje različna dela in potrebe na kmetiji človeka silijo v iznajdlivost. Kmečki voz pa mi je bil vedno blizu in že od mladih nog sem ga občudoval. Kaj vse se je vozilo z njim in kako lepo se je bilo peljati z njim! Ko je življenjsko pehanje popustilo, me je spomin nehote ponesel v otroška leta. In ustavil sem se ravno pri njem, pri vozu. Saj res - voz! Kje pa je naš? Nekdo ga je kupil, ni ga več. Kje pa je sosedov? Predelali so ga v gumarja in je nato končal nekje na odpadu. In kje je oni tretji? »Pokopali« so ga, ko so kupili prikolico za traktor. Čedalje širše sem iskal, rezultat pa je bil podoben – vozovi izginjajo. Pri pogovoru z otroki sem vedno naletel na vprašanje: »Kaj je to? Kakšno je bilo to? Za kaj so rabili to? Ne predstavljam, kakšno je bilo to?« In ravno to mi je dalo vzpodbudo za to, kar počnem sedaj. Da bi vozove opisoval, ne pride v poštev, saj pri nas prvijo da Čič ni za barko, in jaz spadam med tiste »Čiče«. S pisanjem se ukvarjam le toliko, da si zabeležim tiste nujne podatke o izvoru, starosti, namembnosti in druge posebnosti, značilne za vsak eksponat. Lotil sem se vozov in tudi nekaterih drugih predmetov na povsem drugačen način. Izdelujem miniaturre originalov. Na tak način ni bilo v Sloveniji prevoznništvo predstavljeno še nikoli. Za tako predstavitev sem se odločil tudi iz

drugega razloga. Ko otrokom doma ali v šoli dopovedujemo o stvarih, ki jih ne poznajo, to tudi navadno hitro pozabijo. Večina otrok si namreč sploh ne predstavlja, kakšna je stvar videti v resnici.

Moji miniaturi izdelki so v celoti kopije originalov. Prepričan sem, da izdelek naredi na otroke večji vtis, kot še tako podrobno opisovanje. Morda začnejo tudi brskati po literaturi in se jim počasi razkriva, kako so živeli naši predniki.

Vse vozove izdelam v enakem merilu (1:7), zato da se že na miniaturi vidi, kako veliko je bilo to in ono.

Kar se tiče vozov, sem se odločil za dve veji:

- a) posebnosti iz vse Slovenije,
- b) podrobna predstavitev Krasa, pa tudi Brkinov in Pivke.

Naše kraško prevoznništvo ali furmanstvo ni bilo nikoli podrobno predstavljeno. Tako že nekaj let iščem in zapisujem podatke in domača imena za vse predmete in posamezne dele vozov in drugih kmečkih orodij. Zapisujem pa tudi vse ukaze in izraze, ki so jih furmani uporabljali. Nekaj sem jih napisal v priloženem slovarčku. Zelo sem bil vesel, ko so mi ob moji razstavi v Sežani izdelali katalog, kjer sem te predmete skiciral in opisal z domačimi, predvsem kraškimi in brkinskimi imeni. Lepo se zahvaljujem gospodu Aleksandru Peršolji, ki je to realiziral.

V katalogovi spremni besedi je g. Peršolja zapisal:

»Vrnimo se v tisti čas in iz njega prinesimo v našo zavest in našo resničnost vse tisto, kar nam je dajala domača zemlja. Bogatejši bomo in bolj domači in bolj Kraševci. Ohranili bomo lepote kraške besede, in ohranjeni bodo ne le spomini, ampak tudi resničnost.«

S temi besedami je zadel bistvo mojega delovanja – ohraniti resničnost!

Na teh straneh predstavljam le nekaj mojih izdelkov, za temeljito predstavitev potrebujem še časa. Prepričan sem, da mi bo tudi to enkrat uspelo.

Najprej nekaj skic z opisom posameznih delov voza z imeni, ki so jih uporabljali na Krasu in v Brkinih.

I. VOZovi IZ ŠIRŠE SLOVENIJE

Ob vsakem vozu, ki ga izdelam v miniaturi, želim zabeležiti čim več podatkov, pa ne le tehničnih, ampak tudi zgodovinskih.

1. Furmanski parizar iz Petrovega Brda

Star je okoli 120 let in je last družine Zgaga iz Petrovega Brda. Z njim so vozili vino s Primorske na Gorenjsko, nato gradbeni material ob gradnji Bohinjske proge, pa spet vino iz Vipave v Trst in Ljubljano. Originalni voz je iz zelo odpornega nagojevega lesa. Večina ostalih voz je sicer iz jesenovega ali gabrovega lesa. Je tipičen gorski furmanski voz. Za takratne razmere je bil to luksuzni voz.

2. Težak gozdarski voz – Petelinje pri Pivki

Narejen okoli leta 1960. Naročil ga je Ludvik Adam, koval pa ga je Franc Adam, oba iz Petelinj. Je tipičen gozdarski voz, brez prve zavore in brez pouze. Prva prema je bila namenjena vleki lesa iz gozda. Hlod so na sprednji strani naslonili in zvezali na prvo premo, zadaj pa je drsal po tleh. Tako ni bila potrebna zavora, pa tudi v napoto ni bila. Voz so nato na poti sestavili in les peljali domov ali na žago. Zavora je bila samo na zadnji premi.

3. Furmanski voz – pivovarna Laško

Na novo narejen voz za reklamne namene. Verjetno je narejen po kakem tujem vozu, saj pri nas ni bilo namenskih voz za prevoz piva. Navadno so kar navaden voz priredili za te potrebe.

4. Furmanski voz za prevoz hlodovine – Lokavec nad Ajdovščino

Furmanski gozdarski parizar je bil namenjen za prevoz hlodovine iz Trnovskega gozda na žage v Lokavcu in Ajdovščini. To ni gozdarski voz. Zadnja prema (trakelni) so podaljšani in trdno vezani na suro, da je voz močnejši. Ima dodatne širše opline, da so lahko naložili več hlodov. Zaradi strmih klancev ima zavore – žlajfe na obeh premah. Voz je last »Društva za oživiljanje lokavškega izročila«.

Parizar je splošno ime za velike močne vozove. Ime se je razširilo verjetno iz ravnin okoli Pariza. Za ravninske predele so značilni močni vozovi s širokimi kolesi, da se je voz čim manj pogrezal v mehak teren. Parizar je bil za kmečka dela pretežak. Uporabljali so ga le za daljše prevoze tovorov.

5. Težki parizar – Loke pri Kromberku

Nekoč je bil last Gašperja Hvaliča iz Loke, sedaj je last Goriškega muzeja. To je furmanski parizar za težke tovore. Leta 1922 so z njim vozili zvonove za ponovno obnovljeno cerkev na Sveti Gori nad Novo Gorico. Vleklo ga je osem parov konj.

6. Ročni voziček – Union

O starosti in prvem lastniku nisem našel podatkov. Uporabljali so ga le za prevoz piva do bližnjih gostiln. Sedaj je last pivovarne Union in je v njihovem muzeju.

II. VOZovi S KRASA

7. Zelo močan voz – škalon iz Vrhovelj

Izdelan okoli leta 1920 za nekega furmana iz Trsta. Okoli leta 1930 so ga kupili Križmanovi v Vrhovljah pri Sežani in ga obnovili z močnejšim kovanjem, tako da je zdržal prek 20 ton tovara. Rabili so ga za prevoz težkih kamnitih skal iz kamnoloma v Repentaboru. Voz je dobro ohranjen še sedaj. Ta pa ni bil najmočnejši v tem kraju. Škalon v sosednji vasi Voglje je namreč zdržal prek 30 ton. Tudi štiri stebre za Banco di Napoli v Trstu so nekaj metrov iz kamnoloma (java) do ceste peljali s tem vozom. Za banko je bilo naročenih šest stebrov, a so zaradi velike teže uspeli prepeljati le štiri. Vlekli so ga s šestimi pari volov.

8. Lojtrnik – Žirje

Narejen v začetku stoletja. Štefanovi v Žirjah so ga kupili okoli leta 1930 za potrebe na kmetiji. To je lojtrnik, naložen z ruhami. V ruhah so prevažali steljo in seno.

9. Lojtrnik z žbrinco

Srednje težak voz iz Dutovelj, last Rajka Štoka in narejen leta 1920. Lojtrnik, na katerem je značilen kraški koš za listje – žbrinca.

10. Srednje težki kmečki voz – bendima – Dutovlje

Isti voz, last Rajka Štoka iz Dutovelj, prirejen za trgatev – »bendimo«. Naložen je s »čebromi«, v katere so nakladali obrano grozdje za prevoz domov, kjer so grozdje stresli v »bednje«. »Čebromom« so po nekaterih vaseh rekli »ornca«.

11. Ročni voziček – kulerčka – Brežec

Leta 1950 jo je kovač v Famljah obnovil za Bajdla na Brežcu v Vremski dolini. Kulerčka je tipičen kraški ročni voziček za razne domače potrebe. Zanimivo je to, da v nekaterih vaseh kulerčke sploh niso poznali. Tam so imeli navadno vozičke, zbite iz desk. Ime kulerčka je nastalo iz besede kolo, po domače kulu. Dokaz za to je tako poimenovanje kulerčke kot tudi imena za druge ročne vozičke z imenom kulca. Tudi voziček »plužna«, ki je vlekel plug za oranje, so imenovali tako.

III. STISKALNICE OZ. PREŠE NA SLOVENSKEM

Prevozništvu oz. furmanstvu je naša stara nekdanja slovenska dejavnost. Lahko pa se pohvalimo še z marsičim. Drugo tako področje, ki me je zamikalo, je vinarstvo. Mogoče je zaradi vina tem področju ustvarjalna domišljija verjetno večja, kot pri vozovih. Koliko različnih tipov stiskalnic so se domislili in izdelovali. Vzrok je lahko tudi v tem, da so vozove v glavnem izdelovali izučeni mojstri – kolarji ali bognarji. Stiskalnice oz. preše pa so v glavnem izdelovali sposobnejši ljudje kar doma, razen zahtevnejših. Opazil pa sem, da sta dva osnovna tipa stiskalnic in sicer osnovni tip zahodne Slovenije in osnovni tip stiskalnic jugovzhodne Slovenije. Ščasoma se je to vedno bolj mešalo, vendar npr. uteži – kvihta niso v zahodni Sloveniji nikoli uporabljali.

12. Preša – Vipava – zahodna Slovenija

Značilna zahodnoslovenska preša, narejena v Vipavi 1846. Sedaj je last Agroinda Vipava.

13. Preša – Dolenjska – jugovzhodna Slovenija

Narejena je bila leta 1888 v Jelševcu na Dolenjskem. Na tej kmetiji je še danes. To je značilen primerek iz jugovzhodne in vzhodne Slovenije.

14. Preša – Bela krajina

Ročna preša na tri vijake in tri koše. Doma je bila v Beli krajini. Izdelana je bila v drugi polovici 19. stoletja. Na kmetijah so bile potrebe različne in to je primerek prilagoditve naprave svojim potrebam. Preša je sedaj last Tehniškega muzeja v Bistri.

15. Preša – Buckovi v Neblem

Stara je blizu 300 let. Izdelovalec je neznan, vendar je njegov vklesani znak na kamnitem koritu popolnoma enak kot na izdelkih pri gradu Miramare v Trstu. Od tod je tudi ugotovljena starost preše. Še vedno je last Buckovih iz Nebla v Goriških Brdih.

16. Preša – Vipava (300 let)

Nekoč je bila last neke vipavske kmetije. Sedaj je last Agroinda Vipava. Stara je okoli 300 let. Za takratne razmere je bila prava mojstrovina. Kot pri večini preš tudi pri njej prevladujejo deli iz hrastovega lesa.

Ne bom razlagal svojih načrtov. Veliko jih je. Po mojih dosedanjih izkušnjah so ti izdelki vzbudili veliko pozornost in upam, da bo tako tudi vnaprej. Bralcem, posebno pa obiskovalcem mojih razstav, želim veliko paše za oči, pa tudi to, da bi se jim ob pogledu utrnil kak lep spomin na otroška leta, preživeta na kmečkih domovih. Lahko rečem, da smo Slovenci bili in še vedno smo podeželski narod. Tisti, ki imamo kako leto več, pa se še vedno spominjajo lepih stvari, ki so »živele« na naših domačijah.

Od malega sem zahajal v prostore, kjer je ob vdoru sončnih žarkov zažarel ta »zlati-prah lesa. Tudi sedaj, v zadnjih letih, iščem te prostore. Teh je še nekaj, vendar »zlatega prahu« je vedno manj. Žal še vedno preveč govorimo, a dediščina propada. Škoda. Še nekaj ljudi je, ki so se s temi starimi obrtni ukvarjali, in ti vedo še marsikaj zanimivega iz naše bogate furmanske in vinarske preteklosti. Prav od njih sem se naučil tehnološke dela. Zvedel sem veliko starih imen in izrazov, pa tudi marsikatero sedaj že skoraj pozabljeno zgodbo iz tistih časov. Naj na koncu omenim nekaj starih mojstrov, ki so mi s svojim vedenjem priskočili na pomoč:

pok. Stane Dolgan	– Nova Sušica – kovač
Jakob Volk	– Vremski Britof – kovač
Albert Čepar	– Barka – mizar
Rajko Štok	– Dutovlje – kmet in vinogradnik
pok. Franc Vitez	– Divača – kolar
Tone Umek	– Lokev pri Divači – kolar
Alojz Guštin	– Vrhovlje – kamnosek in vinogradnik
Mirko Turčinovič	– Dol pri Vogljah – kamnosek
Jože Mahnič	– Griže – vinogradnik
Alojz Sorta	– Kodreti – kmet in vinogradnik
pok. Anton Prelc	– Barka – sodar, oglar, kolar in kovač – vse samouk
Boris Blažko	– Lokavec – oblikovalec v Goriškem muzeju, vnet zbiralec starih voz in opreme in velik ohranjevalec furmanskih običajev v Lokavcu nad Ajdovščino

Slovar narečnih besed

V slovarju ne razlagam izrazov za posamezne dele, ki so jasno označeni na skicah

aks	– os, osovina
balancin	– vaga pri vozu
bedenj	– velika lesena posoda, zgoraj odprta, kjer vre grozdje za mošt
bendima	– trgatev
birja	– majhen kovinski obroček
bognar	– kolar, izdelovalec lesenih delov voza
brentač	– lesena sploščena posoda za nabiranje grozdja, ki jo nosijo na hrbtu
cvek	– žebelj
čebbron	– lesena posoda, široka 60 cm, visoka 80 cm. Pet do sedem jih je naloženih na voz in v njih vozijo grozdje domov
drat	– žica
farajt	– vožnja s pripregami (pred osnovno vprego)
farajtati	– vleči voz z več kot parom živine
farajtarca –	
vaga in rinka	– dodatki na sprednji strani ojesa za vprego dodatnih priprežnih živali

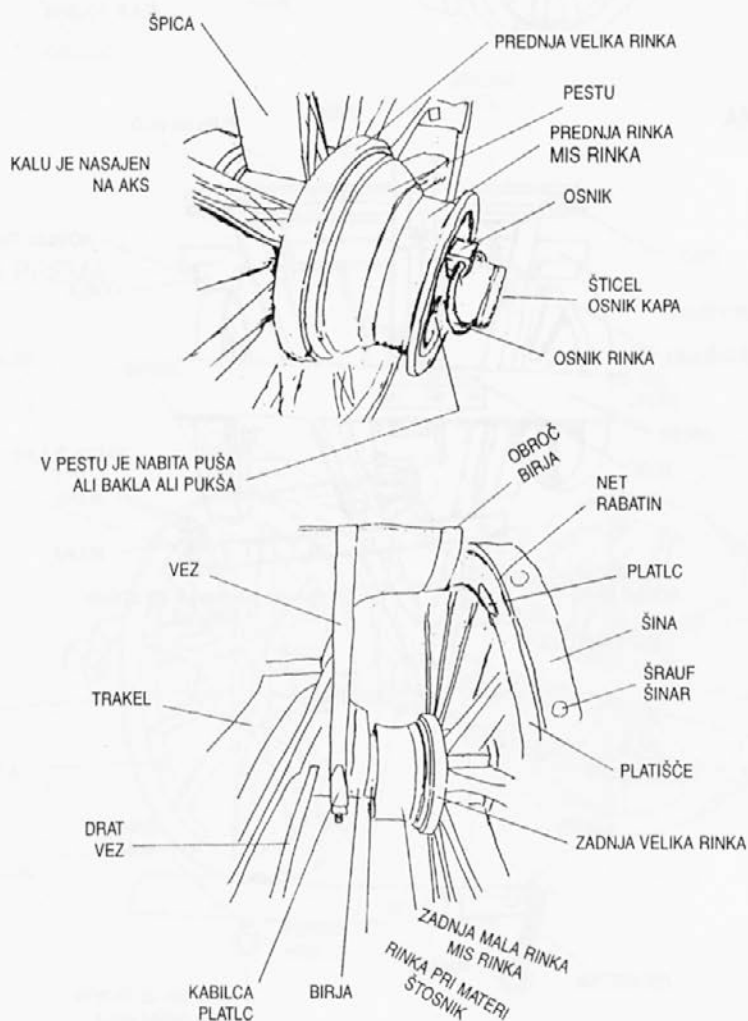

furman	– vodnik vprežnih živali
gvint – kvint	– navoj na vijaku
iglica, jeglica	– lesen ali kovinski klinček ali sornik, lahko tudi v vlogi osi
jabku	– jabolko ali okrogel ročaj (navadno iz medenine), pri zavori voza
java	– kamnolom
kalu – kulu	– kolo
kajla	– stožčasto oblikovan klin ali zagozda
ketna	– dolga veriga
klada	– lesen kos (kos drevesnega debla)
	– tnalo ali tudi prečni masivni kos lesa pri prešah
kontrapez	– vzvod
koritu	– korito (leseno, kovinsko ali kamnito)
kovanje	– splošen izraz za kovinske dele
kviht	– utež
kulca	– voziček, plužna – voziček pred plugom
kijc	– lijček za tekočine
nafa	– posebna majhna lesena posoda z ročajem – pomožna posoda pri pretakanju vina
net – rabatin	– zakovica
obut	– okrogla oblika reber pri prešah, ali lesena »obleka« mlinarskih kamnov
otka	– »lopatica« za čiščenje pluga
pekel	– kavelj
pestu	– pesto – sredinski del kolesa – skozenj gre os
pleh	– pločevina
polenu	– kos lesa
priša	– stiskalnica, preša
pukša – bokla	– puša, del drsnega ležaja, montirana v pesto kolesa
rinka	– okrogel ali ovalni člen verige
roč	– ročaj, držalo
ruha	– iz žakljevine narejen kvadraten kos (navadno 2 x 2 m), na vogalih so prišite vrvice, da z njimi lahko zavežemo naloženo steljo ali seno
šina	– tračnica, velik obroč na kolesu
škalon	– močan voz za prevoz skal v kamnolomu do glavnih cest
šišla	– posebej narejena lesena zajemalka za vino, podobna vejalnici za žito
šrauf	– vijak
štanga	– oje pri vozu, drog ali vzvod
šticl	– klin, zagozda ali konec nekega kovinskega dela
trahtar	– lijček za tekočine
vodzat	– od zadaj
vaga	– tehtnica ali naprava, ki deluje na principu tehtnice
vejenca	– vejalnica za žito in razsuti material
vinta	– vijačni del zavore, preša ali stiskalnica, nekaj za navijati
žbrinca	– koš za steljo
žlajdra	– kratka veriga – običajno dolga do dva metra, na eni strani ima okroglo rinko, na drugi pa kavelj
žlajf, rajs	– zavora (celotna naprava)

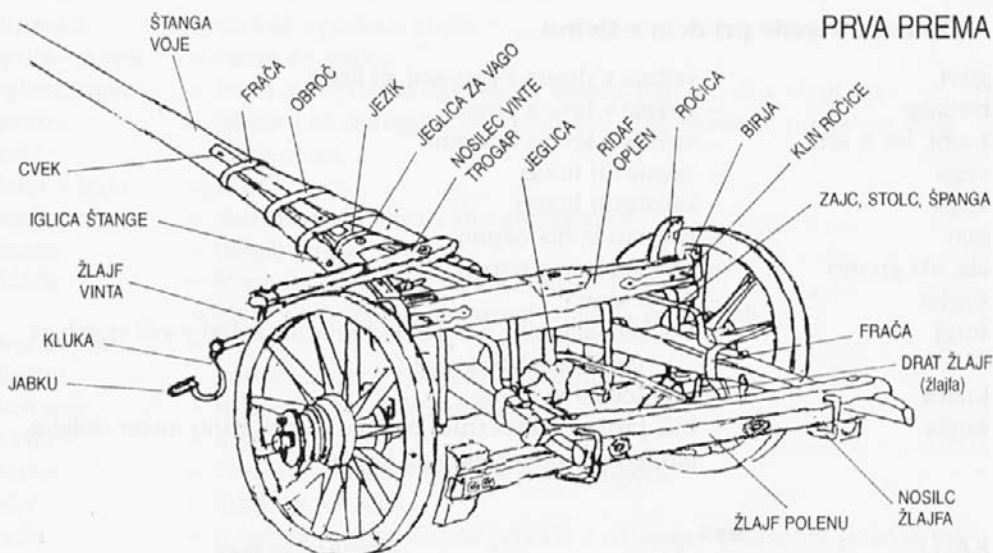
Domače besede pri delu z živino

govt	– vožnja v desno s kravami ali konji
bistagar	– vožnja v levo s konji
hsebi, les h sebi	– vožnja v levo s kravami
vega	– zaustaviti konja
voga	– zaustaviti kravo
gijo	– pognati konja naprej
ala, ala gremo	– pognati kravo naprej
štrglat	– čistiti kravo
štrigl	– železen »glavnik«, narejen kot krtača z zobki v več vrstah za čistiti (štrglati) krave
krtača	– trda ščetka za konje
žajgla	– bič, prožna palica (tudi pletena), s približno meter dolgim jermenom, privezanim na koncu

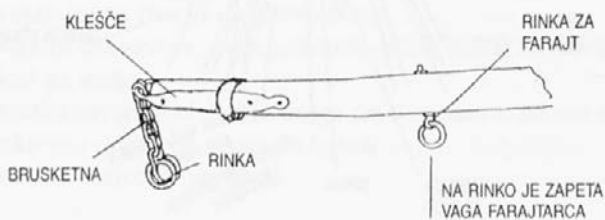
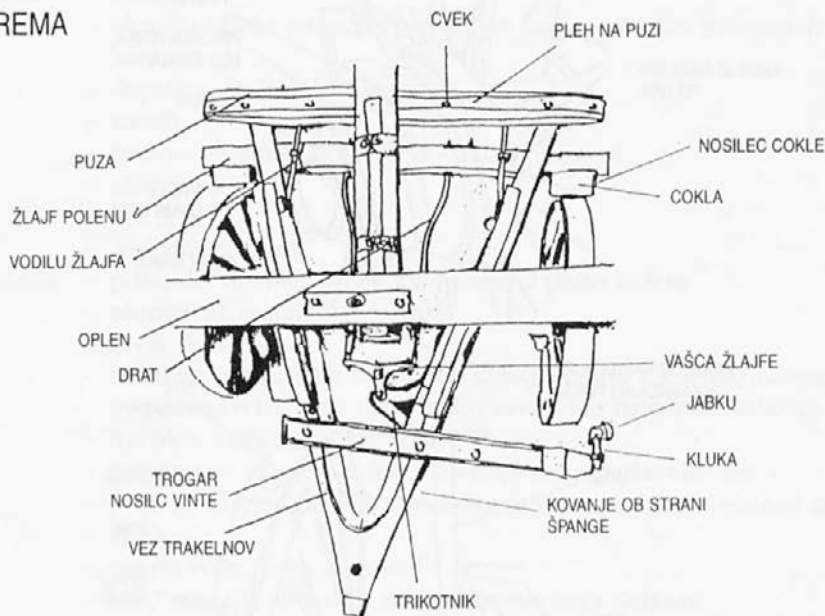
KALU

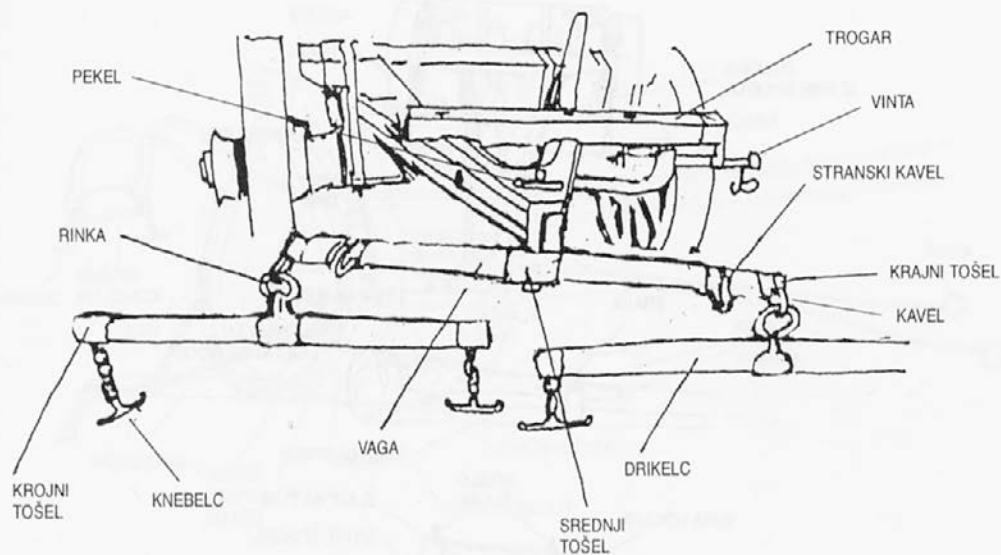
PRVA PREMA

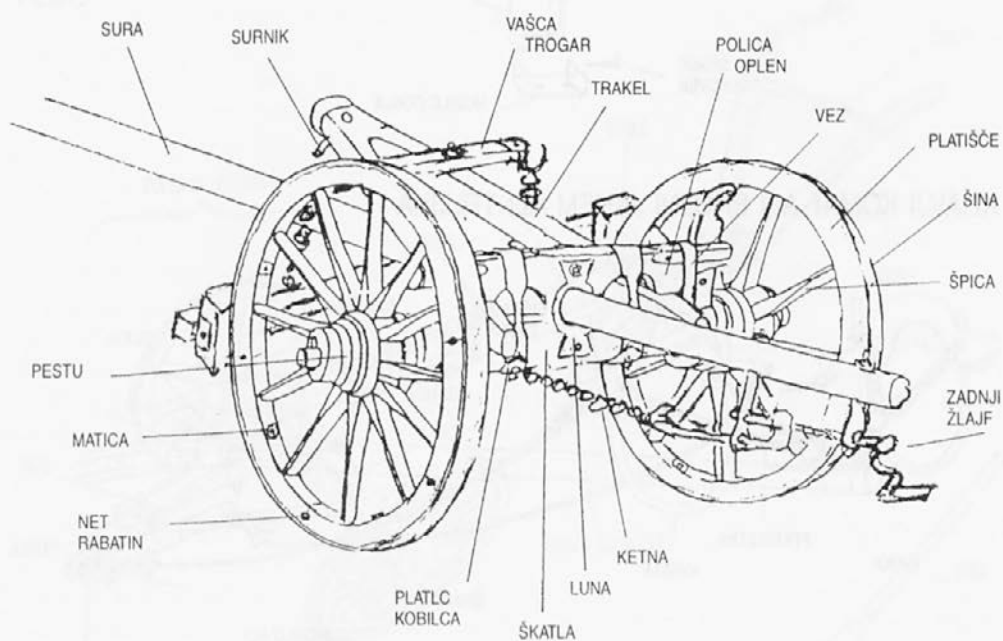
PRVA PREMA

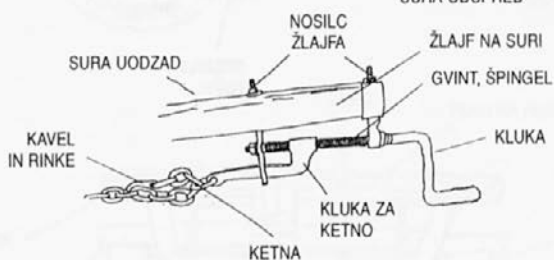
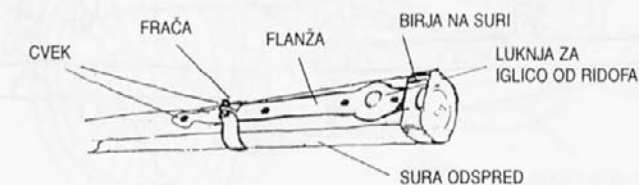
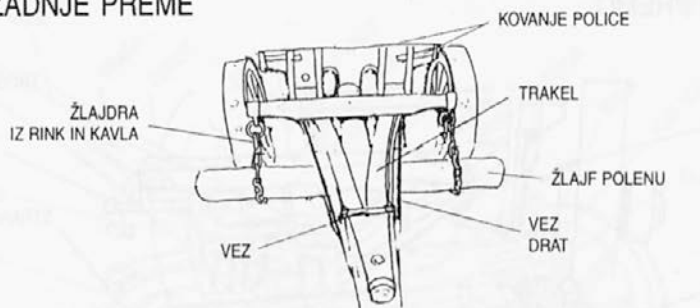
PRED PRVO PREMO

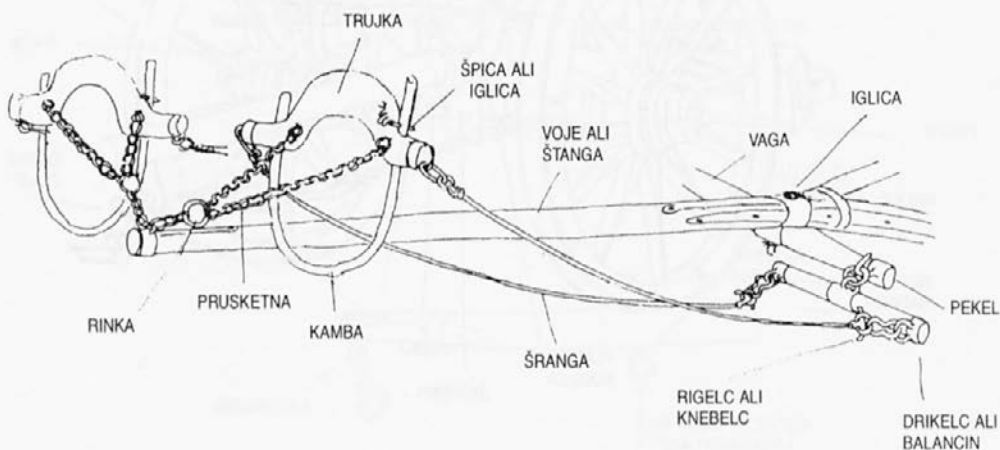
ZADNJA PREMA

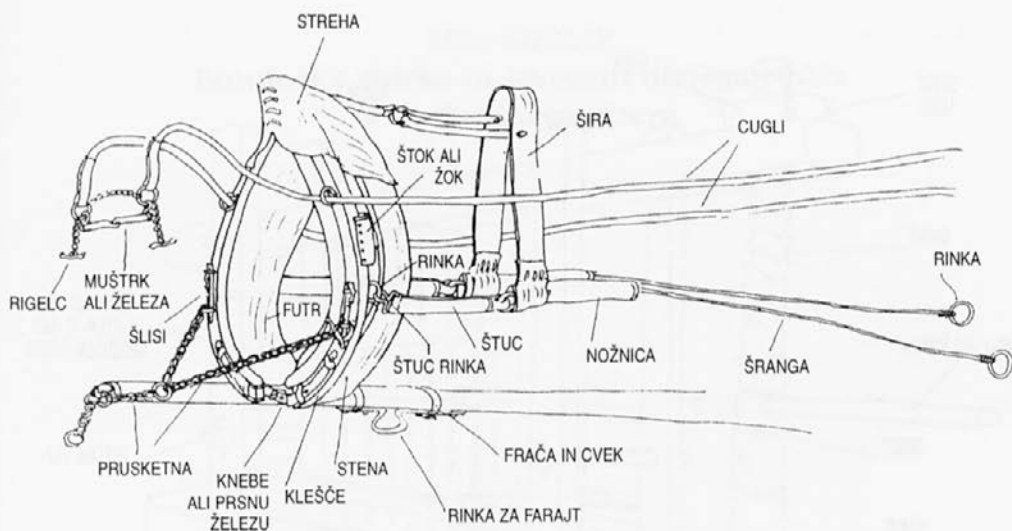
DODATKI ZADNJE PREME

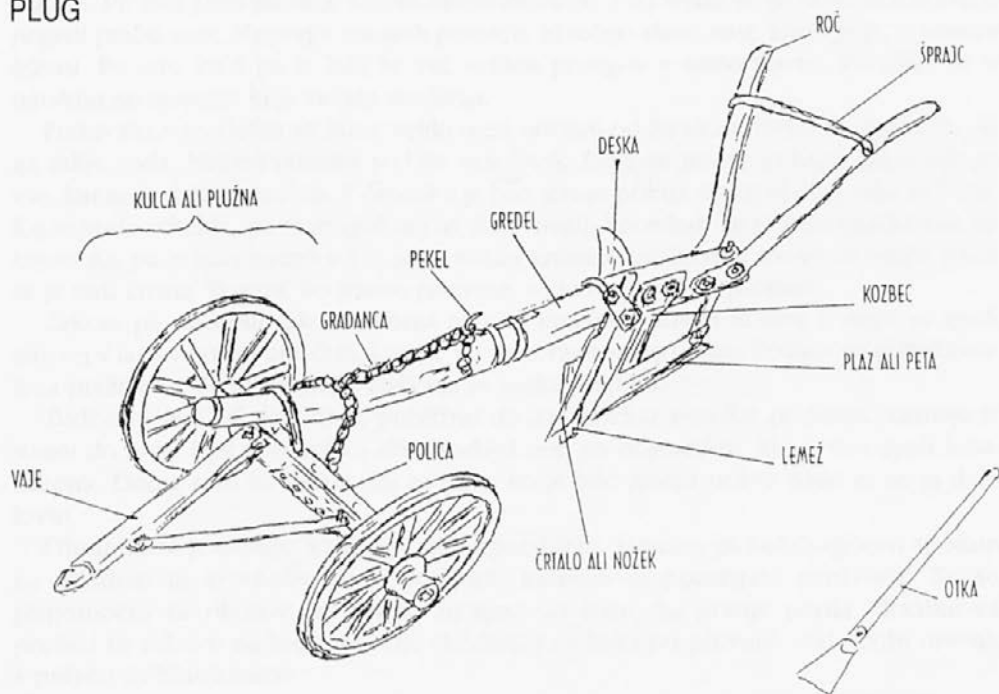
KRAVJI KOMAT ALI ENOJNI JAREM ALI TRUJKA

KOMAT ZA KONJA

PLUG

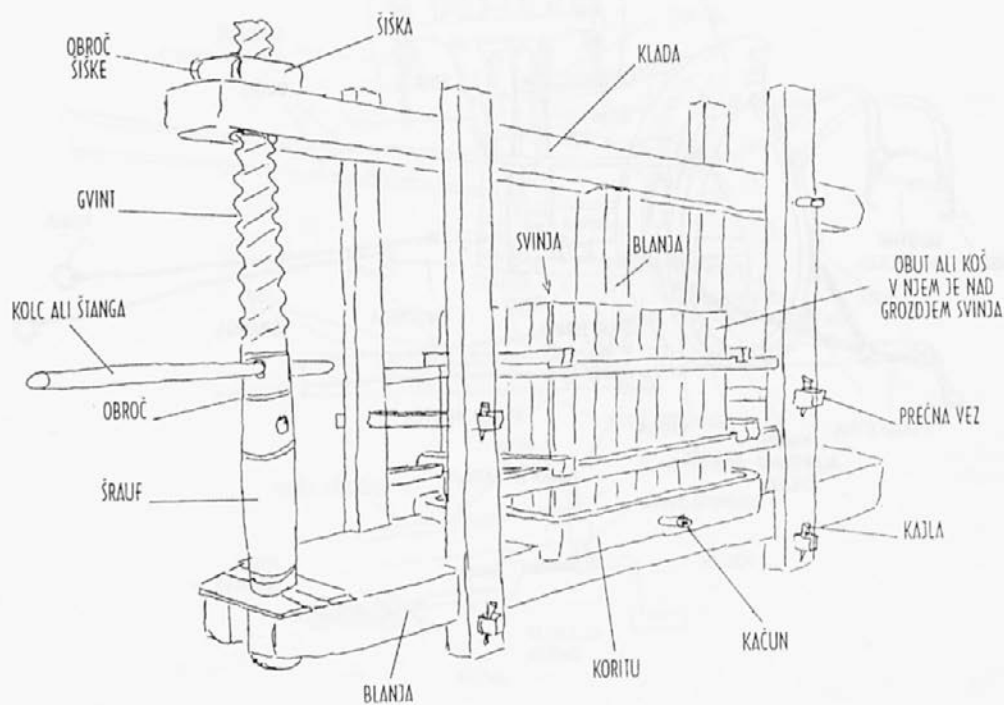

PREŠA

ZADNJE PŘEŠE

ALJUN AS TAMON

Miro Kunstek
**Etnološka zbirka in spomini divjega ribiča
s Cerkniškega jezera**

Uvod

Sem zadnja generacija prebivalcev te doline, ki je še imela možnost doživeti jezero tako, kakršno je bilo stoletja nazaj. To pomeni čisto in nedotaknjeno. Brez strahu za zdravje si lahko pil vodo iz potokov.

V jezeru so se odvijali vsakoletni ciklusi polnjenja in praznjenja. Veljali so naravni zakoni. Po letu 1965 pa se je začelo onesnaževanje. Prvi znaki so se pokazali, ko se je pojavil pralni stroj. Najprej v manjših potokih, ki tečejo skozi vasi, kasneje pa v samem jezeru. Po letu 1965 pa je bilo še več velikih posegov v samo jezero. Porušilo se je naravno ravnovesje, ki je veljalo tisočletja.

Prebivalci v tej dolini so bili v veliki meri odvisni od živali in rastlin na področju, ki ga zalije voda. Najbolj odvisne so bile vasi Otok, Dolenje Jezero in Laze. Izkoristili so vse, kar se je dalo uporabiti. V času, ko je bilo jezero polno, so lovili ribe, rake in žabe. Ko je voda odtekla, pa race (golice) in divje živali. Spomladi se je želo mlado trsje za konje. Ko pa je bilo jezero suho, se je kosila kravina (vrsta ostre trave) za steljo, pasla se je tudi živina. Pozimi, ko jezero zamrzne, se je rezal led za prodajo.

Zakoni pa niso bili nikoli v korist revnim kmetom. Jezero in ribe v njem so imeli najprej v lasti vitezi in graščaki, kmetje pa so si vzeli samo toliko, kolikor so potrebovali za preživetje. To je bil način življenja in vaška folklor.

Tudi sam sem bil divji ribič; približno do leta 1965 iz potrebe po hrani, kasneje iz strasti do lova. Ujel sem veliko rib. Prodajal sem jih bogatejšim, ki se niso upali kršiti zakona. Doma smo jih tudi sušili za čase, ko je bilo jezero polno vode in se ni dalo loviti.

Ohranilo se je orodje, katerega smo uporabljali. Hranim ga kot dragocen spomin na mladost in iz spoštovanja do ljudi, katerim je pomagalo preživeti. To so pripomočki za ribolov, za režnjo in spravilo ledu, za pranje perila, drsalke za promet in zabavo na ledu, burklje (hodulje) za hojo po plitvejši vodi, čoln drevak s polačo in ključavnico.

I. PREDMETI IZ ETNOLOŠKE ZBIRKE

Čoln drevak

Kmetje v vaseh Otok, Dolenje Jezero in Laze so si težko predstavljali življenje brez čolna drevaka. V teh vaseh jih je bilo pred 2. svetovno vojno čez 70. Za vaščane teh vasi je pomenil isto kot za okoliške vasi vprežni voz. Drevake so uporabljali za prevoz ljudi, živine, sena, lesa itd. Na njem so vozili novorojence h krstu, ohceti iz ene vasi v drugo, mrtvece na pokopališče... Na njih so se odvijali veliki dogodki. Čolni so bili dolgi od 9 do 12 m in težki čez 700 kg.

Čoln drevak

V vasi Otok so imeli do 2. svetovne vojne vsakoletno tekmo z drevaki. Na velikonočno nedeljo so na Gornje Jezero peljali žegen. Po koncu obredne maše so sedli v čolne ter vsi naenkrat štartali. Veslalo se je na vse štiri »cige« (vesla). Aktivne so bile tudi ženske, ki so priganjale in kričale na moške, naj močneje veslajo. Ko so priveslali do Otoka, so jih tam čakali spočiti mlajši družinski člani, ki so z vso močjo tekli z žegnom proti domu. Družina, ki je bila prva doma, je pričakovala tisto leto nek srečen dogodek pri hiši.

Burklje

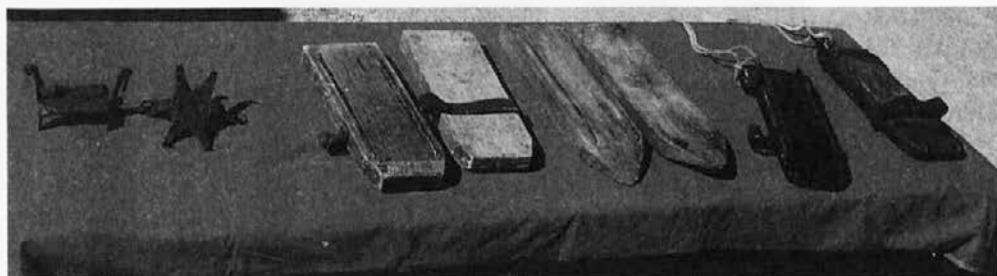
Burklje (hodulje) so uporabljali Otočani za prihod z Otoka na kopno, večinoma otroci za v šolo, če voda ni segla več kot 70 cm v višino.

Drسالke

Ob jezeru so obstajale tri vrste drsalke. Te drsalke so avtohtone. Podobne niso znane nikjer v Sloveniji. Na Dolenjem Jezeru so jih imenovali *plohki*, v vasi Otok *šmrklje*, v vasi Laze *smāči*. Na Otoku in v Lazah se niso spreminjale do sodobnih drsalke. Na ročno stesan plohek (debelejšo desko) so na spodnji strani pritrdili dve kovinski žici in drsalke so bile narejene. Če si hotel drsati, si moral imeti še špicarico ali šilo, s katerim si se med nogami poganjal. Šilo je imelo močan in približno 2 m dolg drog, na katerega

je bila nasajena kovinska rogovila z enim ravnim in enim zakrivljenim roglom. Če si se slučajno vdrl v vodo, si se z njim lahko reševal na led.

V zgornjih vaseh ob jezeru so tem drsalkam dodali še jermen. Imenovali so jih *krplje*. Te krplje pa so bile zelo nevarne in večkrat si lahko padel. Jermen ni bila izboljšava, ampak ovira. Te drsalke smo uporabljali do sodobnih drsalk okrog leta 1970.

Drsalke

Drsalke z Dolenjega Jezera, ki jih je iznašel Brkinov stric okrog leta 1930, pa so že imenovali *drsalke*. Z njimi si lahko drsal brez špicarice. S konicami spredaj in zadaj si poganjal in zaviral. Z njimi so lovili ribe in se tudi drsali. Te drsalke se niso razširile v nobeno sosednjo vas, verjetno zaradi močne tradicije prvotnih. Kasneje so se uveljavile železne drsalke (moške in ženske) za na obuvale.

Tudi na drsalkah se je odvijala vsakoletna zabava na ledu. Za Božič so Otočani drsali k polnočnici. Po obredu so se zbrali na Gorenjem Jezeru pri mostu. Vsi naenkrat so štartali proti Otoku. Družine so se držale skupaj; zaradi varnosti, da bi se kdo ne vdrl v vodo. Drsali pa so vsi, od otrok do starih očetov.

Orodje za ribolov

V jezeru živi 10 vrst rib: ščuka, klen, krap, linj, menek, mali in veliki glavač, rdečeperka, ostriž, potočna postrv in podust. Izumrla je jezerska postrv. Od teh je 7 avtohtonih. Od drugod pa so prinesli rdečeperko, krape in ostriže.

Na vzhodnem delu jezera (v Dovicah) pa raste edina mesojeda rastlina v Sloveniji. To je okroglolista rosika, ki je svetovno ogrožena.

Draž

Na Dolenjem Jezeru je bil pred 2. svetovno vojno na sv. Petra dan, ob vaškem žegnanju, dovoljen lov na dražo. Ribe je šla dražit (loviti) cela vas. 3 m dolgo vrstico

Trnek za dražo

(šmis) so navezali na 6 m dolg natek (palico). Na koncu vrvice je bil trnek, na katerega so natakneli žabo. Rezervo žab so imeli kar v oslovniku. Na dražo se je ulovila samo ščuka. Lovili so jih s čolna drevaka. Taka navada lovljenja je bila v vaseh Otok in Dolenje jezero.

Vaba

Na trnek so natikali gliste, kobilice ali drobovino. Vrvico so privezali za veje ob potoku. Tako navado lovljenja imajo še sedaj mlinarji. Njim ni potrebno naloviti rib za več dni, ker jih imajo vedno v jezu ob mlinu. Na vabo se ujame največ postrvi ter klenov.

Zadruga - zanka

Zadruga je bila narejena iz konjske žime. Privezal si jo na 2 m dolgo palico. Ko si zagledal ščuko, si se ji previdno približal na 2 m. Zanko si ji nataknil do škrg in ko si

Zadruga ali zanka

potegnil, jo je zadrnilo. Na ta način so se lovile manjše ščuke (večje so bile previdnejše). V eni uri se je dalo ujeti tudi do trideset ščuk. Tako so lovili predvsem otroci.

Vrša

Pletena je bila iz vrbovih šib ali mreže iz vrvico, v kateri so bili obroči iz bezgovega lesa, ki je najbolj odporen proti vodi. Vrša se je uporabljala v zgornjih delih jezera, kjer

Vrša za ribe

so ožje struge. Najprej so strugo ali potok zagradili, v sredino pregrad pa so privezali vršo. Nastavili so jo ponoči, ker se takrat ribe hranijo in premikajo. V vršo so se največkrat ujeli kleni in postrvi.

Vrša za rake

Narejena je bila iz vrbovega ali bezgovega lesa. Čez noč si jo nastavil v stoječo vodo. Ko se je rak vračal z nočnega hranjenja, se je zjutraj skril v prvo temno luknjo. Tako se je zapeljal skozi luknjo v vršo in v njej se je počutil varnega. V eno vršo se je ujelo več kilogramov rakov in zjutraj smo jih hodili pobirat.

Vrša za rake

V Cerknškem jezeru je do leta 1976 živel rak jelševac. To je bil velik rak, težek več kot 0,5 kg. Ker so zelo občutljivi na onesnaženo vodo, so leta 1976 čez noč poginili vsi. Pomoril jih je strup iz tovarne ivernih plošč, ki je kot kisel dež padel v jezero. V zgornjih predelih potokov še danes živi manjša vrsta rakov, to so koščaki.

Osti

Opisoval jih je že Valvasor. To so vilice s petimi roglji, nasajene na drog. To je 2 do 12 m dolga okrogla palica, smrekova sušica. Osti so izdelovali kovači. Železo je morale

Osti

biti pravilne trdote. Če si zadel kamen, so se morale osti zviti, roglj ni smel odleteti. Ta način lova je bil v navadi v zgornjih vaseh, kjer so potoki zaraščeni z vrkami in je težje loviti z drugimi pripomočki. Če so te ujeli pri lovu z ostmi, si bil denarno kaznovan ali zaprt. Štele so za hladno orožje, ker si se z njimi branil pred čuvaji.

Sak

Opisuje ga Valvasor. To je iz drobne vrvi pletena mreža, podobna veliki vreči. Nasajena je na 2 m dolgo palico. Za en sak si uporabil 12 kolačev vrvice, to je 1200 m.

Sak

S sakom si hodil po vodi do vratu. Večji so hodili po sredini brega, manjši ob strani in skupaj so vzporedno vlekli sake. Ko se je ujela riba, so se vsi ustavili in počakali, da si jo vrgel iz vode. Da je bil lov s saki učinkovit, je moralo loviti več ljudi hkrati. Ta način lova je bil v navadi v vasi Lipsenj in Goričice.

Bet ali kladiyce

Tudi njega je že opisoval Valvasor. To je bil lesen bet iz grčavega lesa, nasajen na štil (drog). Z drsalkami si drsal po ledu. Ko si skozi prozoren led zagledal ščuko, si z

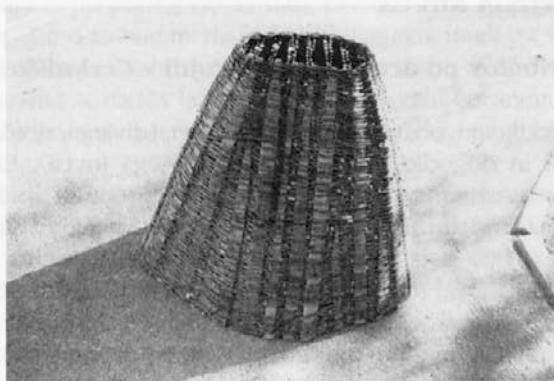
Bet

betom udaril po ledu nad njeno glavo. Omamljeno ribo je voda dvignila pod led. S sekiro si v led izdolbel luknjo in pobral ribo. Ponavadi je lovilo več moških. Zgodilo se je, da je eden drugega udaril po nogi in zaradi tega so se lahko tudi stekli.

Koš

Bil je najučinkovitejše orodje za lovljenje rib. Tak način lova so prinesli k nam možje, ki so bili v ujetništvu v Rusiji kot avstroogrski vojaki. Koš se je takoj razširil po vsej dolini, saj ga je bilo iz vrbovih šib enostavno splesti. Z njim si hodil po vodi, ki ni

smela biti globlja od enega metra. Vsakokrat si ga moral dvigniti iz vode in ga zopet potisniti v vodo do dna. Ko je bila riba v košu, si jo takoj začutil. Nato si jo ujel z roko v samem košu. Na noč smo štirje ujeli do 100 kg rib ali več.

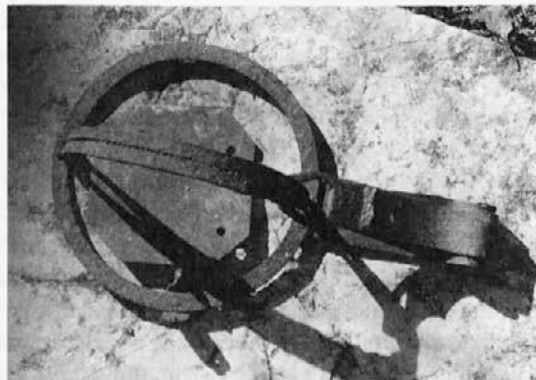
Koš

Razdelitev rib

Ko smo prinesli ribe domov, jih je bilo treba pravilno razdeliti. Vsi smo morali dobiti enako količino. Obstajalo je pravilo za to delitev. Najbolj izkušen je najprej zložil ribe v vrsto po velikosti. Nato jih je metal na kupe, kolikor je bilo članov lova. Ko je bil plen razdeljen po kupih, se je moral eden od članov obrniti proti steni. Tisti, ki je delil ribe, je z roko pokazal na nek kup in vprašal tistega, ki je gledal v steno, čigav je kup. Odgovoriti je moral poimensko in spraševal ga je, dokler vsi kupi niso bili razdeljeni. Taka razdelitev je bila najhitrejša, brez prerekanja in tudi najbolj pravična. Kajti najbolj je bil mamljiv kup z največjo ščuko.

Past za vidro

To so bile t.i. lisice, kakršne so uporabljali za lov na zveri. Ko si po stopinjah v snegu ugotovil, kje ima vidra pot za loviti ribe, si na tem mestu nastavljal vsako noč svežo ribo. Ko je začela vidra redno jemati plen, si nastavil past. V past si privezal svežo ribo. Past si z eno žico privezal za vrbo ob vodi, z drugo žico pa kamen, da se je vidra ujela in se zvalila v vodo ter se utopila. Kajti če se ne bi utopila, bi si poškodovala kožo, ki

Past za vidro

je bila zelo cenjena. Meso se je pojedlo, mast pa uporabila za razsvetljavo ter mazanje usnja. Vidra je na področju jezera izumrla leta 1977.

II. SPOMINI DIVJEGA RIBIČA

Ravbšic - divji ribolov po drugi svetovni vojni v Cerknškem jezeru

Opisal bom dogodke in občutke ribiča ravbšica (divjega ribiča), ki bi se lahko primerjali z občutki in dogodki lovca ravbšica (divjega lovca). Eno in drugo se je največkrat počelo v družinah, v katerih je bilo veliko otrok in le-te je bilo težko nahraniti z domačimi pridelki. Hišna tradicija ravbšicanja pa je bila odvisna tudi od same lege doma. Če je hiša stala na spodnji strani vasi, bližje jezeru, je bil to ribolov. V hišah v gornjem delu vasi, ob robu gozda, pa so ravbšicali gozdne živali. Kajti neopazen prenos plena in orodja skozi celo vas je bil nemogoč. To pravilo je veljalo za našo vas Grahovo, ki se razteza na enem kilometru dolžine v smeri S-J, jezero pa leži na njeni južni strani.

Od terena v jezeru je bilo odvisno orodje in način lova, to pa se je razlikovalo od vasi do vasi.

Nekateri kmetje so si pred 2. svetovno vojno lastili tisti del struge (potoka), ki je tekel čez njihovo senožet (parcelo).

Primer je bil, da je ribiški čuvaj dobil kmeta, ki je lovil ribe na svojem ozemlju. Prijavil ga je sodniku. Ko mu je sodnik določil višino kazni, mu je kmet odgovoril, da je lovil na svojem posestvu. Sodnik je vztrajal pri kazni, ker so voda in ribe v njej državna last. Kmet je zagrozil, da bo v primeru kaznovanja zahteval od države, da umaknejo vso vodo z njegove zemlje. Koliko kazni je plačal, ni znano.

V naši vasi Grahovo smo za ravbšic največkrat uporabljali osti. Z njimi si lahko lovil z brega. Teren je bil kamnit, bilo je veliko drevesnih korenin. Voda v potoku Žerovniščice je bila vseskozi v senci, ker ob njej rastejo vrbe. Voda je tekoča, zato se ne segreje. Če si hodil v potoku, nisi dolgo zdržal notri, zato si moral ven vsakih nekaj minut. Še ena težava je bila v tem potoku. Poleti, pravzaprav konec poletja, ko izviri v Žirovniščici niso bili tako močni, bi moralo pet mlinarjev napolniti jezove. Ob dvigovanju zapornic se je voda skalila več kilometrov navzdol. Če si takrat prišel lovit, si domov navadno odšel praznih rok. Ta potok je bil od naše vasi oddaljen nekako dva kilometra. V njem je bilo možno loviti tudi podnevi. Vrbe so nas dobro sprejele v svojo zaščito. Torej če nisi hotel priti domov brez rib, si moral podaljšati hojo še za dva kilometra do drugega večjega potoka. Ta pa ni bil tako primeren za dnevni lov, ker ni bilo grmovja ali dreves, ki bi nam nudila skrivališče. Bilo pa je tudi več ribičev, kjer so lovili z ribiškimi palicami. Stržen, kjer se je ulovilo več rib, pa je bil od naše vasi oddaljen pet kilometrov. Če smo se podnevi podali v Stržen, smo šli običajno v zelo slabem vremenu – v nevihti, dežju ali megli.

Izhajam iz številne družine. Poleg očeta in matere nas je bilo še šest otrok. Stalno sva lovila dva. Od leta 1950 do približno 1970 smo ulovili približno 400 kg rib letno. Družini je doma ostalo 100 do 150 kg rib. V vasi Grahovo, ki je imela v tistem obdobju 100 hiš, smo povprečno na leto ulovili 1000 kg rib. Večje povprečje bi prišlo v manjših vaseh, kjer se je lovilo skoraj v vsaki hiši; npr. Lipsenj ali Goričice. Take količine rib je bilo možno uloviti približno do leta 1978, potem pa je začelo število rib v jezeru naglo upadati. Vzrok je bil v onesnaženju vode. Po množičnem poginu rakov leta 1976 se je

zmanjšala količina hrane za vse ribe. Veliko pa je k temu pripomoglo samo vreme. Jezero je začelo večkrat na leto usihati, s tem pa je bilo moteno tudi drstenje rib. Po letu 1980 je v jezeru 80% manj rib. Vedeti moramo, da je bila prava sezona lova en mesec do dva na leto, ko je jezero usihalo. Vmes pa se je v gornjem delu jezera lovilo na slepo. Na ta način pa si ujel le po par kg rib na dan. Do leta 1965 se pozimi ni lovilo, četudi je bila voda manjša. Zime so bile mrzle in z veliko snega, imeli pa smo slabo obutev. V gumijastih škornjih so noge kaj hitro ozeble. Kasneje v letu 1965, sem si kupil že dobre čevlje (čižme). Tako smo se na lov lahko podali tudi v velikem snegu in mrazu. Največja ščuka, ki smo jo ujeli pri naši hiši, je merila 112 cm. Najtežji pa je bil krap z 18 kg. Tega smo ujeli leta 1981.

Sprašujem se, kje je bil vzrok, da smo toliko časa preživeli v jezeru. Praviloma smo v jezero hodili loviti iz velikih družin, v katerih je bil prisoten tudi alkohol. Gospodarji teh družin so večji del časa preživeli v gostilnah. Za otroke iz takih družin pa je bilo to edino »zdravilo«, da si lažje prenašal družinske strese. Hkrati pa je bilo to nenehno dokazovanje svojih sposobnosti; nečesa, kar ni znal in si upal vsakdo. Mislim pa, da je bilo tako »kršenje zakona« otrok v problematičnih družinah najbolj zdravo za njih in za takratno družbo. Vsi dogodki in doživetja v zvezi z ravbšicanjem do mojega 15. leta starosti, t.j. do okrog leta 1969, se mi v spominu prikazujejo kot ena sama mora. Podobno razmišljajo tudi moji prijatelji, s katerimi smo v tem obdobju največkrat hodili v jezero. Največ nas ima v spominu, da nas je stalno zeblo. V jezero smo večinoma hodili bosi. Čeprav smo imeli utrjene podplate, sem imel večkrat predrte. Podplat se mi je predril na enoletnem pokošnem trsju. Po takem terenu si moral hoditi tako, da si z nogo podrsoval. Na ta način pa te je urezala ostra kravina (stelja) med prste. Ker si potem hodil po blatu in umazani vodi, se je ta rana vsakokrat zagnojila. Če je bilo potrebno bežati, pa nisi mogel paziti na štelje od trsja in takrat si sigurno dobil v podplat nekaj lukenj. To smo zdravili s svinjskim lojem.

Druga muka (težava) pa je bila stalno razpokana koža, katero je sapa (veter) izsušila. Ko sem prišel iz vode, se nisem nikoli obrisal (niti se nisem imel s čim) ali preoblekel. Posušila me je sapa. Največkrat sem imel razpokane ustnice in noge od členkov navzdol. Če sem šel v jezero obut, sem običajno obul gumijaste škornje, ki pa niso bili primerni. V jezeru sem moral hoditi po veliki kravini, mokri od rose. Rosa mi je padala na škornje in seveda tudi na rob in v samo obuvalo. Ker sem hodil celo noč, mi je odrgnilo kožo ob zgornjem robu škornja. Peklo me je seveda kar nekaj dni. Za to nadlogo ni obstajalo nobeno zdravilo ali žauba (mazilo). Še nekaj dni sem potem moral hoditi z zavihanimi škornji.

Stalne probleme pa sem imel tudi v šoli. Izsušenega blata na nogah nisem mogel odstraniti z nobenim milom. To pa je bila priložnost za nekatere »tovariše« (učitelje), da so me osramotili pred sošolci. Tudi na to sem se privadil. Če me je učitelj napodil domov umit se, se tisti dan nisem več vrnil v šolo.

Velik problem je bila tudi izčrpanost udeležencev ravbšicanja. Še sedaj se ne morem sprijazniti s tem, da nismo nikoli vzeli s seboj ne hrane ne pijače.

Največkrat se za ribolov nismo dogovarjali v naprej. Eden se je spomnil, po daljšem pogovoru je privolil še kdo, ko pa je bil za to še tretji, smo se pa na hitro domenili. Takoj smo določili kraj lova in kaj kdo vzame s seboj. V vsakem delu jezera pa se je lovilo drugače. Največkrat se je košarilo, za rezervo pa smo vzeli s seboj še 3 m dolgo »štango« z ostmi. Šele po letu 1970, ko se je pojavila kareta (ročni voziček) z gumijastimi kolesi, smo jo jemali s seboj za prevoz pripomočkov. Prej je preveč ropotala. Kareto smo puščali 2 km pod vasjo, saj se nismo vračali po isti poti, kot smo šli v jezero.

Če sem lovil 6 do 8 ur, me je voda kar precej izčrpala. Stalno sem bil v vodi do pasu ali vratu. Vsakih nekaj sekund sem dvignil koš iz vode in ga ponovno potisnil vanjo. Ko sem dvigoval koš iz vode, je bil ta težak okrog 8 kg, saj je s seboj potegnil še nekaj litrov vode. Izčrpanosti nisem čutil, dokler me ni pričelo tresti od mraza. Včasih je kdo pred odhodom v jezero kaj popil (alkohol). Takih, čeprav so bili spretni pri lovu, sem se izogibal, če sem ugotovil to prej, preden smo šli v jezero. S takim so ponavadi nastale težave, ko je bilo treba nositi nalovljene ribe domov. Izgubil je veliko več telesne moči. Če smo hodili počasi, me je zeblo, hitro pa se ni dalo, če je bil eden od štirih članov brez moči. Če sta bila dva, pa še huje.

Nalovljene ribe smo dali v dve vreči. Razdelili smo jih po teži. V vsaki jih je bilo približno 50 kg ali več. Do naše vasi je bilo 5 km hoje, po težkem terenu z luknjami in raznimi grabni. Največja težava pa je nastala pri določanju smeri, posebno če je padla gosta megla. Najprej je orientacijo izgubil tisti, ki je tisti dan popil kaj alkohola. Ko se je začelo dvomiti o pravi smeri, smo se začeli prerekati, kdo ima prav. Prišlo je do velikih preprirov in obtoževanj, kdo je napravil napako. Vsak je hotel uveljaviti svoje mišljenje, katera smer je prava. Jaz sem bil vedno siguren vase in nisem nikoli zašel. Nekateri pa so tavalji po jezeru, dokler se ni zdanilo, da so videli, kje so. Ta težava je izginila, ko so okrog leta 1970 zgradili v Podskrajniku tovarno ivernih plošč – Iverka. Tovarna je delala tudi ponoči. Slišati je bilo lokomotivo in stroje. V megli smo vedeli, da je tam zahod in smo lahko določili točno smer.

Pri taki odpravi v jezero si izgubil kar nekaj kilogramov. Ko sem se zbudil iz spanja, so bile ličnice kar vdrte. Po takih težavah v jezeru sem se zarekel, da ne bom nikoli več stopil vanj. Spraševal sem se, kaj je treba tega, da se sam podam v tako trpljenje. Pred sabo sem videl samo toplo posteljo. Ko pa sem v nekaj dneh prišel do moči, se je zgodba ponovila.

Če si bil spreten pri lovu in si se izkazal kot dober in pošten vodja odprave, so te želele vse skupine, da greš z njimi. Nikoli se ni določevalo, kdo naj bi bil glavni na akciji, če nas je šlo loviti kaj več. Tudi dogovarjali se nismo, kdo naj bi šel. Če so me prišli iskat ali vprašati, če grem z njimi, sem najprej ocenil ekipo. Ker so me prišli iskat, sem tudi vedel, da lahko jaz določam pogoje in kraj lova. Določil sem vrsto in količino potrebnega orodja (pripomočkov). Če sem imel s kom iz ekipe že slabe izkušnje od prej, sem postavil tudi pogoj, da ga ne vzamemo s seboj, ker imamo lahko spet težave zaradi njega. Med hojo v jezero se ni veliko govorilo. Določili smo še šifre (razpoznavne zanke), če bo treba bežati, da se dobimo na določenem mestu. To je bilo določeno število kratkih in dolgih žvižgov. Dogovorjeno je bilo, da se med lovom nikoli ne kličemo poimensko. Med samim lovom smo uporabljali le najnujnejše besede. Uporabljali smo samo kratko besedo za sporazumevanje med tistimi, ki so lovili v vodi, in tistim, ki je pobiral ribe. Dogovorili smo se tudi, kdo bo prvi pomagal nositi ribe nosaču, če bo treba bežati. Vse to se je seveda dogajalo ponoči brez vsakih luči.

Ko je tisti, ki je lovil v vodi, že imel ribo v rokah, je dal znak pobiralcu na bregu, ki je hodil vstric (vzporedno), z besedo »hop«. Ta se mu je odzval z isto besedo. Ribo je vrgel kar najbliže pobiralcu. Ta jo je moral najti v visoki kravini. Če je ni takoj našel, je moral počakati, da se je začela premetavati (rendati) in je potem vedel, kje je. Če je bila riba velika, npr. ščuka, si pobiralca opozoril na večjo pazljivost.

V začetku lova so se pobirale vse velikosti in vrste rib, ko pa smo jih nalovili že za celo vrečo (žakelj), smo začeli delati selekcijo. Že tisti, ki je košaril v vodi, je ven metal samo večje, manjše pa spustil. En nosač – pobiralec je prišel na dva koša. Če so košarili

trije ali štirje, je bil potreben še en nosač – pobiralec. Če smo lovili na nevarnejšem mestu, npr. v zgornjem delu Stržena, smo morali imeti tudi stražarja. Običajno je pazil tisti, ki je pobiral. Stražar je bil nameščen v smeri, od koder je bilo najbolj nevarno, da pride čuvaj. Čuvaji so ponoči le redko imeli svoj obhod. Če je bila mirna noč, se je slišalo, ko si potisnil koš v vodo tudi več 100 m daleč. Takrat je bila potrebna še večja pazljivost. Če je naletela skupina iz ene vasi na skupino iz druge vasi, ni bilo milosti. Vedno so zbežali tisti, ki so imeli že nalovljene ribe, ker so se bali, da jih izgube ali da jih vzamejo ribiški čuvaji.

Največkrat smo bežali eden pred drugim; celo večkrat kot pred ribiškimi čuvaji. Razkropili smo se na vse strani. Ko smo se spet dobili skupaj, je vedno kdo manjkal. Ocenili smo situacijo. Vsak je povedal svoje mnenje o dogodku, zaradi katerega smo morali bežati. Po občutku in oceni vsakega posameznika smo sklepali, ali so bili res čuvaji ali pa taki kot mi. Če je bila zraven tudi policija, je bila velika razlika.

Čuvaji – bili so največ trije – so se držali skupaj, ker so se tudi oni bali zase. Večkrat smo s sabo vzeli tudi orožje. Uporabili smo ga samo enkrat, kar pa za tiste čase ni bilo nič nenavadnega. Kolega je s puško italijanko streljal nad glavami nepovabljenih obiskovalcev. Izginili so v temi.

Vsakokrat, ko smo se podali v jezero, smo doživeli kaj novega.

Prvič in zadnjič, da so me ujeli čuvaji

Bilo je okrog leta 1963. V šoli so se sošolci iz sosednje vasi Žerovnice hvalili, koliko ščuk je pri izviro Lipsenjščice. Pripovedovali so, da je tam, v nekem kotličku v velikosti šest krat šest metrov na tisoče enoletnih ščukic. V ta kotel pridejo, ko v Lipsenjščici upade voda in ribe se instinktivno umaknejo proti izviro. Ker pa je tam trimetrski slap, ne morejo višje. Ko voda nekoliko upade, ostanejo ščuke ujete v kotanji.

S fantom iz Žerovnice sva se dogovorila, da nam pokaže, kje je to, saj nismo bili še nikoli na tistem koncu jezera. Šli smo z njim kar iz šole. Ko smo hodili skozi sosednjo vas, sem imel zelo slab občutek. Mislil sem, da kdor nas vidi, ve, da gremo v neko škodo. Zato smo se izogibali ljudi in se skrivali. Ko smo prišli do njegove hiše, nas je skrtil v skedenj. Njegovi starši bi takoj vedeli, če bi nas videli, da nekaj ne bo v redu in ne bi sina pustili nikamor. Izmuznili smo se iz vasi, še en kilometer daleč. Ko smo se približevali mestu, smo se najprej prepričali, če je dovolj varno. Ker ni bilo nikogar v bližini, smo stopili skozi grmovje. Takoj smo se tudi dogovorili, kam bomo bežali, če kdo pride. Zelo me je presenetilo, ko sem zagledal na tako majhnem prostoru tako veliko ščukic. Zavzeli smo vsak svoje mesto in takoj začeli loviti. V slabi uri smo z zadrigo (z zanko) nalovili vsak okrog štirideset ščukic. Velike so bile od deset do petnajst centimetrov. Sproti sem jih natikal na vršno rogovilo. Kar naenkrat se je za hrbtom pojavil neznan moški. Z rokami je zaprl ozek izhod iz tega prostora. Kričal je na ves glas, da naj nikar ne poskušamo zbežati, ker smo obkoljeni. Dva izmed nas štirih sta zbežala po ozki stezici, okrog šest metrov dolgi, ki je vodila na most. Ker sem takoj slišal, da so ta dva ujeli, nisem niti poskušal zbežati. Možak naju je kar spretno zagrabil za kravateljce. Kričal je kot nor in spraševal, čigava sva in kako se piševa. Jaz sem vedel, da me ne pozna in sem si izmislil nek drug priimek in ime. Ko pa je to poskusil zapisati, me je izpustil. Hitro sem zagrabil svoje nalovljene ribe in jo popihal proti domu. Doma nisem povedal, kaj se je zgodilo. Drugi dan so v šoli -tovariši- že vedeli za kriminalni dogodek. Sledilo je zasliševanje, dokler nismo vsi priznali. Ker sem večkrat kaj ušpičil

in bil zatožen v šoli, so me strašili s poboljševalnico. To se je zgodilo prvič in zadnjič, da so me ujeli pri ravbšicanju v jezeru.

S tem pa te zgodbe še ni konec. Spoznal sem glavnega čuvaja. Ugotovil sem, da to niso kakšni hitri in spretni ljudje, katerih bi se bilo treba v jezeru posebno bati. Pomembno je samo to, da te ne spozna po videzu. Sama previdnost se je od tega dogodka povečala. V strugah Lipsenjščice in Žerovniščnice je veliko podobnih mest, kot je tisti kotel, na katerem so nas ujeli. Ko pa loviš v sami strugi, si lahko na videz lahek plen dveh čuvajev, če prideta vsak po eni strani struge. V takih situacijah si imel predvidenih več možnih variant pobega. Najvažnejše pa je bilo, da se nisi ustrašil. Z našo spretnostjo in hitrostjo jih ni bilo težko prelisčiti, saj nas je z obeh strani struge varovalo gosto grmovje. Težje pa bi bilo na čistini, kjer grmovja ni.

Na ta način jo je skupil sam presvetli čuvaj. To se je zgodilo kakšen mesec po tistem dogodku, ko so nas ujeli. S kolegom sva šla neko nedeljo dopoldan pregledovat teren v Stržen. Ne spominjam se, da bi s seboj imela kakšno orodje. Ko sva prišla do struge Stržena, sva v čolnu zagledala samega tovariša čuvaja. Takoj sva bila zato, da poravnamo stare račune. Iz čolna je praznil vrše, ki jih je imel nastavljene za rake.

Niti sanjalo se mu ni, da bo doživel zelo močno bombardiranje. Omenil sem že, da smo bili mački v metanju kamnov in podobnih predmetov. Mislim, da je imel srečo, da jih v bližini ni bilo nikjer. S kolegom sva si na hitro z blatom zamaskirala obraz. Ob strugi pa pelje kolovoz, kjer sva nabrala velike kose od sonca posušene ilovice. Začela se je kanonada na čuvaja. Bil je kar lahka tarča izkušenim šicom (strelcem). Tekal je po šestmetrskem čolnu in kričal na pomaganje. Nehala sva šele, ko je dobil nekaj točnih zadetkov, ki jih je potrdil z vpitjem. Tistih pet kilometrov do doma nama je kar hitro minilo, saj sva predebatirala vsak zadetek in ugotavljala, kdo ga je zadel večkrat in na boljše mesto. Z njegove strani ta dogodek ni prišel nikoli v javnost.

Čez približno 25 let pa sem imel priliko ta dogodek osvežiti. Ta gospod je bil že dolgo let v pokoju. Nekega večera smo sedeli za isto mizo v gostilni na Gornjem Jezeru. Možakar je bil kar radoveden (firbčen). Vprašal me je, kdo sem in od kje sem doma. Rekel sem mu, da ga jaz dobro poznam in ga vprašal, če se spominja dogodka izpred 25 let, ko sta ga v Strženu napadla dva mulca. Zelo podrobno se je spominjal tistega dogodka. Izrazil je presenečenje, da sva bila tako korajžna in borbeno. Rekel sem mu, da če bi prej vedela, da bova naletela nanj, bi imel verjetno težje posledice, ker bi bila midva močnejše oborožena.

Saj po srcu ni bil slab človek, le to napako je imel, da je bil ribiški čuvaj.

Prva denarna kazen

Vroč a poletna nedelja leta 1972.

Ob nedeljah dopoldan smo se radi podali v jezero; če je bilo vroče, še toliko rajši. Ne toliko zaradi rib – bolj zaradi aktivnosti in da čez nedeljo ni bilo preveč dolgčas. Tako sem si nabral dovolj energije za cel teden. Kmetje so radi ob nedeljah hodili sproščeno po senoženih ogledovat meje parcel, kolikšna je trava in kdaj bo za kositi. Mi pa ob bregovih in v jezero. S seboj pa smo vedno imeli še osti in dvometrsko štango, če si slučajno videl v vodi kakšno ribo.

Sredi dopoldneva sem že videl sosedova fanta in brata, da se odpravljajo v jezero. Vprašal sem jih, kam gredo loviti. Brat je odgovoril, da gredo pod Martinjak, kar je pomenilo v spodnji konec Žerovniščnice. S seboj bodo vzeli osti. Rekel sem, da bom

prišel za njimi. Čez kakšno uro sem odšel v jezero. Zelo rad sem šel čez Kamno gorico, kilometer pod vasjo. Tam sem imel čez gozdček speljano trim stezo, da sem spotoma še razgibal telo. Skozi ta zaraščeni teren pa so vodile skrite poti proti jezeru, kar je bilo seveda posebno primerno, če je bil lov uspešen. V tem gozdčku, dolgem skoraj kilometer, smo imeli tudi skrivališča za ribolovne pripomočke, da jih ni bilo treba vsakokrat nositi domov. Ta gozdček je višji od polja kakih deset metrov in je nudil dober razgled po vsej ravnini proti vasi in proti jezeru. Grmovje pa se je vlekle tudi do večje struge Žerovnišnice. Hodil sem skozi grmovje in zaslišal čuden pok. Bil je od zapiranja avtomobilskih vrat. Previdno sem se približal. Skozi veje grmovja sem zagledal policijski volkswagen. Približal sem se zelo previdno in opazoval dogajanje na drugem bregu Žerovnišnice. Imel sem kaj videti. Štirje policaji v uniformi in en v civilu, doma iz Grahovega, so ustrahovali ravbšica. Ta ravbšic je bil tudi policaj, doma iz Žerovnice, ki pa je služboval in živel v Kopru, zato ga ti niso poznali. Dva sta se trudila z njegovo »štango« in jo na kontrapezo lomila med dvema drevesoma. Šef v civilu ga je zasliševal, dva pa sta ogledovala nalovljene ribe. Po par minutah sem krenil v smer, kjer so lovili brat in soseda. Bili so kakšna dva kilometra proč. Ravno ko sem prišel do njih, so ujeli eno ščuko. Merila je nekako petdeset centimetrov. Takoj sem povedal, kaj sem videl. Predlagal sem, naj nehajo loviti in naj dobro skrijejo osti in štango. Sam pa nisem zagotovo vedel, ali policaji vedo za njih, da lovijo. Odločil sem se, da bom ribo proti domu nesel jaz. Če bom videl kaj sumljivega, jo bom skril. Oni so se podali naravnost proti domu in prej odvrgli osti. Jaz sem šel po nasprotni strani brega (struge), po kateri je peljala kolovozna pot čez mostiček proti vasi. Tristo metrov od mostička sem v nekem grmu zagledal nekaj sumljivega. Izpustil sem ribo na tla. Ko sem prišel do tistega grma, so policaji planili name. Šef v civilu je nameril vame pištolo in mi grozil. Opazovali so me z daljnogledi in tudi videli, da sem ribo izpustil na tla. Šli smo jo iskat. Šef jo je strokovno pregledal. Ker nisem imel nobenega orodja s seboj, sem se izgovoril, da sem šel pogledat v jezero za košnjo in sem jo našel ob bregu. Vprašal me je, če sem koga videl, da lovi ribe. Odgovoril sem, da v spodnjem delu Žerovnišnice lovijo Martinci. Takoj je poslal dva policaja z avtom pod vas Martinjak. Verjetno je kdo prijavil, da lovijo Grahovci. Ko sem mu jaz rekel, da lovijo Martinci, so hoteli ujeti še njih. Skozi daljnogled so opazili, da gredo tri osebe proti borovemu gozdčku, ki leži v jezeru med Grahovim in Martinjakom. Ker se nisem hotel z njimi skriti za grmovje, mi je šef zagrozil s pištolo. Ker to ni pomagalo, sta me mlada policaja z muko zvelkla za grmovje. Hoteli so biti neopaženi. Približajoči se ravbšici so bili kakšen kilometer daleč. Jaz sem se moral s policaji vred premakniti pod Grahovo. Spet so se skrili za grmovje in čakali. Sam sem odšel v sosedovo hišo in opazoval dogajanje. Takoj sem opazil, da se policajem približujeta samo dva. Tako kot so naskočili mene, so tudi ta dva. Po kratkem popisu in zaslišanju so jih policaji odpeljali s seboj na policijsko postajo.

Kasneje je brat pripovedoval, kako so se odvijali dogodki po tistem, ko sem jim prišel povedat o policajih. Najprej so poskrili orodje na način, kot je bila navada v primerih nevarnosti.

V slučaju, da bi šli čuvaji po isti sledi, si osti vrgel z vso močjo na eno stran, štango pa ravno tako z vso močjo na drugo stran. Štango si vrgel podobno kot kopje, samo da se ni smela zapičiti. Da si vse to drugič našel, si si moral dobro zapomniti kraj, kjer si to odvrigel. V pomoč ti je bil grm ali kaj podobnega.

Potem so odšli skozi trsje, nekako petsto metrov daleč. Ko so prišli ven, so opazili premikanje oseb na kraju, kjer sem bil s policaji. Bežati ali skrivati se ni imelo smisla,

saj so bili brez rib in brez orodja. Ko so prišli v borov gozdiček, ki meri dvesto krat dvesto metrov, se je mlajši sosed odločil, da se bo skrtil in ne bo šel proti vasi, do katere je še nekako dva kilometra. Splezal je na najvišji bor in gledal proti vasi, kaj se bo zgodilo. Ko sta brat in sosed prišla do policajev, jima je šef takoj ukazal, da gredo nazaj po ribe in osti. Odgovorila sta, da ne vesta za nič kaj takega. Rekla sta, da sta bila samo na sprehodu v gozdičku. Smejela sta se policajem, ker sta bila pripravljena in sta vedela, da jima ne morejo nič. Po petsto metrih so se obrnili. Policaji niso bili prepričani, če sta res prava, ker so bili v jezeru trije, tu sta pa samo dva. Tudi policaja pod vasjo Martinjak nista nobenega videla. Po enournem zaslišanju na policiji so jih izpustili. Vztrajala sta, da jih morajo odpeljati iz Cerknice domov, ker so jih pod prisilo odpeljali. Odpeljali so jih domov.

Jaz sem za tisto ščuko plačal kazen v vrednosti sedanjih 10.000,00 tolarjev. To je bila moja edina denarna kazen za divji ribolov.

Nevihta in brat

Bilo je leta 1965. Tisto leto je bila v jezeru zelo dolgo velika voda. Vsake toliko dni je bilo tudi poleti deževje. Deževalo je ravno toliko, da jezero ni moglo presahnuti. Dokler pa v jame ne ponikne vsa voda, je v strugi kar velika voda, posebno prevelika za lovljenje s košem. Bil je že mesec september. Vedeli smo; ko bo prvo večje deževje, bo zalilo jezero in konec bo z ribami. V takem primeru smo rekli, da so se ribe »utopile«. Dan je bil že kar kratek. Tudi vročina za večurno lovljenje po vodi je minila. Treba je bilo izkoristiti še zadnjo možnost. Prišla je nedelja. To je bil dan, najbolj primeren za celodnevni ribolov. Če je bil dež ali pa megla, je bilo pa sploh ugodno. Že zjutraj je tisto nedeljo precej padal dež. Tudi grmelo je. Ko sem vstal, je starejši brat že brusil osti s pilo. Takoj sem vedel, kam se odpravlja. On ni nikoli nikomur povedal, če je šel lovit ribe, kam gre, ker je šel najrajši sam. Tudi mati je takoj vedela, kam se odpravlja. Pregovarjala ga je, naj ne gre v takem vremenu. Seveda ni nikoli pomagalo nobeno prepričevanje. S sabo je vzel okrog desetmetersko štango in osti in odšel. Tudi meni je bilo kmalu hudo, da je odšel, saj se je čez kakšno uro ulila taka nevihta, da je bilo res strašno. Vedel sem tudi, kam se je podal, ker je s sabo vzel dolgo štango, ki je bila samo za v Stržen. Prehoditi si moral pet kilometrov, da si prišel do tam. Nevihta ni cel dan nič prenehala. Čedalje bolj smo bili v skrbeh za brata. Bližala se je že noč, njega pa še ni bilo. Vedel sem tudi, da ne zna plavati, zato je bil strah še večji. Proti večeru sva se z drugim bratom odpravila v jezero pogledat, kje je. Takoj sva bila mokra do kože, ker je padalo, kakor da bi se utrgal oblak. Prišla sva do prve struge, to je Žerovniščnica. Most, katerega smo napravili kmetje in po katerem naj bi se vrnil brat, je bil že zalit. Voda je drla čez strugo z vso močjo. Čez ni bilo več moč priti, niti ne preplavati. Edina tolažba je bila, da brat sploh ni šel lovit rib, ampak je kje v vasi pri prijateljih. To je bila zame bolj slaba tolažba, ker sem ga dobro poznal. Doma je trajala mora še kakšne pol ure. Brat se je prikazal. Srečen in vesel, da še nikoli tako. Tudi mi smo bili srečni, da ga vidimo. On ni niti pomislil, v kakšnih skrbeh je bila vsa družina. Brat je samo kazal ribe, ki jih je ujel.

Res se ni še nikoli zgodilo, da bi kdo sam ali pa cela skupina ujel toliko velikih ščuk. Pet kosov je bilo dolgih čez en meter, štirje kosi okrog osemdeset centimetrov, nekaj pa je bilo manjših. Bile so vse odrgnjene in brez luskin, ker zaradi dolžine in teže bremena ni mogel nositi, ampak je nataknjene na rogovili vlekel po tleh. Povedal je,

kako se je rešil iz vodnega objema. Že popoldne se je moral umakniti iz Stržena, ker je voda tako narasla. Ko je prišel do mostu na Žerovniščnici, ni mogel iti čez, ker je čezenj drla močna voda, zato je prehodil še dva kilometra do vasi Žerovnica. Da je šel tam lahko neopazno čez most, je moral počakati, da se je stemnilo. Ker ni mogel niti čez Grahovščico, ki teče konec našega vrta, je moral spet čez most v Grahovem, ki je v sredini vasi. Naša hiša pa je na spodnjem delu vasi.

Ko sem drugi dan zjutraj pogledal v jezero, je bilo zalito. Konec je bilo za tisto leto z ribami.

Lov na suhem

Grahovci in Žerovljani se nikoli nismo preveč razumeli. Do druge svetovne vojne ni bilo Grahovca, ki bi uspel oženiti dekle iz Žerovnice. Vaška dekleta so budno čuvali pred fanti iz drugih vasi, posebno pred Grahovci. Tudi po značaju smo se razlikovali, zato so bili med fanti obeh vasi stalni pretepi. Tudi v jezeru ni bilo usmiljenja, kadar smo se ponoči srečali pri divjem lovu. Nagajali smo eni drugim. V prednosti so bili tisti, ki so prvi opazili nasprotno skupino. Ko smo ugotovili, kdo so in če jih ni bilo številčno veliko več, smo se odločili, da jih zaplašimo. To je moralo biti izvedeno zelo prepričljivo. Najučinkovitejša je bila močna žepna baterija, s katero smo posvetili po strugi proti njim. Priti pa smo morali od strani, od katere so najraje hodili čuvaji. Ti so prišli skoraj vedno iz Gorenjega Jezera po nasprotni strani struge, ker ob Strženu ni bilo nobenih vodnih ovir. Priti sta morala dva ali trije, kajti če si bil sam, je obstajala možnost, da skočijo vate. Če si videl, da so začeli bežati, si stekel za njimi, zato da bi zbežali čim dlje. Če so zbežali daleč stran vsak v svojo smer, so se tisto noč težko dobili skupaj. Če pa si že prišel blizu njih in niso zbežali, se je bilo potrebno oglasiti, povedati kdo si, ali pa se brez besed obrniti in izginiti nazaj. Vedno smo se za poizkus odločali tisti, ki smo bili najbolj hitri. Zaupati si moral vase, da jim lahko pobegneš, če se fizično uprejo. Tudi mi smo se večkrat zmenili, da se postavimo po robu, če nas kdorkoli vznemiri. Takrat smo imeli s seboj tudi najboljše obrambno sredstvo. V žepe je vsak nabral kamne primerne velikosti. Večina izmed nas je znala točno in močno vreči. Če je kdo prišel preblizu, si kamne metal mimo njega, ker si se bal, da ga zadeneš v glavo.

Neko sobotno noč nas je več fantov lumpalo. Po polnoči, ko so gostilno zaprli, smo se odločili, da gremo še v jezero; bolj zaradi zabave, ker so bili z nami tudi taki, ki niso nikoli hodili lovit. Čeprav nas je bilo okrog deset, smo s seboj vzeli samo dva koša. Bila je mirna in jasna noč. Luna je kar močno svetila. V jezeru pa je bila tudi prav nizka megla. Vedno, kadar je bilo mirno, je bilo v navadi, da si se vsake toliko časa za trenutek ustaviš, prisluhniš, če se slišijo kakšni človeški glasovi. Ker če je kdo normalno glasno govoril, si ga slišal več kot sto metrov daleč. Še bolj daleč pa je bilo slišati značilen glas koša, katerega si potiskal v vodo. Zato je bilo ob takih nočeh še več možnosti, da si dobil pri lovu obisk. Ker smo šli tisto noč pozno, tudi nismo hodili po trsju in nepokošeni kravini. Šli smo po kolovozni poti ob Lipsenjščici, po kateri je bila hoja najbolj udobna, čeprav najnevarnejša. Tudi skupina ravbšicev iz Žerovnice se je počutila varno. Veselo so se vračali iz Stržena. Ker so bili dobre volje in glasni, smo jih mi prvi zaslišali. V trenutku smo se odločili, da jim malo zagrenimo dobro voljo.

Ob razdalji kakšnih sto metrov smo že zaznali obrise postav. Bilo jih je pet. Polegli smo v strelce po zemlji. Trava je bila pokošena, iz zemlje pa so sem in tja gledale skale. Ko si ležal z glavo obrnjen proti njim, si bil bolj podoben kakšnemu kamnu. Ko so se

približali na kakšnih štirideset metrov, so opazili nekaj, kar ni sodilo na teren, ki jim je bil znan. V trenutku je nastala popolna tišina. Obstali so kot okamneli. Ko smo se kot nočne pošasti dvignili iz zemlje in jih pozdravili, ni pomagalo nobeno prepričevanje, naj ne bežijo. Ko smo jih poimensko klicali, ni nihče nič slišal. Nekaj se nas je odločilo, da jih ujamemo in prepričamo, da jim nič nočemo. Ko sem dohitel tista dva, ki sta vlekla vrečo rib in ju klical po imenu, ker sem ju poznal, sta se vrgla na tla, kričala »na pomoč« in brcala z nogami. Začel sem tudi sam močno kričati, kdo sem. Ko sta me spoznala, sta potrebovala kar nekaj časa, da sta prišla k sebi. K nam so pritekli še drugi, ker je bilo tako kričanje, da so mislili, da se pretepamo med seboj. Opomogli so si od šoka. Bili so užaljeni. Govorili so, da se tako ne dela. Opravičili smo se in jih tolažili, da smo jih takoj, ko smo jih spoznali, poklicali, a ni nič pomagalo. Po dolgem prepričevanju so uvideli, da niso imeli prav, ker so tako glasno hodili ponoči po jezeru, in da so jo še poceni odnesli. Prijateljsko smo se razšli. Eden drugemu smo si zaželeli srečno vrnitev domov.

Po nekaj minutah je nekemu izmed nas padla na pamet čudna zamisel. Po kratkem pogovoru smo ugotovili, da nima nihče od nas volje naprej s košem hoditi še tri kilometre daleč, tam pa še nekaj ur po mrzli vodi. Kaj ko bi še enkrat naredili hajko na Žerovljane?! Malenkost za fante polne kondicije! Štirje smo že začeli teči proti Žerovnici. Pretekli smo v loku dva kilometra in pol do mesta, kamor smo predvidevali, da bodo prišli Žerovljani. Na hitro smo naredili načrt, kako jih bomo najbolj prepričljivo zaplašili; seveda z namenom, da dobimo njihove ribe. Postavili smo se za grm ob poti. Po nekaj minutah jih je bilo že opaziti, kako se nam približujejo. Približali so se nam na deset metrov. Z vsake strani grma sva stopila dva pred njih. Verjetno so se po poti do sem zarekli, da ne bodo nikoli več tako sramotno bežali, zato so se tudi drugače obnašali. Za trenutek so vsi skočili proti nam. Eden od nas je po ljubljansko dal komando. Minila jih je korajža in začeli so bežati. Dva sva stekla za tistimi, ki so nesli ribe. Po petdesetmetrskem teku so ugotovili, da z ribami ne bodo mogli pobegniti, zato so jih spustili. Pobrala sva ribe. Hitro smo se umaknili s tistega kraja. Z drugimi našimi smo se dobili na dogovorjenem kraju. Pod našo vasjo smo si plen razdelili.

Tisto jutro smo šli vsi na delo v tovarno. Spali smo le kakšno uro. Že takoj zjutraj je prišel k meni eden izmed Žerovljanov. Povedal mi je njihovo razlago tega dogodka. Prepričani so bili, da so jih drugič počakali policaji, katere je pripeljal njihov vaščan, ki je bil pri policiji.

Druga dva, ki sta bežala čez strugo Žerovniščnice, sta oba padla v vodo, ker sta se spotaknila. Nobeden od njih zaradi strahu, da ga iščejo policaji, jutra ni dočakal doma.

Tiste ribe, nalovljene na tak način, mi niso ravno teknile. V tistih časih je bila odgovornost za tako dejanje kolektivna. Meni je malo v tolažbo, da nismo bili naučeni spoštovanja sočloveka. Mislim, da se mi bo ponudila prilika za opravičilo tem fantom iz sosednje vasi. Ta je bila vseeno malo prehuda.

Sumljiva gospoda

Star sem bil okrog 13 let. Bil sem že kar izkušen divji lovec. Takrat smo še pasli živino v jezeru. Na paši je bil največji užitek loviti rake in ribe. Paslo nas je pet do deset otrok. Živina se je pasla prosto, brez kakršnih koli ograd. Kdor ni bil spreten za lovljenje rib in rakov, je moral zavračati živino. Tam na paši smo se naučili, kako se brez kakršnih koli posod pečejo ribe in raki. Ker smo imeli veliko časa, smo nalovili

rake za domov. Moj oče je veliko časa preživel v gostilni. Te ribe in raki so marsikdaj romali v gostilno. Po gostilnah pa so radi posedali razni ovaduhi, ki so lovili razne »sovražnike države«. Kmetje v gostilnah pa so se radi pohvalili o ulovljenih ribah. Tako ni bilo težko ugotoviti od kod raki, ki so bili na krožnikih v gostilni. Nekega dne sta pripeljala očeta domov dva gospoda. Pripeljali so se z lepim avtom. Takoj se je videlo, da sta iz mesta. Oče me je pokazal in jima rekel, da bom šel jaz njima naloviti rake. Hvalil me je, kako dobro znam loviti. Bal sem se neznanih ljudi, zato mi to ni bilo preveč všeč. Ker sta videla, da se obotavljam, sta mi ponujala veliko denarja. Pogledal sem mamó, ali naj vzamem. Opazil sem njen zaskrbljeni obraz, ki je odkimaval. Takoj sem vedel, da nekaj ni v redu. Odklonil sem in se izgovarjal, da ne znam loviti, da vedno drugi nalovijo rake zame. Ker sta znala prepričevati, sta me nekako le strpala v avto. Odpeljali smo se v jezero. Pokazal sem jima luknje (račine), v katerih so raki. Še sem se izgovarjal, da se jih bojim in si ne upam z roko v luknjo. Eden je grobo nastopil proti meni, da ne bosta dolgo čakala. Bil sem trmast in vztrajen. Šel sem z roko po luknjah, vsakokrat zmaknil roko in zakričal, da je notri rak in da se ga bojim. Ko sta uvidela, da ne bo nič z raki, sta me pobasala v avto in me odpeljala v vas. Odpeljala sta se brez rakov. Materi sem povedal, kako sem opravil z njima. Vesela je bila, da se je tako končalo. Njen strah je bil verjetno upravičen. Po obnašanju teh dveh gospodov sem prepričan, da se ne bi dobro končalo za našo družino, posebej zame, če bi jima rake nalovil.

Marija Stanonik

Prispevek k zgodovinski in pravni etnologiji

(Na podlagi ženitnih pisem in oporok, 1728–1862)

V smeri od Vrhniko proti Žirem se razteza vas Smrečje, ki ima več zaselkov. Kjer se cesta iz sosednjega Šentjošta prevesi proti Račevi, je vrhu slemena cerkev, posvečena Mariji Vnebovzeti, pod cesto stoji hiša daleč naokrog znane in slovite Smrekarjeve domačije. Vprašanje je, ali je hiša dala kraju ime ali kraj hiši. Saj se zdi neverjetno, da bi se ime kraja in hiše ujemala zgolj po naključju. Sorodnosti med *Smrečjem* in *Smrekarjem* pač ni mogoče zatajiti.

Da je Smrekarjev rod res častivreden, priča njegov popis na pokopališču v Šentjoštu, kjer se na spominski plošči vrstijo imena umrlih od leta 1370 dalje, ko je bil rojen Peter in je umrl leta 1458, do leta 1949, ko je dobil svoj mir komaj enoletni Jože, Jožek. Zdaj je verjetno vpisan na ploščo tudi že gospodar Janez, rojen 1906, ki je z velikim trudom, samospoštovanjem in ponosom na svoj rod iskal podatke o svojih prednikih in jim tako postavil tudi lep spomenik. Od druge polovice štirinajstega stoletja do srede dvajsetega stoletja je slabih šeststo let zgodovine in v tem obdobju si je, po omenjenem seznamu sodeč, sledilo štirinajst rodov (če damo v oklepaj letnice, ki so preblizu ena druge in upoštevamo le moške potomce).¹

Primerjava rodovnega drevesa, ki ga je na podlagi matičnih knjig sedanje župnije v Polhovem Gradcu pripravil neznani avtor, z napisi na nagrobni plošči kaže, da se začnejo korenine tega drevesa s petim imenom iz omenjenega seznama. *Gregor Smrekar* je bil rojen leta 1580 in z ženo Marušo sta imela tri sinove s samimi svetopisemskimi imeni. Vsi trije so bili krščeni tam daleč v Polhovem Gradcu, in sicer je med Jakobom in Janezom komaj dobro leto vmes. Prvi je bil krščen 26. 7. 1623 in drugi 8. 10. 1624. Morda je bil vmes še kakšen otrok, a matice za obdobje 1625 do 1659 v Polhovem Gradcu manjkajo. Sin Andrej je bil krščen 29. 9. 1661 in kot mati je vpisano ime Katarina, kar bi utegnila biti druga Gregorjeva žena.² *Boštjan Smrekar* je bil rojen 1631. leta in je umrl 2. 3. 1691, star šestdeset let. Z ženo Nežo sta imela štiri otroke:

---

¹ Prim. fotografijo napisov na nagrobni plošči, avgusta 1986.

² Izpisek iz matičnih knjig v Polhovem Gradcu. Brez podatkov, kdo ga je pripravil.

Andreja (1680), ki je umrl 26. 3. 1684 star štiri leta, za Urbana je znana letnica rojstva 8. 5. 1685 in za Elizabeto 11. 11. 1688. Prvorojenec *Matevž Smrekar* je bil rojen leta 1672, kar je sklepati iz podatka, da je bil star šestdeset let, ko je umrl 18. 3. 1732. Z ženo Katarino (Catherina) sta imela vsaj štiri otroke: Marjeta je bila krščena v Polhovem Gradcu 5. 5. 1664, njena botra sta bila Janez Cimperman (?) in Gertruda (= Jera) Skoblin (Skoblovka).³ Gertrudo (=Jera), ki je bila krščena 22. 2. 1666 in sta se poročila z Gregorjem Trpinom na Vrhu (Vrh sv. Treh Kraljev) 13. 2. 1695.

Pokopališče Šentjošt

³ Izpisek iz matične knjige v Polhovem Gradcu na posebnem listku. Prav tako brez podatkov, kdo ga je oskrbel.

Neznani sestavljaec je temu zakonu pripisal tudi imeni Nežo in Heleno, toda to ne bo držalo, saj sta bili rojeni, prva leta 1720 in druga leta 1731 (to je natančno 101 leto po Matevževem rojstvu). Kaže, da je bil vzrok njune smrti enak, saj sta umrli v presledku komaj devetih dni, dveletna Helena 27. 7. 1733 in trinajstletna Neža 5. 8. 1733. Kakšna nalezljiva bolezen ali posledice nesreče bi bile lahko temu vzrok.

Na podlagi matičnih knjig v Šentjoštu je pripravil rodovno drevo leta 1955 župnijski upravitelj Janko Oblak⁴ in po njegovih izpiskih se je Rodbina Smrekarjeva v Smrečji, št. 12, vejala takole: V zakonu Jurija Merlaka (rojen 1649 in umrl 6. 4. 1729) in Neže Smrekarja (= Smrekarjeve) (rojena 1660, umrla 31. 12. 1730) so se rodili trije otroci Matija (rojen 28. 8. 1683), Uršula (rojena 16. 8. 1696) in Gertruda (rojena 2. 2. 1683). Ta se je poročila z Jožefom Leskovcem (rojen 4. 5. 1685; umrl je star petinsedemdeset let). V tem zakonu so se rodili trije sinovi: Jakob (rojen 1737, a je umrl že 8. 9. 1740 in Tomaž, ki je umrl še mlajši, star komaj leto in pol, 13. 5. 1735. Istega leta pa se je rodil Lovrenc (4. 8. 1735), ki je dočakal lepo starost devetinšestdeset let (+ 28. 8. 1804). Oženil se je s Katarino Cankar, menda z Butanjeve (rojena 24. 11. 1735, umrla 13. 12. 1815). Imela sta dva sinova Jožefa (rojen 16. 3. 1767), ki se je 9. 2. 1795 poročil s Katarino Skvarča (rojena 25. 4. 1777), ki je moža preživela za petintrideset let. Umrla je 27. 2. 1854, medtem ko ji je mož umrl za mrzlico že 20. 3. 1819. Njegov brat Andrej (rojen 17. 11. 1769) je ostal samski in umrl istega leta (2. 12. 1819, zadet od kapi). V Jožefovem in Katarininem zakonu je bilo vsaj šest otrok: Marija (rojena 2. 6. 1796, umrla 14. 11. 1857), Jakob (rojen 5. 7. 1798, umrl 1. 2. 1862), Jožef (rojen 27. 2. 1801, umrl 11. 7. 1875), Matevž (rojen 3. 9. 1803) in Neža ali Anton (tu je izpisek nejasen, ker sta vpisani obe imeni, datum rojstva pa 11. 1. 1811). Nato je navedena še Lucija (rojena 13. 12. 1817), letnica 1846 pa bi utegnila biti datum poroke. Jožef se je poročil z Marijo Petrič (rojena 30. 3. 1802). Imela sta več otrok, od katerih so Valentin, Blaž, Mica in Janez umrli že pred četrtem letom starosti, Jurij (rojen 1839) se je po poroki l. 1853 preselil v Rovte, najstarejši Anton pa se je oženil z Marijano Cankar (rojena 18. 1. 1837), s katero sta imela sedem otrok: Najstarejši Janez (rojen 13. 9. 1863), Franc (rojen 14. 11. 1864), Anton (rojen 28. 5. 1869), Marijana (rojena 1866, kaj pomeni številka 5 ni jasno, mesec ali dan, ker ena številka manjka), Franca (rojena 25. 11. 1867), Terezija (rojena 3. 11. 1873) in Jera (rojena 11. 3. 1880). Prvorojenec Janez se je poročil z Marijano Kunc, Rovter. (-sko?) in v zakonu se jima je rodilo deset otrok: Marija (rojena 1897), Ivana (rojena 1899), Franca (rojena 1901), Mihaela (rojena 1903), Kristina (190? – ker je list zlepljen, se ta letnica ne vidi), Janez kot prvi sin (rojen 1906), leta 1919 spet naletimo na Marijo. Ali to pomeni, da je prvorojenka umrla, ali je ena od obeh ali pa kar obe, imela kakšno domače ime na uradni podlagi imena Marija. Leta 1912 dobijo sina Antona, leta 1914 Franca in leta 1919 še postržek Tilko.

Omenjeni župnijski upravitelj je ustregel Smrekarjevim še z ožjim rodovnikom⁵, ki se nanaša samo na Smrekarjev rod. Takole teče:

1. Jožef Leskovic in žena Gertruda
2. Njun sin Lovrenc Leskovic, roj. julija 1735

⁴ Rodbina Smrekarjevih v Smrečji, 12, Sestavljeno v letu 1955. Št. Jošt, dne 21. 7. 1955. Lastnoročni podpis: Janko Oblak, žup. upravitelj – Poleg žig Župnijskega urada Št. Jošt - Vrhnika. – Posamezni listi so zlepljeni skupaj v format A5.

⁵ Smrekarjev rod. Št. Jošt, 5. VII. 1955 Lastnoročni podpis, Jan. Oblak, žup. upr. – Na listu iz zvezka. Poleg žig Župnijskega urada Št. Jošt - Vrhnika.

- (krščen 4. 8. 1735). Umrli 28. 8. 1804, star 69 let.
3. Njun sin Jožef Leskovic, roj. 16. 3. 1767, poročen 9. 2. 1795 v Rovtah s Katarino Skvarča; umrl 20. 3. 1818 za mrzlico, star 51 let.
  4. Njun sin Jožef Leskovic, roj. 27. 2. 1801, poročen z Marijo Petrič, umrl 11. 7. 1875, star 74 let.
  5. Njun sin Anton Leskovic, roj. 18. 1. 1833, poročen z Marjano Cankar z Butanjeve, 24. 11. 1862. Umrli 11. 8. 1909, star 76 let.
  6. Njun sin Janez Leskovic, roj. 13. 9. 1863, poročen z Marijano Kunc iz Rovt, 15. 2. 1897, umrl 3. 8. 1943, star 80 let.
  7. Njun sin Janez Leskovic, roj. 31. 1. 1906. Poročen z Marijanco Kogovšek.
  8. Njun sin Srečko, rojen 22. 11. 1946.

8 rodov v razdobju 211 let.

1946 – 1735 = 211 let.

Št. Jošt, 5. VII. 1955

Podpis Jan Oblak
žup. upr.

2.

Če smo doslej sledili rodovni verigi le po krvnem sorodstvu in na tej podlagi smemo kaj sklepati o biološki podlagi rodu (zdravje, »dolgotost življenja«, itd.) in morebitnih zakonitostih pri podeljevanju imen otrokom, je v drugem delu na vrsti predstavitev dokumentov, ki so urejali medsebojne pravno-rodbinske zadeve. Gre za ženitna pisma in urejanje dediščine, skratka za zelo stvarne pravice do premoženja, ki je bilo v obravnavanem obdobju edini vir za preživljanje.

Dokumentov ne morem opisati po njihovi obstojnosti in videzu, ker so mi na razpolago le v fotokopiji izpred nekaj let.⁶

Seveda so vsi pisani na roko, prvih enajst v nemščini, le zadnja dva že v slovenščini. Ne nanašajo se neposredno na družine in zakonske pare iz pravkar prikazanega rodovnika, so pa v takšni ali drugačni zvezi z njimi vsekakor. Zdelo se je smiselno razporediti jih kronološko. Pravnikom in drugim poznavalcem predmeta se opravičujem za verjetno zmeraj ne najbolj posrečeno terminologijo⁷ ob opisu teh »papirjev«.

1. Potrdilo o prejemu odpravnine ali dote, 1728.

Gre za Mrlakov rod. Oče Jurij (*1649 – +1729) je pred smrtjo prepustil svoje posestvo sinu Matevžu (v rubriki rodovnika imenovan Matija). Ta je bratu izplačal od očetove in materine dediščine 200 dukatov v kovanem denarju, v materialni obliki pa je brat dobil še par volov, 1 kravo, po dvoje (par) ovac in koz (»Gayss«). Primož Merlak zdaj potrjuje,

⁶ Pri Smrekarjevih sem se oglašala poleti 1986 zaradi podatkov v zvezi s prometom na Žirovskem in okolici. Pa je beseda nanese tudi na njihov rod in preteklost in gospodar Janez Leskovec (1906) mi je ljubeznivo zaupal ohranjene papirje.

⁷ Vidi se, da je njihovo vsebino prevajal pravnik in tudi analiziral bi jo lahko najbolje človek njegovega kova. Tukajšnja objava jemljem predvsem za priložnost, da bodo imeli odslej dostop do nje.

da niti on sam niti njegovi potomci nimajo več ničesar terjati in to je potrjeno tudi s podpisi zastopnikov dežele Kranjske in Cerkve pred pričami. Glede na mesto podpisa s te strani, kaže, da je to posestvo tedaj še spadalo pod freisinško gospodstvo.

2. Seznam dolžnikov, 1730

Jurij Merlak seznanja svojega naslednika sina Matevža, kdo vse in koliko mu je dolžan, da bi lahko on od njih zahteval vrnitev dolgov. Večinoma gre za denar, in to različnih imen in vrednosti. Na južno italijansko stran se slišijo dukati in na severno celinsko goldinarji in krone. Ali to pomeni, da je bil gospodar tudi izposojevalec denarja ali so se ljudje k njemu zatekali po pomoč le kot k premožnemu domačinu. Pozornost zbuja tudi vrsta domačih, hišnih imen, iz katerih so se razvili priimki. Iz uvodnega pozdrava in sklepne oznake podpisovalca je očitno, da je to zapisal duhovnik iz Šentjošta. Ali to pomeni, da je bila to bolj družinska skrivnost in s tem ni bilo treba iti pred deželno oblast?

3. Potrdilo o prejemu odpravnine ali dote, 1734

Gre za »pismo« o zakonitem odpravninskem deležu dediščine, ki jo je prejel Matija Mesec kot podložnik visokogrofovske gosposke v Logatcu. Pri tem stalno omenja tudi »že pokojno zakonito gospodinjno Marušo« in »zakonsko rojene otroke«, kar daje vtis, da gre za ženi pripadajočo doto, ki jo je Jožef Leskovec izročil ustrezno želji svojega očeta oz. matere. Na koncu je spet bravurozna formula, ki ima za cilj prepričati, da bi kdo od potomcev mogel v tej zvezi zahtevati še kaj, in končno enaka formula o podpisu s strani gosposke, ki se pa spet zavaruje pred kakršno koli nevarnostjo zanjo samo. V tem primeru je to storil logaški oskrbnik.

Na podlagi omenjenih dveh pisem se zastavljata vprašanji, ali je oče Jurij Mrlak imel dve posestvi in je eno izročil sinu Matevžu in drugo zetu Jožefu Leskovcu in ali sta vsak od njiju morala izplačati še po enega od njegovih otrok, sina in hčer?

4. Ženitno pismo, 1744

Z njim Jože Leskovic kot tast sporoča, da spada pod zemljiško oblast pokojnega Maksa Leopolda Raspa in za današnje pojmovanje se zdi nenavadno, da je bilo pismo s strani gosposke potrjeno v Kamniku. Po šegi tedanjega časa so na začetku prikazana rodbinska razmerja, ki pa niso čisto jasna (ali gre le za neroden prevod?), razen da je posredi Jurij Merlak. Natančno so popisane obveznosti ženina in neveste do družine poročene/ga/, če bi kdo od njiju umrl brez potomcev, glede na to, do česar sta upravičena na temelju ženitnega pisma. Zapisano je tudi pravno razmerje do starejše generacije, konkretno ženinovega očeta. Tudi ta dokument se sklicuje na »zavarovalno zavezo za Kranjsko«, vendar (mi) ni znano, ali gre za »običajsko pravo« ali za kak konkreten pravni akt. To je oreh za zgodovinsko naravnane pravnike.

5. Ženitno pismo, 1745

Tudi tu gre za natančen popis razmerij med dvema zakonskima strankama, če smemo tako reči, in zakonskega para do primoženih oz. priženjenih sorodnikov, če bi kdo ostal po smrti drugega sam, brez potomcev. Pismo s poprej predstavljenim ni na las enako, kar pomeni, da ni bilo suženjskih pravil, ampak so bile mogoče različice. Tu je pomembna omemba enoletnega premora za dokončno ureditev zadev. Za več imen, ki so pač napisana v nemščini, ni znano, katerim slovenskim krajem pripadajo, le loško (Škofja Loka) gospodstvo je identificirano.

6. Potrdilo o odpravnini, doti, 1751

Jožef Trček, podložnik logaške gosposke nima ničesar več terjati od Jožefa Leskovica, saj ga je iz očetovega in materinega dednega deleža »popolnoma vsestransko odpravil in morajo biti on z ženo Marušo in njegovi potomci« s to pravilno odpravo zadovoljni in pomirjeni. Tudi tu za to jamči s podpisom logaški oskrbnik.

7. Potrdilo o odpravnini, doti 1770

Gregor Slabe, podložjen gosposki v Logatcu, potrjuje, da je od tasta Jožefa Leskovica prejel, kar je namenil oče svoji hčeri Maruši, torej Gregorjevi ženi. Spet sledi klavzula o zavarovanosti proti kakršnim koli izsiljevanjem v tej zvezi. Na koncu je »pokorna prošnja za podpis« z zemljiške uprave. Tudi tu je podpisan Filip Jakob Fišer, oskrbnik.

8. Potrdilo o najemništvu, 1774

Tudi ta dokument je v zvezi z nasledstvom, vendar za spremembo ne gre za razmerje od spodaj navzgor, ampak narobe, za pogled od zgoraj navzdol. Wolf Daniel baron pl. Erberg, gospod v Dolu in Sostrem s svojim pisanjem potrjuje, da je dal delavnemu Lovru Leskovcu za od njegovega očeta podedovani polgrunt najemninsko pravico, kar pomeni, da mora vzdrževati poslopja in polje. Ne sme nič prodati ali zastaviti, pač kakor koli odsvojiti brez dovoljenja zemljiške uprave. V skladu z zahtevami urbarja mora pravočasno oddajati v njem predložene obveznosti in se do gospoda vsestransko poslušno in dostojno obnašati.

Če tega ne bo upošteval, bo najemninsko pravico izgubil.

9. Potrdilo o odpravnini, doti, 1787

Enako pismo kot nekaj spredaj, je tudi Gregorja Dermote, ki v imenu svoje »zakonske gospodinje« in njenih dedičev (= otrok) zagotavlja svaku Lovru Leskovcu, da od njega nimajo več ničesar terjati »za vse večne zemeljske čase«, »ampak da naj bodo moj svak in njegovi dediči na podlagi tega po najboljši pravici prosti in brez obveznosti«. Tu je prvič kot znamenje identitete omenjeno podkrižanje (namesto podpisa) samega zavezanca izjave in dveh njenih prič, a še vedno je na mestu tudi podpis uradne osebe, tokrat je to oskrbnik dolske graščine Valentin Legat.

10. Oporoka, 1789

Za pisca poslednje volje enega od svojih župljanov je bil zaprosen Martin Zorman, župnijski pomočnik v Šentjoštu. Po šegi tedanjega časa je pripravljajoči se na smrt najprej pomislil na svojo dušo⁸. Navzočnost treh prič potrjuje zavest in prisebnost oporočne izjave, kar zagotavlja njeno polnomočnost. Sledi vsebina oporoke. Kakor je videti iz prevoda, gre za samskega Primoža Leškoveca, srčno dobrega in plemenitega človeka.

A presenetljivo je, da je bilo to dano gosposki v vednost (v Polhov Gradec) šele 22. julija 1793 in oskrbnik Ignac Čebul je pristavil svoj podpis čez en mesec, 24. avgusta 1793.

11. Ženitno pismo, 1795

Vsebinsko gre za podoben vzorec kot ga poznamo že odspred, jezikovno oblikovanje pa ni več tako umetelno kot smo ga bili srečali, ampak je bolj suhoparno. Tudi tu pač gre

⁸ Prim. podobno oporoko Martina Nagliča, jezuita iz Žirov. V: Nedokončan portret Martina Nagliča (1748–1795), Redovništvo na Slovenskem/Jezuiti, 3, Ljubljana 1992, 193–206.

za pravno ureditev premoženjskega razmerja med strankama v zakonskem paru, med Jožefom Leskovcem in Katarino. Najprej je navedeno, kaj prinese v zakon nevesta oz. koliko oče dá zanj izplačati ženinu. Pod številko dve je zaznamovano, kako jo »zavaruje« življenjsko, to je, kaj prispeva za njeno obstojnost ženinov oče, bodisi v denarju ali v (ne)premičninah. Pod točko tri je navedeno, kaj je izgovorjeno trem ženinovim bratom Andreju, Juriju in Valentinu, tako v denarju kot v obleki in opravi. Pod številko štiri so podana pravila ravnanja do ženinovih staršev in do česa imata pravico, če bi se odločila za samostojen preužitek.

Značilno je, da tega dokumenta ni podpisal le oskrbnik, ampak sam baron Jožef pl. Erberg na gradu Dol.

12. »Čezdajanske pogodbe«, 1862

Kakoršne sklepata Jože Leskovec iz Zmrečja hišne št. 12 kot prepustnik ino njegov polnoletni sin Anton Leskovec kot prejemnik o nazočnosti podpisaneh prič naslednje

1.

Oče Jože Leskovec prepusti svojim sinu Antonu Leskovcu-u posestvo v Smrečji hišne št. 12 Dolskih zemljiških knjig (Lustthal) Urb št. 14/152? z vsim kar zraven šliši namreč poslopje vrednosti

200 gl.

zemljišče vrednosti .....

1400 gl.

kmetisko orodje (fundus) vrednosti ....

100 gl.

ino vse baun blago kar ga je pri hiši vrednosti .....

100 gl.

ino tudi zemljišče kupljeno od Jakob Jereb-a Lesnoberdneih zemljiških

knjig Recht? št. 21 vrednosti .....

200 gl

Vse skupaj tedaj vrednosti .....

2000 gl.

pišem: Dva Tisuč goldinarjev austr. velj. s pravico vse to premoženje koj v posest, vžitek ino last prevzeti, tudi na svoje ime dati prepisati.

2.

Sin Anton Leskovec prevzame hvaležen to prepuščeno premoženje, se spozna odpravljen za verbščino po očetu ino materi, ino se zaveže splačati bratu Jurju za verbščino po materi 300 gl. ino za verbščino po očetu 750 gl. Kadar bo stan spremenil, če bi se pa ne hotel ženit, materno verbščino, kadar jo bode terjal, do tistega časa mu pa do teh 300 gl. pet od sto na leto obresti odrajtovati, naprejšnih 750 gl. mu pa selje (= šele - op. ms) po smrti očeta ale pa če bi iz stanovitnih zadržek ne hotel pri hiši ostati, koj splačat. V zavarstvo Jurja Leskovca za te pravice zastavi Anton Leskovec gor imenovane zemljišča iz dovoljenjem vknjiženja. Dalej se zaveže odrajtati očetu 200 gl. kader jih bode terjal.

3.

Od danes naprej zadevajo vsi dauki ino druge opravila prejemnika Anton Leskovca tudi plačo in stroške za to pismo, prepis, stotnino ino vknjiženje.

Verhnika 30. oktobra 1862.

+ Jože Leskovec prepustnik

+ Anton Leskovec prejemnik

Florian Rogl podpisal ino priča

Paul Kogoušek priče

Jože ..... (nečitljivo - op. ms) priča

Temu »prepisu posestva« je dodano potrdilo z datumom 31. grudna 1862, da je z dovoljenjem sodnije 10. listopada opravljena preknjižba posestva na ime Antona Leskovca in zaznamovana varščina za njegovega brata Jurja Leskovca.

13. »Dolžniki«

»Ti so dolžni Jožefu Leskovcu v Smrečji kateri so dani Antonu Leskovcu, on bo tirjal on bode gnarje prijemal ino justtirjal? Kar bode on hotu tu bode ravnal in tim dolžniki bode že čakal alji bode pa gnarje tirjal nemu so dani čez.«

Že iz besedila je očitno, da gre za neke vrste prilogo k dokumentu pod št. 12. Sledi dvajset imen in zraven rubrika z vpisanimi dolgovi v denarju, vendar (mi) ni znano, v kateri valuti. Tudi ne vem, kaj pomeni pri enajstih od njih pripis »zastanga interesa«, nato je zraven dodana časovna enota ali termin: mali šmaren, božič, »od dveh let«.

Zadnji dve besedili sta objavljeni dobesedno, ker sta že v originalu napisani v slovenščini. Dodana so jima samo ločila, drugače pa ni nobenih popravkov. Tudi pisava osebnih imen v prevodih tu ni poenotena, ampak je upoštevan zapis iz prevoda; saj je prav verjetno, da so že v originalu različno zapisana.

Morda bi se dala napraviti tudi primerjava z ne tako daljno Krogarjevo domačijo v Opalah⁹, saj gre skoraj za sosednjo vas. Ni v moji moči in obzorju, da bi delo tako temeljito opravila, kakor ga je France Golob na primeru arhiva ene od šišenskih domačij.¹⁰

⁹ Vinko Demšar, Krogarjeva domačija v Opalah (Po inventarjih iz leta 1754 in 1836) ter Stabilnem katastru 1824), Loški razgledi 33, Škofja Loka 1986, 75–84.

¹⁰ France Golob, Hišni arhiv in podoba četrtinske kmetije iz Spodnje Šiške v 19. stoletju, Slovenski etnograf, 33–34, 1988–1990, Ljubljana 1991, 83–126.

Helena Ložar-Podlogar

Široko je po svetu, ozko po domačem dvorišču

(Pregovori in reki, ki jih je zapisal ali si jih izmislil Janez Trdina-II.)

V Traditiones 24/1995, str. 425–445 smo v prispevku *Kdor poslušá pivce, lahko bukve piše* iz rokopisnih zapiskov Janeza Trdine predstavili tiste pregovore in reke, ki govore o medčloveških odnosih, se nanašajo na življenje v ožji in širši družini, govore o odnosih med posameznimi člani družbe. Karakterizirajo tako uradnike, gospodarje, krčmarje, duhovščino, kakor tudi preproste žene, dekleta, može in fante, ironizirajo pojme kot so ljubezen, zakon, sreča, resnica, laž, pravica, krivica, obljuba, ali kakorkoli drugače posegajo v življenje. Ostalo pa je še precej pregovorov in rekov, resnic ali zgolj Trdinovih domnev, ki so sicer tudi vezani na vsakdanje življenje, saj govore o vremenu, o lakoti in kruhu, o delu in pridnosti, o zaupljivosti, neumnosti, in ne nazadnje o dostojanstvu, izražajo pa tudi odnos preprostega človeka do vladarjev (monarhov), gospodarjev, do tujcev in tujine. Tudi te sem skušala urediti v posamezne tematske sklope in s tem prispevkom končujem Trdinove pregovore in reke iz njegovih rokopisnih knjižic.

Domovina - tujina

Ena domovina - ena gospodinja.

Povsod je dobro, doma najbolje.

Dljé boš prišel, dljé ti bodo ljudje kazali.

Štruklji predero streho, potice poženo po svetu.

V domači hiši leži se na slami ali na mehki¹, v tuji je že pernica trda.

Doma tekne bolj krumpir in bob, kakor pri tujih ljudeh cvrtje in kuretina.

Široko je po svetu, ozko po domačem dvorišču.

Ptuja vrata po herbtišču tepejo.

Domača hiša, domača mati - tuja hiša, tuja mati.

Raje sem v svoji hiši lačen, kakor v tuji sit.

Gost pride in odide, a domačin ostane.

---

¹ Beseda »mehki« se nanaša na slamo. Vsi zapisi so taki, kot je fonetični zapis v izvirniku.

Delo, kruh, lakota

Kruh raste na gnoji.
 Božič v terek, bo kruh iz vsake moke dober (tisto leto žito ne bo rodilo).
 Kruh je dober prijatelj, je lušno z njim potovati.
 Boljše je imeti pri sebi kruh ko dekleta.
 Grlo čuti slast a trebuh mast.
 Trebuh se redkokdaj spomni prejetih dobrot.
 Lakota je grja od kuge.
 Lakota nima oči.
 Lakota ne pozna sramote.
 Z delom ni še nihče obogatel.

Delavnost, pridnost, varčnost

Pridni najde v vsakem kotu (tudi grmu) kos kruha in pod vsakim kamenom krajcar.
 Varčnost je več vredna ko pridnost.
 Denar iz života kaplja (= se pridobi s potom).
 Ne govori: ne morem, reci: nečem - pa se ne boš zlagal.
 Kdor služi vsakemu, ne služi nobenemu.
 Hitro začeto je dvakrat prijeto.
 Dan se zgodaj lovi.
 Zgodaj v posteljo, zgodaj iz postelje.
 Kdor noč zgubi, zgubi tudi dan.
 Kjer je dosti rok, tam gre delo v skok.
 Kjer je dosti dela, tam je tudi dosti jela.
 Glad uči delati, pomanjkanje pa kuhati.
 Žuljave roke, polna hiša.
 Kdor ne dela, si tudi nič ne pridela.
 Kdor zgodaj vstaja, mu kruha ostaja.
 Kdor ni priden, si tudi ne more nič pripriditi.
 Vsako delo naj ima svoj čas, svoje mesto, svojo navado.
 Kadar se kdo hvali, da več del obenem opravlja in vse v redu, se govori: baba je delala naenkrat tri reči: je trske pobirala, se jokala in pa - curala.

Človeška neumnost

Ni oni siromak, ki nikoli ni nič imel, ampak oni, ki je imel pa izgubil.
 Kdor je postal enkrat nagi, pride težko zopet drugi k blagi.
 Prešič riže v blato, čeprav je fajmoštrov.
 Neumnost je huja od uboštvu.
 Pamet je dober kup, neumnost pa prav draga.
 Šel je popoldne k maši.
 Bolhe strelja, volku pa je nastavil locanj².
 Mrvo striže, vodo seklja, oves špiči.

² locenj, locanj = ukrivljena palica (M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I., Ljubljana 1894, 527).

Kupil je mačka v žaklju.
 Izpustil je zajca, da bi ujel vrabiča.
 Neumen kakor tisti, ki sam sebe s petami v rit tolče.
 Neumen kakor volk, ki je verjel lisici.
 Neumen, ki med dekleti leži in se nobene ne dotakne.
 Neumen, kakor tisti, ki je pil vodo, z vinom pa se umival.
 Neumen, kakor tisti, ki je poklical uši, da mu preženo bolhe.
 Neumen, kakor bi bil glavo doma pozabil.
 Neumen, ko miš, ki si pride v cerkev iskat zrnja.
 Neumen, ko lačen vrabič v prosu.
 Zdaj si pa spet zeleno ven vrgel.
 Slepa kura najde zrno, trapast človek srečo, ali zato nista še vredna hvale.
 Slabo za tistega, komur zleze pamet iz glave v rit.
 Ogenj se zatrosi po otrocih, po norcih in pa po nesreči.

Nezaupljivost

Vsi žnejdarji³ kradejo, zato jim ne veli Hrvat zastonj »krajaci«.
 Malnarska mera in mesarska vaga oboje za vraga.
 Treh mož se je bati: šintarja, farja in škrica.
 Nevarno je bratiti se s šintarji in farji.
 Farovž je zadnja ura (= kdor išče službe, naj gre v vsako hišo pred ko v kak farovž).
 Far zastonj zine, kedar se mu z vilic zmakne.
 Peklo je nastlano s farškimi kapicami.
 Kdor verjame ciganu, je samo enkrat neumen, trikrat neumen pa tisti, ki verjame kaj gospodi.
 Tiha voda bregove podira.
 Kdor je v vseh rečeh odkritosrčen, je prismojen ali pa te hoče s tem ujeti, da mu poveš tudi ti vse, kar misliš, in tudi take reči, ki bi ti utegnile nakloniti veliko škodo.
 Ker je ves svet goljufen, ne pomaga človeku nič, če je pošten; imeli ga bodo vsi za goljufa kakor sebe in druge, in morda še za večjega, ker bodo nekteri to tvojo preveliko poštenje pripisovali zvijačnosti, drugi pa se zbal in sramovali svojega izgleda, ki jim očita grehe, kar nikomur ni ljubo.
 Ljudje govore za se, ne za te.
 Sebi ne smeš vse verjeti, prijatelju še manj, ženski pa prav nič.
 Na hinavskega človeka se ni nič zanesti pa na preveč odkritosrčnega tudi nič.
 Kdor se ponuja, zmiram rad praznuje.
 Jezik meden, srce leden.
 Kdor nam svojo dobroto preveč ponuja, je malokedaj naš prijatelj.
 Kar vidim verjamem, drugega bome nič.
 Maček meži - pisker pokrij. (= hinavskim ljudem ni nič verjeti.)
 V roko luč in iz roke ključ.
 Žene, fajfe in marele ne posojaj nikomur.
 Če bi se rad znebil prijatelja, pa mu kaj posodi in kmali boš videl, kako te se ogiblje.

³ žnejdar iz nem. der Schneider = krojač.

Ne verjemi nič tistemu, ki si mu kaj posodil - on je gotovo tvoj sovražnik.

Ne delaj nikoli nobenega baranta s pijanci, kvartaši, lovci, babami, doktorji, soldati, otroci, posli in Kočevarji, ker so vsi ti ljudje ali nezanesljivi ali pa taki, da se zastaven in pošten človek ne more z njimi pogajati.

Kočevarji in cigani so si bratje, šintarjem pa bratrancei.

Kočevar je popolnoma pošten ali pa popolnoma lump.

Dolenec je trojen; drug je v mislih, drug v besedah, drug v delih.

Semičanka je vsaka kurba, Črnomaljec vsaki slepar, Brusničan je tat ali pa goljuf.

Štajerski butelj oslepari, če le more.

Ni ga tata nad Hrvata, ne kurbice nad Kranjce.

V Mokronogu ni birtije brez goljufije.

Topličan ne bo izveličan.

Prečenčani so vsi goljufi samo sv. Elija v altarju je pošten, ker je lesen.

Dolga drevesa pred mestom, kaj pomenijo? Odgovor: glavne imenitnosti novomeške: dolge jezike, dolge pravde, dolge račune, dolge brade, dolge kiklje, dolge suknje (franciščanov in drugih popov), dolg čas, dolga čreva nikdar sitih purgarjev⁴. - Purgar na to: za vas preklete pavre⁵ pa pomenijo te dolge drevesa vaše dolge ušesa, ki hodite zmirom v mesto, čeravno veste, kaj vas tu čaka.

Novomeščan: Vsak paver je goljuf.

Kmet podgorski: kedar se peljem skoz Novo mesto, dobro pazim, da mi ti lačni purgarji ne požro slame z voza.

Meščanu rečeš: Dobro jutro - on pa te vpraša, če bi mu mogel posoditi za »fruštek«. Novomeščan namaže kogar more.

Novomeški purgarji komaj čakajo, da dobe kakega osla, ki jim se da sleči.

Kdor komu za ritjo govori, mu rit odgovarja.

Boj se človeka, ki molči, ne pa tistega, ki govori.

Kjer je veliko besedi, se malo prida stori.

Boljše je zmerom pri človeku, ki govori, ko pri tistem, ki molči.

Hlapec, ki nič ne ukrade, dekla, ki nič ne razbije, sin, ki ne vasuje in hči, ki nikoli z ljubčkom ne spi, so štiri redke reči.

Gospodi ne verjemite nič, tudi ne (kedar se raznese glas) da je umrla: ta zalega se hlini in laže tudi v takih rečeh le, da bi videla, kaj bosta kmet in družina čez mrtve govorila in kako se obnašala.

Dostojanstvo

Če si visoko, bodi nizek, če si nizek, sedi na tla ali zmirom se drži pokoncu. (= bodi ponižen ali obenem ponosen, ne zavrzi se nikoli).

Kdor menca kaj dosti klobuk pri škricih, bo kmali grunt zamencal.

Kdor kmeta zaničuje, v svoj kruh pljuje.

Tisti človek je kaj vreden, ki ima za vsako jed zobe in za vsako delo roke.

Fanta tičejo, moža vičejo, že po besedi se pozna, kateri je vreden večje časti.

⁴ purgar, iz nem. der Bürger = meščan.

⁵ paver, iz nem. der Bauer = kmet.

Kmet - gospoda: primerjava, odnosi

Kmet bi bil bolj »štiman«, ko bi vedel, koliko žlahtne krvi mu teče v žilah (= kako strašno so se prejšnje čase, ko so ženske še hodile na tlako, kurbali plemenitaši z njimi).

Kmetiški ženi se kmali ustrezhe, gosposki nikoli.

Gospoda je bela, kmet pa zmesen (= gospoda je bel kruh, kmet pa zmesnega)

Toliko denarja noben kmet nima, da bi napolnil gospodi žep.

Kmetica ima umazane roke, ali čisto srce, gospa ima bele roke pa predrto dosti potov strašno blatno srce.

Do zdaj so bili za kmeta samo trije možje popolnoma pravični: kralj Matjaž, cesar Jožef in pa Napoleon.

Ko ne bi kmet gospodi delal in jo s svojim delom živil, znebila bi se ga raje ko podgan v svojem sekretu.

Gospoda in kmet ne bosta nikoli skupaj vozila; zmirom bo gonil eden kot drugi bistahor.⁶

Kmeta ne božajo cesarski davki, ampak gosposki.

Predno ubije kmet s kolom enega, ubije jih gospoda s paragrafom deset.

Kmet ima samo dvoje ušes in dvoje oči v glavi, gospoda pa vse polno, da vidi in čuje spodaj kakor zgoraj, spredaj kakor zadaj, ravno zato je tako težko jej kako reč prikriti in utajiti ali pa jo kaj oslepariti.

Gospod in kmet se bosta takrat sprijaznila, ko bosta mačka in miš pila bratovščino.

Kmet se bo gospodi takrat začel smiliti, ko bo videla volčico dojit jagnje.

Kdor se dosti pripoguje gospodi, dobi lahko od zadaj brco.

Kmeta ima naj raje tisti gospod, ki ga nikoli ne kliče k sebi.

Kmet je v zakonu malokdaj popolnoma nesrečen, gospod pa dostikrat, čeprav marsikateri tega ne pove.

Kdo se dosti pripoguje, ga rada glava boli.

Noben bogatin ni zadovoljen le z domačo košto.⁷

Okoli polne mize se domači malokdaj spro.

Monarhični čut⁸

Cesarska krona je visoko, zato pa se razbije tudi na drobne kosce, kedar pade. Iz cesarjevih rok ves denar pride, nazaj pa mu se ga malo vrne, ker obtiči v dolgih mavhah više gospode.

Cesar dela denar, v denarju pa je vsa oblast in pravica.

Cesar je denar, denar pa je vsega sveta vladar.

Cesar je dober ali gospode se je bati.

Cesarska roka daleč seže.

Cesar, ki stoji na kmetu, ne bo nikoli padel.

Cesar, ki zatira deželo, zatira sebe.

Cesar ima dva prava prijatelja: kmeta in vojaka.

Cesar brani deželo in dežela cesarja.

⁶ bistahor, bistahar – konjarski izraz; po Pleteršniku (Slovensko-nemški slovar I, Ljubljana 1849, 27): s to besedo se konji na levo ravna. (iz nemškega bavarskega narečja wiste her!) .

⁷ košta – hrana, iz nem. die Kost.

⁸ Obdržala sem poimenovanje »monarhični čut« kakor ga je uporabil J. Trdina sam.

Cesar ima več skrbi ko las na glavi.

Po gospodi je tlaka prišla, po cesarju je odšla: to se nikoli ne sme pozabiti.

Kdor ima oblast ima čast.

Ko bi prebival cesar v vasi, ne bi nikoli stradala ne kmet ne cesar.

Če uboža deželca, uboža tudi cesar.

Jez gospodar, ti gospodar, kdo bo pa hlapec? Jez cesar, ti cesar, kdo pa bo kmet, soldat, pijontar⁹, antverhar¹⁰?

Takrat bo na svetu dobro, ko se bodo združili cesar, kmet in soldat.

Kmet brani cesarja in pravi cesar kmeta.

V hiši brez gospodarja ni strahu božjega, v deželi brez cesarja ni miru.

En gospodar - ena nadloga, veliko gospodarjev - veliko nadlog.

Bog čez svet, cesar čez deželo, gospodar čez hišo.

Še živali in tiči imajo kralja, kako bi prebili brez njega ljudje.

Bog, cesar in hišni gospodar se ne morejo odstaviti.

Mačka gleda cesarja ali se ne trese.

Muhi zdi se cesarjev nos ravno tak kakor vsak nos.

Kdor s cesarjem potuje, ga povsod radi pogoste. (v pomenu dosti denarja).

Kdor ubije brata, ubije cesarjevega prijatelja.

Tudi cesarjevo življenje je na lasu nasajeno.

Berač si je bil svest svoje malhe, kakor cesar svoje krone.

Kmet ima pravico gospodarstva od Boga, cesar od kmeta, frdomtar¹¹ od cesarja in tat od frdomtarja, ki mu zato tudi ne stori nič žalega, ampak ga pred sodbo še brani in v ječi dobro pase.

Ker se ne bere nikjer, da bi bil ustvaril gospodo Bog, se ne more drugače soditi, kakor da je zasral jo hudič, kateremu je tako podobna.

Če hočeš vedeti, kdo v hiši zapoveduje ali mož ali žena, glej, kdo plačuje v krčmi račun.

Če vlada ena sapa, je vedro.

Kdor ima oblast, ima čast.

Gospodar, gospodarstvo, kmetiško življenje

Gospodar naj družini ukazuje in sam dela, pa bo vse prav.

Kdor sam vodo pije, konjem pa daje vino, je ravno tako pameten, kakor tisti, ki je sam ovsen kruh, družino pa z belim pase (rekla novomeška gosa, ki misli, da je za družino ovsen kruh naj bolji, kakor za žejne konje voda.)

Kdor ima konje, stori težek greh, če proda oves.

Mlad bahač, star berač. (veli se tudi o letini, ki od konca prav lepo kaže, pozneje se pa skazi.)

Njiva ves svet živi ali nikogar ne obogati.

Kupčija se vozi po veliki cesti ali pripelje rada v peklo.

Grunt se gnoji z rokodelstvom. (= dobro je, če zna kmet kako rokodelstvo).

Grunt se lahko zavozi ali težko privozi (vozniki so zapravljivci).

Kdor z grunti baranta, gotovo vse zabaranta.

Kmetiški prijatelj ima roge, ne grive. (= vol je za kmeta bolj koristen nego konj).

⁹ pijontar, pijantar – iz nem. Beamter = uradnik.

¹⁰ antverhar – iz nem. Handwerker = rokodelc.

¹¹ frdomtar – samostalnik iz nem. glagola verdammen (stvn. firdamnon) = obsoditi; torej sodnik.

Njiva je hud sovražnik, treba se je vse leto z njo bojevati.

Kmet mora zemljo potolči, če ne, potolče pa zemlja kmeta.

Vinograd moraš osrati, če ne, bo osral pa vinograd tebe.

Zemlja bo res vesela, kedar boš ti umrl (se veli šaljivo pridnemu kmetu).

Piščanci so že tudi graščino pozobali.

Pri štrukljih se grunt kuha.

Mast raste iz rilca.

Krava se pri gobcu molze.

Tudi konj vleče skozi gobec.

Najbolji gnoj je pot.

Kmet se preredi z žitom, še bolj pa s travo. (= živinoreja)

En vogel hiše drži slama (= žito), drugi vogel bilka (= trava, mrva) tretji trtica, četrti bodica (bodičasto drevje, jelovina, sploh hosta).

Na polju rasto krajcarji, na travniku pa cekini. (Živinoreja je bolj koristna ko poljedelstvo).

Kjer se zemlja s krvjo gnoji, nič ne rodi.

Iz vinogradov treba je v letu devetkrat pregnati opalke¹².

Gospodar ne sme imeti samo grablje, ampak tudi vile.

Kakoršno seme seješ, takšno žito boš žel.

Brez gnoja ni loja.

Njiva dvakrat sprašena, je enkrat pognojena.

Pred velikim kupom gnoja se dober gospodar odkrije, kakor pred velikim gospodom.

Pred kupom gnoja se odkrij in prikloni kot največjemu gospodu.

Gospodarjevo oko debeli vola in konjiča.

Baba gospodar, volk mesar.

Ti gospod, jaz gospod, kdo bo pa hlapec.

Gorje gospodarju, ktereга družina uči.

Malokdaj zna tisti dobro gospodariti, ki se ni učil služiti.

Kdor zelje sadi in prešiče redi, se lakote ne boji.

Slab gospodar, ki se zanaša na družino.

Bog je dal, svetniki so pa požrli. (= ob praznikih se veliko pojé).

Kmet dela skoz usta, kjer ne meljejo zobje, se pridelala malo pšenice.

Spomlad noče imeti tolikanj molitev kolikanj motike.

Rodovitna so tista tla, po katerih kmet pleše.

Za telička in otročička se ne boj, da bi poginila od lakote.

Na češpljah so fronki, na orehah pa podplati.¹³

Žito raste na gnoju, vino prideluje se naj bolje v keldru, žito pa v kašči.

Od žuljev in davkov kmetiških mož in žen živi ves svet, brez njih bi moral izmreti ali pa se pokmetiti.

Po slabi trgatvi je vselej največ hišnega prepira.

Na Dolenjskem drži ženska tri vogle hiše, mož samo enega; drugje je to narobe - namreč mož drži tri vogle, žena samo enega ali če se ta podere tudi oni trije padejo, na Dolenjskem te nesreče ni - če izpusti možiček osliček svoj ogelček, stoji hiša še bolj trdno ko pred.

¹² opalek = pajek (Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. Ljubljana 1894).

¹³ franki, fronki = davki; franke plačevati = davke plačevati (Pleteršnik). Torej: iz češpelj kuhajo žganje, to je obdavčeno, orehe pa trejo s podplati.

Pangele¹⁴ in motvoz se ne vežeta (= gosposki ljudje naj ne jemljejo v zakon kmetiških).

Pri nas se ne pravi ne pri Štrukljevih, ne pri Ričetovih, ampak tako v sredi - pri Močnikovih.

Mi nismo ne pšenični, ne ovseni, ampak zmesni.

Zdravje - bolezen

Malo in tečno jesti, piti vsaki dan firkelj vode in polič vina, gorko se obuvati, prosto oblačiti, dosti hoditi, nikoli se žalostiti, nikoli jeziti - to je zdravje.

Snaga je pol zdravja (pol življenja).

Varuj zdravje v mladosti, poštenje v starosti.

Zdravemu se ne kuhajo kamilice.

Za zdravnika jez ne bi maral, ali ga hoče imeti bolezen.

Nadloge - tolažba - nasveti

Kakor ni vse zlato kar se sveti, tako tudi ni vse noč kar se ti vidi temno.

Vsaka skrb ima svoj trošt.

Z jokom ne odpraviš uši iz glave, nikanar skrbi.

Volk se odžene s korajžo in s kolom, ne pa s čemerikavo šibo.

Noben vihar ne trpi dolgo.

Če ne bo tak' bo že kak'.

Če ni kakor se hoče, pa naj bo, kakor se more.

V sili se Bog usmili.

Sila je huda ali jez (= jaz) in Bog sva še huja.

Do smrti bom živel, če mi je sline požirati (ali tudi: če mi je ajdovico¹⁵ jesti).

Sila davi mene, korajža pa silo.

Vsaka sila le en čas trpi.

Če te sila zaskoči, le v obraz jo počí, pa bo kmali dobro.

Toča boji se strela, nadloga boji se dela.

Pogubljenemu odleže, kedar se ga spomni čista devica, zveličanemu pa presedajo nebesa, kedar misli nanj hudobna baba.

Tudi grda mati rodi lepega sina. (za grdo nočjo lep dan, jutro grdo, pozneje lepo vreme.).

Kjer te ne srbi, ne čehljaj se.

Kdor nima v glavi, ima pa v petah.

Mirnemu se odpro vsa vrata.

Mirno jagnje dve materi sesa.

Lačen trebuh nima ušes...pameti...vesti.

Debeli četrtek je treh piškercev god.

Ni vsak dan nedelja, pa tudi ne vsaki dan petek.

Dvema gospodarjema se ne more na enkrat služiti.

¹⁴ pangele iz nem. das Band = trak, trakec.

¹⁵ ajdovica = ajdova slama.

Človek

Ne vprašaj me od kod sem, ko vidiš, da sem človek.
Človek je majhen pa si je ves svet podvrigel.
Človek je nizek ali ustrahuje tudi večo zver.
Človek nizko živi in pripleza na najvišjo goro.
Vsak človek je vreden za se.
Bogu vsak človek kaj zaleže, zato da vsem živeti.
Prav zastonj ni noben človek na svetu.
Od vsakega človeka se lahko kaj naučimo: tatovi žive med sabo v spravi in cigani prav lepo spoštujejo starše in stare ljudi.
Sveder je samo za eno rabo, da se z njim vrta, človek je pa več ko sveder in more biti tedaj za več reči dober.
Noben človek ni grd, ker je ustvarjen vsak po božji podobi.
Najgriji človek je še zmirom lepši ko najlepša žival.
Vsak obraz je lep, ki ga umivajo žuljave roke.
Človek bi bil brez greha, ko ga ne bi drugi zapeljali.
Ko bi se z vsakim človekom tako ravnalo kakor se spodobi, bi ravnal tudi človek z vsakim tako kakor se spodobi.
Če govoriš s človekom, govori z njim po človeško, drugače bo ti se spremenil v zver; če boš govoril z njim po pasje, postal bo res pes.
Če govoriš s človekom, ne pozabi nikoli, da je tvoje »glihe«, če bi bil prav berač.
Naj dela človek kar hoče, ta nesreča ni dana nobenemu, da bi se mogel poživiniti.
Oblečen človek pred zmrzne na planem, kakor sneg v hiši.
Kdor deset antverhov¹⁶ zna, kruha petlja.

Bog

Kogar ima Bog rad, mu da prav dobro ženo ali pa prav hudobno.
Pravi kristjan veli: Ne prosimo Boga, da bi nam odvezel križe, ampak prosimo ga zato, da bi jih z voljo prenašali.
Materino molitev Bog najraje usliši.
Božji udar - božji dar.
V sili se rešiš stokrat sam, desetkrat te rešijo drugi ljudje, Bog pa vselej.
Če si boš pomagal sam, ti bo tudi Bog pomagal.
Bog je dal človeku močna pleča, ki lahko neso več kakor misli.
Bog človeku nikoli toliko ne naloži, da ne bi mogel nesti.
Kaj me zaničuješ, ko me je počastil sam Bog s tem, da me je ustvaril za človeka.
Bog Kranjca nikoli ne zapusti, če ni žejen, je pa lačen.

Pamet - neumnost - norost

Blago odide, pamet pride.
Kranjico sreča pamet po poroki, Hrvatico pa ravno takrat mine (= ni več poštena).
Tri pote sem norel: ko sem bil otrok, ko sem se ženil in ko sem zasajal murve.
Norca ne boš spoznal po besedah, ampak po delih.

---

¹⁶ Kakor op. 10.

Norec je kmet, ki verjame kaj gospodi in norec je tudi gospod, ki verjame kaj kmetu.

Ni vsaki norec neumen.

Lisica neumno hodi ali pametno pride.

Kdor ni neumen kedar je pijan, takega se je vselej bati.

Človeška pamet ima neumen rep.

Človek ima norca že v očeh. (= oči razodevajo norca).

Pametnemu človeku je dosti pet besed, norcu ne petsto.

Kdor ni nikoli norec, ni nikoli prav pameten.

Če je gospodar norec, nori vsa družina.

Nobene reči norec tako ne zameri, kakor če mu rečeš norec.

Ni varno hoditi čez most, ki ga je delal norec.

Norec je še malo zajcev ustrelil, ljudi pa že veliko.

Če te bo norec muham branil, bil bi po nosu tebe, ne pa muhe.

Norec se rad modro drži ali zato že ni moder.

Neumnost ni greh ali k grehu napeljuje.

Pameten človek se ne bo pričkal z norcem.

Senca človeške pameti je neumnost.

Za se bodi neumen, kolikor hočeš ali drugih ne smeš nadlegovati z neumnostjo.

Tisti, ki je preveč neumen in tisti, ki je preveč pameten, sta si brata.

Bog je ustvaril človeka pametnega, neumnosti se je sam naučil.

Kdor se skrega s pametjo, se tudi z Bogom.

Tako pameten ni noben kmet, da ga vreme ne bi ogoljufalo.

Brez gosposke učenosti bi lahko kmet izhajal, gospoda brez kmetiške učenosti pa bi morala hoditi gola in bosa in crkati od žeje in lakote.

Gorje gospodi, ko bi imel kmet toliko oblasti, kolikor ima pameti.

Kdor gre od pluga v šole, je gotovo butelj, kdor gre iz šole nazaj k plugu, pa je nemara da še večji butelj.

Učen kmet in neučen gospod sta oba vredna usmiljenja.

Kmetu, ki je veliko študiral in gospoda, ki ni nič študiral, treba se je enako bati in ogibati.

Študiran orač je bil še malo kedaj kaj družega ko berač.

Noben kmet še ni obogatel, ki je prodajal vampe (nosil s sabo bukve in pisma.)

Kdor nosi pamet pod pazduho (= bukve, pisma), mu se rada izmakne in v blato pade.

Jurček šel je v šolo, Jurij prišel je iz šole.

Denarji se v glavi delajo.

Kosa brez roke in roka brez glave je isto, ne stori nič.

Glava prinese človeka dalje ko noga.

Z nogo gre se samo po suhem, z glavo pride se čez morje in skoz zemljo.

Sovražnik premaga se z možgani in ne s kugljami.

Trdna hiša ne stoji na kamnu ampak na glavi.

Na glavi svet stoji.

Brez glave še žebelj ne drži.

Zelje brez glave - štor, človek brez glave - štor.

Brez glave ni ne naprave, ne poprave.

Glava skale razbija.

Bogastvo na glavi raste.

Na rokah rastejo krajcarji, na glavi cekini.

Bukve piše glava, ne pero.
 Glava brez rok in roka brez glave - ni nobeno dosti prida.
 Glava ukaže, roka požanje.
 Noge zajdejo, glava nikoli.
 Glava je gospodar, zato tudi stoji na vrhu života.
 Bog je vdihnil človeku dušo v glavo, ne pa v trebuh.
 Truplo je iz zemlje, glava iz Boga, zato bo dajala mu odgovor glava ne truplo.
 Glava se ozira po zemlji in proti nebu, ker mora imeti skrb za oboje.
 Po nesreči je vsaki pameten.
 Nesreča je božja deklica, ki nam pride povedat, da nas Bog rad ima.

Vojska

Če je berač lačen, začne krasti, če je kralj lačen, se začne vojskovati.
 Vojska dela mir, mir pa vojsko.
 Brez generala ni armade, brez armade ni vojske, brez vojske ni krvi, brez krvi pa tudi ne zmage in časti.
 Vojskovati se začne le tisti, ki ni še nikoli nič trpel.
 Vojskuje se roka, ali komandant je malokedaj glava.
 Kadar se bodo nehali otroci tepsti in starci pravdati, bo tudi vojske konec - tedaj nikoli.

Vreme

Strela je udarila v sleme, bo kmali lepo vreme.
 Kakoršno vreme na dan 40 mučencev, tako potem 40 dni.
 Kakršno vreme za pepelnico, bo celi post tako.
 Pust pod steno (= topel), velika noč za pečjo.
 Če sušec vabi ovčice na pašo zeleno, jih mali traven spet v hleve nazaj nažene.
 Suščeve megle letne plohe rede.
 V sušcu preveč dež, poleti suša.
 Sveti trije kralji oblačni - zima dol, če jasni, tudi jasli svitile (= radi dolge zime bo krme zmanjkalo).
 Svetga Jurja luža, ob kresu suša.
 Svetega Gregorija je spomladi začetek.
 Če o sv. Jurji kačo vidiš, ne bo te tisto leto bolela glava.
 Če je na Marijino obisk(ovanje) dež, bo 40 dni deževalo.
 Kakošno vreme na sv. Medarda kane, takošno cel mesec ostane.
 Sv. Urban jasen, lepa jesen.
 Pankracij, Servacij, Bonifacij so ledeni svetniki; če do njih ni slane bilo, se je za naprej več ni bati, pred njimi stalnega vremena ni.
 Kakošno vreme o kresu, tako ostane cel mesec.
 Lep Lovrenc - lepa jesen.
 Sv. Lovrenca vsaka voda zdenča (prihaja vreme hladneje).
 Po sv. Lovrencu ne raste več ne drevje ne trnje.
 Kakoršen je sv. Jernej, taka bo vsa jesen.
 Če je na dan sv. Lovrenca lepo vreme bilo, se tudi jeseni ne bo skazilo.
 Kolikor snega o sv. Lenartu na planini, toliko snega o božiču v dolini.
 Če je bilo veliko gob in veliko želoda, pomeni, da bo huda zima.

Grom in tresk na sv. Mihaela dan pomeni hude vetrove.

Kolikor mrazov pred sv. Mihaelom, toliko mrazov po Jurjevim prihodnjega leta.

Jasna noč pred sv. Mihaelom pomeni ostro in trdo zimo.

Če žrjavi pred sv. Mihaelom ne lete, se pred božičem ni zime bati.

Kakoršno vreme na sv. Egida kane, rado 4 tedne ostane.

Če sv. Lukeža dan v jutru živina v hlevu tako leži, da ima noge podse skrčene, bo huda zima, če pa od sebe stegnjene, bo voljna zima in dobra prihodnja letina.

Kakoršna sv. Urša, takošna bo zima.

Če listje pozno obleti, bo huda zima.

Če sv. Martina zmrzuje, kmet voljno zimo pričakuje.

O sv. Martinu če noč in dan oblačna, bo nestalna zima.

Sveta Kata prinese sneg pred vrata.

Bodi Katarina ali Kres, če je mrzlo, neti kres.

Kakoršno vreme je na sv. Barbare dan, takošno bo za božič.

Lepo tiho vreme o božiču, dolga zima.

Gromi in bliski v zimskih kvatrih, huda zima v kapah kosmatih.

Zelen božič, bela velika noč.

Božič boljše kužen kakor južen.

Kakoršno vreme 12 dni po božiču, takošno bo 12 mesecev prihodnjega leta.

Stanka Drnovšek in Jožica Senegačnik
Začetki slovenskega industrijalstva: Šumi

Tovarno bonbonov, desertov in peciva »Šumi« sta ustanovila 1876. leta Franc in Josipina Šumi (prvotno pisano Schumi).

Josipina in Franc Šumi, ustanovitelja Tovarne bonbonov, desertov in peciva

Franc se je rodil l. 1848 v Tomačevem kočarju Juriju in Mariji, rojeni Roter. Po osnovni šoli se je v Ljubljani izučil slaščičarstva. Kot pomočnik je delal na Dunaju in 1871. leta odšel na izpopolnjevanje v Pariz. Nekaj časa je delal v Budimpešti, nato veliko potoval. Na teh potovanjih je prišel celo do Odese.¹

V Budimpešti je z nekim Kuglerjem ustanovil tovarno bonbonov. Ko je le-ta komaj dobro stekla, mu jo je prepustil in sam odšel v Ljubljano. V Budimpešti se je spoznal z Josipino Avbelj (1841-1917), doma z Golčaja nad Blagovico v Črnem grabnu. Pri samotni starinski cerkvi je bil oče cerkovnik in nekaj peščenih njivic ni dajalo dovolj kruha družini z več otroki. Podjetna Josipina se je podala v svet služit, čustveno pa je vse življenje ostala navezana na idilično domačijo na Golčaju. Ko je bila lastnica tovarne Šumi v Ljubljani, je pošiljala domov lepe darove, in ko je strela cerkvi ožgala zvonik, ga je dala obnoviti. Cerkvi je darovala tudi harmonij.

Josipina Šumi v starejših letih

S Francem Šumijem sta v jeseni 1876. leta preselila delavnico iz Budimpešte v Ljubljano, kjer je potem nastala tovarna »Šumi«.

Josipina, lastnica tovarne »Šumi«, z možem Francem, delavci in tovarniškim orodjem (na njen god, 19. 3. 1894)

¹ SBL, tretja knjiga, Ljubljana 1925-32, 247.

Ko se je Josipina naučila voditi tovarno, ji je mož Franc vse skupaj prepustil in se posvetil amaterskemu pisanju zgodovinskih knjig in člankov. S Petrom von Radicsem je izdal Urkunden- u. Regestenbuch d. Herzogtums Krain - diplomatarij Kranjske v več zvezkih. Tudi Archiv f. Heimatkunde je izšel v več zvezkih. V poznejših letih se je ukvarjal tudi s teozofijo in o njej pisal članke. Njegovi praktični ženi Josipini to seveda ni bilo všeč, saj je vsa skrb za tovarno padla nanjo. Njega pa je njegov nemirni duh popeljal zopet v svet in prekinil je vse stike z domom. L. 1916 se je v Zürichu ustrelil. Josipina je plačala zanj le pogrebne stroške.

1875. leta se jima je v Budimpešti rodila hčerka Evgenija, ki se je poročila z veleindustrijalcem Dragotinom Hribarjem, sorodnikom in prijateljem ljubljanskega župana Ivana Hribarja. Kasneje, l. 1882 pa sta dobila še nekoliko prizadeto hčerko Emilijo.

Evgenija Hribar, hči Josipine in njena naslednica pri vodstvu tovarne

Dragotin Hribar je verjetno ob pomoči svoje tašče Josipine kupil izdelovalnico »kocov« v Kortah v Ljubljani (l. 1899), iz katere se je razvila tovarna pletenin in tkanin, kasneje imenovana »Pletenina«.

Delavke tovarne »Šumi«

Hči Evgenija je po svoji materi podedovala podjetnost in je ob svojih neprestanih nosečnostih in rojstvih trinajstih otrok sama vodila dve tovarni; Šumijevo in Hribarjevo, saj se je njen mož Dragotin kot žurnalista, tiskar, založnik in industrijalec² ukvarjal s svojimi posli. Tako je bilo vodstvo obeh tovarn kljub številnim družinskim obveznostim v ženskih rokah. Obe, mati Josipina in hči Evgenija, sta imeli srečno roko pri izbiri delavcev in hišnih poslov. Kdor je enkrat prišel k družini Hribarjev, je pri njej tudi ostal.

Ob petdeseti obletnici delovanja tovarne »Šumi« v Ljubljani (1876-1926)

Evgenija je razširila Šumijevo tovarno, ki je imela takrat naslov »Tovarna slaščic« - Jos. Šumi nasl. (ženskega imena Josipina niso hoteli izpisati). Tovarna je zaposlovala 60 delavcev.

Vodstvo dveh tovarn pa je bilo za Evgenijo preveč, zato je prepustila vodstvo »Šumija« zanesljivima dolgoletnima uslužbencema Tončki in Rudolfu Šulcu. Zvesto sta služila najprej materi Josipini in nato še hčerki Evgeniji.³

Po smrti Evgenije je l. 1936 tovarno »Šumi« prevzel njen sin Rado Hribar, lastnik gradu Strmol na Gorenjskem. Ta je zaradi številnih drugih poslov ni posodobil. Med 2. svetovno vojno je polovico tovarne prepustil svojemu bratu Svetozarju s pogojem, da bo dobro vodil posle. Ko so Rada ubili, je pred kratkim umrl Svetozar (+ 4.8.1996) prevzel vso tovarno, ki pa je bila po vojni zaplenjena. Kasneje so tovarno Šumi preselili s prvotne lokacije v Gradišču v Nove Jarše v okviru nekdanjega SOZD-a »Žito«.

² SBL, prva knjiga, Ljubljana 1925-32, 352.

³ Sonja Grizila, Svetozar Hribar, Ko bi bil ostal fabrikant, bi bil že zdavnaj pod zemljo, Jana št. 41, 11. 10. 89, 14-16.

Bojana Škafar-Rogelj
Dr. Janez Bleiweis in njegov čas

Razstava Gorenjskega muzeja v Kranju, pritlični prostori in klet
Mestne hiše, Mestni trg 4, 17.4.1996 - 31.12.1996.

Zgodovinar Jože Dežman, višji kustos Gorenjskega muzeja, je v kratkem zapisu¹ razstavo o dr. Janezu Bleiweisu označil za najbolj celovit muzejski projekt Gorenjskega muzeja doslej. Muzejski svetovalki Beba Jenčič in Majda Žontar sta ga ubesedili in opredmetili s sodelovanjem veterinarjev, zgodovinarjev, slavistov in medicincev. Za oblikovanje razstave in zbornika je skupaj s Klemnom Rodmanom poskrbel arhitekt Marko Smrekar, za zvočno kuliso pa Boštjan Perovšek in recitator Matjaž Višnar. Končna podoba projekta je vključevala:

- **razstavo** v petih prostorih pritličja in kleti kranjske Mestne hiše;
- 107 strani obsegajoči **zbornik** z razpravami devetih piscev, ki so osvetlili različna področja Bleiweisovega zares mnogostranskega udejstvovanja. Besedila spremljajo fotografije manjšega dela dokumentov in predmetov z razstave, zato pravzaprav ne moremo govoriti o katalogu, kot sta ga označili avtorici projekta.
- **Oglasnik** Gorenjskega muzeja Kranj, št.3, ki prinaša na štirih straneh kratek povzetek vsebinskih sklopov razstave in ima funkcijo vodiča po razstavi;
- **multimedijo**;
- **razglednice** in veduta Kranja kot spominki z razstave;
- **leseni sestavljanke** za otroke;
- **sezname** predmetov, ki si jih obiskovalec vzame iz plastičnih predalov, nameščenih ob posameznih razstavnih enotah.

In zdaj k sami razstavi. Njeni avtorici in urednici zbornika sta uvodoma poudarili, da je pobuda za razstavo prišla s strani Slovenske veterinarske zveze. Njeni predstavniki so želeli poudariti zlasti Bleiweisove zasluge za razvoj veterine na Slovenskem, kar naj bi

---

¹ Jože Dežman, Dr. Janez Bleiweis odsotni oče. Delo, 8.9.1996, s. 36.

se opredmetilo v obliki stalne razstave v Gorenjskem muzeju. Zaradi prostorske stiske to sedaj ni možno, zato so se odločili za občasno razstavo, s katero bodo gostovali še v nekaterih slovenskih muzejih. Morda bo sčasoma prerasla v stalno spominsko zbirko, locirano v Bleiweisovem rojstnem Kranju.

Ob tem se je zdelo smiselno preseči vsebinski okvir projekta in »očeta naroda« umestiti v čas, ga označiti v biografskem pogledu in ga predstaviti kot človeka, ki je bistveno pripomogel k uvajanju novosti v kmetijstvu, veterini in medicini 19. stoletja na Slovenskem. Hkrati je aktivno sodeloval v tedanjem političnem in kulturnem življenju.

Za muzealizacijo tako zastavljenega vsebinskega loka razstave so avtorji zbrali zavidanja vredno število predmetov in zlasti pisanih virov (pisma, diplome, časopisni izrezki, knjige) in slikovnih virov (portreti, fotografije). Pri zbiranju Bleiweisovega »sveta predmetov in dokumentov« so jim pomagali v številnih arhivih, knjižnicah, muzejih in posamezniki. Glede na izbrano vsebino so predvideli izrabo razstavnih prostorov:

Stene **vhodne veže** Mestne hiše so obložili s preprostimi panoji z dokumenti, ki pričajo o Bleiweisovem poreklu (roj. 19.11.1808), družini, študiju na Dunaju (doktor medicine 1832, magister humanega porodništva 1833 in magister veterine 1837) in politični orientaciji ter aktivnostih (npr. Bleiweis na avdienci pri nadvojvodi Janezu leta 1848 v Gradcu; zemljevid Zedinjene Slovenije Petra Kozlerja; izvolitev za deželnega poslanca v Kranjski deželni zbor leta 1861; organiziranje taborskega gibanja; sodelovanje v krogu staroslovencev in aktivna udeležba v čitalniškem gibanju). Razstavljeni dokumenti kot muzealije izpostavljajo Bleiweisovo politično orientacijo. Dejansko pa so le oporne točke. Če pa želimo o temah iz vhodne veže izvedeti več in »začutiti« dogajanja v času, se moramo nujno zateči k branju prvih treh prispevkov v zborniku. Oskar Böhm podaja Bleiweisov življenjepis, Vasilij Melik ga označuje kot politika, Petra Vodopivca so zanimali njegovi nazori in »duševni profil«. Tu spoznavamo Bleiweisa kot političnega realista v nasprotju z nekaterimi mnenji iz preteklosti, ki so ga označevala kot izrazito konzervativno orientiranega politika. Vodopivec meni (str.25), da je treba njegov program razbirati v luči razsvetljsko-reformnega in fiziokratskega gibanja predmarčne dobe, v avstrijskih in nemških katoliško-konzervativnih družbenih predstavah tedanjega časa ter zlasti v realni presoji slovenskih kulturnih, družbenih in gospodarskih razmer, iz česar so izhajale Bleiweisove praktično modernizacijske pobude.

Petinštirideset muzealij iz vhodne veže povprečnemu poznavalcu slovenske zgodovine ponuja priklic iz spomina o dogajanjih na Slovenskem v 19. stoletju, pa seveda generalije o nosilni osebnosti razstave. Za kaj več pa je treba brati zbornik.

Multimedija v prostoru med vhodno vežo in stebriščno dvorano obeta oživitev in dopolnitev vsebine. Vendar pa gre tu le za zbir nekaterih na razstavi že ali šele videlih dokumentov, kot simpatična zanimivost nam je ponujena aplikacija Bleiweisovega astrograma. Žal pa ostaja multimedija na tej razstavi neizkoriščen medij.

Cilj postavitve predmetov in publikacij v vitrinah **stebriščne dvorane** je osvetlitev dr. Janeza Bleiweisa kot veterinarja in zdravnika. Iz zbornika razberemo (prispevki Oskarja Böhma in Zvonke Z. Slavec) razmere na področju veterine in medicine v 19. stoletju na Slovenskem. Pisca nas seznanjata s številnimi Bleiweisovimi funkcijami na teh področjih: predavatelj na Mediko-kirurškem zavodu v Ljubljani (1841-1850), tajnik Kmetijske družbe za Kranjsko (1842-1881) in 38 let urednik družbinega periodičnega časopi-

sa Kmetijske in rokodelske novice, ki so prinašale številne veterinarske in poljudne zdravniške članke, učitelj na triletni kmetijski šoli v Ljubljani (1849-1863), ravnatelj in učitelj Živinozdravilske in podkovske šole v Ljubljani (1840-1881) ter ravnatelj porodnišnice v Ljubljani (1861-1863).

Kar navduši in pritegne obiskovalca, so gotovo predmeti, ki so jih uporabljali pri zdravljenju in za operacije ljudi in živali v 19. stoletju (npr. flebetom za puščanje krvi pri velikih živalih, razni pripomočki za kirurške posege in cepilni kovček, ki je služil veterinarju na terenu). Znanje o boleznih in njihovem zdravljenju, tako pri ljudeh kot živalih, je dr. Janez Bleiweis podajal v številnih publikacijah, ki so razstavljene v vitrini. Diplome in fotografije nam pričajo o njegovih prizadevanjih za vzpostavitev in delovanje strokovnih služb in ustanov, kjer se je gojilo in posredovalo znanje, kar je pripomoglo k dvigu strokovne ravni in napredka v zdravstvu (npr. Mediko-kirurški zavod) in živinoreji (šola za živinozdravstvo in podkovstvo, živalska bolnišnica in učna podkovnica).

Galerija II je namenjena prikazu kmetijstva in živinoreje v Bleiweisovem času. Iz zgodovine agrarnih panog vemo, da je bilo gospodarsko dogajanje v 19. stoletju zaznamovano s fiziokratizmom in z njim povezano agrarnotehnično revolucijo. Že od 60-ih let 18. stoletja so nastajale kmetijske družbe, ki so precej prispevale k napredku kmetijstva - pospeševale so kmetijske kulture, npr. lan in konoplja, širile so znanje o uporabi krmnih rastlin, kmete so oskrbovale s semeni. Zlasti so si prizadevale za odpravo pašne živinoreje, za delitev srenjskih zemljišč, za odpravo prahe ter za boljše gnojenje polja. Pospeševale so sadjarstvo in čebelarstvo. V 19. stoletju se je ta dejavnost še stopnjevala, o čemer pričajo številne razstavljene publikacije od najbolj znanih Kmetijskih in rokodelskih novic do strokovnih priročnikov Janeza Bleiweisa, Antona Janše, Franca Pirca, Matije Vrtovca in drugih. V vitrinah so na ogled predmeti, npr. za čebelarjenje, ki ilustrirajo nekaj zgoraj omenjenih gospodarskih dejavnosti.

Dopolnilo k vhodni veži je **Galerija I**, ki je spremenjena v ambient iz srede 19. stoletja. Delno ga sestavljajo predmeti, ki so bili Bleiweisova osebna last (npr. srebrn tintnik, pisalna miza), deloma pa so v funkciji ponazoritve meščanske notranje opreme tega časa. Sicer pa je moto te galerije 70-letnica Janeza Bleiweisa, ob kateri so mu voščila poslale številne organizacije, katerih član je bil; sam jubilej pa je obeležila velika manifestacija za Zedinjeno Slovenijo.

Kletni prostor je napolnilo dvajset kmetijskih strojev in orodij, ki so jih uvajali in uporabljali v drugi polovici 19. stoletja.

In končne misli ob razstavi? Avtoricama je treba priznati, da sta uspeli zbrati zares bogato dokumentacijo o dr. Janezu Bleiweisu. Skupaj z oblikovalcem so ustvarili za oko prijetno postavitev. Vendar pa nas razstava pušča nekako nepotešene. Kot že omenjeno, je tu zbornik, ki nam razširja védenje o tem pomembnem Slovencu 19. stoletja. Muzejska razstava pa ostaja neizkoriščen medij. Zbrano in razpostavljeno gradivo nam skuša osvetliti čas s pomočjo predstavitve nekaterih najbolj pomembnih dejavnosti za gospodarski in splošni napredek Slovencev v 19. stoletju, na katere je tvorno vplival prav Bleiweis. Z vidika etnologije in sodobne muzeologije, ki ju zanima jo predmeti v njihovi funkciji, nam ostaja neznana uporaba veterinarskih in medicinskih naprav, za marsikaterega obiskovalca pa tudi delovanje kmetijskih strojev, razstav-

ljenih v kleti. V tej točki bi bila izraba multimedije še kako dobrodošla in povednost razstave znatno razširjena. Pogrešamo pa tudi informacije o odmevnosti novotarij pri prebivalstvu, za katerega napredek si je Bleiweis prizadeval. Pri obhodu razstavnih prostorov imamo občutek, da je struktura razstave nekoliko nejasna: galerija I je po vsebini privesek vhodni dvorani, klet pa nejasno definiran privesek galerije II.

Če se tu povrnemo k uvodni navedbi Jožeta Dežmana o razstavi kot najbolj celovitem muzejskem projektu Gorenjskega muzeja, nas to nekoliko preseneča. Lanskoletna razstava Spomeniki kmečkega stavbarstva (avtorji Anka Novak, mag. Tatjana Dolžan, dr. Cene Avguštin) je bila namreč bistveno povednejša in celovitejša, jasno strukturirana, nadgrajena s smiselno izrabo videodokumentacije (avtorici mag. Tatjana Dolžan in Nadja Valentinčič) in pospremljana z raznovrstno pedagoško dejavnostjo. Razstava o dr. Janezu Bleiweisu pa ostaja na nivoju spominske sobe, obogatena z dopolnilnim spremnim pisnim gradivom.

Mojca Ravnik
Način življenja Slovencev v 20. stoletju

Ob koncu projekta **Način življenja Slovencev v 20. stoletju** - bi bila mogoča vsaj delna sinteza?

Spomladi je izšla knjiga Inge Miklavčič-Brezigar, Občina Tolmin, osemnajsta in zadnja knjiga v okviru Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje (ETSEO), ki je bila težišče projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Njena tiskovna konferenca, ki je bila 16. maja v ljubljanskem Kulturnem in informacijskem centru, je bila hkrati zaključna prireditev tega obsežnega podjetja. Od zgodnjih sedemdesetih let je namreč vključilo številne etnologue in študente etnologije, odmevalo v stroki in zunaj nje, in dalo dragocene rezultate - pa čeprav se je ustavilo, ko je bilo do prvotno zastavljenega cilja še daleč.

Zbrali so se sodelavci in kolegi, predstavniki Oddelka za etnologijo in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, ki je nalogo pripravil. Dr. Slavko Kremenšek, ki je projekt teoretično zasnoval, ga organizacijsko vodil in vsebinsko usmerjal, je povedal strnjeno informacijo o njem. Inga Miklavčič-Brezigar je govorila o svojem delu, predsednik Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete dr. Dušan Nečak pa je projektu namenil nekaj spoštljivih besed in obžaloval njegov konec. Predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo dr. Janez Bogataj pa je nakazal, da že snuje nekaj podobnega in sicer nov projekt etnološke rajonizacije.

S projektom Način življenja Slovencev v 20. stoletju, katerega sestavni del je bila Etnološka topografija Slovenskega etničnega ozemlja, se lahko dobro seznanimo v objavljenih člankih in poročilih. Sodelavci, predvsem pa Slavko Kremenšek, so pisali o vseh njegovih obdobjih, od prvotne zamisli, dvomov, razprav in kritik do tega, kako se je odvijal, kaj je dosegel in kako se je končal. Vse to je zbrano v Poročilu, knjižici, ki je izšla pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete leta 1992 (žal ravno toliko prezgodaj, da zadnjih štirih knjig, ki so izšle kasneje, ni v bibliografiji). Iz zgodnjega obdobja naj tu opozorimo na članka Slavka Kremenška Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov (Kremenšek, 1973) in Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (Kremenšek, 1974). Projekt pa je Kremenšek teoretično poglobljeno utemeljil v Uvodu v ETSEO (Kremenšek, 1976).

Prvi članek opisuje okoliščine in ozračje, v katerem so se porajale zamisli za strokovne naloge in za sintezo o načinu življenja Slovencev v 20. stoletju. Izvemo, da so se etnologi sestali na pobudo Raziskovalne skupnosti Slovenije, ki je leta 1971 dala raziskovalcem vseh znanstvenih disciplin nalogo, naj ocenijo stanje in sestavijo delovni program za naslednje triletno obdobje. Etnologi so potem razširili razpravo na razna vprašanja in probleme, od kadrovskih in prostorskih, do strokovnih in znanstveno teoretičnih. Ugotavljali so, katere naloge so najbolj pereče in se posvetovali, kako bi jih izpolnili. Odvisni so bili od takratne organizacije in politike finansiranja raziskovalnih dejavnosti. Že takrat je Kremenšek predvidel, da načrtovana dejavnost ne bo dolgo trajala in hkrati ugotavljal: »Spričo neizogibnega premagovanja zamudništva, ki je še zlasti v krepitvi raziskovalnega kadra in s tem neposredno povezanim družbenim uveljavljanjem stroke, se določenim prednostim, ki izvirajo iz skupnega nastopanja, verjetno ne bomo več po nemarnem odrekli.« (str. 260)

V drugem članku Kremenšek razlaga cilj projekta. Opisuje razpoložje med etnologi, tudi dvome in pomisleke. »Nevarnosti, da akcija ne bi bila speljana do kraja ali bi prvotna zamisel ne bila vsaj močno modificirana, namreč nikakor ni moč zanikati. Kljub soglasnemu spoznanju, da sodi topografija med temeljne naloge naše stroke, se ob nekaterih pripravljanih sejah odbora za topografijo raziskovalne skupnosti slovenskih etnologov in šestih plenarnih sejah še vedno ponavljajo določeni pomisleki, resda osamljeni in različna naziranja o dokaj bistvenih vprašanjih.« (str. 189) Tu bi bilo nesmiselno povzeti ta članek in druge objave, zato pa bi opozorila le na to, da si že od začetka sodelavci niso delali utvar in so tako zamisel kot načrt prilagajali različnim pogledom na projekt in objektivnim okoliščinam. Ves čas so si prizadevali, da bi s poglobljenimi študijami izbranih krajev (vasi, trgov, predmestij, ulic, mestnih četrti) in skupin prebivalstva prišli do sinteze načina življenja Slovencev v 20. stoletju. Najprej naj bi izdelali vprašalnice, nato pa bi z rajonizacijo slovenskega etničnega ozemlja izbrali kraje in skupine, ki bi jih podrobno monografsko preučili. Največja sprememba v projektu je bila na drugi stopnji. O tem piše Kremenšek: »Načrti za topografske preglede po občinah so imeli na začetku bistveno skromnejše cilje/.../ V prvi vrsti naj bi bili podlaga za strokovno utemeljen izbor posameznih krajev in socialnih oziroma poklicnih skupin za monografsko preučitev. Pred leti smo namreč upali, da bodo takšne monografske obravnave ena poglavitnih oblik našega raziskovalnega dela.« (Kremenšek, 1992, 6)

Rajonizacijski elaborati so prerasli v obsežne topografske obdelave, monografije kot ciljne naloge pa so zdrsnile v senco.

Projekt je prešel tri glavne stopnje:

1. Sestavljanje vprašalnic je bilo po dolgih letih prvo skupinsko delo - nazadnje so raziskovale ekipe Etnografskega muzeja v času ravnateljstva Borisa Orla. Sodelavci so na sestankih obravnavali posamezne osnutke (ki so bili vsi razmnoženi na ciklostilu in razposlani vsem, da so se lahko res pripravili). Avtor je takrat dobil koristne pripombe, dopolnila, kritiko, nasvete, saj so za mizo sedeli najboljši poznavalci terena, muzealci, konservatorji, inštitutski raziskovalci in univezitetni profesorji.

Vprašalnice ETSEO - dvanajst zvezkov, ki so izhajali v letih 1975 - 1978 - so teoretična podlaga in priročnik za terensko raziskovanje, z literaturo, viri in metodologijo in detajlno razporejenim etnološkim predmetom v obliki vprašanj, razvrščenih po etnološki sistematiki. Kdor jih jemlje v roke pasivno, pričakuje vodstvo za vsak teren ob vsakem času, bo razočaran. Ceni pa jih najbrž vsak, kdor jih bere kot iztočnice za razmišljanje pred odhodom na teren in po vrnitvi, in jih ima za oporo pri sestavljanju prilagojenih vprašalnic.

2. Rajonizacija slovenskega etničnega ozemlja je bila prvotno namenjena izdelavi kriterijev za izbiro krajev za monografske raziskave, kasneje pa je prerasla v serijo obsežnih topografskih študij, ki so pritegnile veliko število sodelavcev in zavzele težišče projekta. Tudi k temu delu so bili vabljeni vsi slovenski etnologi, čeprav je bilo osredotočeno na Oddelku za etnologijo. Delo je bilo razdeljeno po občinah, kakršne smo poznali do konca leta 1994. Ta odločitev je padla po pretresu še drugih možnosti, saj so se nekateri sodelavci upirali, da bi etnologi sprejeli za okvir svojega raziskovanja upravne enote, ki so spremenljive, administrativne in se ne ujemajo s kulturnimi območji. Po drugi strani pa so občinska središča vendarle tudi gospodarski, družbeni in kulturni gravitacijski centri. Mnoge zbirke podatkov za etnološke raziskave se zbirajo v občinskih službah.

Topografije so bile delane po enotni shemi z naslednjimi poglavji: Opredelitev območja, Notranji ustroj območja, Demografski razvoj območja, Spreminjanje socialne in poklicne sestave prebivalcev, Uvajanje novosti, Razkroj in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulturne podobe, Etnološka preučенost območja in predlogi. Izšlo jih je 18: Zmago Šmitek, Občina Kočevje, 1981; Fanči Šarf, Občina Ljutomer, 1981; ista, Občina Gornja Radgona, 1982; Marija Kozar-Mukič, Slovensko Porabje / Szlovénvidék, 1984; Meta Sterle, Občina Škofja Loka, 1984; Fanči Šarf, Občina Murska Sobota, 1985; Majda Fister, Rož, 1985; Andrej Dular, Občina Črnomelj, 1985; Fanči Šarf, Občina Lendava, 1988; Marjanca Klobčar, Občina Domžale, 1989; Mojca Terčelj, Občina Sevnica, 1989; Ralf Čeplak, Občina Cerknica, 1990; Jasna Sok, Občina Šmarje pri Jelšah, 1991; Breda Pajsar in Nena Židov, Občina Ljubljana - Bežigrad, 1991; Karla Oder, Občina Ravne na Koroškem, 1992; Bogdana Tome Marinac, Občina Izola, 1994; Marjetka Balkovec, Občina Metlika, 1994; Inga Miklavčič-Brezigar, Občina Tolmin, 1996.

Poleg celovitih topografij, objavljenih v knjigah, so izbrana poglavja v mnogih krajih obdelali študentje etnologije.

3. Od vsega začetka so bile med najpomembnejšimi cilji projekta čimbolj kompleksne etnološke preučitve izbranih krajev (glej Kremenšek, 1974, 191). Objavljene so bile tri monografije: Mojca Ravnik, Galjevica, 1981; Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek (ur.): Kruh in politika (poglavja iz etnologije Vitanja), 1987; Marija Kozar Mukič, Felszöszölnök - Gornji Senik, 1988.

Projekt je kljub nedokončanosti dosegel ogromno tega, kar si je na začetku zastavil: teoretično razpravo, vprašalnice, osemnajst knjig topografij, tri monografije in še marsikaj, kar ni nastalo v teh okvirih, a je bilo od tega dogajanja vplivano. Če upoštevamo še dejstvo, da se je prizvok dvoma v dosego končnega cilja oglašal v razpravah o projektu že od vsega začetka, sploh ni mogoče govoriti o kakem razočaranju, ampak gre, nasprotno, za uspeh.

Na prireditvi v KIC-u smo dobili v roke tri liste besedila, ki ga je Slavko Kremenšek napisal za kratko informacijo obiskovalcem. Čeprav pravi, da je projekt glede na načrtovani obseg ostal torzo, pa ocenjuje, da so posamične obravnave pomembne. »Skupaj z drugimi deli pomenijo tudi sondažni prikaz vrste zanimivih procesov na slovenskem etničnem ozemlju v zadnjih dobrih sto letih.« Ob koncu pa je prepričan: »Nalogo Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja sicer zaključujemo, delo za celovito etnološko podobo Slovencev pa seveda kljub temu napreduje. Etnološka topografija je sestavina tega procesa. Sicer jo bodo nadomestile in jo tudi že nadomeščajo druge oblike, ki pa bodo v vsakem primeru mogle in morale računati z rezultati, ki jih je dalo deset in več let trajajoče topografsko delo.«

Skoraj vse, kar je o tem projektu mogoče povedati, je bilo povedano, dokumentirano in razvrščeno v omenjenih objavah in v Poročilu. Vendar se mi zdi, da stvar kljub temu ni zaključena. Res niso bila obdelana vsa območja in niso bili izbrani in preučeni kraji, kot je bilo načrtovano, vendar pa - ali bi v primeru, če bi bilo vse to uresničeno, dobili sintezo o načinu življenja Slovencev v 20. stoletju? Ali pa bi to dosegli le z novo delovno nalogo, ki bi si zadala cilj, primerjati ta dela med seboj, poiskati podobnosti in razločke, ugotoviti zakonitosti kulturnega razvoja, najti kontinuiteto, oceniti globino inovacij v tem stoletju, ki se pne med poslavljanjem srednjega veka in napovedjo tretjega tisočletja? Ali ne bi mogli tega preveriti na podlagi tega, kar je bilo storjeno, zato da bi vedeli, ali bi ta pot na koncu pripeljala do zelenega cilja? Menim, da bi bilo mogoče poiskovati z delno sintezo. Kdo bi se tega lotil, ne vem. Morda bi lahko bila to magistrska naloga ali disertacija. Vsekakor bi njeni zaključki dvignili pomen tega dragocenega projekta na raven teoretičnih spoznanj (ali vprašanj), ki jim je prvotno pravzaprav tudi bil namenjen.

Literatura:

Mihaela Hudelja: Uvodna pojasnila k bibliografiji. Bibliografija po občinah, Bibliografija strokovnih prispevkov, Bibliografija ETSEO - Vprašalnice, Monografije, Bibliografije recenzij in odmevov za ETSEO po občinah, Monografije - recenzije in odmevi, Dokumentacija, ETSEO naloge študentov na Oddelku za etnologijo FF, Bibliografija nalog 1980-1990. V: Poročilo, 8-75.

Marjanca Klobčar: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja in njeno mesto v slovenski etnologiji. V: Poročilo, 76-94.

Slavko Kremenšek: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov. *Traditiones* 2, 1973, 258-261.

Slavko Kremenšek: Etnološka topografija slovenskega etničnega prostora. *Traditiones* 3, 1974, 189-191.

Slavko Kremenšek: Uvod. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila. Ljubljana 1976, 1-52.

Slavko Kremenšek: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje, 16.5.1996 (3 strani rokopisa, ki je bil razdeljen obiskovalcem tiskovne konference).

Poročilo. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Ljubljana 1992.

Mojca Ramšak

**Razmišljanje, paberki in utrinki po 9. mednarodni konferenci
ustne zgodovine**

(IX International Oral History Conference «Communicating
Experience», Göteborg, 13.-16. 6. 1996)

Od 13. do 16. junija 1996 je v Göteborgu na Švedskem potekala že 9. mednarodna konferenca ustne zgodovine, katere glavno vodilo je bilo posredovanje in izmenjava izkušenj v zvezi s preučevanjem ustne zgodovine (IX International Oral History Conference «Communicating Experience»). Program konference je obsegal 134 referatov in filmov z 238 referenti različnih disciplin in iz več kot 40 držav. V 11 vzporedno potekajočih sekcijah¹ so etnologi, zgodovinarji, folkloristi, sociologi, lingvisti, socialni in kulturni antropologi, religiologi, socialni delavci, pravniki, psihologi idr. predstavili različne načine, metode in cilje raziskovanja ustne zgodovine, metode zbiranja, ohranjanja, razširjanja in uporabe ustnih pričevanj, usmeritve in vrednotenja standardov za intervjuje ter različne teoretske, predmetne in praktične cilje raziskovanja biografskega gradiva.

Konferenco je pripravil oddelek za etnologijo Univerze v Göteborgu, kar ni naključje. Ena najznačilnejših metodoloških potez v današnji švedski etnologiji je namreč prav uporaba ustnih virov, večkrat v kombinaciji z opazovanjem z udeležbo. Osebne izpovedi, ki so po mnenju Svena B Eka sestavni del švedske etnologije, se kažejo tudi na oddelku za etnologijo v Göteborgu, kjer je sorazmerno močan tudi zgodovinski interes, viden kot gostovanje zgodovinsko antropološkega seminarja, kjer so poleg etnologov udeleženci še zgodovinarji, socialni antropologi in sociologi. Namen seminarja je zgolj interdisciplinarna izmenjava idej, ne pa ustanovitev nove discipline.² Sploh pa se je švedska etnologija v šestdesetih letih začela ozirati po antropologiji in do neke mere tudi sociologiji. Precej je narastel tudi historičen interes in pridobil na veljavi.

---

¹ Delo v sekcijah je potekalo tako, da so po štirje referenti predstavili glavne predpostavke in ugotovitve ali film v desetih minutah, za vsakim referatom in po predstavitvi vseh pa je bil čas namenjen specifičnim in splošnim vprašanjem.

² Prim.: Sven B Ek, *Narratives and Reality. V: IX International Oral History Conference, «Communicating Experience» (Göteborg 1996)*, str. 896.

Žarišče sodobne švedske etnologije je obrnjeno k sodobni družbi in njenim predstavnikom ter k urbanim področjem.³

Temu se je približala tudi zasnova konference, ki je bila tematsko razdeljena na sekcije: 1. migracije in etnična identiteta, 2. izobraževanje, 3. zgodovine ljudi, politična in ljudska gibanja, 4. lokalne identitete - kontinuiteta in spremembe, 5. življenje delavskega razreda, 6. folklor, navade, religije, 7. zdravje in skrb zanj, 8. metode in teorije, 9. arhivi in avdiovizualne tehnike, 10. vojne, nasilje, nacionalizmi, zatiranja in protesti, 11. družina, generacije in njihovi odnosi.

Objavljeni so bili tudi vsi pravočasno prispeli referati, in kakor je videti v zbornikih, brez uredniških posegov. To si lahko razlagamo tudi kot pluralizem enakopravno zastopanih idej na področju preučevanja ustne zgodovine in prizadevanje za čim širšo izmenjavo tovrstnih informacij. V najbolj pesimistični različici pa bi tako uredniško neposeganje lahko bilo tudi posledica pomanjkanja časa pri pripravi zbornikov.⁴ Referati so objavljeni v štirih obsežnih konferenčnih zbornikih (na skupaj 1281 straneh) v angleškem, španskem in francoskem jeziku (ne gre za prevode, pač pa za objave v vseh treh jezikih hkrati). To so bili tudi uradni jeziki konference. Knjige imajo isti naslov kot konferenca, v vsaki pa so teksti iz treh ali štirih sekcij. »Zamudniki«, ki niso pravočasno oddali tekstov, pa so zainteresiranim udeležencem razdelili kopije le-teh. Na Univerzi je bilo v recepciji na voljo tudi drugo informativno gradivo ter knjige in revije s to tematiko.⁵

Sumaričen epistemološki prerez objavljenih tekstov s konference kaže najbolj pereča vprašanja, s katerimi se srečujejo raziskovalci ustne zgodovine.

1. V ospredju je gotovo problem zgodovinske vrednosti, njihove omejene uporabe in kritike virov.

Ustna zgodovina je v najožjem pomenu besede tehnika zbiranja in ohranjanja zgodovinskih informacij s pomočjo posnetih intervjujev z udeleženci preteklih dogodkov in načinov življenja. To je hkrati tudi najstarejša vrsta zgodovinskega poizvedovanja in predhodnica pisanih virov. Njeni začetki v Evropi in Ameriki segajo v prvo polovico 20. stoletja, v čas, ko je bilo že mogoče dokumentirati in posneti intervjuje o preteklem življenju na magnetofonski trak. Pred obdobjem elektronske komunikacije se je sintagma ustna zgodovina uporabljala za zbiranje in simultano zapisovanje intervjujev. Od biografike se ustna zgodovina razlikuje že v izbiri pripovedovalcev. Prvi intervjuvajo ali zbirajo in objavljajo pisne vire o znanih osebah iz političnega, kulturnega in gospodarskega življenja, drugi pa zbirajo spomine in čustvovanja različnih ljudi. Predvsem tistih »nepomebnih posameznikov«, ki nimajo večjega vpliva na zgodovinsko dogajanje.

³ Sven B Ek, The Department of Ethnology Göteborg University (Göteborg 1996), str. 1.

⁴ Moteče je npr. ignoriranje šumnikov in drugih črk, ki jih računalnik ni razpoznal in so namesto njih na teh mestih zaviti ali oglati oklepaji ali drugi znaki.

⁵ Npr.: Oral History Journal (izd. The Oral History Society, Essex); BIOS - Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History (izd. Institut für Geschichte und Biographie, Hagen); Oral History Association Newsletter (izd. Oral History Association, Waco, Texas); Oral History Archive Budapest 1981-96 (izd. Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Budimpešta); International Yearbook of Oral History and Life Stories (izd. Oxford University Press, Corby, Velika Britanija); Oral History (izd. Oral History Society & National Sound Archive, London); The UCLA Oral History Program: Catalog of the Collection (izd. University of California, Los Angeles 1992, druga izdaja); David K. Dunaway & Willa K. Baum, Oral History - An Interdisciplinary Anthology (izd. SAGE, London 1996); Willa K. Baum, Transcribing and Editing Oral History (izd. SAGE, London 1991); Willa K. Baum, Oral History for the Local Historical Society (izd. SAGE, London, izid predviden v letu 1997); Alessandro Portelli, The Text and the Voice (izd. Columbia University Press, Irvington, New York, 1996)...

Danes raziskovalci uporabljajo še video dokumentacijo, ki je pomembno orodje za razumevanje sodobnega načina življenja, ker v gibljivih slikah vizualizira zvočne posnetke. Na ta način se ohranja preteklost za prihodnost. Uporabna vrednost ustne zgodovine je v tem, da njeno raziskovanje omogoča poznavanje ožje lokalne skupnosti, vnaša nove dimenzije v lokalno in družinsko zgodovino, vzpodbuja občutek za vrednost in nepretrgan prispevek starejše generacije. Arhivske, knjižnične in druge zbirke pa povečujejo pomen novih virov za vse, ki se zanimajo za zgodovino. Na njihovi podlagi nastajajo tudi številne radijske in televizijske oddaje in programi, ki popularizirajo vedenje o mikrokozmosu.

2. Drugo ključno vprašanje, ki se je kot rdeča nit vleklo skozi večino referatov, je bila izbira dovolj reprezentativnih pripovedovalcev. Ker je v angleško govorečem svetu že dokaj dolga tradicija vključevanja privatnih zbiralcev biografskega gradiva v raziskovalne projekte - ti imajo celo svoja društva ustne zgodovine, neodvisna od »resnih« raziskovalnih inštitucij, so nekateri avtorji ugotavljali neuskkljenost med reprezentančnostjo vzorca, ki ga zahtevajo raziskovalne inštitucije, in dejanskimi upoštevanji vzorca.

Dodaten problem je še raziskovalčevo »prevajanje« oziroma tekstualizacija dobljenega gradiva. Karkoli že ustni zgodovinarji raziskujejo, vedno morajo v tekst prevesti tuje izkušnje. Pri tem je seveda možnih več različnih poti, po katerih prevodi učinkujejo. Te poti lahko imajo pomembne etične in politične posledice. V zbranih tekstih v konferenčnih zbornikih (in predstavljenih filmih) se je to kazalo bodisi v zapisovanju individualnih izkušenj raziskovalcev v času raziskave bodisi v tekstualizaciji ali vizualizaciji, ki so rezultat opazovanja, interpretacij in dialogov. Vedno znova so se pojavljala hermenevtična razmišljanja o tem, kdo pravzaprav prevaja kulturne izkušnje; ali je to že pripovedovalec ali zgolj raziskovalec. Ne glede na to, ali raziskovalci sploh kdaj objavijo monografije o raziskovani temi, pa večino svojega raziskovalnega časa porabijo za opisna in razlagalna (za)pisovanja ter tehnične (metodične) aplikacije predstavitve družbenega in kulturnega življenja.

3. Najglasnejše debate na konferenci so ne glede na tematiko, ki so jo obravnavali referenti, sprožila vprašanja zaupnosti in avtorstva biografskega gradiva. Vprašanja in največkrat le nakazani odgovori na take ali drugačne etične probleme, s katerimi se srečujejo preučevalci ustne zgodovine, se sicer niso ustavljala v slepi ulici, vseeno pa so povzročila verižno reakcijo in plaz vedno novih nerešenih etičnih vprašanj. Od primera do primera je sicer različna etična stališča referentov vendarle družila skupna ideja o nedopustnosti etičnega relativizma pri zbiranju, shranjevanju in publiciranju izsledkov. To je bilo še prav posebej izrazito npr. v sekcijah, kjer so bile predstavljene tiste teme iz sodobnega urbanega načina življenja, ki vsebujejo pričevanja o marginalnih skupinah, npr. o kriminalcih, spolno zlorabljenih ženskah in otrocih (posilstvo, incest)⁶, homoseksualcih⁷, političnih obsojencih, paravojaških skupinah in drugih ilegalnih dejavnostih ipd. Biografsko gradivo te vrste je ne samo neznanško težko dobiti,

⁶ Zelo poučen in z upoštevanjem visokih etičnih standardov je bil 53 minutni ameriški video dokumentarec z naslovom *Clothesline*, ki ga v kontekstu lahko prevedemo kot obleke na vrvi ali bolje majice na vrvi. Gre za film, ki je nastal na podlagi intervjujev z ženskami, ki so prispevale okrog 90 poslikanih majic (T-shirts), na katerih izpovedujejo svojo bolečino zaradi spolnega in drugega nasilja, ki so ga doživele v preteklosti. Bele majice so poslikali sorodniki ali prijatelji tistih žensk, ki so bile umorjene, modre ali zelene so poslikale žrtve spolne zlorabe v otroštvu, rdeče so prispevale posiljene ženske in vijoličaste lezbijke, ki trpijo zaradi nasilja svoje okolice, ker ne sprejema njihove drugačnosti. Na majice so žene narisale različne podobe in

temveč ga je tudi težko arhivirati. To še posebej velja za ustanove, ki načrtno zbirajo in obdelujejo ustne vire in jih hranijo ter nudijo na vpogled tudi različnim uporabnikom. Alternativne oblike shranjevanja so poleg možnosti dostopa v zgolj raziskovalne namene, anonimiziranja in prikritja identifikacijskih znakov, tudi časovni zamik, ki preteče od zbiranja do uporabe. Vse skupaj pa je potrebno pretehtati od primera do primera.

Avtorske pravice biografskega gradiva so v različnih državah različno obravnavane. Največkrat pa gre za ustni dogovor med intervjuvancem in raziskovalcem. V nekaterih evropskih državah, predvsem pa v Veliki Britaniji, je tovrstno raziskovanje sploh nemogoče brez pisne pogodbe. V Veliki Britaniji je npr. je z zakonom prepovedano uporabljati citate iz biografskega gradiva brez posebnega dovoljenja imenovanega 'fair usage' - poštena raba, kar je nekaj podobnega kot normalno citiranje tiskanih del. Tako ni nič čudnega, da so tudi nekateri teksti iz zbornikov konference, predvsem pa razmnožene kopije, označeni z opombo, da je njihova uporaba možna le s privoljenjem avtorjev.

V zvezi z raziskovalno etiko so številni poslušalci v razpravah načenjali vprašanje znanstvene vzvišenosti in distance, ki je najbolj prisotna prav v predmetni izbiri raziskovane teme in pri izbiri pripovedovalcev. Zelo simptomatično je recimo dejstvo, da nas večina raziskovalcev raziskuje nižji sloj in ne tistega, ki mu sami pripadamo. Ob tej ugotovitvi je v predavalnicah večkrat nastala v rahlo mučen molk zavita zadrega, odgovora pa nobenega.

4. Nove tehnologije, ki omogočajo uspešnejšo kvalitativno analizo in (ponovno) interpretacijo materiala ter med raziskovalci in študenti vzpostavljajo kulturo sekundarnih analiz, so vsekakor uporaba različnih računalniških programov za obdelavo biografskih podatkov. Uvajanje kvantitativnih načinov analize z računalniki se je začelo v drugi polovici 70 let. Prepisovanje s trakov neposredno v računalnike pa se je izkazalo za bolj racionalno in praktično. Avdiovizualna tehnologija in množična uporaba videa pridobi

---

uporabljale različne materiale. Video je zbral pričevanja o pomenu naslikanih podob. Prebijanje tišine, ki obkroža nasilje, še posebej takrat, kadar so žrtve nasilja obtožene (neformalno v družbi) in kriminalci izpuščeni ali premalo kaznovani, je glavno sporočilo filma. Besedna in nebesedna retorika žrtev različnih narodnosti, veroizpovedi in barve kože, ki so prostovoljno sodelovale v tem projektu, interaktiven proces med intervjuvanjem in terapevtskimi tehnikami ter procesi omogočajo vpogled v načine, kako se ženske, ko jim je bil nasilno odvzet del njihove moči in ženskosti, odzivajo, kakšna so pri tem družbena in politična nepooblastila, kaj pomeni incest in druge oblike nasilja v različnih kulturah, kakšna je vloga in kakšne oblike predstavlja prebijanje tišine ipd. Avtorici filma sta Lonna Malmshheimer in Susan Rose iz Pennsylvanije.

⁷ Tuula Juvonen iz Finske je v prispevku, *Straight Stories about the Shadow World - Drawing the Line between Homo- and Heterosexuality during the 1950 in Tampere, Finland*, opisala avtopodobno heteroseksualcev in se spraševala, kaj ljudje počnejo s kulturnimi domnevami. Ali jim sledijo, jih izkrivljajo ali ignorirajo? Ali homoseksualnost ignorira pravila ali jim sledi na drugačen način? In končno z odgovorom na vprašanje *Could it be? (Ali bi lahko bilo?) Yes, it could. (Da, lahko bi bilo.)* opravi z govoricami, ki tiho krožijo o nevidnih homoseksualcih. Arne Nilson iz Švedske pa si je izbral moške homoseksualce in njihov prostor v drugem največjem švedskem mestu in največjem skandinavskem pristanišču Göteborgu med leti 1930-50 (*Oral History of Male Homosexual Life in a Nordic City During High Modernity*). Z retrospektivnimi intervjuji je ugotovil, da so bila zbirališča moških homoseksualcev v obravnavanem obdobju na odprtih mestih. Ugotovil je njihove sprehajalne poti, načine socializacije, odnos srednjega razreda in ovrgel splošno prepričanje, da v 50., v času represije in težkih problemov, svet uživajočih moških homoseksualcev ni obstajal. Judith Schuyf iz Nizozemske je govorila o mitih, povezanih s spolom in seksualnostjo na primerih homoseksualnih izkušenj, ki so bile zbrane za čas od 20. let naprej (*Myths on Gender and Sexuality - Lesbian and Gay Experiences*). Moč mitov, četudi skritih, ni nič manj pomembna. Kathleen O'Mara iz Amerike pa je v tekstu "I never used word gay before...": *Coming out on Campus, 1978-90*, trdila, da je spolna identiteta povezana s političnim udejstvom.

vata na veljavi, če govorimo o njeni potencialni uporabi v večpredstavnosti (multimedije) pri preučevanju ustne zgodovine. Avdio posnetki so opravičljivi s svojo nižjo ceno. Tudi visoko kvaliteten video z visoko kvalitetnim zvokom daje argumente za njegovo uporabo. Ustni zgodovinarji napovedujejo, da bo zgolj uporaba zvoka sčasoma postala arhaični prežitek pretekle tehnične dobe.

Multimedija nudi dramatične možnosti za raziskovanje, arhiviranje in objavljane, hkrati pa postavlja tudi številne dvome. To je samo še ena oblika referenčnega dela, prav gotovo pa je nova oblika publikacije. Če naj bodo raziskovalci tisti, ki sporočajo, morajo slediti tudi novim komunikacijskim tehnologijam.⁸

5. Dve zelo obsežni sekciji sta vsebovali referate, ki so obravnavali politična gibanja, vojno, nacionalizem ipd. Zanimanje za te teme znotraj ustne zgodovine se je občutno povečalo v 90. letih, največ tekstov pa obravnava tovrstno problematiko vzhodne Evrope in nerazvitega dela sveta. Druge teme pa se posvečajo vojnim veteranom, spominom na čas odpora v drugi svetovni vojni in na prva leta po njej (veliko avtorjev je pri tem izbralo ženske pripovedovalke), pa civilnim vojnem, emigrantom, sindikalnim gibanjem... Primerjani so osebni in kolektivni spomini ter identitete, spreminjajoči se vzorci etničnih stereotipov, psihološke prilagoditve izgnancev, družinske vrednote, človeške pravice itd.

Pri veliki večini tekstov je ne glede na metodološko usmeritev raziskovalcev potrebno omeniti še eno stvar. Referati so napisani v duhu in želji, naj bi bile raziskave o družbi in kulturi hkrati tudi raziskave za družbo in kulturo. Tako se opravičujejo nekateri na prvi pogled drzni projekti,⁹ ki pa imajo v končni fazi svoje mesto ne samo v znanosti, ampak so tudi širše uporabni, npr. kot osveščanje javnosti o bolj ali manj sodobni družbeni problematiki, identiteti in njenih mitologizacijah ter možnih alternativah načina življenja.

V ta namen je bilo ustanovljeno tudi mednarodno združenje ustne zgodovine (International Oral History Association), ki ima v ustavi, sprejeti na konferenci, navedene glavne programske naloge: 1. omogočiti sodelovanje ustnih zgodovinarjev s celega sveta in tistih, ki skrbijo za dokumentacijo človeških izkušenj; 2. stimulirati in publicirati rezultate raziskav in tehnik ustne zgodovine; 3. podpirati razvoj standardov in principov za individualne raziskovalce, družbene in privatne ustanove ter agencije, ki so odgovorne za zbiranje in ohranjanje zgodovinskih informacij, zbranih s pomočjo tehnik ustne zgodovine; 4. vzpodbujati in organizirati mednarodne konference in srečanja; 5. pripomoči k boljšemu razumevanju narave in vrednot ustne zgodovine; 6. sodelovati in načrtovati mednarodne projekte ustne zgodovine.

Naslednja mednarodna konferenca ustnih zgodovinarjev bo leta 1998 v Riu de Janeiru.

⁸ Prim.: Paul Thomson, *Sharing Oral History: Archives and New Technology*. V: IX International Oral History Conference, "Communicating Experience" (Göteborg 1996), str. 946-947.

⁹ Glej opombi 6 in 7.

Obvestilo o konferenci Holy Land v Haifi

Holy Land, družba za folkloro in kulturo, je imela svoj prvi mednarodni kongres za folkloro in kulturo od 27. 12. 1992 do 3. 1. 1993 v mestu Nazaret. Na tem kongresu je sodelovalo veliko vrhunskih raziskovalcev iz 29 dežel in predstavljenih je bilo 55 referatov.

V luči zadnjega razvoja dogodkov na Srednjem Vzhodu, mirovnega procesa in sporazumov med Izraelom in Palestinci, Jordanijo in drugimi arabskimi deželami Srednjega Vzhoda in Severne Afrike ter pogajanj s Sirijo se je družba Holy Land odločila, da bo imela svoj drugi mednarodni kongres od 1. 8. 1997 do 7. 8. 1997 in ga bo posvetila *Miru, folklori in kulturi*. Kongres bo v HAIFI, mestu gora, sonca in morja, kjer Židje, Arabci in druge manjšine žive skupaj v miru in prijateljstvu!

Kongres bo potekal pod pokroviteljstvom častnega sveta; člani tega sveta so vrhunski znanstveniki, višji predavatelji, znani raziskovalci ter pomembne uradne osebnosti.

Poleg predavanj bo kongres vključeval tudi več družabnih in drugih dejavnosti: ekskurzije na svete in zgodovinske lokacije v Jeruzalemu, Betlehemu, Nazaretu, Tiberiasu, Kani, na Galilejskem jezeru, v Akri in drugih krajih ter področje pod palestinsko upravo v Jerihu (če bo varnostni položaj to dovoljeval); predstavitve ljudskih umetnosti, revijo ljudske noše, folklorne in etnografske video filme, udeležbo na folklornih festivalih na gori Carmel dne 1. 8. 1997 (za vzhodne cerkve) in na gori Tabor dne 6. 8. 1997 (za zahodne cerkve) ter srečanja s pomembnimi uradniki, veljaki, tukajšnjimi družinami in obiske zanimivih krajev.

Uradni jeziki kongresa bodo angleški, arabski in hebrejski. Vabila bodo poslana (pozneje) uglednim raziskovalcem, višjim predavateljem in vrhunskim folkloristom mednarodnega slovesa, iz skoraj sleherne dežele sveta!

Zato vas lepo prosimo, da nam čimprej pošljete ažuriran seznam naslovov vseh članov vaše ustanove/družbe/oddelka ter vaših kolegov/prijateljev, da jim bomo lahko poslali vabila.

Zelo bi vam bili hvaležni, če bi lahko ta kongres omenili v prihodnji številki svoje periodike ali v referatih!

Veselimo se vašega ljubeznivega odgovora!

Holy Land - Sveta dežela

A Society For Folklore And Culture - Družba za folkloro in kulturo

ALBOQAI'A POB 95, PEQI'N 24914, Israel

The Organizing Committee - Organizacijski komite

Februar 1996

Dr. M. Haddad

Jože Primc

Nekdaj in danes v Zgornji Kolpski dolini

Zgornjo Kolpsko dolino odkrivajo Slovenci šele v zadnjih letih, ko tu poteka meja s Hrvaško. Prej zanjo velika večina sploh ni vedela. Obsega območje od Babnega polja (Prezida) preko Čabra, Osilnice, Kužlja in Fare do Predgrada oz. Dola, in to današnjo slovensko in hrvaško stran. Na slovenski in hrvaški strani je to jugozahodni del nekdanjega kočevskega gospostva, v sredini kostelskega gospostva in na jugu poljanskega (Predgrad) gospostva. Zajel pa sem predvsem območja današnjih slovenskih občin Loški potok, Osilnica in Kočevje ter delno območje nekdanjih hrvaških občin Čabar in Delnice, ki sta danes tudi razdeljeni na več manjših občin. Večji in zanimivejši kraji so na slovenski strani Podplanina, Črni Potok, Osilnica, Srobotnik, Kuželj, Fara, Kostel, Žaga, Bilpa, Laze, Dol in Predgrad (in še nekatere vasi, ki so danes brez prebivalcev ali pa v njih prebiva le še po ena družina (Rački Potok, Žlebi itd.)).

Na tem območju sem v zadnjih 20. oz. 30. letih obiskal več predvsem starejših ljudi, ki so mi pripovedovali, kako so v teh krajih živeli nekdanj, kaj so delali, v kaj so verjeli, kakšne navade so imeli, kako so se zdravili itd. V take dele sem razdelil tudi ta zapis. Vsak del pa je predstavljen s pripovedjo pripovedovalcem in približnim datumom zapisa, po možnosti pa tudi s primerno fotografijo. Pod sestavki, ki so zapisani v pogovornem jeziku (kot ljudje še danes govore v tistih krajih), so razložene manj znane besede.

GOSPODARSTVO**Črednik**

Tu, na vogalu, je stala včasih skromna stara hišica. V njej sta živela mož in žena, ki nista imela otrok. Mož je več kot štirideset let pasel živino iz vse naše vasi Kužlja. Zato smo mu rekli črednik. Pasel je čredo okoli 80 glav govedi. Imel je rog. Ko je zatrobil vanj, je bil to znak, naj ljudje priženejo živino, da jo bo gnal na pašo v planino. Pasel je tudi pozimi, če ni bilo snega, in takrat je živina obirala tisto, kar je še ostalo zanj užitnega na grmovju in vejah dreves.

Črednik je jedel po hišah v vasi. Pri vsaki hiši je bil na hrani toliko dni, kolikor goved tiste hiše je pasel.

Ko je črednik umrl, je oče odkupil njegovo hišico in jo podrl ter naredil leta 1903 to hišo, v kateri živim še danes. Oče je bil samouk-mizar, imel pa je še druge poklice.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slov. Kužlja, rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Žaga v Srobotniku

Moja teta Katarina je prevzela kmetijo v Ograji, ki je ni hotel moj oče in je odšel raje v Ameriko. Njen mož, pisal se je Jerina, je bil doma iz Bistre pri Borovnici. Delal je na žagi v Srobotniku. Tam je bila najprej vodna žaga, nato pa parna. Dokler je bilo lesa v gozdovih v bližini Rak, so furali s konji v dolino. Ko pa je bilo to strošeno, so žago opustili in prenesli ogrodje v Pirče. Še moj oče je pripeljal železni dimnik – to je bilo, še preden je odšel v Ameriko – in je še danes na naši hiši, zgrajeni leta 1902.

Kasneje je bila zgrajena še žaga v Račkem potoku in je danes tudi ni več. V Račkem Potoku je bila gostilna, tako so pravili starejši ljudje. Tukaj je bil prelaz iz Kolpske doline preko Rak za na Kočevsko. Tod smo hodili v Kočevje, seveda peš, po pet ur.

Sporočil Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja. Rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Kočevje, februar 1993.

Žaga na Žagi

Našemu kraju se reče Žaga, ker so bile tu žage. Prva je bila na Dolenji Žagi, druga pa je bila prav naša, na Gorenji Žagi. Gorenji Žagi so prej, ko še ni bilo žage, rekli Loge.

Žaga je bila na vodo tako, da se je kolo vrtelo in poprijemalo, potem pa gor vrtelo. Smo rekli trančmisija. Tako sta ojnica in žaga delali. Po vojni so rekli, da je to zastarelo, in je žaga propadla. Danes je od nje ostalo le še kolo in nekaj drugih ostankov.

Povedala Katarina Rauh z Žage.
Žaga, julij 1995.

Prenos na prasico

Škoda je, ko ni več Janežičeve žage in mlina v Žlebeh. Tista žaga je bila nekaj posebnega, res zanimiva. Imela je vanjsko kolo, znotraj pa je bila pribita pinta, da je direktno gonila. Ni bilo nobenih prenosov. So rekli prej »prenos na prasico«, ker ni bilo nobenih jermenov, nobenih prenosov. To bi bilo danes zelo zanimivo.

Povedal Rudi Verderber iz Bilpe.

Stari sod

Jaz sem sodar, moj oče je bil sodar in ded je tudi delal sode. Še zdaj imam v kleti sod, ki ga je naredil od očeta oče in je star preko sto let. Ded je bil samouk, a njegov sod uporabljamo še danes. Če je klet dobra, bo sod dalj časa gveral, če pa je slaba, bo dobil plesen. Sod drži kar 450 litrov.

Imamo pa še vedno čebelnjak, ki ga je leta 1917 postavil ded. Še danes je na njem letnica in tudi napis Rauch Matija. Pri nas rečejo tudi »Pri Romovih«, ker so tako rekli na domu deda, ki je bil doma nekje od Bistrice na Dolenjskem.

Povedal Franc Rauh iz Bilpe.

Bilpa, julij 1955.

* gveral – zdržal, trajal

Popravljalci ur

Moj oče je bil krošnjak. Popravljal je ure po Hrvaškem do Slavonije, Banata in Bačke.

Na hrbtu je nosil urarski koš, v katerem je imel orodje za popravilo stenskih ur, vekaric in žepnih ur. Ročnih ur takrat še ni bilo.

Na pot je odhajal pozno jeseni, ko je ponehalo delo na njivah. Podobno je iz našega, osilniškega konca hodilo po svetu več popravljalcev ur.

Povedal Jože Štimatec iz Bosljive Loke 13, rojen 1930 v Bosljivi Loki.

Osilnica, december 1992.

* vekarca – budilka

Bajonet auf

To se je zgodilo, ko sem bila še doma, na Vrhu. Moj stari ata so bili krošnjar. So na Madžarsko hodili. Nekoč so k nam prišli žandarji. Rekli so, da stari ata ne smejo več tistega imeti, ko dozday. Bili so namreč kot njihov predsednik. Ne vem toliko, kaj so imeli med seboj. Orožniki so rekli, da ne smejo oni več tega imeti, da ne smejo krošnjarit ali tistega. Stari ata so potem naredili pritožbo, da se jim zamalo vidi, ker so prišli žandarji k njemu »bajonet auf«, se pravi z bajoneti na puškah. To jim je bilo izpod časti, saj bi morali biti orožniki brez bajonetov, ker je bilo videti, kot da so oni, stari oče, naredili kakšen kriminal. Saj so le takrat prišli žandarji na dom z »bajoneti auf«, če so šli po kakšnega kriminalca. Takrat sem bila še majhna, kakih 10 let sem bila stara.

Povedala Katarina Rauh z Žage, rojena 1915 na Vrhu.

Žaga, april 1993.

Pri predi

Na potoku v Lazih pri Kužlju je bil včasih mlin. Mlinar pa je bil še posebno znan po tem, da je nabiral v potoku posebno kamenje in iz njega izdeloval bruse. Nabiral je tudi gobe, ki so rasle na bukvah. Oblikoval jih je na okroglo, kot bruse. Brusne kamne in tako oblikovano gobo je vpel v posebno vreteno. Brus in gobo je poganjal z nogo, ker je bila to taka naprava, kot so jo nosili s seboj brusarji (brusilci), oz. podobna kot oblikujejo nanje glinaste lonce. Tako je z brusom brusil razne nože in britve, hkrati pa jih je z gobo še zgladil.

Nad tem mlinom pa je bila siromašna hišica, ki so ji rekli vsi »Pri predi«. To ime je dobila zato, ker so se tam zbirale predice in predle na kolovratu lan oz. povesmo pa tudi volno.

Lan je bilo treba najprej posejati, nato požeti, potem pa so ga ženske razprostrelle po košenicah, da se je sušil. Nato so lan sušile še v sušilnicah za sadje. Notri je bil le toliko časa, da se je segrel, bil topel. Nato je kakih 8 trlic lan trlo na trlicah, da je prišlo ven povesimo. Ko so delo končale, so si pripravile vedno pojedino: potico, orehe in domač mošt. Če so med njihovo pojedino prišli mimo – pojedina je bila zunaj – fantje ali možje, so jim natresle za vrat odpadke lanu, ki so ostali po tretju. Ti laneni odpadki so na koži povzročali močno srbenje. Fantje so seveda zbežali.

Prele pa so vedno v isti hiši »Pri predi«. Delale, se pravi predle, so tudi ponoči. Zato so imele vedno na sredini sobe posodo z vodo. Nad njo so imele luč, ki so ji rekli fagla. To je bil debelejši leskov kol, ki so ga na vrhu razklali, da so lahko vanj zatikali luske, kot so rekli trskam. Ogorki s fagle so padali v posodo z vodo in tako ni prišlo do požara.

Kasneje so si pri delu svetile tudi s slabo lučjo, ki je le brlela in migotala in so ji zato rekli migica. Še kasneje pa so si svetile tudi z manjšo petrolejko, ki so ji rekli tudi filar.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Domača dela, opravila in obrti

Včasih so pri nas sejali tudi konopljo in lan. Iz tega so izdelovali vrvi in mreže. Iz lanu so bile tudi plahte (rjuhe), hlače, prti in torbe za šolo, kar vse so na roke sešile ženske.

Šola je bila v Kužlju. Za pisanje smo imeli tablice in kamenčke (črtala). Bolj malo smo pisali tudi s črnilom (tinto). Tinto smo naredili sami iz črnih jagod tintovice. Najprej smo jih zdrobili in nato kuhali. Taka tinta je bila precej dobra.

Pri Grivcu je bil tesar in kobljar Peter Majetič, ki je bil rojen na Rakah. Izdeloval je razne posode: kadi, škafe, golice za mleko, žlajkarje, barilca za vodo in drugo. Vse je bilo iz lesa, tudi obodi so bili leseni. Bil je zelo nadarjen tudi za pletenje raznih košar.

Oblečeni smo bili največ v hlače iz domačega lanenega blaga. Kot pastir sem imel na nogah cikle. Izdelane so bile iz javorovega ali meklenovega lesa. Na nogah jih je držalo ličje od lipe, pribito na cikle s starimi žebli, s kakršnimi so sicer podkovali konje ali vole. Včasih je bilo namesto ličja usnje, če ga je bilo kaj pri hiši. Sicer pa so bile noge gole in zato vse obtolčene. Takrat sem pasel po pet govedu in še ovce. Ko sem prišel s paše, je bilo še vedno treba kaj delati.

V planini se je nekdanj kosilo do stene. Bilo je nevarno, ker je bilo zelo strmo. Zato so si kosci dali na noge mačke, to so bile neke vrste dereze, s katerimi so se kosci lahko obdržali v tem, nevarnem, položaju. Seno smo nosili v mrežah ali krošnjah. Na dostopnejših krajih smo seno vozili tudi z vozom.

Živeli pa smo takrat bolj slabo. Za zajtrk so bili koruzni žganci in mleko. Opoldan zelje, repa, korada, ješprenj, fižol, krompir. Za večerjo zopet žganci, mleko ali prosena kaša.

V trgovino smo hodili peš v Faro-Vas in na Brod. V Petri ni je bila podružnica pošte. Takrat je prihajalo k nam veliko pisem iz Amerike, kamor so odšli naši na delo. Vrnilo se jih je bolj malo, ker so si tam ustanovili družine.

Ljudje iz naših krajev so tudi krošnjariji po Slavoniji, Madžarski in drugod. Na pot so odhajali jeseni, ko so bila postorjena glavna dela na kmetijah, spomladi pa so spet prihajali domov, ker je bilo treba obdelati zemljo.

Sporočil Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja. Rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Kočevje, februar 1993.

Veliki požar

Leta 1921 je nastal v oktobru pri nas velik ogenj. Jaz in sosedov Matija sva pasla krave nad vodo Žlebcu. Matija je dejal, da bo zanetil ogenj. Svetoval sem mu, naj zakuri na skali. On pa me ni poslušal in je zakuril ob plotu.

Takrat pa je bilo zelo hudo in ogenj se je hitro razširil na vse strani. Hitro smo pognali živino proč, da ne bi katera krava zgorela, saj je bila živina že obdana s plameni. Ogenj je prišel celo do vaških hiš. Kuželjčani pa so v škafih nosili vodo in gasili. Vas so tako ubranili pred ognjem, je pa takrat pogorela vsa planina, ograjska, lazarska in kuželjska, vse do velike stene in še na petrinjsko je segel ogenj. Na srečo pa je ponoči zapadel sneg. Tako je bilo manj nevarnosti, da bi ogenj segel še v druge kraje proti Kočevski.

Potem so prišli žandarji in spraševali, kako je nastal ogenj. Oba sva se tresla od strahu. Ker je bil Matija mladoleten, so mu izrekli kazen, da mora biti po pouku zaprt v šoli trikrat po tri ure. Učiteljci pa se je Matija smilil in je bil zaprt le enkrat ves popoldan.

Po tem velikem ognju smo imeli veliko dela. Nasekati je bilo treba veliko kolov, da smo spet naredili plotove, ki so preprečevali živalim, da bi hodile na njive in delale škodo. Iz planine smo navlekli kar na sebi veliko drv. Takrat je bila planina pusta, dokler se ni po nekaj letih spet obrasla. Tista prva leta po ognju je bilo tam veliko jagod in mavrahov.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

RIBOLOV NA KOLPI

Ribolov pred 100 leti

Grof je pustil ribo loviti vsem, ki jim je Kolpa poplavljala njive, travnike in jim škodo delala. To mi je povedal že moj stari oče.

Ko sem bil še mlad, sploh nismo lovili s trnki. Posamezniki so lovili z ostmi in vršami. Lovili pa smo tudi skupinsko, in to z mrežami in saki. Za skupinski ribolov smo se zbrali poleti ob nedeljah okoli 10. ure, ko je bilo že bolj toplo. Vzeli smo mrežo, ki sem jo spletel jaz in je bila dolga okoli 18 m. Pridružili so se nam še sosedje – kakih 6 do 8 – s saki in še nekaj fantov, ki so imeli le palice. Na ribolov smo se odpravili v prvih letih vsi, kasneje pa le tisti, ki mu je Kolpa poplavljala in je imel pravico do ribolova.

Pred začetkom ribolova smo si slekli vrhnja oblačila. Na sebi smo obdržali le srajce in notranje, spodnje hlače, obuli pa smo si stare čevlje, ki jih ni bilo škoda. Mrežo smo vrgli najprej pri našem, Šnebergerjevem jezu. Ob straneh pri mreži so zagradili vodo še tisti, ki so imeli sake, da bi nam pobegnili kar najmanj rib. Tisti, ki niso imeli nič, pa so šli gor ob vodi in s palicami žokali po vodi in plašili ribe, da so zaplavale v mrežo in sake. Nato smo mrežo z ribami izvlekli in vse skupaj ponovili pri Janežičevem jezu v Žlebeh. Po končanem ribolovu smo si ribe razdelili: največ je dobil lastnik mreže, manj oni s saki, najmanj pa fantje, ki so s palicami plašili ribe. Bilo je hecno in res lepo pri takem ribolovu. Kolpa je bila takrat polna rib. Tako smo lovili vse do zadnje vojne in tudi med njo, čeprav takrat ne bi smeli več.

Tak način ribolova in sploh vsak ribolov so nam prepovedali v Stari Jugoslaviji. Med ljudmi ob Kolpi je namreč prišlo do nevoščljivosti in prepirov. Ribolovne pravice so se

lastili le tisti, ki jim je Kolpa poplavljala, ostali pa so bili nevoščljivi in so trdili, da lahko tudi oni lovijo. Zapisanega o ribolovnih pravicah pa ni imel noben nič in tako nihče ni vedel, kdo je gospodar Kolpe in pritokov. Te vode pa v prejšnjem stoletju niso bile polne le plemenitih rib, ampak tudi rakov-jelševcev, ki so jih vozili celo cesarju na Dunaj. Med ribami so bile najbolj priljubljene postrvi, ki so jim Nemci rekli «kajzerfiš». Prepirov o ribolovu ni bilo konca, zato se je vmešala oblast, in če se ta vmeša, potegnejo podložniki vedno krajši konec. Tako se je zgodilo tudi tokrat: nobeden ni smel več loviti.

Ljudje pa te odločitve niso spoštovali in so lovili naprej. Zato je prišel v Grgelj sam vahtmojster iz Petrine nasproti Broda na Kolpi. Pisal se je Sojer. Bil je strog, a pravičen, zato so se ga ljudje bali, hkrati pa so ga spoštovali in ga imeli celo radi. Zato so ga kasneje prestavili najprej v Kočevje, nato pa nekam v Srbijo, saj pravični vahtmojster pri oblasteh ni bil priljubljen.

Vahtmojster si je belil glavo, kako bi zadevo okoli ribolovnih pravic razrešil. Za nasvet je vprašal celo oblast v Ljubljani, od koder je dobil obvestilo, da v Kolpi domačini ne smejo ribariti.

To je ljudem tudi povedal. Je pa bil vahtmojster res dober in je navodilo prikrojil po svoje in dejal ljudem, da lahko vsak na dan ulovi ribo, več pa ne. Dodal je še, da bi tudi on lovil ribe, če bi tu živel.

Rib je bilo v Kolpi takrat res veliko, dovolj za vse. Ljudje ob Kolpi so – ko so šli na njive ali travnike – vedno jemali s seboj osti, da so mimogrede napičili kakšno ribo, po možnosti sulico, kot so na slovenski obali rekli sulcu, ali mladico, kot isti ribi še danes rečejo na hrvaškem bregu Kolpe.

Povedal Anton Šneberger iz Grglja, rojen 1882 v vasi Reber.
Grgelj, 17. maj 1984.

Dragocene vidre

Pokojni Južnič iz Slavskega Laza je bil mojster za lovljenje vider. Nastavljal jim je pasti. Nekoč mu je nekdo ukradel past, ki jo je nastavil Južnič vidri pri Kobilni jami. Potem je pravil okoli, kako je videl medveda, ki se je ujel v tisto past in hlačal ter krvavel nekam v gozd.

Tudi pri Sapniku je Južnič nastavljal vidram, ki jih ni imel rad, saj je bil znan gojitelj rib in ribiški čuvaj pa tudi lovec. Ujela se je vidra. Južnič je odložil puško in snel iz pasti vidro. Ta pa je skočila in pobegnila. Bil je Južnič mojster za vidre, zdaj pa vider pri nas ni več videti.

Vidre so včasih imele ceno. V stari Jugoslaviji si dobil za vidrino kožo 900 do 1000 din, kolikor je veljala krava. Moj oče je eno ujel in se oblekel in obul, toliko je dobil. Neko leto pa je ujel kar tri kune, ki so tudi imele dobro ceno, in zanje dobil toliko, da je oblekel vseh nas sedem otrok.

Povedal Anton Janežič iz Žlebov, rojen 1932 v Žlebeh.
Žlebe, julij 1995.

Ded je utonil (fonetični zapis)

Od moje babe deda je utonil u Koupi. Bili su tle, v Trgi, na Kraljevo. Najprej pri maši, potem na pijači. Ko so prišli sem preko Koupe, zjutraj, ni bila velika voda. Ko so se

vračali, pa je bila velika voda. Čoun se je prevrnil i mamin deda je utoniu. Voda ga je ven vrgla u Radencih.

Ta deda je prej delau sedem let u Pešti. Narediu si je hišo, u Pešto pa je šeu, da je i brati pomagal hišo zidat. U Pešti je 7 let moral tiskarski stroj na roke vrtet. Hudo je blo.

Povedal Peter Marinč iz Trga-Kostel; rojen v Brsniku.
Kostel, julij 1995.

deda – ded, Pešta – (Budim) Pešta, čoun – čoln, baba – stara mama, tle – tukaj

Kolpa je zamrznila

25. novembra 1928 je zapadel visok sneg. Zaradi hudega mraza in snega so prišle celo srne v skedenj jest seno. Po visokem snegu niso mogle, zato so prišle po jarku, kjer je bilo manj snega.

Poti so bile zaprte. Več dni je bilo zelo hudo. Bil je tako hud mraz, da je bilo vse ledeno, tudi Kolpa je zamrznila. Vse to je trajalo do spomladi 1929. Take zime niso doživeli nikoli prej niti najstarejši ljudje.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Sekali so led

V moji rojstni hiši v Banja Loki smo imeli nekdam gostilno, trgovino in mesnico. Takrat še ni bilo hladilnikov in zmrzovalnikov. Na mlaki, ki smo ji rekli Na Kalu, smo sekali led in domov vozili ledene plošče, da so hladili živila.

Povedala Marija Cetinski iz Novih sel, rojena Rački 1921 v Banja Loki.
Nova sela, avgust 1995.

Kako smo včasih lovili ribe

Otroci so ribarili s -trnki-. Naredili so jih tako, da so zakrivali bucike. Ta trnek so navezali na vrvico, ki so jo uporabljale ženske za šivanje domačih copat. Za ribiško palico pa so si urezali leskovko. Če je prišla večja riba, ki jih v Kolpi ni bilo malo, se je bucika zravnila in je riba pobegnila. Nekateri otroci pa so kradli mamam šivanke in jih krivili nad plamenom sveče ali petrolejke. Taki trnki pa se tudi ob prijemu večje ribe niso zravnali.

Malo večji otroci so lovili na -kal- oz. na -kale-. Kal so si uredili v plitvejšem delu Kolpe tako, da so plitvino ogradili z 10 do 15 cm visokim »zidom« iz kamnov. V spodnjem delu pa so pustili kakšne 60 cm široko odprtino. V kal so nato nasipali pšenico, ki jo je voda počasi odnašala in privabljala ribe v kal. V grmovju je bil skrit opazovalec-otrok, in ko je bilo v kalu dovolj rib, so tisto odprtino v kalu hitro zagradili z desko in ribe so bile ujete. Seveda pa rib v kalu ni bilo lahko ujeti. Zato so jih obmetavali s prodom in kamenjem, da so jih pobili ali vsaj omamili, in šele potem so jih lahko pobrali. Seveda je pri tem početju veliko preplašenih rib preskočilo ograjo iz kamna in se rešilo. Uplnjene ribe so bile v glavnem kljeni.

Odrasli so lovili z vršami, saki, ostmi in mrežami. Ves ta ribolovni pribor so si izdelovali sami.

Nočni ribolov je prišel v poštev le, ko ni bilo lune, voda pa nizka, čista in mirna. Tak ribolov je bil mogoč le s čolnom, ki je imel poseben podaljšek, »svečnik« smo mu rekli. To je bila nekakšna košarica iz železa. Vanjo so zelo tesno skupaj naložili suha in trda drva, a tako, da so stala pokonci. To so zažgali in ta ogenj je trajal 15 do 20 minut. Svečnik je bil zunaj čolna zato, da žerjavica ni padala v čoln, ampak v vodo. Ko je kurjava v svečniku pošla, so čoln spet zapeljali h kraju in ga znova napolnili. Svetloba iz svečnika je privabila ribe, motila pa bi tudi tistega v čolnu, ki je čakal, da bo z ostmi nabadal ribe. Zato so med svečnik in čoln namestili še poseben zastor iz platna ali česa drugega. Tako so ujeli največ mren, sulcev in podusti, manj pa postrvi in lipanov. Platnice in klenci pa so vedno zbežali v temo in se jih tako ni dalo ujeti. Pozneje so take svečnike zamenjali s karbidovkami, platneni zastor pa s pločevino.

Posebne vrše pa so polagali na jezovih, a le na tistih, ki so bili že med gradnjo prirejani za tak ribolov. Vsak jez je imel obliko loka, da je lažje zdržal pritisk vode. V nekaterih jezovih pa so med gradnjo uredili posebne žlebove, po katerih so ribe silile navzgor, proti toku. Nad luknjo v jezu – običajno je bila to luknja v deski – so na zgornji strani jezu pritrdili pleteno vršo. Obod vrše je bil iz leskovih palic, na njem pa mreža. Riba se je pod jezom zagnala in splavala v vršo, ki je bila pritrdjena tako, da se riba v njej ni mogla obrniti in pobegniti. Nekoč se je v tako vršo na nekdanjem Žagarjevem, zdaj Lampetovem jezu ujel tako velik sulec, da mu je kar velik del repa gledal iz vrše. Ta način ribolova pa je popolnoma izumrl, ker so se jezovi podirali, če so jih pa popravljali, so korito za vrše in luknje zazidali.

Povedal Mirko Rauh iz Lazov ob Kolpi.
Lazi, leta 1985.

S šibo ujel sulca

Dolani so kosili visoko v hribu. En je opazil v Kolpi pod dolskim jezum veliko ribo. Pustil je delo in šel navzdol, proti domu. Pripravil si je veliko vrbovo šibo, zagazil v vodo in se tisti veliki ribi približeval od zadaj. Ko je bil že čisto blizu, je ribi porinil za škrge vrbovo šibo in jo potegnil pri njenem gobcu ven, nato pa šibo hitro zavezal.

Veliko mrcino, bil je sulec, težak 22 kg, je zavihtel nato na hrbet in jo komaj odnesel domov. Take ribe ne prej in ne kasneje pri Dolu niso ujeli.

Povedal Mirko Rauh iz Lazov, rojen 1924 v Lazih.
Laze, april 1993.

PREHRANA

Cigani pokradli meso

Neka ženska z Jelovice nad Kolpo je prijokala k nam in tarnala, da so ji cigani pobrali vse meso na sešili. Zgodilo pa se, da je prišlo je v hišo več ciganov. Neka ciganka ji je šlogala, ostali pa so se raztepli po hiši, največ jih je šlo na podstrešje, kjer so pobrali vse meso, ki se je tam sušilo. Tatinskih ciganov niso nikoli našli.

Povedala Katarina Rauh z Žage.
Žaga, julij 1995.

na sešili – na sušilu, šlogat – vedeževati

Lonce je krpal

Večkrat sem bil v krajih okoli Srbotnika. Ko sem bil še pri teti v Ograji, sem večkrat nosil lonce krpal v Rački Potok. Takrat sem bil še otrok, pravzaprav nas je bilo v družini 6 otrok, a nam je umrla mama, ko mi je bilo 2 meseca in pol, oče pa je še dva meseca pred mamino smrtjo odšel v Ameriko in se ni nikoli več vrnil. Tako nas je vseh 6 vzgojila teta. Pri njej sem bil, dokler se nisem oženil. Od vseh nas, otrok, sem živ le jaz.

Tam, v Račkem Potoku, je bil en mož, ki je dobro krpal lonce. Takrat je bilo namreč težko kupiti novo posodo.

Med čakanjem, da bo mož delo opravil, so mi ponudili tudi kaj za jesti. Pa nisem mogel jesti, ker je bila tam velika revščina. Ti ljudje so imeli le dve kozi, par kokoši in vrtec ob bajti.

Povedal Jože Ožanič -Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1912

Muzika u Girovem (fonetični zapis)

Živeu je u Girovem neki Jurček s Kraja, k' je v svjete jegrau na klenit. Njegov sin je jegrov na trobento, k' se je naučiu u vojski u Lublani. Umru je u drugi svetski rat. A Tomac je jegrou harmoniku. Oni su bili brati pr' Pršeti. So se toukli u Bosni i tam se Jurček navadiu jegrat. So jegrali na saki ofceti. To je bila jedina muzika u Girovem.

Ankat je biu Jurček bouan, a je buo jaku veliko sromaštvo, k' je buo dost deci.

Mati ga je prašaua:

-Jurček, bi ti malo krumpirčkov?-

Je rikeu:

«Neču, zak s'm bouan pa ne morem krumpir jest.»

Mati ga spet prašaua:

-Jurček, a bi štrukle?-

Jurček je rikeu:

«B', zak moram bit fajn bouan, da ne bi štrukle jeu.»

Pole so jurka na ofcetih spraševaui:

-Jurček, jemamo pečen krumpir. Bi ga jeu?-

Je vavek rikeu:

«Ne, jest samu štrukle jem.»

Povedala Mila Križ iz Gerova, rojena Palčič 1911 v Gerovem.

Gerovo, junij 1995.

fajn - dobro; klenit - klarinet; deca - otroci, Girovo - Gerovo, jegrau - igral, Lublana - Ljubljana, naučiu - naučil, umru - umrl, svetski rat - svetovna vojna, brati - bratje, ofcet - ohcet, poroka, muzika - godba, glazbena skupina, jedina - edina, bouan - bolan, buo - bilo, prašaua - vprašala, rikeu - rekel, neču - ne bom, zak - ker, fajn - dobro, zelo, vavek - vedno, v svejtu - po svetu.

Naduavajne (fonetični zapis)

Naduavajne je naš specialitet za Vezem. Nar'di se tak: šunka, špek, mau govedne, jajca, pokle luka, puopra i kruha. I tu se use zreže na sitne kockice. Poklej se finu premejša i stavi se u čreva i kuha se najmanje anu vuru (sat vremena).

Vsaka srota se tu prvošči za Vezem, makar samu dva creva. Zdaj damo u creva, učas pa smo u želudac a i u svinski mjehur. Naduavanje sam vavek rada jeua. Kumej s'm čakaua, d' buo letu dan, da ga bom spet jeua... Zdej mamu uohku naduavanje vavek i nej taku dobru.

Naduavanje se blagoslovi za Vezem, Veliko nedeljo. Takrat blagoslovimo i velke hostije, šroke oko 20 cm, k' jih pojemo za Vezem.

Povedala Vera Jelenc, roj. Klepac 1928 v Malem logu, doma v Gerovem.
Gerovo, april 1995.

naduavanje, nadeuvajne ali nadejvajne - nadevanje, Vezem (Vezen) - Velika noč, špek - slanina (špeh), mau - malo, pokle - potem, sitne - drobne, ana vura - ena ura, premejša - premeša, stavi se - se da v, srota - sirota, makar - čeprav, četudi (magari); creva - čreva, mjehur - mehur, vavek - vedno, jeua - jedla, uohku - lahko

Črepunja

Nekdaj smo pekli kruh pod črepunjo. Peka je potekala tako, da smo najprej zakurili v krušni peči in počakali, da se je naredila žerjavica. Nato smo testo, oblikovano v hlebec, z lopato potisnili v peč. Preko hlebca smo poveznili zamljeno črepunjo. Črepunja je pravzaprav posebna črna lončena posoda, ki ima okoli odprtine večji rob. Ko je bila črepunja poveznjena preko hleba, smo nanjo, pravzaprav na njen rob, naložili žerjavico. Ta rob je bil tako velik, da je na njem stalo kar precej žerjavice. Ves postopek peke kruha pod črepunjo je pravzaprav podoben peki šarklja, ki smo mu rekli kuglofelo. Črepunja pa je zelo podobna posodi, ki jo še danes uporabljajo za peko šarklja. Glavna razlika pri obeh pekah pa je, da je pri peki šarklja obrnjena posoda z odprtino navzgor, pri peki pod črepunjo pa je posoda (črepunja) poveznjena na testo.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Slovenski Kuželj, december 1992.

Moka za v moko

Včasih je bila pri nas velika sromašna. Najhuje pa je bilo, če je bila slaba letina ali pa suša.

Ob slabih letinah so domačini iz Kužlja in okolice nabirali plodove z drevesa, ki se mu reče moka. Plodovi so kot grozdi in rdečerozasti kot šipek. Te plodove so nato zmešali skupaj s koruzo ali drugim žitom in to zmes dali v mletje. Iz tako dobljene moke so nato pekli kar dober kruh, včasih tudi potico.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slov. Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Stara mama in saharin

Takrat je bil sladkor državni monopol, zato se ni smel saharin prodajati in kupovati. Revni ljudje pa so uporabljali saharin, ki je bil cenejši. Stara mama, ki je imela okoli 70 let, je imela zvezo s švercarji iz Loške doline, doma pa razvejeno mrežo stalnih kupcev saharina, in to po vaseh daleč naokoli. Tako si je prislužila kakšen dinar, da

si je lahko privoščila kaj posebnega. Ob nedeljah in praznikih je šla po maši v gostilno na govejo juho in košček kruha. V tisti gostilni so imeli najboljšo juho. Tudi ko je bila bolna, smo morali otroci tja s kanglico po za en dinar juhe in štručko kruha, ki je tudi veljala dinar.

Tiste zaloge saharina je kar naprej prenašala in skrivala po podstrešju, da jih ne bi odkrili financarji ali žandarji in jo tako spravili ob zaslužek za juhico. Eno tako skrivališče sem slučajno odkril in vzel eno škatlico. Mislil sem, da stara mama ne bo nič opazila, jaz pa sem na paši lizal saharin. Nekoč sem dal v usta več zrn in mi je bilo slabo, da me je želja po saharinu minila.

Stara mama je povedala mami o manjkajoči škatlici, ki je veljala 10 dinarjev, kar je bil celodnevni zaslužek težakinje. Mama mi je navila uha in sem vse priznal. Mama je bila takrat zelo huda in me je celo natepla. Vpila je, da me bo ubila. Tako hude nisem videl ne prej ne pozneje. Potem je prinesla kakega pol litra živega peska in ga potresla v kot spalnice. Potem me je prijelā za uho in me odvedla v spalnico ter sem moral z golimi koleno klečati na ostrem pesku, ki se mi je zažiral v meso. Mama je govorila, da se bom za vedno zapomnil, kaj sem storil. Klečal sem tri dni od kosila do četrte ure popoldne. Potem sem moral obljubiti, da kaj takega ne bom več storil, in mi je nadaljnjo kaznen oprostila.

Kljub tajnosti pa so financarji izvohali saharin stare mame. Našli so ga na podstrešju v peči. In to kar 12 škatlic, zamotanih v ruto. Napisali so zapisnik in dejali, da bo prišlo vse na sodišče. Zvečer je prišel oče domov in preklinjal staro mamo, svojo mamo. Še sreča, da se je stara mama skrila. Oče se je bal, da bo, kot gospodar hiše, kriv za vse. Takoj je odšel v Čabar in ga do polnoči ni bilo nazaj. Vsi smo se bali, kaj se je zgodilo. Pa ni bilo nič hudega. Pil je s financi. Ob obilni pijači so mu obljubili, da bodo zadevo uredili tako, da ne bo nihče kriv.

Stara mama pa se je tudi kasneje ukvarjala s prepovedano trgovino. Ko sem končal osnovno šolo, sem ji pri tem pomagal. Trinajst let sem po navodilu stare mame šel v 25 km oddaljeni Vešivek v Loški dolini po saharin. Takrat, ko so me prvič videli, so bili zelo previdni in nezaupljivi. Dejali so celo, da pri njih nimajo saharina. Po dolgem pripovedovanju, da imamo zlahto v Loški dolini, da se tudi moj oče - podobno kot fantje iz hiše, kjer sem kupoval saharin - ukvarja s švercom konj, so se omehčali in sem še po več previdnostnih ukrepah le dobil saharin. Kasneje pa ni bilo več zapletov.

Povedal Tone Križ iz Kočevja, rojen 1924 v Tropetih.
Kočevje, januar 1995.

Tone Križ iz Kočevja je bil rojen v Tropetih pri Čabru in tam preživel mladost in fantovska leta. Na mojo prošnjo je povedal in napisal nekaj zgodb iz svoje mladosti in partizanskih let.

Licitacija krač

Na Kraljevo je bil pri nas v Kostelu velik praznik. Imamo cerkvico Sv. Treh kraljev. Ljudje so kot darilo cerkvi prinesli krače in mežnar jih je po maši pred cerkvijo prodajal na licitaciji. Kupovali so jih predvsem huzarji, ki so hodili po Češkem in na Dunaj. Oni so imeli denar in so kupovali, valje, zase. Tako se je nabralo za cerkev fajn denarja.

V naši cerkvi so včasih zvonili zjutraj, opoldne in zvečer. To so morali ljudje plačati. Cena je bila mernik koruze ali drugega blaga v protivrednosti. Lahko tudi v denarju, a

narod ni imel denarja. Koruzo so potem prodali, da so imeli denar za cerkev. Tej dajatvi so rekli bera.

Povedal Peter Marinč-Brsnički iz Trga - Kostel, rojen v Brniku.
Kostel, julij 1995.

hauzirarji - krošnjarji, valje - menda, fajn - dobro, veliko

Peter Marinč-Brsnički iz Trga (Kostel) je vedel več zanimivih pripovedi o nekdanjih navadah, coprnica, kostelskih ljudeh, graščakih itd.

B' jeu špeh? (fonetični zapis)

En bogat kmet je nagajau sromakom. Ko je spet en prešeu pros't, je šeu kmet na jezbo, uzeu špeh, ga pokazau sromaku in mu rejeu:

«B' jeu špeh? S' uač'n?»

Sromak je rjeu:

«Buh dau, da b' uač'n krepau.»

I rejs je buu taku. Kmet je raka u grlu dobu, nej mogu jest in je vuačen krepau. Moj sosed je biu. Se je norca devau iz ledi.

Povedal Anton Šercer iz Dolge vasi pri Kočevju, rojen 1926 v Ribjeku.
Dolga vas, sept. 1993.

jeu - jedel, špeh - slanina, nagajau - nagajal, pršeu - prišel, šeu - šel, uzeu - vzal, sromak - siromak, rjeu - rekel, s' - si, uač'n - lačen, buh - bog, dau - dal, krepau - poginil, rejs - res, buu - bilo, mogu - mogel, devau - delal, ledi - ljudje ljudi

Prebrisani kmet (fonetični zapis)

Kmet Šercer iz Bazgarjev je jemeu kosce, pet, šest al pa deset. Za kosilo jim je neseu jest. Ko so pojedli že tričetr tistega, kar je bilo v skledi, je kmet Šercer vedno reku:

«Zdej se bom pa prekrižau, moliu in pestiu jedačo.»

Tako je narediu in pestili so tud kosci in šli naprej kosit. Kmet pa je uzeu skledo s četrt jedače in jo pospraviu u šibje, da bo imeu polej za jest.

Narediu je tako enkrat, dvakrat, trikrat. Potlej pa so kosci pogruntali, kaj deua in ko je spraviu skledo pod lesko, so oni šli in vse pojeu. Polej je kmet Šercer pršeu, videu prazno skledo in prašau:

«Kdo je pojeu?»

Ne vem več kaj so rekli...Kmet pa je deua u zatu, k' je blo takrat malo hrane, da se je najeu.

Povedal Anton Šercer iz Dolge vasi pri Kočevju, rojen 1926 v Ribjeku.
Dolga vas, sept. 1993.

jemeu - imel, neseu - nesel, jest - jesti (včasih tudi jaz), reku - rekel, polej - potem, narediu - naredil, deua - dela, pršeu - prišel, pestiu - pustil, pojeu - pojedel, najeu - najedel, moliu - molil, prašau - vprašal, deua u - delal, najeu - najedel.

Pudan zgoni (fonetični zapis)

Pudan zgoni, naša južna ugrme stoji.

Zvonilo je poldne, kosci so bili lačni, ker še niso dobili jesti. Gledali so okoli, kje je gazdarica in porodil se jim je zgornji izrek.

Povedal Nikola Mihelčič iz Delnic, rojen 1923 v Delnicah.

Ložac, maj 1995.

Na ličkanju (fonetični zapis)

Lepo je blo, ko smo ličkali in se pogovarjali. Pol smo pa plesali, jejli in peli. Jejli smo jabka, grozdje, mehke hruške in drugo. Rakije smo bolj malo pili.

Povedala Slava Janež - Peričeva iz Sel pri Osilnici, rojena 1903 v Selih.

Sela, april 1993.

pol - potem, jabka - jabolka, jejli - jedli, rakija - žganje

Samo, da ne bi pili (fonetični zapis)

Nikdar mi ni lako bilo. Sem že stara 77 let, življenje pa se mi zdi kratko, kot da sem gori pa doli po naši vasi prošla. Mož mi je vmru, ko sem bila 32 let stara. Živela sem samo za otroke. A imeli smo malenco, žago, prašiče in krave in otroke, ki so imeli 11 in 12 let. Boga sem prosila, da otroci ne bi pili in krali. Meni so se pijanci primrzili. Hvala bogu, vse se je uresničilo. Lačni nismo bili, zakaj smo mlin imeli. Za partizane smo delali. Denarja nismo imeli, a smo dobro živeli, hvala bogu.

Povedala Katarina Rauh z Žage, rojena 1915 na Vrhu.

Žaga, april 1993.

Osem fantov za liter vina

Po letu 1932 se je začela velika kriza in je bilo tako hudo, da nas je po osem fantov kupilo liter vina v gostilni. To zato, da smo imeli nekaj na mizi, ko smo plesali. Imeli smo dobrega muzikanta iz našega Kuželja. To je bil Matija Štanfel (Benic). Tudi za njega je bilo treba zbrati nekaj drobiža. Matija je igral skoraj na vsakem piru (ofceti). Drugi je bil Ivan Bauer (Vance), tudi boder muzikant.

Sporočil Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja. Rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.

Kočevje, februar 1993.

OBLAČILA**Obleke iz tolčenega blaga**

Sem krojač. Ko sem bil še majhen, smo imeli malo kmetije, kar je bilo premalo za preživetje. Zato so se moji predniki ukvarjali še z drugim delom. Tako so začeli tudi samoučno šivati hlače iz tolčenega blaga. Take narejene hlače so nato prodajali v

Primorju, kamor so vozili s parom volov naprodaj še slanino, fižol in morda še druge kmetijske pridelke.

Tolčenega blaga že dolgo ni več. Včasih so ga delali v Mrkpolju in okolici. To blago ni bilo tkano, ampak tolčeno, delali pa so ga tako:

V leseno izdobljeno korito - ni bilo zbito iz lesa - so naložili enakomerno za dva prsta na debelo ovčje volne. Nanjo so nato položili deske. Na vse to so naložili še kamenje in to zaradi obtežitve.

V kadi je bila obtežena volna 3 do 4 tedne. Potem so jo vzeli ven in to je bilo že malo debelejšje blago. Debelo je bilo 5 do 10 milimetrov.

Iz takega blaga sem nazadnje šival lajbec pri mojstru Matiji Kuželičkem v Mrkpolju. Bilo je to pred 58 leti. Takrat je mojster rekel, da iz takega, tučenega, blaga ne bomo več šivali oblačil in res nismo nikoli več.

Povedal Jože Ožanič - Jarkin iz Slov. Kužlja, rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Slov Kuželj, december 1992.

Jože Ožanič-Jarkin iz Kužlja se je pred drugo svetovno vojno učil v Kočevju za krojača. Kot krojač je delal na slovenski in hrvaški strani Kolpe in Čabranke ali pa tam prodajal kape in druge krojaške izdelke ali delal kot popotni krojač (hodil od hiše do hiše in tam kaj postoril). Tudi on je šival obleke iz tolčenega blaga.

Podkibeke kikle (fonetični zapis)

Ženske na našem koncu so imele včasih dolge kikle. Skrajšale so jih tako, da so si kiklo povzdignile za pasom z vrvico, čemur smo rekli, da so si kikle podkibve oziroma podkibeke.

Pa še to: Takrat niso imeli robčkov za v žep. Ženske so si nos obrisale tako, da so privzdignile kiklo in se useknile v njen rob.

Sromašno je bilo takrat vse. Ženske pod kiklo niso nosile nič, tudi moja stara mama ne, ker je bila sromašna. Nit hlač, spodnjih hlač, ni imela. Tako ni bilo treba hlač dol vleč, kot počno zdaj.

Zdaj sm pa že dost povedava. Je že pudan. Moram damu prascem dat.

Povedala Štefana Štimec iz Mirtovičev 9, rojena 1914 v Belici.
Mirtoviči, december 1992

kikla - krilo (žensko oblačilo), podkibeke - spodrecane, sromačno - siromašno, povedava - povedala, pudan - podne, damu - domov, prascem - prašičem

Predgrajska modrost o starih čevljih (fonetični zapis)

Te švarke bomo dali popraviti. Za v suhem bodo še dobri, za v mučo pa ne.

Povedal Jože Štefanec-Ančinov, rojen 1927 v Predgradu.
Predgrad, januar 1994.

švarki - čevlji

Folklorna skupina iz Predgada - Plesalci in drugi člani folklorne skupine iz Predgada so oblečeni tako, kot so bili pred sto leti in več.

BIVALIŠČA

Pod Kuželjsko steno

Zaselek Ograja je danes še muzej starih kmečkih stavb in orodja, ki pa ga kmalu več ne bo, če ne bodo zanj poskrbeli strokovnjaki. Turisti bi lahko tu spoznali marsikaj iz naše zgodovine kmetovanja.

Pri Gladovi domačiji v vasici (pravzaprav zaselku) Ograja pod Kuželjsko steno se konča asfaltna in tudi vsaka druga pot. Naprej vodi le pot skozi Laze, ki pa se odcepi v desno pod Ograjo in pelje nekam desno od Kuželjske stene, sicer pa je možna pot le nazaj v dolino Kolpe in od tam proti Kužlju ali Petrini. Sem, na konec sveta, sem se oni dan napotil po večletnem nagovarjanju 83-letnega Jožeta Ožaniča iz Kužlja, ki je svojih prvih 26 let življenja preživel prav v Ograji, na današnji Gladovi domačiji. Povedal je, da je Ograja pravzaprav zaselek vasice Laze, da sta bili tu nekdanje dve hiši in da so se ljudje sem, za takrat skoraj nedostopni konec sveta, zatekli pred Turki pred okoli 500 leti. Zatrdil je, da je najstarejša naselbina na tam območju Kostel, takoj za njim pa Ograja.

Zakaj Ograja in zakaj Kuželj?

Zaselek Ograja je dobil tako ime zato, ker je bil nekdanje ograjen, da živina ni mogla iz vasi na polja in da divjad ni prišla do polj. Kuželj pa ima ime po nekem kožarju, ki je drl živali in strojil kože. Še danes v bližnjem Srobotniku rečejo koži kuža in od tod ime Kuželj.

Jože Ožanič je pokazal razvaline hiše, kjer je bilo včasih živahno, danes raste na ruševinah drevje in grmovje. Zatrdil je, da je bila tista hiša stara gotovo nad 400 let. Gladova hiša pa je bila nekdanje last zelo bogatega Antona Račkega, pri katerem je bila njegova stara mama še kot mlado dekletce za deklo, stari oče pa za hlapca. Račkijeva žena Agnes pa je bila zelo skopa in stari mami ni pustila piti niti zelnice, kaj šele, da bi ji dovolila jesti zelje, ki so ga kisali v tako velikih kadeh, da je bilo treba do vrha po lestvah.

Pri porušeni hiši pa je bila vkopana v pobočje nasproti hiše klet, ki je še danes delno ohranjena. Ob njej je »kublenik«, iz kamnja narejena nekakšna klop, na kateri so imeli nekdanje posode z vodo, ki so jo prinesli iz bližnjih izvirov in jo uporabljali za pitje in kuho. Tem posodam so rekli kebeu (kebel, škač), zato kublenik. Kuhali so v peči, ker štedilnikov še ni bilo; in to v »zamljenih« (glinastih) loncih.

Jože Ožanič je nato dodal še zgodnico, kako sta mož in žena šla na semenj in kupila tak zamljeni lonec. Ko sta šla domov, je začelo deževati. Dežnika seveda nista imela. Žena si je zavezala predpasnik in krilo nad glavo, mož pa si je poveznil na glavo kupljeni lonec. Doma je žena spustila predpasnik in krilo, možu pa so se ušesa tako nesrečno zagostila, da so morali razbiti lonec in šele tako so mu osvobodili glavo.

Račkijevi so bili bogati in skopi. Gospodar Anton je pred smrtjo nekje zakopal cekine, a niti ženi Agnes, ki je vedela, da mož ima cekine, ni zaupal, kje. Povedal pa ji je, da je cekine zakopal na svojem posestvu. Tega zaklada do danes ni še nihče našel. Račkiju so zaradi njegove skoposti rekli ljudje »cego« (Cigan), vendar le v pogovorih med seboj. V obraz mu tako ni rekel nihče, ker bi ga šel tožiti, je zatrdil Jože Ožanič. Račkijeva nista imela otrok, zato je ta domačija postopoma prešla v last prednikov Jožeta Ožaniča. Zanimivo pa je, da so se k tej hiši vedno priženili zetje in je zato stalno menjala ime gospodarja.

Kuželjska stena

Kuželjska stena je ena izmed treh mogočnih in slikovitih sten - ostali dve sta še Loška stena in Taborska stena - v Zgornji Kolpski dolini, ki so izredne naravne znamenitosti. V Kuželjski steni kraljujejo gamsi, v njeni neposredni bližini pa še medvedje, jelenjad, divji prašiči in druga divjad. Nekdaj so čredniki vodili sem na pašo živino iz Kužlja in okoliških vasi ter zaselkov. Zdaj črednikov že dolgo ni več. Jože Ožanič pripoveduje:

«Enkrat je kuželjski črednik zamerkal strašno veliko kačo, ki je šla proti enemu izmed pastirjev. Zavpil je pastirju, naj teče desno in samo desno po pobočju. Pastir ga je ubogal in se tako rešil pika poskoka (modrasa), saj kača ni mogla na strmem pobočju zavijati in je šla naravnost v dolino, pastir pa je tako ušel kači.»

Jože Ožanič je pokazal še nekdanje njive in košenice, ki so jih obdelovali vse do Kuželjske stene, danes pa jih vedno bolj zarašča gozd ali pa grmovje. Kosili so tudi na najbolj strmih pobočjih, in sicer tako, da so si na čevlje privezali »mačke« - dereze. Kuželjska stena pa je bila za ljudi tudi ura, saj so po tem, kako pade senca nanjo, natančno vedeli, koliko je ura in po tej senci je uravnaval svoje zvonjenje tudi mežnar v hrvaškem Kužlju, ki leži preko Kolpe nasproti slovenskega Kužlja.

Sušilnica, čebelnjak, ribnik

Jože Ožanič, najstarejši domačin (pravzaprav je nekaj mesecev starejša še neka vaščanka) z območja Kužlja, in Jože Glad, najstarejši lovec Lovske družine Banja Loka - Kostel in lastnik najvišje ležeče hiše v Ograji, sta mi nato pokazala še veliko zanimivosti. Najprej je blizu podrtije hiše še podrtija sušilnice. V njih so nekdanje tu (in v podobnih tudi na Dolenjskem) sušili sadje, ki mu na Dolenjskem rečemo krljci, tu pa rižni, še višje, na Osilniškem, pa blečki. Razen sadja pa so sušili še lan. V sušilnici so ob večerih pekli »kuasje« (koruzo, klasje, mlečna koruza skupaj s storžem), se ob njej gredli in pogovarjali, pripovedovali pravljice in resnične dogodke do kasno v noč.

Blizu je še opuščeni čebelnjak, ki ga je Jože Glad obnovil leta 1946, predlani (l.1994) pa ga je opustil zaradi bolezni čebel. V njem je imel 20 Ž(nidaršičevih) panjev. Ob nekdanji čebelnjak sta zdaj prislonjeni dve kolesi dotrajanega voza in »risanka«, posebna naprava, ki je še najbolj podobna grabljam (sicer so ji res rekli še grablje ali pa križ, v nekaterih vaseh ob Kolpi pa tudi »aparati«), kakršno na tem območju ponekod še vlečejo po njivi in z njenimi zobmi - klini (običajno ima tri ali štiri kline - zobe) zaznamujejo, na kakšni razdalji bodo posadili krompir, koruzo in razne poljščine. Za vsako poljščino je bila potrebna druga risanka z drugačnimi razdaljami med klini, ker je pač potrebno različne poljščine saditi v vrste, ki so med seboj različno oddaljene.

Na orehu blizu hiše ima Jože obešeno neko napravo, še najbolj podobno zvonu. Z njo odganja divje prašiče, ki pridejo pogosto kar do njiv pri hiši. Po tem zvonu tolče, da grozno odmeva. Včasih pa si ponoči naveže na nogo vrv, ki pelje do tega zvonca in odganja prašiče kar s postelje tako, da pobrca z nogo in tako sproži udarjanje po »zvonu«.

Malo pod hišo si je Jože leta 1978 uredil ribnik za postrvi. A s postrvmi ni bilo zaslužka, saj jih je vsak naložil v Kolpi. Kar tisoč 5 cm dolgih postrvic je kupil v Ogulinu in jih zredil, a pravi, da je bilo njihovo krmljenje drago, zato je postrvi opustil in v ribnik vložil krape in rdečerepke, ki jih je lažje hraniti z domačo hrano, krompir-

jem, koruzo - šrotom. Postrvi - amerikanke so bolj »aklih«, pravi Jože. Povedal je še, da namerava zdaj očistiti in razširiti še drugi ribnik, ki bo imel blatno dno in bo vanj preselil rdečerepke in krape, v betonskega pa bo kljub slabim izkušnjam spet naselil postrvi.

Kako so nekdanj delali mošt?

Potem sta mi oba Jožeta pokazala še »izvor večne vode«, iz katerega vedno, pozimi in poleti, v enaki količini teče voda. Od njega imajo napeljan vodovod do Jožetove hiše in do nove hiše Ožaničeve hčere, ki si jo je zgradila v Ograji nekaj pod Gladovo. Presežek vode teče po zemlji in jo delno spreminja v močvirje. Ko sem šel preko njega mi je Jože Ožanič dejal najprej, da se ne bom pogreznil, potem pa me je še enkrat premeril s pogledom in hudomušno dodal: »Ja, takšen bi se pa lahko pogreznul, k' je debeu.« Močvirne zemlje je že po nekaj korakih konec in tam je spet izvir in kamen, na katerem so včasih ženske prale perilo tako, da so tolkle po njem. Voda teče v kotel, v katerem so nekdanj kuhali za prašiče. Tam se napaja divjad in živina. Od tu pa vodi tudi lesen žleb, po katerem teče voda v leseno nekoliko zaokroženo korito. Vprašala sta me, če vem, čemu je nekdanj to korito služilo. Taka korita - ki jih ni nikjer na Dolenjskem - sem že videl v okolici Kostela in sem zato vedel, da so v njih trli sadje in tako pridobivali mošt. To pa je potekalo tako, da so v korito natresli sadje. V koritu je bil še poseben okrogel kamen, najbolj podoben mlinskemu kamnu, ki je imel na sredini luknjo, v kateri je bil dolg drog (osovina), ki je bil nekje pritrdjen. Nekdo je porival ta drog sem in tja, da se je kolo valilo po koritu in trlo sadje. Pri takem mletju sadja je tisti, ki je porival drog in kolo, opravil v enem dnevu tako dolgo pot, kot je do Kočevja in še naprej, sta mi zatrdila oba Jožeta. Tudi v to korito se zdaj nateka voda, ki jo pije divjad. Kasneje je Jože pokazal še kamnito kolo za tretje sadja, ki ga je imel zametanega pod drvni in povedal, da je taka kamnita kolesa izdeloval neki Venceti, ki je bil, menda, po rodu Italijan.

»Oj mladost ti moja..«

Jožeta sta mi pokazala še to in ono, potem pa smo sedli za mizo pod drevesom. Jože Glad je iz kleti prinesel liter črnega semiškega vina, ki ga je dobil od lovskega tovariša Golubiča iz Štrekljevca. Jožetova žena Ivanka je povedala še zgodnico o Mikulovem vragu, Jože Ožanič ono o ovci, ki je glavo vtaknila v zemljeno lonc in so ovco ubili, da bi lonc rešili, pa so nazadnje še lonc razbili.

Potem smo rekli še to in ono o starih časih in Jože Ožanič je začel peti tisto »Oj mladost ti moja, kam si šla, oj kje si...«

... Zanimivo je bilo v Ograji in še jo bom obiskal. Tu je toliko zanimivosti, da bi samo pri domačiji Jožeta Glada lahko uredil manjši muzej nekdanjih stavb, kmečkega orodja in drugih naprav, saj toliko starega in zanimivega ne dobiš na kupu kar povsod. Morda bo kdo od pristojnih le postoril kaj za tak muzej, ki bi bil zanimiv ne le za domačine, ampak tudi za tujce. Seveda pa bi bilo treba marsikaj tudi vsaj delno obnoviti.

Korito za tretje sadja - V tem koritu so nekdaj trli sadje, zdaj pa služi le še za namakanje divjadi. Ob koritu sta Jože Ožanič in Jože Glad.

Kamen za tretje sadja - Kamen za tretje sadja imajo pri Gladovih še vedno, a ga že več let ne uporabljajo in leži zametan pri drveh. Zdaj sadje meljejo že z mlinom.

ZDRAVILSTVO NEKDAJ IN DANES

Kako odpraviti urok?

Če otrok ni mogel spati, če ga je bolela glava ali pa je imel še kakšno drugo nevšečnost oz. bolezen, je bil najverjetneje uročen. To pomeni, da so ga videle tuje oči in ga uročile.

Videla ga je oseba, ki ga ne bi smela videti. Urok je bilo treba odpraviti po ustaljenem postopku, ki je trajal tri večere.

Prvi večer je bilo treba dati iz domačega štedilnika sedem gorečih oglov v vodo. Če so utonili, je bil to znak, da je otrok uročen. Zato so mu najprej s to vodo zbrisali oči, nato pa so mu dali trikrat po požirkih te vode spiti.

Drugi dan so za isti postopek porabili pet oglov.

Tretji dan so postopek spet ponovili, tokrat s tremi ogli. Ko je bilo zdravljenje oz. odprava urokov končana, je otrok zaspal, in bilo je vse v redu. Ozdravel je. Tako so tudi meni odpravljali urok.

Če pa oglje ni potonilo, je to pomenilo, da otrok ni uročen. V tem primeru so oglje vrgli preko otrokove glave in govorili:

«To naj bo tistemu, ki ga je uročil.»

To je bil takrat edini lek. Zdravnikov ni bilo.

Če te piči kača

Če je koga pičila kača, so za celo noč zakopali njegovo nogo v zemljo, da je izvlekla ven strup. Tako so naredili tudi z mojo teto. Dali so ji malo žganja in je potem izbruhala vse, tudi strup, in ozdravela.

Proti revmi

Revmatizma je bilo tudi nekdanj veliko. Stari ljudje so si ga zdravili tako, da so arniko nabirali in jo namakali v šnops. S tem so se nato mazali in preganjali revmo.

Zdravilna smola

Smola je zdravilna za več bolezni. Če je koga bolela noga ali so ga bolela pleča, so mu dali na obolela mesta smolo in je pomagalo. Tudi tvore oz. ture po rokah in drugod so odpravili tako, da so jih namazali s smolo.

Brin je tudi zdravilen

Ženske so trepale brinovice. Brinove jagode so namakale v navaden «šnops» ali pa so jih kuhale, da so dobile olje. Oboje so uporabljale za zdravljenje raznih bolezni.

Beladona in maline

Naši stari so okrog Kužlja kopali rastline beladona in ga prodajali v Kočevje ali Delnice. Kakšno zdravilo so po svetu iz njega izdelovali, ne vem.

Podobno so nabirali in prodajali v Kočevje in Delnice še maline, tavžentrože, pelin, kačjak, meto in še nekatera zelišča, ki so jih domačini uporabljali kot domača zdravila.

Zdravljenje ureznin

V lekarnah so včasih ljudje bolj malo kupovali. Če se je kdo urezal ali posekal, so dali na rano list lapuha, list kislega zelja ali v žganje namočeno arniko.

Zdravljenje opekin

Pri nas v Kužlju je živela ena ženska, ki je bila doma iz Mengša. Razumela se je na zdravilna zelišča in zdravljenje z njimi. Bila je babica in je veliko otrok sprejela. Učila je, kako se zdravi to in ono. Če se kdo opeče, je najboljše, če se sežgo od navadnih buč trtinci in s tem pepelom posiplje po ranah.

Moja sestrična si je obe nogi poparila, ko smo kuhali trop grozdja. Strašno jo je bolelo. Jaz sem se spomnil, kaj je dejala zeliščarica in sem sežgal trsje in s pepelom posipal rane. Takoj je čutila manjše bolečine in v treh dneh se je napravila nova koža in sem stran odsipal pepel in bila je zdrava.

Ljudje so v starih časih malo hodili k zdravniku. Če je bilo nujno, so šli od nas običajno v Delnice, le redko v Kočevje, od koder je k nam prihajal le enkrat na leto dr. Luzar, ki je cepil otroke proti kozam.

V Delnicah je bilo takrat zelo dober zdravnik dr. Stipaničič Anton. Živel je nad 90 let. Iz Delnic se je pripeljal do Kužlja s poštno kočijo, ki je vsak drugi dan vozila pošto (in tudi redke potnike) do Čabra. Nekoč se je z njo pripeljal tudi Stipaničič in od tam odšel peš na slovensko stran, v Laze, ki so oddaljene od Kužlja okoli 2 km. Tako dolge poti ne bi opravil danes noben zdravnik, dr. Stipaničič pa je šel k bolniku v drugo deželo, čeprav je bila pot dolga, on pa že starejši. Tudi njegov sin je bil zdravnik. Zdaj pa je tam njegov vnuk, specialist za srce. Je dober in je tudi mene zdravil. To je pobožna družina.

Povedal Jože Ožanič-Jakin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Zdravilstvo

Moja mama je tudi zdravila. Nekaj sem se naučila tudi jaz.

Rane od useka ali opeklina

Mešanica smole, neslane svinjske masti in še neka roža, verjetno arnika, je dobra za zdravitve ran, usekanin in opekin. Vse to je treba skuhati, a brez sladkorja, in namazati na rano ali opeklino.

Za želodec

Mlade oreške pa hren je treba namočiti v »šnops« (brez sladkorja!). Je grenko, kot da bi encijan pil. To je dobro za bolečine v želodcu in trebuhu. Vsi sosede so prišli po to zdravilo, kadar jih je bolel želodec ali trebuh.

Driska, griža, krvava griža

Encijan namočen v »šnops« pomaga proti driski. En partizan je imel krvavo grižo. Borovnice in encijan sem mu nesla gor. Prišel je dol po ulici zdelan kot duh, kot smrt. Ne

vem, če mu je pomagalo. Nikoli več ga nismo videli. Če bi ga Italijani ubili ali če bi umrl, bi ga našli. Je ozdravel, ali pa so ga Italijani odpeljali kam drugam.

Povedala Katarina Rauh z Žage.

Žaga, julij 1995.

Luna in bradavice

Je povezava med Luno in zemljo. Že stari Grki so vedeli, da se je dalo s pomočjo Lune zdraviti. Gre za vraževernost na osnovi medicine.

Ko sem bil majhen, pred drugo svetovno vojno je bilo, sem imel polno bradavic po rokah in drugod. Neka ženska mi je rekla, naj si jih odpravim. Vprašal sem kako. Povedala je:

«Ko Luna raste, pojdi ponoči ven. Skloni se in poberi s tal, karkoli boš zagrabil, a ne smeš pogledati, kaj je. Potem drgni s tistim, kar si pobral, po bradavicah, glej Luno in govori: «Kar se gleda, naj se gmera. Kar se maže, naj se osuši.» To je treba trikrat ponoviti, nato pa tisto, kar si pobral in si drgnil bradavice, vrzi čez ramo, a ne smeš pogledati, kam bo padlo.»

Tako sem tudi naredil in se za vedno znebil bradavic.

Poveda Martin Knap iz Sel pri Osilnici, rojen 1924 v Radečah pri Zidanem Mostu.

Sela, maj 1995.

Kako ozdraviti kačji pik?

Ko sem bila še mlajša, sem nesla koscem jesti. Stopila sem slučajno na kupček trave in takrat me je v nogo pičila kača. Hitro sem šla domov. Baka mi je rekla, da ne smem v hišo. Soseba me je peljala na Kolpo in mi tam z britvico prerezala nogo tam, kjer me je pičila kača. Trli so mi nogo, da je tekla ven kri. Potem so me za eno noč zakopali v jamo do kolena, da bi zemlja izvlekla strup.

Drugi dan je prišla mimo neka ženska iz Podsten pri Pleščih. Videla me je ležati zunaj na odeji, nogo pa sem imela zakopano. Vprašala je, kaj mi je.

Moja baka je povedala, da me je kača ugriznila in da ne moremo v Delnice ali pa v Kočevje, ker je vojna. Bilo je to leta 1942, ko so se Italijani in partizani gnjavili.

Ženska je potem vprašala, če imamo presad. Mati je povedala, da ga imamo in je prinesla presad zelja. Ženska je potrgala liste in mi obložila z njim nogo, nato pa z robo, blagom za obleko, omotala nogo. Moja mati ji je hotela dati koristno robo, ženska pa je rekla, da ni treba in da naj bo roba le čista.

Drugi dan mi je nogo odmotala. Roba, ki je bila prej šarasta, je bila zdaj čisto čista, bela. Moja noga pa je imela mehurje take barve, kot je bila kača, ki me je pičila.

Ženska je osem dni prihajala vsak dan k nam v Grintovec. Pri nas je bila že ob 6. uri zjutraj, kar pomeni, da je odhajala z doma v Podstenah že dve uri prej. Vsak dan mi je delala obloge s presadom iz zelja.

Robo, s katero mi je povijala nogo, je zakopala pri nas, na Grintovcu, v gnoj. Je rekla, da je treba zakopati, se ne bodo zastрупile kokoši in prasci.

Povedala Boža Štimac iz Grintovca, rojena 1914 v Grintovcu, dolgo pa je živela v Delnicah.

Kočevje (Dom starejših občanov), januar 1993.

baka - stara mama, roba - blago, tkanina; presad - sadike zelja

Kava je zdrava

Danes mnogi mislijo, da kava ni zdrava. Tukaj, v Banja Loki pa je živela neka ženska, ki je imela kar 94 let in je vedno rada pila kavo. Imela jo je tako rada, da je rekla:

«Kača bi bila lahko ovita okoli lonca s pravo kavo, pa bi jo še vedno pila.»

Povedala Marija Skender iz Trga - Kostel, rojena Skok 1934 v Doljni Tribuši.
Kostel, julij 1995.

Pastirček Tone

Bilo je že po košnji, star pa sem bil šest let. Živino sem gnal na pašo v Drago. To so bili takrat že pokošeni pašniki pod vasjo Parg, kaka dva km od naše vasi Tropeti. Na stari makadamski cesti, ki je vodila v hrib, sta se nad sedanjim tunelom začela bosti oz. roškati junec sivec in krava rusa. Skočil sem k njima in ju hotel s šibo razgnati. Kaj pa se je potem zgodilo, še danes ne vem. Zbudil sem se na tleh, ves krvav po obrazu, tudi prašna cesta je bila krvava, mene pa je strahovito bolela glava. Nekajkrat sem v dolino proti domu poklical mamo, a se ni nihče oglasil, zato sem gnal živali naprej v Drago.

Tam sta že pasla živino Tropetov Drago in soseda, Kopčarjeva Ruža. Ko sta me videla tako krvavega, sta me silila, naj grem domov in da bosta varovala tudi našo živino. Nisem si upal domov. Bal sem se, da me bo oče natepel, saj je bil strog in pogosto grob. Ležal sem na travniku in kri je počasi prenehala teči ter se je strjevala. Z roko sem si pokrival levo oko in lice, ki me je najbolj bolelo. Drago in Ruža pa sta varovala živino, da ni šla na zasejane njive.

Pozno popoldne smo gnali živino domov. Gledal sem lahko le na desno oko, levo pa sem si zakrival z roko. Bal sem se, da bom doma kregan ali celo tepen. Pa ni bilo tako. Oče je sicer vpil, da sem neroden; mama pa me je kregala, ker nisem prišel takoj domov in je mirila očeta, češ da nisem nič kriv. Oče pa je nekje moral sprostiti svoj srd in je šel v štalo ter brcal in pretepal junca.

Mama mi je – kljub mojemu jokju in otepanju – umila obraz in mi z ruto ovila levi del obraza z očesom vred. Glavo sem imel zavezano nekaj dni in pod levim očesom mi je začelo kljuvati. Mami sem zatrjeval, da me nič ne boli, a ji nisem dovolil, da bi mi odvezala, ker sem se bal bolečin. Spet sem pasel živino in opravljal druga dela, čeprav sem videl le na eno oko. Minevali so dnevi in vedno slabše sem se počutil. Tolažili so me, da bodo bolečine kmalu minile, jaz pa sem bil zadovoljen, da mi niso odvijali glave, saj sem se bal bolečin.

Po tednu dni so se začele delati velike gnojne hraste, ki so kukale tudi iz obveze in zajele že večji del leve strani obraza. Sosedje so me začeli spraševati, zakaj me domači ne peljejo k zdravniku v Čabar. Šele ko je prišla na obisk sestra Tončka, ki je služila kot dekla pri Amerikanki Dragici v Čabru, je nagovorila mamo, naj me pelje v lekarno.

V lekarni v Čabru me je pregledala visoka, črnolasa in močno našminkana lekarnarica, ki so ji rekli «Maka», ne vem pa, kako ji je bilo res ime. Odstranila mi je ovoj in začela vpiti na mamo: «Ti nisi nobena mama! Jaz bi te dala zapreti! Uničila si otroka, saj bo ostal slep na oko! Zakaj nisi prišla takoj k zdravniku!?» itd. itd. Vpila je še naprej na mamo, ki je s solznimi očmi stala ob meni. Potem mi je lekarnarica ob pomoči svoje pomočnice očistila obraz. Pod očesom sem imel veliko rano, vse pa je bilo tako zatečeno in hrastavo, da očesa sploh ni bilo videti.

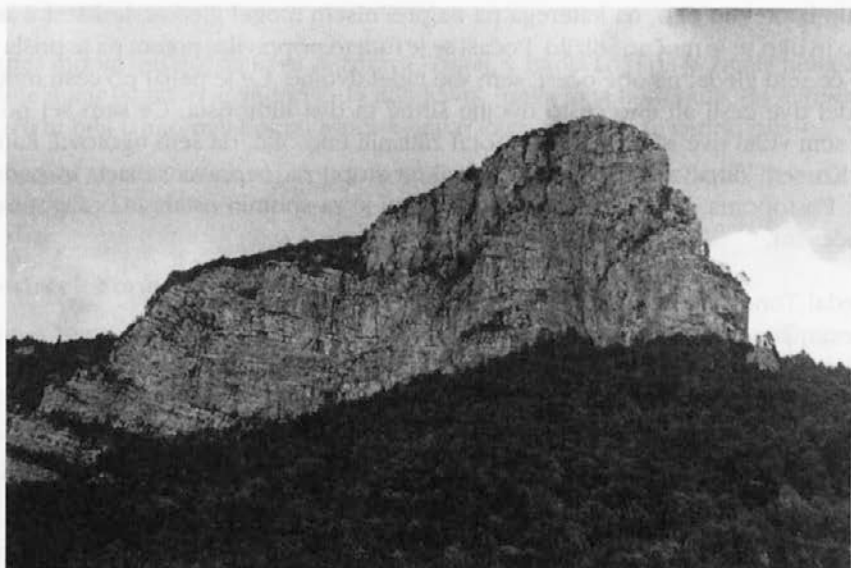
Lice sta mi očistili z neko tekočino in namazali z mastjo, na rano so mi dali velik obliž in mi nato zamotali glavo. Nekaj časa me je mama vodila na previjanje in sčasoma se je

prikazalo iz oteklin oko, na katerega pa najprej nisem mogel gledati, ker se mi je zelo bleščalo in oko se je močno solzilo. Počasi se je tudi to popravilo, potem pa je prišla nova težava: če sem gledal na obe očesi, sem vse videl dvojno. Če je peljal po cesti motorist, sem videl dve cesti ali eno cesto dvojne širine in dva motorista. Če sem šel po ozki stezici, sem videl dve stezici in sem moral zatisniti eno oko, da sem ugotovil, katera je prava. Ko sem dirjal za živino, sem nekajkrat stopil na nepravo stezico in padel po strmini. Postopoma pa je ta težava izginila in mi je za spomin ostala le brazgotina pod levim očesom.

Povedal Tone Križ iz Kočevja, rojen 1924 v Tropetih pri Čabru.
Kočevje, januar 1995.

Rimski most – V Črnem Potoku pri Čabru (občina Loški potok) je znameniti rimski most, kot mu pravijo domačini. Strokovnjaki pa se še niso potrudili, da bi ugotovili njegovo pravo starost. Je pa splošno znano, da je nekoč tam mimo, kjer je današnji Čabar (in torej tudi Črni Potok), peljala rimska cesta. Most, ki pelje preko potoka Črni potok, ima dva iz kamnja zložena oboka. Noben domačin ne ve, kako je dobil ime rimski most. Prav iz tega Črnega Potoka je doma tudi žena pripovedovalca Toneta Križa.

Loška stena nad vasjo Ložec je znamenita po okamnelem Možu, pa okamneli Babi, njegovi ženi, in okamnelem Otroku. V njej so ljudje videvali vile, ki so šrajale izza bršljana, kdaj je čas za kakšno delo in celo za rojevanje. Tu so se spreletavale coprnice. V okolici so strašili mračniki in nagajali škratljji. Znanstveniki pa ugotavljajo, da se tu mešajo celinski in morski (sredozemski) uplivi, da je tu zato največ padavin, da se tu prepleta sredozemsko, celinsko in alpsko rastlinstvo itd.

Cerkvica sv. Ane – Na hribčku nad Srobotnikom stoji stara cerkvica sv. Ane, kjer so Srobotničani pokopavali svoje pokojnike, dokler vasica ni izumrla. Mnogi domačini trdijo, da je prav ta cerkvica mejnik med kostelskim in gebarskim narečjem.

Kosec – Jože Štivec iz Grintovca je pokazal, kako so bili nekdanj opremljeni kosci. V levici ima koso in grablje, na desni rami pa stolček z železom na vrhu, na katerem so klepali (naostrili) koso. Danes imajo tu v glavnem različne kosilnice, nekateri pa še kosijo, kot so kosili nekdanj.

Fotografije: Jože Primc

Brigita Krapež-Slejko
Vozarjenje in oglarjenje

Za uvod

V svoji diplomski nalogi z naslovom »Otliški govor« (1984) sem poleg vprašalnika SLA priložila še štirinajst besedil, ki prikazujejo življenje in delo ljudi z Gore - planote nad Vipavsko dolino. (Gora sicer vključuje poleg Otlice še vasi Kovk in Predmeja, nekateri k tem vasem priključujejo še Col in Podkraj, kjer pa se že čutijo pomembnejše jezikovne razlike.)

Gora je področje na meji med črnovrškim in govorom Vipavske doline. Sam geografski položaj ne bi imel take vrednosti, če se ne bi z obema stranema na poseben način povezovalo življenje Gorjanov.

V preteklosti je bilo skorajda pravilo, da so moški iskali delo v gozdu na severni strani in tako prihajali v stik z rovtarskimi govori; žene pa so »držale« povezo z »Dolino«. Po živež so odhajale po Rebri (po strmih stezah) v Vipavsko dolino, saj ga na skromni zemlji niso pridelali dovolj za številne družine.

Tako je Gora predstavljala tudi jezikovno vez med obema stranema. Danes pa je seveda drugače.

V diplomski nalogi so vsa besedila fonetično zapisana. Ob vsakem besedilu pa sem dodala tudi prepis istega besedila v taki obliki, da bi pokazala avtentičnost govorjene besede in da bi bila besedila dovolj razumljiva tudi ostalim bralcem, ki fonetičnega branja niso vešč.

Zavedam se, da je tak zapis zelo odmaknjen od knjižnega jezika. Tako sem na svoj način rešila dilemo, ali naj besedilo ohranim čim bližje originalu ali naj ga zapišem v knjižnem jeziku, zaradi katerega bi izgubilo vso svojo moč, lepoto, avtentičnost in prvinskost.

Informatorji, pripovedovalci besedil, objavljenih v diplomski nalogi »Otliški govor« (1984):

- Oglarstvo - Anton Likar (1910);
- Od lanu do lanene rjuhe - Ihana Bolčina (1894-1991);
- Obisk pri italijanskih oglarjih in nabiranje malin - Burga Likar (1900-1993);
- Kako so nosili maline prodajat - Burga Likar (1900-1993);
- Vozovi in vozarjenje - Jože Krapež (1930).

Vozovi in vozarjenje

A ja, to se pravi, lesen voz, železno okovan je narejen iz strašajnskih (veliko, ogromno) delov.

Najprej bi rekli, da je štajnga (ojé), tam je škatla, polica, traklni. In ali ti čem (hočem) povedati, kako, kaj eno in drugo rabi?

Štajnga rabi, da priprežeš konja zraven in vole ali kar je. Polica, tista je gornja, je gor in škatla pride (je) zdolaj, in traklni pridejo vmes. Tisto potem pride (je) sšraufano (z vijaki privito skupaj) ukop.

(...)

To se pravi: štajnga, traklni, polica in škatla. Póza pride zadaj na traklnih, teče sura gor, da drži štajngo gor. Ridof ali uoplin, to pa pride na vrhu, da se lepo kočira (obrača/vodi) gor, naj bo koš ali lojtranca ali tasarski koš.

Potem je vaga, pridejo pripreženi gor kojn ali voli, na vagi. Zato je tudi ime - vaga, ker se sem in tja suče (suka).

Roka, ta drži žlajf (ročico za zavore) gor spredaj. Tam, kjer žlajfaš (zaviraš), tistemu rečejo roka, drži gor. Ja roka, žlajf s próclni. Žlajf (zavore) so tisti navoji, tisti kvinti tja naprej. Próclni so..., ki stiskajo tja na kolesa, da zaustavljajo voz.

Zdaj lahko kaj vprašaš še vmes.

(Ja, tam pri vagi, ali se gor na vago potem obesi driklice?)

Driklice na vago, ja. Vaga ima tudi kljuke, dve, tudi tri.

Ja, potem ti nisem še povedal, spredaj na štajngi, ma saj to ti lahko tudi potem.

Zdaj ti bom povedal za kolo. Kolo je narejeno: pesto, špice, platiše. To bi bilo, kar je lesenega. To pa rabi okovje. Šina na vrhu. To veš, kaj je šina - tisto, kar je prav okrog in okrog na vrhu. (Železno.) Železna, ja železna šina. Obroči so na péstih gor nabiti. Tisto pésto, okroglo, veš, ki je za leseno kolo. Tisto so štirje obroči, da tiščijo skupaj celo pesto, da se ne razkoplje.

Trugarji, ja potem so trugarji. Ti pa so na vrhu voza pod ridifom, tisto okroglo kolo, železno, da se lepo ridof obrača, da ne pade čez. Včasih so imeli..., zdaj so večji del (največ) okrogli, prej pa so bili tudi narejeni kar tako, naravnost, dva konca tja, tako. Zdaj pa so največ okrogli, bolj fajn (boljše), posebno pri gumarju. To so trugarji.

Oho, potem se rabi en kup (veliko) frač. Frače pa so, da stiskaš skupaj razno železo, tako zdol (spodaj) pa je en cvek (žebelj) skozi, tako stolčeš ukop (skupaj), da stisne. To so take..., prav tako narejene frače. Potem leze ukop, kakor zdolaj tolčeš. Teh rabijo polno pri takem vozu.

Tajselce, to so spredaj na vozu, na štajngi (tiste ketenca), ja za privezati konja in vola.

(In ono, kako ste rekel, ki ima pri konju tiste kétenca... /ketenca = verižica, veriga)

To so pa brusketna. (Aha, brusketna. Tisto se da skozi tajselca noter.) Je prav ime zaradi tega, ker se stalno brusijo, ko (kojn) vleče tja in sem.

Ja, špangelni, to je pa tisto pri zadnji premi, prideta dva dratova spodaj pod premo,

tako tja, kolikor so dolgi traklni, od ta dulene (od spodnje) škatle tja. To sta dva dratova zaradi tega, da kadar greš posebno po grdem klancu, da premo ne..., da voz ne razteguje tja in sem. Da drži skupaj. Ja, če tega ni, lomi, tudi zlomi... po grdih poteh. Posebno, če smo včasih čez »Vrh klanca« vozili.

(Kako je bilo pa tisto, če je bil voz fajn (dobro/veliko) naložen, recimo, da je bilo seno gor, in da se ni streslo dol z voza. Kako ste tisto naredili?)

Če je bilo seno naloženo gor,...(Ja.) Ja, kako misliš, če je bil tasarski koš ali lojtranca? (Ja, tako ali tako.)

Eno in drugo. (...) Ja, veš, kako se je tisto moralo... Tam je bilo treba lepo naložiti, če so bile lojtranca, posebno (ko smo peljali) čez »Vrh klanca«. Včasih smo vozili na železnih vozeh (vozovih)... in smo imeli kolourade za stiskati zadaj. Vprašaj tata, ti bo povedal, kakšen je kolovrat. To je narejeno tako: dolgo, kolikor so široke lojtranca zadaj, potem ima štiri luknje, z vrha tja, tako tja, štrk (štrik - vrv) gor, potem ima dva taka kuonca (palici, ročici) noter in s tistim si stiskal... (...si obračal, da se je napelo, ne.)...ja, se je napelo. Tisto je bilo najboljše za grdo (za vožnjo po grdi poti). In gor na vrhu je bilo treba veje naložiti, tudi da je lepo tiščalo ukop (skupaj).

(Kako se je reko tistemu gor na vrhu?) Žrd, žrd, ja, žrd, da se je stisnilo skupaj, ono pa kolovrat za zadaj stiskati, prav kolovrat so mu dieli (rekli).

Ali so imele tiste ročice, s katerimi se je obračalo, kakšno ime, prav posebno, ali ne?)

Ne, ne, ne, nič nobenega imena, kakor vse skupaj so dieli (rekli, imenovali) kolovrat, drugače pa ročice.

(Ja, in tisto je bilo fajn (dobro), recimo, če se je kaj zvrnilo, da se je potem kar..., kako se je potem pobralo tisti voz?)

Ja, veš, kako smo ga mi pobirali... Če je bilo v košu naloženo, je bilo loži (lažje) tisto pobirati. Smo zapregli vole ali kojne, eno žlajdro (verigo) dolgo (smo) dali in v grič lepo vzdigovali in se je nazaj..., so kojni, voli vzdignili voz.

Če je bilo na lojtrancah, je bilo pa bolj nevarno, zato ker se je razkopalo, je bilo treba nazaj znova vse naložiti.

(Ja, in če je bilo fajn (dobro) povezano, se je lahko tudi z vinto(z »dvigalom« za dvigovanje), ali kako ste rekli...?)

Tudi z vinto, samo z vinto je prišel (je bil) bolj redek slučaj, da se je tisto vzdigovali, ker je bilo treba... Vinta je bila mičkena (majhna), ne, voz pa je bilo treba gor, visoko vzdigniti.

(...)

Veš, kako je rekel »Ta Kratki«? Ti bom povedal eno špaso (smešno). (...)

So tukaj pod Plieso, z vrh Pliese dol, so zvrnili voz in »Ta Kratki« je prišel pomagat - to je še stari oče pravil - in je rekel: »Vsi mili hudiči, pravi, -tristu, de b' jih pršlu! - ...de bi uzdiglni us (voz) nazaj.« Potem res, ga vzdignejo; so prišli od »Ta Kratkega« štirje, naši trije in so ga preveč vzdignili, so ga zvrnili na ono stran, voz.

Potem je rekel »Ta Kratki«: »Stopetdeset hudičev naj se odstrani!« - da jih je bilo preveč. In potem so ga še enkrat (vzdignili), potem pa je stal na kolesih. Preveč je rekel, ker je rekel tristo.

(...)

Saj, čakaj, za kolo ti nisem še povedal, kako je vse okovano. Dienmo riečt (dajmo reči, recimo) štirje obroči, z ene strani bokle, aks, špice, - saj to sem ti že (povedal)...

Za gumarje, ali čem (hočem, naj) ti zdaj? (...)

Voz, če je gumar, je ravno tako narejeno, vse tako (enako) okovano, edino kolesa so različna. Aksii so zdraksleni (struženi), na koncu pa pridejo gor lagerji (ležaji), ne. In potem pa pride: dišk, tambure, bobni. (Kje pride tisto?)

To pa pride..., dišk, pride guma gor naokoli, tisto je dišk. Tambur je ono, ki je zadaj za diškom, tisto je tambur. Na tisto (...) pa stiska gor žlajf (zavore), ferode ali proclni. In guma in šlauf (zračnica), no, to ima vse. Zdaj pa vprašaj še kaj, jaz sem ti povedal tako bolj v en dan...

(Kakšni so bili tisti koši gor ali lojtrance? Kaj se je vse gor na voz dalo?)

Truga - to je gnojni koš (za voziti gnoj), potem so lojtranca, tasarski koš... Lojtranca so rabili veliko za seno, več pa za oglje, včasih. Ja, so tako naložili kar v vreče. Prej, še drugače smo pa v koših vozili. Samo, so pa morali biti koši zelo gosti. Vsakih deset centinu (cm) je moral biti en klinc (palica) dol (navpično, pokonci) in potem so še malčk (malo) opleli (opletli) tako s smrečjem, (...), da ni šlo skozi.

(In v koš so dali oglje, kar tako, nič v žakle (vreče), ne?)

Tisto smo vozili v Idrijo največ, s Tisovca, s Škrbine. (...) Če je šlo pa za dieli (bolj daleč), se ga je pa vse v vreče, žakle naložilo. Pod Italijo smo vse v žakleh vozili. Tisto je šlo potem bolj daleč, bog ve kam. To je šlo pa za rudnik v Idrijo, kar je šlo v koših. (...tasarski koš...)

Za metre voziti, za drva voziti..., (pa za seno tudi lahko...) Ja, tisto je bilo za eno in drugo. Za koš, ki je bil narejen, dienmo riečt (recimo) štiri metre dolg, toliko, da so šle štiri bige (metrska polena) noter; štiri metre, tako se je zložilo. in tistega se je rabilo tudi za seno voziti.

(Je bila tudi prav taka mera.)

Taka mera, ja. Zmeraj malo daljši je bil, ne ravno štiri metre, štiri metre in pol, ker ne moreš prav fajn (dobro) zložiti.

(Kakšne vozove imamo še?)

Ja, tisto je pa prav cel voz. Prav za prav, kišta smo mu rekli. Tisto pa pride narejeno, saj pri nas smo imeli več let. Zdaj nimamo že nekaj časa. Tisto je pa scela narejeno. Zdolaj sta dve gratuni (prečki), potem pa je iz desk počez narejeno in okrog so pa potem štirje kosi. Tisto pa je na obeh straneh za odpirati..., drugače ne moreš stresati ven. (Tisto je bolj tako, za pesek.) Tisto se je rabilo največ za material: za pesek, za kamenje voziti, cementno vožnjo, različen drugi material, cegu (opeko),...

Zdaj, o štéselnih naj ti še povem. (Lahko, tudi o tem še, pri kolesu, ne?) To pride na aksih gor na kolesih, da tiščii skupaj, da se ne razkoplje. To so štéselni in pišéli, da držijo skupaj (...), to so kape in iglice.

Zdaj pa, za voz narejen, lesen - najboljši je jesen, ali pa brest, nagnoj, gacije (akacija) - samo gacija raste dol (v dolini, na Vipavskem, ne raste na Gori), drugače pa bukev, ker je največ tega pri nas.

(Ja, to morate povedati, da vi delate tudi vozove.)

Ojej, sem naredil dva. - (Ja, ma vseeno, toliko, da znate, ne, zdaj je takih malo.)

To je malenkost, kar jaz naredim, bolj na pol, toliko da teče.

Štulc je prav delal tako, in Dolar - so mu rekli »Muha«.

(...)

Ali naj še tisto povem?

Štiriinpetdesetega leta smo furali (vozili) na Krekovšu. To se pravi, smo bili tam: Karlo Žandarinski, Korle, in stari Karlo, Ublc - saj so pokojni, edino Korle je še živ od tistih -, Smudinski - vaši - in mi in Tratnik.

Na dan petka zvečer smo se vse zmenili - Lojze vaš in Mirko, jaz in naš Frence - kaj, ko bi šli mi ucajti (zelo zgodaj) ponoči voziti, da bomo šli zjutraj že kar domov. Nafotrali (nahranili) smo živino, napahali polne jarme in ob eni po polnoči, luna je sijala in smo šli na Glnice po drva. In smo bili: vaši - Smudinski Lojze in Mirko in naš Frence in jaz. Zdaj, da niso oni (ostali) vedeli in slišali, smo se zmenili, kako (narediti), da ne bodo slišali. Zdaj počasi smo vozove spravili od štale (hleva) daleč proč, tako da ne bodo vedeli, ker so bili železni vozovi... (Tisto je ropotalo.) Ropotalo! Zato smo jih dali daleč proč, da ne bodo slišali drugi - Karlo in Ublc in tisti Tratnik. Potem smo se zmenili (dogovorili), kako bomo šli pa s kojni ven iz štale (hleva). Kako bomo rekli: »Bijo!« Potem je rekel vaš..., bom povedal kar tako, se je zmenil Lojze, je rekel: »Veš kéj, kadar bomo zagnali, kojnu na uhu povedat' - bijo! - de na bojo slišeli (drugi).« In res potem, ko smo šli - ni bila še dve, ma pol dveh je bila (ura). Smo jih lepo napregli, počasi, potihoma, na uho jim potihoma (povedali) - bijo. Ja, so šli vsi kojni - Smudinski in naši. In smo do osme ure že dvakrat z Glnic pripeljali drva. Oni so se ravno napregli, da bodo šli gor. Potem je nastal krik. Karlo se je začel kregati na nas, zakaj, da zakaj smo taki, ker nismo povedali. Ja, smo rekli: »Kej vam čemo pravit', ker vi ne bi šol uob polnoči. Mi smo šli, de griemo zdej domov,« smo rekli, »Mi smo mladi, se bomo šli pole zien't.«

No tako se je končala tista reč. Jeza je pa nastala med Karlotom in med nami.

(Kakšno orodje ste pa imeli tam, ko ste furali (vozili)?)

Tam, ko smo hlode vozili, je bilo treba an kep (en kup, veliko) zaguzd (zagozd, klinov), žlajder (verig), da smo zapenjali, kljuk - šlékerjev, so jim rekli tudi, cempin (cepin)...Tisto so šlékerji, take kljuka, veš, samo so dvojne vrste - ene so z eno kljuko, ene so z dvemi(dvema). Zato se jim je reklo kljuka: enim - tistim, ki so imele na obeh krajih kljuka, so bile kljuka, in šléker je imel samo eno tako. Zagozde (klini) pa so bili samo za spredaj zabivati, ono pa se je postransko zabivalo.

Cempin, ja, in sekiro, drugega ne, takega. Če se je kateri kojn obesil (zataknil, zapletel), da si mu takoj presekala štajngo (štango, oje), ja, je bil tudi slučaj.

(Kam ste vozili hlode?)

Tisto smo vozili naravnost v Belo - s Krekovša do Bele. Naprej do ceste in potem naprej. Takrat je bilo tam skladišče. Potem so prišli s kamjoni (kamioni). (...)

(Niste vsak dan hodili domov, ste bili več časa tam v baraki?)

V ponedeljek smo šli tja in cel teden (smo) bili tam in ob sobotah domov.

(Zato ste ponoči..., da bi prišli prej...)

Ja, seveda, malo tako, da jih bomo malo..., ker Karlo je bil bolj lump in Tratnik tudi po svoje.

Ublc ne, tisti je bil fést (dober) človek.

Oglarstvo¹

Je treba tako. Najprej je treba drva posekati. Potem je treba napraviti tak prostor, tam se reče kopiše. In potem se zloži gor tista drva okrog, po kopišu. In potem se tista drva zloži v kopo. Se sklada (zlaga) na dva štuka (dve vrsti ena nad drugo); na tri štuke, kakor je kopa... Tako, da pride ene (približno) tri metre visoka kopa. In potem se jo najprej obloži z listjem in potem se jo z zemljo obloži odzunaj, okrog. In potem se pusti na sredi eno luknjo, na sredi tiste kope. In se tam noter nasuje žerjavice, in se zažge tisto kopo. In potem se tista kopa kuha deset, dvanajst dni, kakor je velika; tudi štirinajst dni. In potem, kadar je kuhano, je treba pa razkopati in naložiti v žaklje (vreče). (In je treba paziti tam, da prav gori...)²

Oglje se naloži v žaklje, in potem se ga odpelje proč, v zadrugo ali kamor je.

In tam je pa treba polno orodja, je treba sekire, žage, lopato, kramp, lojtro (lestev), koš, škubrže, vile, gradlje, in mačk mora biti za razkopavati oglje.

(Kako se pa polento kuha tam? Še tisto povej!)²

In potem, ko se pa enkrat zažge, potem je pa treba zmerom (vedno) čuvati (paziti), ni nikoli za biti brez skrbi, dokler ni kuhano. Vsake toliko časa je treba priti k nji pogledat. Tako da je mož zaposlen noč in dan. Je treba delati, je treba vse prinesiti. Je treba prinesiti listje, je treba prinesiti drva, je treba prinesiti zemljo. Potem je treba oglje raznesti. In tako, je trpljenje in umazano delo.

Ma danes ta mladina ne zna tistega delati. Jaz sem delal tisto osem let. In smo bili v skupinah po eni trije, štirje ukop (skupaj). Ma danes ni nobenega več živega, so vsi pomrli. Jaz se še matram to (še trpim na tem svetu).

(Polento, kako si kupal...)²

Včasih smo delali, ne kakor delajo zdaj; gledajo na uro, koliko je ura. Včasih smo delali po dvanajst ur, štirinajst, kolikor je bilo dneva.

In pozimi smo pa tesali švelerje (pragove za železnico). Ma smo delali, ma smo tudi zaslužili. Ne kakor zdaj. Če dva dni ne dela, pa že nima kaj jesti. Tam, če smo delali osem mesecev, potem smo bili brez skrbi za pozimi. Zdaj pa ni več tega. Dela se ne, in zasluži se ne, in potem gre tako.

In tam smo pa kuhali samo polento, v gozdu, ko smo bili. Tam smo imeli svojo barako. Okrog smo imeli take pungrade (pograde) za ležati. Gor na sredi je bilo ognjišče in smo kuhali polento – trikrat na dan. S špehom (slanino) smo zabelili, kislo mleko smo tudi stavli (dajali) gor. Ma kako je bila fina (dobra). Ne kakor danes, ko ne gre iz ust. Takrat je bila strašno (zelo) dobra.

Tako, zdaj za enkrat naj bo.

Od lanu do lanene rjuhe³

Kako smo včasih na Gori sejali lan, da smo si pripravljali rjuhe, da smo šli ležat nanje.

Najprej smo zorali njivo, potem lepo poravnali, potem potresli pepel, potem smo sejali lan. Potem, ko je malo zrasel, je prišel (zrasel) tudi kakšen plevel, pa smo morali opleti. Potem, ko je bil zadosti velik in zrel, smo porili.

¹ Pripovedovalec Anton Likar (1908).

² Pripomba njegove žene Burge Likar (1900–1993).

³ Pripovedovalka Ihana Bolčina (1894–1991).

To je bilo dvojne vrste lanu – enemu smo rekli prešk, je bil bolj mičken (majhen), ma pa raje so se delale rjuhe. In eden je bil bolj dolg, smo mu rekli lenc.

In od preška smo morali – smo imeli tak refel – da smo tiste glavice proč potrgali. Potem smo pogrnili rjuho, dali gor na sonce in tako so se sušile. In potem smo rekli, da so se razpirale, je šlo seme ven in potem smo si spravili tisto seme. Od onega lanca, smo morali pa... Je bil bolj velik. Tistega pa ni bilo treba reflet. Tistega smo pogrnili z glavicami, kjer je bil bolj lep svet (njiva), gladek, da smo lepo pogrnili. In tam je ležal štirinajst dni, tri tedne, kakršno je bilo vreme. Če je bilo kaj sonca in dež, je bil prej goden; je bilo prej videti predivo. Če ne (drugače) se je moral pa več čajta (časa) ležati. Če je bila suša, je moral dolgo časa ležati. Potem smo ga vzdignili. Preška smo kar zvezali v snope. Onega smo pa morali... dobili seme. Smo otokli tiste glavice, da smo dobili seme za drugo leto. In potem smo napravili za tarati. Tam je bilo, smo rekli trlice, in potem tam je bila tarova jama. Notri so zaneli ogenj in gor so dali lajšte (lesene prečke), da so gor raztegnili potem tisti lan. In kadar je bil fajn (zelo/ dovolj) suh, so bile ženice po vrsti tja, po sedem, osem, kakor je bilo. Prva je bolj na debelo stolkla, potem druga boljše, tako je šlo po vrsti. Ko ga je dobila zadnja v roko, je bilo že prav čisto, gladko, svetlo predivo. In potem je zvila v povesmno, smo rekli v povesmno, pa je drugo spet začela. Tako da ena je samo gladila na fino in zvijala v povesmno. Potem smo imeli... kolovrat, preslico in take rogle, da smo dali gor tisto predivo. Prej (smo) stresli s stresevnico, da je šel ves, če je bil še kakšen pizdirček (smet) noter, je šlo vse ven, da ni bilo nič prahu noter. In potem smo se lotili presti. In tam, ko je bilo polno vreteno, smo imeli pa... smo morali dati v štrene, smo rekli motovilo. Je bilo tako raztegneno (raztegnjeno), in tam je bila kljuka, da smo gonili (vrteli) in se je naredila štreina... (se je tako okrog vrtelo...) ...Ja, ja. In potem, ko smo tri vretena napredli, po tri vretena smo dali gor v eno štreino in potem smo zvezali in smo dali proč. Pa potem drugo naprej, dokler nismo opredli.

In potem je bilo treba požehtat (oprati). Smo imeli velik kotel. Smo raztegnili tiste štrene noter, pa potresli malo pepela, pa drugo štreino, pa spet malo pepela. In ko smo vse, smo zalili vodo in zaneli (zakurili) zdolaj (spodaj) ogenj in tisto se je kuhalo po ene dve uri, da je vrelo. In potem smo pustili, da se je pohladi. Ko se je pohladi, smo tiste štrene vzeli ven, malo otisnili in naložili v koš in smo nesli v Hubelj prat. Tam smo si dobili kakšno skalco lepo za stati gor, gor za dati štreino. In tam smo imeli tolkavnico, se je reklo tistemu. In smo tisto tolkli v tistem lugu enčas (nekaj časa). Potem smo pa sprali ven. In potem pa malo tolkli, pa spet v vodo pomočili. Tako da je zmeraj v čisti vodi bilo pomočeno. In kadar je bila zadosti (dovolj) bela, smo nesli tja gor po grmovju sušit. In ko se je posušilo, smo si navili nazaj v štreino in smo šli lepo počasi domov.

Tam, če smo imeli s seboj malo pogače, smo pojedli in se posušili, ker smo bili mokri.

Potem smo imeli, pa se je reklo šurk... in...(Kaj je pa bilo tisto?) ...Kako je bilo zdaj... gare, smo dali gor štreino, ne, da je lepo teklo okrog. Spodaj je bil votel stol, smo vpičili noter in da so tiste gare tekle okrog, in smo zvila na klopč (s štrene na klopč)...s štrene na klopč. In potem smo nesli tkat. Smo imeli prav take šivanke, velike. Smo nabrali več klopcev ukop (skupaj), da so bili celi, tako celi šopi klopcev. In smo nesli tkat. In so nam stkali v platno po sedemdeset centínu (centimetrov) široku... je bilo tisto blago, potem.

In ko smo prinesli domov, je bila kar cela peča (bala). Smo morali doma razrezati, kolikor smo rjuho dolgo rabili. In potem (smo) dva kosa in sšivali po sredi in zarobili. In potem smo pa dali še na sonce, da se je tam belilo. Ko se malo posušilo, pa smo še malo

poškropili. Ko se je posušilo, pa smo še malo poškropili, nekaj časa na en kraj (stran), nekaj časa na drugi. Tako se je lepo obelila, da je bila lepa bela rjuha. In potem smo še požehtali (oprali) rjuhe in oprali, ma ne v...nismo imeli takih praškov, kot imaj zdaj. Smo skuhalo pepel in precedili in prav v tistem lugu smo jih še sprali. In potem je bila komaj rjuha za na posteljo.

(Kako ste pa nosili tkat tisto...?)⁴ A, tistega pa nisem povedala, glejte. Smo nesli tkat. Smo si v koš naložili tiste klopce. Ma za Križno Goro, je bilo tri ure daleč, smo nesli tkat. Drugje niso tkali, samo tam za Križno Goro. Ja, in potem, ko so nam naredili, so sporočili in smo šli ponj. Potem smo pa doma razrezali v kose in naredili rjuhe. Ja in potem smo legli (smo se vlegli) gor. Ma so glodale (so bile hrapave). Ma potem proti zadnjem smo stavli (dajali, vpletali), ker se je dobilo pa tak bombaž. Vedle (najprej, v začetku) smo same lanene niti..., so bile. In potem, ko se je dobilo tak bombaž, smo pa kupili bombaž. Počes (prečno) so dali bombaž in podolgač (podolgem, vzdolž) laneno nit. Vidiš tiste so bile bolj valne (mehke, udobne) potem in bolj bele.

(Ja, saj še zdaj imajo nekateri radi lanene rjuhe za poleti, ko je toplo...)

Ja, gospod (duhovnik) Mežnarčič, ko je bil pri nas (v naši župniji)... Prej oni duhovnik je bil Štepančič, je bil iz Kobje Glave doma. Tisti je bil osemindvajset let tu pri nas. In potem je prišel gospod Mežnarčič, je bil dvanajst let.

In on je bil..., so kupili tukaj od Domjána, so bili ubogi (revni) včasih pri Domjanu, so bili dolžni. In je kupila cerkev eno njivo tam, kjer je zdaj združni dom.

In tam si je on seja lan. In moja mama mu je predla. In je rekel, da noben ne ve, da koliko so zdrave rjuhe, domače, za ležat na njih. On jih je vse potem si je naredil, domače rjuhe, ko je bil gor pri nas, ja.

Obisk pri italijanskih oglarjih in nabiranje malin⁵

Smo hodili tja za Križno Goro brat maline. Tam so pa kuhali Italjani oglje. Take kope so imeli tam. Potem, če je začel kakšen dež, (...), smo šli pa v tisto barako pogledat.

So imeli ta take kotle, tam so imeli tak sir kot škač, kajneda.

In potem, ko je bil kakšen dež, so nas tudi poklicali, naj gremo noter, da se ne bomo močili (da ne bomo mokri). In so kuhali tisti kotel polente. Potem: »Ma kako bodo sedaj to jedli?«, smo se menili (pogovarjali). Nismo vedeli, kako oni jejo tisto.

Ja, pa so bili Italjani tudi taki majhni otroci, so bili z njimi. Potem tista ženska je skuhalo polento, je dala na mizo en tak ploč (kuhinjsko desko), velik, je stresla gor, tako lepa polenta, okrogla je bila. In potem je imela tak fina (dober) sir, kajneda. In je vzela eno špago (vrvico), in je vsakemu en kos tiste polente odrezala in potem še vsakemu en kos sira in so jedli. Potem so nas vprašali: »Ali boste jedle kaj? Vam damo, če boste jedle.«

»Ja, saj še vi boste imeli malo,« smo rekle, nismo..., »saj imamo s seboj nekaj.«

Pa so nam,... je odrezala en kos sira, en košček polente. In potem oni, ko so se najedli, so šli ven, kajneda, delat.

Mi smo še nekaj časa počakali tam. In tisti kotel, kakor (v katerem) so kuhali polento, smo dali tja na žerjavico in se je tista škorja olupila proč, jej, smo grodli (drobili, jedli) kot konji, potem tisto, kajneda. Tako je bila fina (dobra).

⁴ Pripomba zapisovalke (poslušalke) - Brigite Krapež-Slejko.

⁵ Pripovedovalka Burga Likar (1900–1993).

Potem smo šli gor brat maline, da je pa prišla ena ženska dol: »Kaj tukaj po našem berete in tržite maline. To (tukaj) je naše.«

»In saj žiher (lahko) tudi mi malo zaslužimo, da ker nimamo soldkov (denarjev).«

Je začela kamenje dol na nas metati. Potem je ukradla en brantač (posodo za nabiranje malin), poln malin eni, tej Micki s Pod hruške. Potem smo se kregali, kajneda, in kričali, da kaj nas zašpotava (zmerja), da ker bojo vsem še vancale (ostale) maline. In tako smo kričali.

In zdaj je fraj (konec), tam na kratko bi bilo fraj. (Tako bi zaključila to pripoved.)

Kako so nosili maline prodajat⁶

(Kako so pa potem nosili prodajat tisto...)⁷

Ja, potem smo pa, jej, potem smo pa nosili prodajat, potem enkrat...(kaj še...). Potem enkrat smo pa šle jaz in naša Mici, ranca (pokojna), in Olga, in smo nesli malo polente s seboj za jest, kajneda, in smo tam brali. In potem, zdaj oni dve, ker sta bili bolj mičkene (majhni), smo jim dale lonce, da naj nosijo stresat v lonce. In smo zdaj, ko je bil poldan, smo rekle: »Ja, zdaj je poldan, zdaj bomo šli jest.« Zdej gremo me jest tja, ni bilo nič. Vse sta snedli (pojedli) tacet (tačas), ko sta nosili stresat. Jezus, kako smo bile lačne.

Potem smo šle sem, jaz in Olga Polanska, smo bile tako lačne. Petindvajet kilu (kilogramov) malin na glavi nesli, naglih tam (prav od tam) z Urškega. In potem tam v Bínčuši so bili vojaki takrat, in smo prosili, da če nam bi dali kaj za jest. In nam je prinesel en vojak eno tisto celo vegeto (- prav: gaveto; it. gavette - vojaška posoda za hrano, menažka) fižola in riža in sva snedli (pojedli) tisto. In na glavi pa petindvajset kilogramov malin, in naglih (naravnost) v Predmejo smo jih nesli prodat.

(Potem smo prišle domov ob polnoči) in kakor je bilo, ob treh smo že nazaj šli.

Potem smo jih nosili na Col, naglih s Frate na Col, maline. In smo si na Colu kupili en hleb kruha. In ko so nam tiste maline zvagali (stehtali), smo tisti kruh gor v Binčuše spali in kruh jedli. In smo prišli domov tudi okrog polnoči, in pol tistega hleba kruha (smo) pojedli. In potem drugi dan smo šli nazaj. To je bilo vsak dan, smo hodili vsak dan brat. Naj bo dež, kakor je. Če je bil dež, smo si kakšne... Ja, ma ni bilo kakor danes, da bi imeli..., da bi bili bos, kakšno celknasto (platneno) kitlo (krilo) smo imeli. In tam po Frati, po koprivah... so tako pekle noge, da nisi mogel spati ponoči. Si moral tja izpod odeje jih lučat (metati). Tako so pekle noge.

Jej, je bilo hudo, je bilo, in lačni smo bili. Malo črnega kofeja (kave) ječmenovega smo nesli s seboj in malo polente v kakšnem poperju, in brez zabelit (nič zabeljeno) in tisto če smo pojedli.

⁶ Pripovedovalka Burga Likar (1900–1993).

⁷ Pripomba zapisovalke (poslušalke) Brigitte Krapež-Slejko.

Marta Koren

Več nauči stiska kot univerza

Iznajdljivost ljubljanske gospodinje v času druge svetovne vojne
in tik po njej

V vojnih in prvih povojnih letih je v Ljubljani, tako kot drugod, večini primanjkovalo vsega: blaga in denarcev. Živila in druge gospodinjske potrebščine smo lahko kupili samo na karte. Nekaj živeža je naša družina pridobila tudi z zamenjavo starih oblačil pri kmetih, toda v času italijanske okupacije je bilo treba v ta namen iti na »blok« na Dolenjski cesti (danes je tam policijska postaja), kamor so Dolenjke prinašale svoje pridelke. Pokazati je bilo treba »lašapasare« (lascia passare, prepustnica), dokument, ki so ga izdajale okupacijske oblasti in ki sta ga mama ali tetka laže dobili, če sta imeli mene s seboj, ker so imeli Italijani radi otroke. Seveda so kmetice prodajale predvsem za denar.

Še teže kot za živež je bilo za sol in milo. Mama se je znašla tako, da je v isti osoljeni vodi zaporedoma skuhala dve zelenjavi. Milo pa je večkrat kuhala sama. V barvarni (tako smo rekli današnjim kemičnim trgovinam »Mavrica«, SSKJ tega pomena za barvarno ne pozna) je kupila lužni kamen, pri mesarju pa loj ali drugo manjvredno maščobo. To dvojce skupaj je dolgo kuhala; nastala je zelenočrna gosto tekoča snov, katero je vlila v star lesen zabojček, velikosti kakih 30 x 15 x 20 cm. To se je potem hladilo na balkonu (in jaz seveda nisem smela zraven, da se ne bi opekla). Strjeno milo je mama razrezala in uporabljala za pranje, včasih tudi za umivanje. Kdaj pa kdaj pa smo kupili tudi toaletno milo. Seveda je bilo domače milo slabega, neprijetnega vonja.

Najbolj skrivnostna pa je bila zame peka kruha. Kruh smo še dolgo po vojni delali doma in ga nosili v »štručnici«, pleteni iz slame, peč k peku. Štruca je morala biti opremljena z listkom z našim priimkom, kasneje s številko. Najslajše je bilo zame, če se je naša črna štruca v peči tiščala kake bele in se je bela skorja prijela nanjo, da sem jo potem ščipala vso pot domov. Pri nas je bilo kaj belega na mizi samo za praznike. Belo moko pa je dobila mama s sejanjem črne, otrobaste, skozi posebno gosto in fino sito. To je bila tedaj splošna praksa. Moj stric Franc Koren, ki je tedaj živel v Zidanem Mostu, je svoji ženi naredil celo poseben mehanizem, da je poganjala sito z nogo in tako lahko presejala večje količine moke. Toda povedati sem hotela nekaj o mamini iznajdljivosti. Ne vem, ali je bilo občasno težko dobiti kvas ali pa je bil predrag; spominjam se le, da si je mama pri mešenju testa večkrat pomagala s »kravajci«. To so bili za drobno pest veliki hlebčki testa, ki jih je odtrgala od testa za prvo peko (za to je menda že kje staknila

kvas). Hlebčke je vsakega posebej na krožničku pokrila s prtičkom in jih postavila na vzvišeni del zidanega štedilnika (nad »rorom« ali pečico). Tam so se sušili in s po enim od njih je naslednjič zamesila kruh. Morda ja mama poznala »kravajce« od doma (rojena je bila v Sv. Križu pri Litiji, danes Gabrovka, l. 1906) ali pa se je tega naučila od kake druge ljubljanske gospodinje šele v vojnem času; vsekakor se je tudi v tem primeru izkazala resničnost španskega pregovora: »Más enseña la necesidad que la universidad.«

Naj dodam še, da je vojna stiska izučila tudi ljubljansko preskrbovalno podjetje Prevod. Gospod Davorin Bažec, doma iz Polja, se spominja, da so v vojnem času v parku Zvezda pridelovali krompir. Nasadili so ga tako, da je bilo videti kot okrasne grede. To je potrdil tudi zdaj že rajni Ljubljančan gospod Miro Kušar.

Albina Štrubelj
**Ljudska vednost o domačih živalih in tuja učenost
na naši zemlji**

Za gospodarstvo so važne ljudske vednosti o domačih živalih, o reji, negi, varstvu, boleznih in zdravljenju živine. Mnogo skrbi in dela ji je kmet posvečal, da bi bila zdrava in varna doma in na paši. Iz roda v rod je šlo izročilo, kako ravnati z živino, kako jo rediti, čuvati, vedeti kaj je dobro zanjo, kaj pa ne, kakšna žival je dobra za pleme, kako je treba ravnati v določenih primerih. Pa tudi, kako žival navajati k delu in jo krotiti, da ne bo trpela škode.

Kmet je moral znati dobro opazovati živali, kajti le tako je lahko imel zdravo živino. Če pa je začela žival postajati klavrna, zamišljena in neješča, njena dlaka pa ni bila več lepa, svetla, gladka, temveč pusta, resasta, je vedel, da je zbolela in da jo mora začeti zdraviti.¹ Pomagal si je najprej z zdravilnimi zelišči in drugimi starimi, preizkušenimi načini domačega zdravilstva. Nato pa se je obračal po pomoč k sosedom in padarjem, ki so bili znani kot veščiči živinozdravstva. V skrajni sili in v strahu za žival se je zatekel še k vračem, urokom in drugim načinom magičnega zdravljenja. V ljudskem živinozdravstvu je za narodopisce in veterinarje še marsikaj zanimivega in koristnega.

Žal temu dragocenemu gradivu zbiralci ljudskih izročil / razen sredi prejšnjega stoletja / niso posvečali kaj dosti pozornosti. Zbrati in preučiti bi jih bilo potrebno zlasti v času uvajanja socialističnega gospodarstva, kmetijskih in živinorejskih zadrug in kombinatov. Pri njih bi se morali učiti vsi upravniki in predsedniki zadrug, veterinarji, agronomi in vsi novi živinorejci. Te vednosti so pridobljene v tisočletjih z izkušnjami. Kmet jih je uporabljal s spoštovanjem. Vse, kar je bilo novo, pa je s preudarkom sprejemal, tako da je vse preizkusil v malem. Novodobni socialistični gospodarji pa so prezirali domače ljudske izkušnje in zaupali le šolskemu znanju.

Kmečke vednosti so zrasle na domačih tleh. Preizkušene so za vsak domač kraj, za vsako domačo pokrajino posebej – za gorsko, ravninsko in barjansko. Zato bi bile še kako pomembne za živinorejo posameznih pokrajin. V minulih časih socialističnega kmetijstva smo bili priče, kako je morala žival trpeti in kakšno škodo je naše gospo-

---

¹ Označe obolenosti povzete po Gašperju Križniku.

darstvo utrpelo zaradi neupoštevanja in preziranja izkušenj domačih živinorejcev, kmetov in zaradi slepega prenašanja tujih izkušenj k nam.

Biološki zakoni povedo, da vsako živo bitje, žival in rastlina, uspeva le v svojih življenjskih razmerah. Če hočeš, da ti bo uspevala žival ali rastlina iz drugega okolja, jima moraš ustvariti vsaj podobne pogoje za rast, sicer bosta shirali in umrli.

Ne glede na te zakone so začeli pri nas uvajati nove pasme govedi iz krajev z milejšim podnebjem. Naših mrzlih, hudih zim te živali niso prenesle in so shirale.

Naš kmet naroča pozimi: Zapri hlev, da živali ne bo zeblo! Novi gospodarji pa so, ne ozirajoč se na kmečke ugovore in proteste, začeli zidati odprte hleve, stran od vasi in ljudi. Vanje so brez usmiljenja naselili »nacionalizirane«, tj. kmetom nasilno odvzete živali, vajene toplih kmečkih hlevov. V teh mrzlih, odprtih hlevih je živina pozimi mučeniško hirala in ponoči klicala na pomoč. Kmetje so vstali iz postelj in hiteli k njim. Živali so našli primrzne v lastno blato npr. na ljubljanskem Barju.

Po tujih, menda ameriških vzorcih, a brez ameriških pogojev, so začeli pri nas rediti živino v velehlevih zadrug in kombinatov. Brez pašnikov pa je masovna reja silno draga, še bolj draga, če pomislimo na bolezni, nesreče, požar... Da bi bila reja čim bolj enostavna, lahka in poceni in da bi živali hitreje rasle – kar povečuje dobičke, ji dodajajo umetno krmo, ki jo dobivajo iz tovarn kar v vrečah. Samo nasipati jo je treba v krmilnike in delo je opravljeno. Živina ob taki, zanjo nenaravni, reji trpi, ker take krme / kot vse druge živali, ki kot govedo spadajo med prežvekovalce / ne more prežvekovati. Manjkajo ji naravne balastne snovi, ki jih za svoje zdravje in uspevanje nujno potrebuje. V zmleti industrijski hrani jih pa ni. Zato se počuti nesrečna, nezadovoljna, njeno meso pa je slabo, celo nezdravo. Po ugotovitvah zdravnikov meso živali, krmjene z umetno proizvedeno hrano, povzroča rakasta obolenja.

Da bi bilo z živalmi čim manj dela in da bi se izognili ročnemu čiščenju hlevov in odvažanju gnojnice na polje in travnike, so uvedli avtomatično čiščenje in spiranje hlevov. Hudo je bilo za živali pozimi, ko je voda v teh hlevih zmrzovala. Na neki kravji farmi blizu Ljubljane in morda še kje so našli njeni skrbniki zjutraj vse krave primrzle z vimeni k tlom.

Z avtomatskim spiranjem hlevov se je naredila tudi velikanska in nepopravljiva škoda našemu poljedelstvu, našim vodam in človeku. Kmet je vso gnojnico in ves hlevski gnoj zvozil na njive in travnike. Zemlja je bila dotedaj naravno pognojena, rast na njej zdrava. Z novim načinom hlevskega čiščenja pa se je vsa gnojnica stekala v potoke in reke in jih onesnaževala in jih še onesnažuje. Naravni gnoj so začeli nadomeščati z umetnimi kemičnimi gnojili prav tako v škodo človeku, zemlji in živali. Važno je bilo uveljavljanje doslej neznanega socialističnega načela »osvobajanje dela«. Na posledice niso pomislili.

Tudi druge industrijske metode za velerejo domačih živali / prašičev v prašičjih, telet v intenzivnih, perutnine v baterijskih farmah / so krute, nenaravne in neljudske. V njih se živali samo mučijo.

Vsi okušamo, da meso industrijsko vzrejenih živalih ni dobro. A ne samo zaradi krme. Današnja znanost že potrjuje davne ljudske izkušnje, da na kvaliteto mesa vpliva tudi psihično počutje živali in da meso nezadovoljnih, prestrašenih, trpečih živali ni ne dobro, ne zdravo. Ravno tako niso zdrava jajca, mleko, ipd. Tudi vse drugo, kosti, koža... kar ostane od zakola trpeče, mučene živali kot surovina za industrijsko ali drugačno porabo, ni ne dobro, ne kvalitetno, ne zdravo.

Živali od strahu, trpljenja tudi podivjajo, poblaznijo. Truplo zblaznele živali kmetje zakopljejo v zemljo. Vsi organi so prizadeti. Vse, celo koža je zanič, meso pa je črno, neužitno.

Kmet je bil tisti, ki je iz rodovnih izkušenj kritično gledal na uveljavljanje tuje učenosti in tuje ideologije. A se zanj nobeden ni zmenil. Kaj šele, da bi se zanimali za vzroke njegovega nasprotovanja in negodovanja. Šele po težkih napakah in po škodi v kmetijstvu in živinoreji so se zavedli, da bi se morali opreti na izkušnje domačega kmeta. Na njegovo znanje in na njegove izkušnje bi morali cepiti svoje šolsko znanje.

Izraz »tuja učenost« imamo od Cankarja. Cankar nam je v umetniški besedi izpovedal svoj nagonski strah pred njo. Kot da bi slutil, koliko gorja bo povzročila človeku, živali in naravi.

Kako nujno potrebno bi bilo novim gospodarjem poznavanje ljudskih izkušenj v naši živinoreji, pove primer, ki so mu bili priče nedeljski obiskovalci neke zadruga. V svinjskem hlevu se je na tleh zvijal prašič, ves v ranah, in hropel v smrtnih mukah. Rejci so ga bili malo prej premestili iz enega svinjaka v drugega. Živali ga / tuja / niso hotele sprejeti za svojega. Da bi se ga znebile, so ga napadle in ogrizle do smrti. Obiskovalci so prosili, naj se živali usmilijo in jo zakoljejo, pa se gospodarski pomočnik tega ni upal, »zaradi števila« je rekel. Od »višjih« pa ni bilo nikogar doma. Bila je nedelja in vsi so bili v mestu.

Obiskovalci so po tem, kar so videli in slišali, takoj ugotovili, da gospodarski pomočniki niso kmečki ljudje in so neuki v reji prašičev. Niso vedeli, kar ve vsak kmet. Pri premeščanju živali iz enega gnezda v drugega je treba vse enako namazati, da živali ne morejo spoznati, da prišlek ni njihov, iz njihove družine, njihovega hleva. Na Dolenjskem jih npr. namažejo s petrolejem.

Vse te in druge kmečke vednosti in znanja bi bilo treba spoznati že ob nasilnem ustanavljanju živinorejskih zadrug in kombinatov. Živina ne bi tako trpela. Pri »kolovratenju« z golim šolskim znanjem in s slepim ideološkim nastopanjem pa ne bi imeli tako hudih, usodnih materialnih in moralnih izgub. Med ljudmi kroži o vsem tem polno najrazličnejših zgod in prigod, ki bi jih bilo tudi vredno poznati in zbrati. Tudi to je zgodovina.

V socialistični industrijski družbi se je spremenil odnos do živali. Ljudje so ob odprtih hlevih in novih živinorejskih zadrugah in kombinatih ugotavljali, da je odnos njenih gospodarjev / direktorjev in upravnikov / do živali brezčuten, industrijski. Na živali gledajo samo s trgoškega stališča in po novem govorijo in pišejo le o živinski, perutninski... proizvodnji, ne pa kot kmet o reji živine... Pri oceni njihovega dela se upošteva predvsem dobiček, ta pa je odvisen od »proizvodnje«. In da je ta čim večja, uporabljajo nenaravne industrijske rejne metode, ki živali spravljajo v neugoden položaj in depresijo.

Žival v industrijski velereji trpi zaradi stalnega menjavanja skrbnikov tudi psihično. Nasprotno pa se žival v dobrem kmečkem hlevu, ob dobri kmečki reji počuti varno in zadovoljno. Svojega gospodarja in njegovo družino pozna kot stalne skrbnike in je nanje navajena. Čuti, da jo imajo radi in da lahko zaupa vanje. To pa ustvarja prijetno, lahko vzdušje v hlevu. Ko stopi dober, skrben gospodar v hlev, se ga živina razveseli in po svoje pozdravi ter mu s tem izrazi svojo naklonjenost. A kako naj se tak osebni odnos, ki je potreben, da žival lepo uspeva in da je mirna in zadovoljna, razvije v velehlevih, pri množici živali, kjer se nanjo gleda kot na nekak živ proizvodni stroj.

Odnos kmeta do živali je osebni. Iz vseh ljudskih izročil je znano, da je imel kmet žival za čuteče bitje, za svojega prijatelja, delovnega tovariša in pomočnika. Pri živali se je učil odgovornosti, potrpljenja, odpovedi in žrtvovanja. Zaveda se, da mora biti žival o svojem času oskrbljena, nakrmljena in napojena, in tako kot hlev očiščena. Ko pride čas krmiljenja in molže, mora kmet pustiti najboljšo družbo, se odpovedati najlepši zabavi,

veselju, kajti živina čaka! Privezana je, zato je ne sme pustiti v strahu in negotovosti. Če je žival bolna, če se ponoči v hlevu zgodi kaj nepredvidenega in ga živali v strahu kličejo na pomoč, mora neutegoma vstati in iti pomagat, tudi če se sam ne počuti zdrav in spočit.

V odprtih hlevih, industrijskih živinorejskih zadrugah in kombinatih, stran od človeških bivališč, so žival oropali te pomoči, jo onesrečili in prepustili v stiski samo sebi. Zato v časnikih ne zmanjka poročil o vsakovrstnih nesrečah, v katerih je tragično preminilo na stotine in tisoče živali.

Kmetov osebni odnos do živali odkrivajo zlasti šege. V hišah, kjer se ohranjajo izročila prednikov, imajo živali za člane družine, zato morajo biti tudi one deležne vseh večjih družinskih in cerkvenih praznovanj. Če človek praznuje, naj praznuje tudi žival. Tako uči naše ljudsko izročilo.

Vse živali, od živine in kokoši do čebel, so morale biti deležne tudi cerkvenih žegnov – cvetnonedeljskih, velikonočnih in božičnih. Na cvetnonedeljsko butaro so nekaj jabolk privezali za družino, za živino pa nekaj krompirjev. Živina je dobila tudi vejice z blagoslovljene butare. »V Kostelu vzame gospodar iz butarice, ki so jo že prejšnji večer prinesli v hišo in dali na mizo, tri leskove šibe in z njimi udari vsako živinčce v hlevu. To naj bi bil opomin, da bo živina živela med seboj v slogi.«² Od velikonočnega žegna je dal gospodar vsaki živali košček blagoslovljenega kruha, kokošim pa je gospodinja nasula nekaj koruze, ki so jo nesli k blagoslovu.

Na sveti božični večer je hišni gospodar v spremstvu družine pri obrednem obhodu domačije pokadil z dišečim kadilom in poškopil z blagoslovljeno vodo tudi živali v hlevu in svinjaku. Ko so ljudje prišli od polnočnice, so po stari ljudski šegi jedli. So pa tudi živini položili boljšega sena ali detelje, da bi se tudi živina praznično najedla in vedela, da ni več posta.

Te šege so splošno znane in se jih kmetje še držijo in jih spoštujejo. V podrobnostih pa se razlikujejo po posameznih pokrajinah, kot se te razlikujejo med seboj. Večina / iz Dolenjske, Gorenjske, Koroške, Primorske in Štajerske / jih je zbranih z vsemi značilnostmi v dragocenem književnem delu z naslovom Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime. Niko Kuret. Prva izdaja v štirih delih je izšla pri Mohorjevi družbi v Celju v letih 1965, 67 in 70. Drugo, izpopolnjeno izdajo je dala na svetlo založba Družina leta 1989, v dveh večjih knjigah z nič manj dragocenimi barvnimi reprodukcijami našega velikega, neposnemljivega upodabljavca slovenskih ljudskih šeg, Maksima Gasparija, ki se edinstveno ujemajo z besedili v knjigi.

To knjigo bi morali poznati vsi slovenski izobraženci.

Vse te šege imajo korenine v poganstvu in so se brez težav vrasle v krščanstvo. Težje je bilo z verovanji v višja, bajna bitja, ki bedijo nad ljudmi in njihovim ravnanjem z živalmi.

Že v zibki je otrok slišal bajke o vilah, Torkah, Pehtri babi, o gozdnih, gorskih in vodnih možovih, o škratih in drugih nevidnih bitjih, ki nadzirajo ravnanje z živalmi, in strogo kaznujejo tiste, ki se pregreše nad njimi, poplačajo pa dober, pošten odnos do njih. Visoko v bregovih so pastirji videvali Pehto, ki je gledala, kako se obnašajo do živali na paši, Torka pa je hodila v hleve nadzorovat, kako kmet ravna z živino. Zato so pastirji bolj varovali črede, kmetje pa bolj skrbeli za živino, saj so vedeli, da bi jih za grdo, nemarno ravnanje zadela kazen.

Po pokristjanjenju, ko je poganska verovanja kolikor toliko nadomestilo krščanstvo, Cerkev ni mogla sprejeti starih poganskih verovanj o zaščiti narave in živali, ljudstvo pa

² Niko Kuret, Praznično leto Slovencev. I. Izdaja, I. del str. 170, II. izdaja I. knjiga str. 164.

ni moglo ostati brez njihovih višjih zaščitnikov. Kmet je v vseh dobah in v vseh verstvih trepetal za zdravje živali, za njeno rast in plodnost in skrbel za njeno varnost doma in na paši. Kot pogan jo je izročal, jo priporočal in se zatekal po pomoč k svojim poganskim božanstvom in zavetnikom živali, kot kristjan pa si je izbral še nove zavetnike med krščanskimi svetniki in tudi njim zaupal vloge poganskih živalskih zavetnikov. Stara poganska verovanja so živele v družbi s krščanskimi svetniki podtalno dalje.

Župniki, duhovni voditelji svojih župnij, so vedeli za ta podtalno živeča poganska verovanja, a so jih kot kmečki sinovi in upravniki župnijskih kmetij razumevali dopuščali. Kot v župniščih, so tudi v samostanih redili živino. Tudi pri njih so živali obolevale in tudi tam so se bali za njihovo zdravje in se zatekali k zaščitnikom živali po pomoč.

Vsa prastara verovanja, ki so z nepisanimi ljudskimi, živali varovalnimi zakoni tisočletja vzdrževala odgovoren odnos do živali in narave, je industrijska družba razvrednotila, poteptala, ne da bi se njene znanosti količkaj potrudile razumeti njih pomen. V razvitih državah jih je kolikor toliko nadomestila z državnimi zakoni, v nerazvitih, takozvanih socialističnih državah, pa samo s predpisi, tj. brez sankcij za kršilce. Izvajanje predpisov pa socialističnim oblastnikom ni bilo niti toliko mar, da bi zahtevali in uveljavili nadzor nad njihovim uresničevanjem. Žival je v socialističnih državah ostala brez vsake zaščite, predana na milost in nemilost svojih socialističnih skrbnikov, upraviteljev in direktorjev novo ustanovljenih živinorejskih zadrug, farm in kombinatov, ki so jih nameščali po politični, ne pa po strokovni liniji. To je bilo usodno za živali.

Najhujše in najbolj očitne posledice so bile za živali v našem povojnem živinotransportu, ki ni zastoj prišel v Evropi na glas kot pekel za živali.³ Živinotrgovine in živinotransporta so se lotili duhovni proletarci brez vsakega čuta za živali in brez spoštovanja živinoprevoznih predpisov, ne verujoč v kakršno koli kazen za prezir predpisov in za mučenje živali, bodisi od oblasti, od Narave ali od Boga. Živino so nakladali, razkladali in jo vozili kot industrijske bale blaga, tudi na dolgih progah od juga do severa FLRJ in še naprej v druge države, brez spremljevalcev, ki bi morali med potjo skrbeti zanjo. Zato je žival, nagneta v novih, po evropski konvenciji za human prevoz živali prepovedanih železnih vagonih, od muk blaznela in poginjala, poleti od vročine, žeje, lakote in od poškodb zaradi nagnetenosti, v hudih zimah pa je vročino nadomestil polarni mraz. Zgodilo se je, da se je npr. v Sežano pripeljal cel vlak zmrznjene mlade govedi. Dogajalo se je, da so železničarji na postajah vagone živine zapeljali na stranski tir, in ker živali niso imele spremljevalcev, so nanjo pozabili. Živali so zaman tulile in klicale na pomoč. Tovor konj se je npr. nekoč vozil iz Makedonije do Sežane v najhujši poletni vročini 10 dni brez vsake oskrbe. Je čudno, da so poblazneli in se obgrizli med seboj, in da so bili tudi mrtvi med njimi? Ko so pred kakimi 10 leti, na dan svetovnega varstva živali, v Sežani snemali film o transportu živine, je snemalcu ob prizoru, ki se mu je nudil v vagonu ovac, postalo slabo. Teh prizorov na TV niso smeli predvajati, »da bi se javnost preveč ne vznemirila«.

Nič manj strašni niso bili prevozi živali v naših tovornjakih. Strašljivih zgodb o socialističnih živinotransportih je še in še tudi v našem slovenskem dnevnem tisku. V javnost so prišla tudi poročila o krutih prevozih živali z ladjami, letali...

Žal so bili tudi naši slovenski oblastniki enako brezčutni do živali kot oblastniki drugih republik FLRJ. Kot oni tudi naši niso bili sposobni uresničiti transportne predpise, zgraditi napajališča, počivališča in postajališča na naših obmejnih postajah, da bi se žival, vso dolgo

3 Nič boljši niso bili prevozi živali iz drugih socialističnih držav.

pot prepuščena sama sebi, napojila, nahranila in odpočila od prevoznih muk, ranjena, pohojena, pohabljena pa dobila pomoč veterinarjev. Tudi našim oblastnikom niso bile mar niti milijardne devizne škode, niti neprestani protesti in prošnje posameznikov in društev za zaščito živali, naj vendar kaj ukrenejo, naj predpise uzakonijo, uresničijo nadzor nad njih izvajanjem, kršitelje pa strogo kaznujejo. Vsa poudarjanja, da je tudi odnos do živali zrcalo socialistične družbe in da bi samo z eno-dveletno devizno škodo, prizadejano državi in ljudstvu z zločinskimi živinotransporti, lahko vse obmejne in vse nakladalne postaje opremili z za živali potrebnimi objekti po evropskih standardih, je bilo zaman. Zaman so bile tudi vse »pobude od spodaj«, naj sprejmejo evropsko konvencijo o humanem transportu živali... Visoka inteligenca, znanstveniki, ki bi s stališča znanosti lahko povzdignili glas in bili dolžni kaj ukreniti v dobro živali in s tem tudi ljudi, pa so molčali...

Gledano v širšem merilu pa niso nič manj krivi visoka inteligenca in oblastniki razvitih držav, ker niso odklonili in z zakonom prepovedali uvoza nehumano odpremljenih živali, s čimer bi uvoznike prisilili k uresničevanju predpisov evropske konvencije o humanem transportu živali, države uvoznice pa k ratifikaciji te konvencije.

Tudi v samostojni Sloveniji ne gre gladko. Šele po štirih letih smo toliko napredovali, da je prišel osnutek zakona proti mučenju živali pred parlament. Kdaj bo sprejet in kdaj homo sprejeli evropsko konvencijo o humanem transportu živali, ostaja vprašanje, čeprav hočemo v Evropsko zvezo in je sprejem tudi te konvencije eden od pogojev za enakopravno članstvo v tej zvezi.

Manjka nam **zgodovina človekovega odnosa do živali**, in njegovega spreminjanja skozi čas, kar je huda vrzel v znanosti. To veliko poglavje kulturne zgodovine je ostalo pozabljeno, odrinjeno, čeprav je žival bila in je neločljiv sopotnik in nepogrešljiv pomočnik in hranitelj človeštva v vseh dobah od pračloveka dalje.

Odnos človeka do živali se nam odkriva samo v ljudskih izročilih, pripovedih, pesmih, običajih, verovanjih, pregovorih in rekih. A tudi to poglavje ljudske duhovne kulture ostaja neraziskano. V arhivih npr. naših narodopisnih inštitucij je zbrano veliko gradiva, znanstveno obdelanega, uporabnega in potrebnega za etični dvig današnjega človeka, o njegovem odnosu do živali in narave pa skoraj nič.

Ljudska izročila o živalih so bila tisočletja edini vir vzgoje kulturnega odnosa, tj. obzira, spoštovanja, usmiljenja in hvaležnosti do njih. Samo ljudska izročila jim priznavajo pravice, ki jim gredo po naravi in ki jih je človek dolžan spoštovati. In edino v izročilih ljudstva so ohranjeni nepisani ljudski varstveni zakoni za živali, podprti z verovanji v višja bitja, ki čuvajo živali in kaznujejo kršilce, ne samo na tem svetu, marveč tudi v onostranstvu. Noben, še tako priznan ideolog, ni odkril soodvisnosti človeka in živali. Samo ljudski genij se je zavedel, da smo kozmično povezani z naravo in živalmi in da je pošten odnos do njih eden temeljnih pogojev za srečno, zdravo bivanje človeka na zemlji. In to je povedala pravljica že otroku.

V hišah, kjer so vrednote izročil živele, se ohranjale in predajale naslednjim rodovom, žival ni trpela. Spadala je k družini, bila njen član, pomočnik, tovariš in prijatelj. Izročilo prednikov je učilo: Če človek ne dela, tudi žival ne sme! Trpljenje živali se je začelo z rušenjem od pradavnin podedovanih verovanj, da nad človekovim ravnanjem z živaljo bedijo višje sile in da slabo ravnanje z njo strogo kaznujejo. Izničenje teh verovanj je imela industrijska družba za družbeni napredek!

Žal Cerkev ni opozarjala na Kristusa, utemeljitelja krščanstva, kot božanskega prijatelja in zaščitnika živali, ki je učil usmiljenje do njih. Naredil je konec krvavi obredni claritvi živali na oltarju ter namesto nje uvedel čisto daritev – kruh in vino, delo narave

in človeških rok, kar je v tistih časih pomenilo pravo revolucijo v bogočastju. Kot dobrotnik živali se Kristus pri nas omenja v družbi s sv. Petrom le v nekaj pokristijanjenih pravljičah in legendah, medtem ko je češčenje krščanskih svetnikov, ki so zamenjali poganske zavetnike živali, ohranjeno mnogo bolj živo v ljudskem pripovedništvu, šegah in verovanjih.

Konec prejšnjega stoletja, v letih 1896 in 1897, je v mladinski reviji Vrtec, brez katerega je bila malokatera hiša bodisi v mestu ali na deželi, izhajala cela serija zgodb o svetnikih, ki si jih je ljudstvo izbralo za zaščitnike in varuhe živali in ki so učili, da je dobro ravnanje z živalmi krščanska dolžnost. Pod naslovom »Svetniki – ljubitelji in ljubljenci živali« je 33 zgodb, ki jih »po Fr. Lindenu priobčuje Jos. Volc«. V posebni časti je spomin na sv. Frančiška Asiškega. Ta véliki svetnik je naravo in živali dojemal kot svoje brate in sestre in s pesniško besedo in zgledom učil spoštovanje in ljubezen do njih in do vsega stvarstva.

O kaki družbeni vzgoji humanega odnosa do živali pri nas ni poročil. Imamo pa nekaj osebnosti, pisateljev in pesnikov, ki so že v prejšnjem stoletju, ob prvih začetkih industrializacije, spoznali potrebo po taki vzgoji in se v svojih delih zavzemali za dober, človeški odnos do njih. Žal so to stran njihovega dela naši literarni zgodovinarji spregledali, zato še čaka na odkritje. Ni in ne bo pozabljen naš velmož dr. Janez Bleiweis, »izdajatelj in duša Novic«, ki mu je leta 1846 c. kr. kranjska poljedelska družba izdala brošuro »Milosrčnost do živali«.

»V tej knjižici dr. Bleiweis uči in s podobami pojasnjuje slovenskemu kmetu, da mu je Bog dal živali zato, da mu pomagajo pri delu in da mu dajo živež in razne druge dobičke. Za tak lep dar bi moral človek biti hvaležen Stvarniku, a nikdar jih ne bi smel **trpinčiti in mučiti**. Bavarski vojvoda Maks, pokrovitelj društva proti trpinčenju živali, je dr. Bleiweisu za to lepo in koristno knjižico poslal bronasto svetinjo ter ga pohvalil, ker je s svojim spisom pokazal svoje usmiljeno srce.«

Znanstveniki vseh časov so varstvo živali, to za človeka tako važno poglavje ljudske kulturne zgodovine, zanemarili, čeprav vse ljudske vednosti, vsa ljudska spoznanja o živalih in o potrebi po njihovem varstvu temeljijo na izkušnjah tisočletij. Verovanj in vraž, ki so varovale živali, se je z rušilno močjo lotila šele industrijska družba, ki je, verujoč le v goli razum, visokostno prezrla vso, razumu nedojemljivo duhovnost ljudskih izročil. Inteligenca industrijske družbe se ni izkazala. Namesto da bi se v splošno dobro potrudila dojeti in znanstveno dokazati pomen varovalnih vraž in verovanj v bajna bitja, ki nadzirajo človekov odnos do narave in živali, je vse to osmešila in zavrgla kot kmečko zaostalost, nevredno atomske dobe. Napredek znanosti in tehnike je brezobzirno prikrojevala sebi v prid, živalim in naravi pa – ne da bi ji bilo mar – v nepopravljivo škodo in trpljenje.

Živali so ostale brez varstva višjih sil. Niti znanstveniki niti gospodarstveniki in državniki se niso zavedli svete dolžnosti, nadomestiti njihovo varstvo z znanstvenim in državnim varstvom, tj. z državnimi zakoni, ki bi usmerjali razvoj v pravo smer, skladno z živalmi in naravo.

Znanstveniki – ali niso bili sposobni ali se jim ni zdelo potrebno dopovedati tej novi, industrijsko-proletarski meščanski družbi, ki je že izgubila stik z naravo, da so živali kot človek živa, čuteča bitja in da je človek, obdarjen z razumom, odgovoren za ravnanje z njimi, poleg tega pa da živi v soodvisnosti z njimi. Industrijska družba je to pojmovanje enostavno zavrgla in začela na živali gledati kot na cenen pridobitni stroj. Razvoj je zašel, smoter napredka se je razklal – znanost in tehnika navzgor, človek navzdol. Zato smo v tej novi, industrijski družbi prešli od staroveškega religioznega čaščenja živali

preko srednjeveškega pol-religioznega odnosa do brezbožnega brezčutnega industrijskega odnosa, ki mu je žival izpostavljena v protinaravni industrijski velereji, v zločinskih mučilnih intenzivnih in baterijskih farmah, v krutih načinih lova, v zločinskem morskem ribolovu s prozornimi, kilometre dolgimi, tenkimi najlonskimi mrežami, v katere se ulovijo in stlačijo delfini, kiti, morski psi in ribe vseh velikosti in bijejo v njih smrtni boj. Če delfini in kiti ne morejo do zraka, poginejo, človeštvo pa uživa meso teh, v morju, kakor tudi na kopnem mučenih in od muk poblaznelih živali. Njihovo kožo, kosti predela industrija in pošlje na trg brez čuta odgovornosti.

In kaj morajo trpeti morske in rečne ptice, kako dolgo umirati od strahu, žeje, lakote, pozimi od mraza, poleti od vročine ob nesrečah tankerjev, ko se iz njih razlije nafta? Kako tu pomagati?

Da ima uživanje mesa, mleka, jajc... mučenih živali hude telesne in duševne posledice za človeka, je vedel že pračlovek.⁴ Znanost pa ugotavlja šele danes, da žleze bodisi trpeče živali bodisi trpečega človeka izločajo – sorazmerno s stopnjo trpljenja – v telo hormon adrenalina. Ob stalnem uživanju mesa in druge živalske hrane, polne adrenalina, postane človek nemiren, agresiven. Če pomislimo, da so zločinski živinotransporti ena sama predsmrtna muka za živali, si lahko predstavljamo, koliko adrenalina je v takem mesu.⁵

Materialistična industrijska družba, njene znanosti in tehnike, niso prinesle nič dobrega ne živali ne naravi, zato – dolgoročno gledano – kljub navidezno velikim dobrinam tudi ne človeštvu. Živali še nikdar niso tako trpele in v takem številu kot dandanes. Zgodovina ne pozna masovnega mučenja živali, kakršnemu smo priča v današnji »razviti«⁶ industrijski družbi, ki je v brezumnem pohlepu po bogastvu in užitkih prezrla vsa ljudska spoznanja o posledicah slabega ravnanja z živalmi in je živino in druge, za industrijo in trgovino pridobitne živali, brezvestno izkoristila in ponižala na stopnjo cenenegega stroja, skrbi in čuti zanje pa manj kot za stroj. Že spoznavamo resnico indijanske ljudske modrosti, ki pravi: »Karkoli se bo zgodilo z živalmi, bo hitro zadelo tudi človeka. Na svetu je vse povezano.«

In res – čim bolj krut je postajal človek do živali, tem bolj krut je postajal tudi do sočloveka. Vsa krutost, malomarnost, brezobzirnost industrijske družbe do živali udarja kot bumerang nazaj, a ne samo po hrani, polni adrenalina in drugih hormonov, marveč tudi po sevanju. Današnja znanost je že dognala, kar je ljudstvo intuitivno dojelo že davno, da vse seva, tudi človek in žival.

Kot trpeč človek tudi trpeča žival seva, izžareva težka depresivna občutja – žalost, strah, nemir, jezo, srd, maščevalnost, obup – v okolico. Vsa ta razpoloženja so nalezljiva. Od znotraj jih človek vdihava, od zunaj ga presevajo in vzbujajo v njem enaka težka razpoloženja, ki udarjajo na dan v obliki nasilja, sovraštva, prestopništva in terorizma doslej neznanih razsežnosti.

In tega so krivi oblastniki, ideologi in znanstveniki, ki so z napadom na vero in na ljudska verovanja v višja bitja z močjo sankcij, ki nadzirajo človekovo ravnanje z živalmi, pustili živali brez varstva, ne da bi jih z najstrožjimi zakoni in znanostjo zavarovali pred neodgovornostjo in surovostjo duhovno sproletariziranega človeka v svetu industrijske civilizacije razvrednotenih vrednot.

⁴ Dokaz je imel v razliki med dojenčkom nezadovoljne, deprimirane, bolne matere in dojenčkom zadovoljne, zdrave, srečne matere.

⁵ Adrenalina ne manjka tudi v zdravih, pridobljenih z zločinskim znanstvenim mučenjem živali – vivisekcijo in drugimi »znanstvenimi«⁶ načini mučenja živali...

Vilko Novak

Ničesar nisem »kopiral«

Vedno sem vesel, če moji nekdanji študentje dosežejo karkoli novega v naši stroki, nisem pa vesel, če delajo hude napake ali celo meni očitajo stvari, ki jih nisem zagrešil. Nekaj takega je stóril Naško **Križnar** v referatu Območji besede in slike v slovenski etnologiji na kongresu v oktobru 1995 (natisnjeno v zborniku Razvoj slovenske etnologije ... itn. / Ljubljana, 1995, 174–180/). Naj poudarim, da je prav vsem mojim nekdanjim študentom etnologije bilo dano to, kar meni ni bilo dano: da so se v svojem službenem in strokovnem delu lahko omejili na neko ožje področje znotraj stroke, medtem ko sem sam moral – ne po kakih uradnih predpisih, marveč po lastnem spoznanju, da je tako potrebno in prav – dolga leta svoje predavateljske dejavnosti obravnavati, vsaj pregledno, mnoga področja etnologije. Tako sem tudi v svoji strokovni publicistični dejavnosti – pač zavoljo svoje različne usmerjenosti in šolanosti – obravnaval najrazličnejše teme. Vse to je zahtevalo mnogo napora, česar si neprizadeti ne more niti prav zamišljati.

Zato privoščim svojim mlajšim kolegom, da se lahko omejujejo v raziskovanju npr. na planšarstvo (kamor sem jih menda sam usmerjal) in tako boljše uresničujejo to, česar sam nisem mogel. Tedaj namreč ni bilo niti denarnih sredstev za to niti tehničnih, risarskih in fotografskih možnosti, tudi ni bilo časa in ne sodelavcev. Tako se je npr. N. Križnar lahko popolnoma posvetil etnološkemu filmu in fotografiji in s tega ožjega vidika zdaj rešeta naše spodrsrljaje v poglavju Govorica fotografije v primerih slovenske etnologije, in nam za vzor postavlja Matijo Murka – toda precej nekritično, saj tudi na njegovih slikah »Ljudje stojijo otrplo pred fotografskim aparatom...« – kakor očita meni (str. 178) itn. Lotil se je Narodopisja Slovencev I–II, moje Slovenske ljudske kulture (1960) in dvajset let pozneje izdane knjige Slovensko ljudsko izročilo. Ker pa je prvo in zadnje omenjeno delo napisalo, s slikami opremilo več avtorjev, v uredništvu NS pa sta bila taka mojstra fotografije kot R. Ložar in B. Orel, in ker je tretja omenjena knjiga imela na voljo poleg založbe vse prednosti napredka na tem poprišču v času izida, sem jo še kar dobro odnesel. Povrhu pa je Križnarjeva ocena še nápačna in zato krivična. Navidez gre za malenkost, toda njegovo navidezno strokovno sodbo bodo prepisovali in drugače raznašali, kar bo prav prišlo predvsem tistim, ki raje kritizirajo delo drugih, kot pa sami kaj izvirnega ustvarijo.

Križnar skuša biti objektiven v svoji presoji mojega »ilustrativnega korpusa«, kot bombastično označuje ponazorjevalno gradivo v mojem na hitro napisanem in v neprijetnih razmerah izdanem priročniku. Za »razmeroma skromen« delež v knjigi dolži »tudi takratne založniške in tiskarske pogoje« (če nekoliko prilagodimo jezikovne oblike). Tudi o teh razmerah in nastanku knjige bi bilo poučno spregovoriti, saj je rokopis ustno naročila zastopnica Mladinske knjige. Ravnateljica te založbe pa je nato ob nekaterih poskusnih poglavjih očitno – ne naravnost – pokazala, da niti pisatelju niti knjigi ni naklonjena. Nato sem rokopis poslal uredniku mariborskih Obzorij, J. Košarju, ki ga je takoj sprejel in naročil obširen francoski povzetek. Toda, ko je to izvedel neki politični birokrat, ki me je tedaj preganjal, da bi sam ponovno prišel v milost, je natis preprečil. Tako sem ga odnesel V. Vinklerju v Državni založbi, ki je knjigo sprejel, ne da bi bil pogledal rokopis. Še prej sem rokopis izročil prof. F. Koblarju kot predsedniku Slovenske matice – in tu bi bila knjiga tudi ilustrativno docela drugačna –, toda čez čas mi ga je vrnil z obžalovanjem, češ, da se je sam začudil – »da nihče ni prijel zanj« – torej ni bilo nikogar v slavnem Matičinem odboru, ki bi vsaj pregledal rokopis...

In zdaj pride Križnarjeva glavna obtožba: »... vendar je vsega začudenja vredno dejstvo, da je od 92 fotografij kar 12 **kopiranih** (podčrtal V. N.) iz Narodopisja Slovencev I–II, ne da bi bilo to v besedilu navedeno.«

Seveda ni navedeno – ker preprosto **ni res!** Izraz »kopirati« pomeni najbrž različnim ljudem različno, toda pogledajmo v Vrbinčev Slovar tujk (1982, str. 380/ pod geslom »kopirati«: 1. delati kopije, tj. prepisati /izvirnik/; posneti /podobo/; preslikati, prerišati; odtisniti, pretiskati; odliti... 2. razmnožiti kaj. Križnar misli najbrž »preslikati« – toda kako? Prefotografirati? Ali pa »odtisniti, pretiskati« – verjetno, toda prav K. bo vedel, da bi taka »kopija« /posebno leta 1960 v ljubljanskih tiskarnah) morala biti mnogo slabša od »izvirnika«. In ko bi bil N. K. prej povprašal, kako je bilo s tem »kopiranjem«, bi me ne obdóžil po krivem.

Sevé sem zaprosil za pomoč v zvezi z ilustracijami tedanjega ravnatelja Etnografskega muzeja in urednika Narodopisja II in Slovenskega etnografa, Borisa Orla, s katerim sem tesno sodeloval. Ne spominjam se natanko najinih pogovorov o tem, toda resnica in bistvo je, da mi je dal na voljo fotoarhiv Etnografskega muzeja, iz katerega sva s F. Šarfovo in tudi z B. Orlom izbirala izvirne fotografije, po katerih so bile nekaj let prej narejene tudi ilustracije v obeh knjigah Narodopisja Slovencev. Teh »kar 12« se mi ne zdi niti tako veliko, zakaj izbrali smo tudi vrsto slik, ki jih v NS ni in ki so npr. nastale – to je lahko poznavalcu spoznati – med tedanjim delom muzejskih terenskih ekip, pa tudi Orlovega in mojega terenskega dela. Tako je moj posnetek že kar 1. slika, mogoče tudi sl. 30 iz Filovec, sl. 39 iz Črensovec, vsekakor pa sl. 13 s kletmi v filovskih goricah. Moje fotografije so dokumentirane v arhivu oddelka za etnologijo – upam, da so še, čeprav jih moji nasledniki, slišim, prezirajo kot »nepomembne«.

Zakaj in čemu bi naj navajal v besedilu fotografije, ne vem. Tudi ne soglašam s K. mnenjem, da »Ilustracije so razporejene neskladno z besedilom« – kje, katere?! Slike stavb so pač v poglavju o stavbah, slik o obrtéh je kar precej, zato mogoče kaka ni prav nasproti strani, kjer je govor o njej itn. Pisal sem strokovni, recimo etnološki priročnik in sem se glede ilustracij ravnal po praksi v stroki. Sevé bi rad imel več slik in boljših risb itn. Toda vse je odvisno od založbe in razmer. Kdo bi mislil na seznam slik na koncu knjige – ko pa tudi NS tak seznam ni koristil, ker ga K. obsoja! Nisem pa pisal knjige s fotografskega vidika, kot želi moj kritik. Ne vem, kako sem grešil proti njegovi terjatvi: »Fotografija nas vedno sooči z nečim konkretnim, posebnim, ne more pa biti

reprezentativna ali posploševalna – moje slike predstavljajo vendar nekaj konkretnega?! In ne težijo k nikakršni reprezentanci!

K. terja od mene tudi podatke, ki jih doslej, vsaj sam, nisem videl v nobeni ne domači ne tuji knjigi: »... okoliščine fotografiranja« – kaj je to?! – čas fotografiranja – datum, uro itn.? – ali je bil avtor laik ali strokovnjak, amater ali profesionalc.

Bralci, ali razumete razliko med zadnjimi štirimi samostalniki?! Zabava me tudi očitek: »... kot da so fotografije slučajne najdbe, znešene /prav: znesene, V. N./ z vseh vetrov« – slučajne najdbe pač niso, kar sem delno že omenil; vetrovi pa so kajpada zelo različni in vseh vrst od Prekmurja do Primorja. Premalo utemeljen je tudi očitek: »Predmeti so praviloma slikani izven njihovega kulturnega okolja, npr. v muzeju« – nisem si mogel privoščiti, da bi npr. šel brezuspešno iskat kako skrinjo v Prekmurje ali kam drugam, kjer mi fotograf tudi ne bi mogel ujeti več »kulturnega okolja« okoli nje, kot ga je ujel v muzeju.

Za tuje slike pač ne moremo premnogi odgovarjati, da »ljudje stojijo otrplo pred fotografskim aparatom...« – zakaj bi te slike ne bile »avtentični izseki iz živega življenja«, saj nam je šlo za predmet, ljudje pa se ne morejo gibati na sliki. Odkod je vzeta Šubičeva risba Pustnih oračev, pa tudi K. ne pove. Kot ne najdemo v njegovem seznamu literature v zadnjem stavku navedenega podatka: »**Novak 1990**«. In »**Ložar 1994**«?!

Milko Matičetov

Kako izkazovati spoštovanje predhodnikom iz stroke

Če prirejš javni pogovor, diskusijski večer, okroglo mizo, pogostitev, kakršnokoli družabno srečanje v prostoru, kamor gre noter kvečjemu trideset ljudi, jih ne glede na morebitni osip ne boš vabil sto in več. In vendar se je nekaj podobnega zgodilo pri zborniku ISN SAZU *Traditiones*, ko je glavna urednica 15. nov. 1994 – brez vednosti uredniškega odbora in uprave inštituta – urbi et orbi razposlala vabila za sodelovanje pri prazničnem letniku 24-1995. Le kako bi se stvar razpletla, če bi bila sprejela sodelovanje samo tretjina tistih, ki so ostali gluhi in so – nemara za kazen ali kaj (?) – v *Traditiones* 24, 9 pod črto navedeni kot neke vrste nesolventni dolžniki. Sicer pa so lahko še srečni, da jim je urednica namenila samo črno piko ali blag opomin in vsak od 61 po abecedi naštetih potencialnih sodelavcev se skrrije, »utone« v množici drugih 60, medtem ko sem podpisani izjemno počaščen, tako da sem apostrofirani »posebej« in po vseh pravilih nekdanjega ljudskega prava tudi obsojen na nenavadno dolgo prestajanje kazni: k »prangerju« za leto dni, dokler se ne operem – sam – tukajle v prvem naslednjem zborniku. Na pranger me je brez usmiljenja postavila glavna urednica. Po njenem naj bi jaz bil »tako rekoč dolžan« dati – ker sem ji to obljubil – »tehten prispevek v pričujočo 24. številko *Traditiones* in tako izkazati spoštovanje svojim častitljivim prednikom v stroki«.

Svoje dolžnosti dobro poznam tudi brez uredniškega poučevanja. Iz njenih težkih besed bi se zdelo, kakor da se izmikam in nočem »izkazati spoštovanja svojim častitljivim prednikom v stroki«. Otipljivi dokazi, da to ne drži, so v moji bibliografiji: prvi že iz časa, ko ni bilo niti ISN, kaj šele *Traditiones*. Glede M. Murka sem kot sourednik Slov. etnografa (3-4, 1950-51) nekaj pripravil sam, za nadaljevanje pa se priporočil poklicnemu tovarišu iz Zagreba (Čubelić, SE 14, 1961, 171). Glede kraškega rojaka K. Štreklja moram povedati, da sem v njegovi rojstni hiši zbiral podatke že pred vojsko in takoj po nji, ko sta bili še živi dve njegovi nečakinji. Odtlej se pri hiši ni kaj prida spremenilo (kot bi se morda zdelo iz nerodnega podpisa k sliki – »last domačije Benčič« – *Traditiones* 24, 11), če izvzamemo naravno »podajanje ključa« med rodovi, prihajanje novih priimkov ob možitvi »blagonic«, ukinitvev gostilne po priključitvi k FLRJ in grd reklamni napis MESNICA-MACELLERIA, ki skruni postavno hišo ob prihodu v

vas z juga, iz smeri Brje in Mavhinje. Med ilustrativnim gradivom bi bilo mimo ali zraven mogočne »suhote« še kako lepo gledati skupinsko fotografijo, ko se je 5. junija 1956 prvič in zadnjič znašla na pragu očetove domačije hčerka, zdravnica, nato zet dr. P. Strmšek, prof. Slodnjak in še kdo. To je bilo ob odkritju spominske plošče, ki jo je Slavistično društvo Slovenije dalo vzdati na pročelje gorjanske hiše Štrekljevih in sem podpisani takrat spregovoril o prispevku K. Š. k vsem trem v njegovem času enakovrednim vejam slavistike (literarna zgodovina – jezikoslovje – narodopisje). Kasneje sem bil za cicerona, na željo prof. Vilka Novaka, njemu in študentom ljubljanske etnološke stolice ob strokovni ekskurziji po Krasu – peš! – kajpada z obveznim obiskom pri Štrekljevih v Gorjanskem. Tja sem jeseni 1964 popeljal prof. Ivana Grafenauerja in Nika Kureta (gl. Traditiones 24, 473); nikdar nisem zamudil priložnosti, da se tam ne bi ustavil s tem in onim svojim gostom-prijateljem (tako npr. P. Zablatnikom iz Celovca, s prof. N. I. Tolstojem iz Moskve in še s kom; vpisani so v spominsko knjigo, ki so jo Štrekljevi vpeljali na moje priporočilo).

In zdaj k »obljubi«, ki se je vanjo zapičila naša urednica, češ da bi z mojim prispevkom o Miklošiču »bile na enem mestu predstavljene vse štiri markantne osebnosti slavistike slovenskega rodu v drugi polovici 19. stoletja« (Traditiones 24, 10; [k jubilejnima Štreklju in Murku je načrtovala še Dolenčevega Gr. Kreka in mojega Miklošiča]). Lepa zamisel, zato sem se zlahka dal pregovoriti, da bom vzel spet v roke mapo z obsežnim gradivom in osnutkom predavanja »Miklošič in narodopisje« na Miklošičevem simpoziju 1991. Ker pa nisem vajen dati iz rok skrupalca, sem se jeseni znašel v zadregi z dvema nedokovanima železoma v ognju: zraven Miklošičevega »narodopisja« je namreč pristopil neodločljivi spominski prispevek, posvečen prijatelju Niku Kuretu, ki nas je zapustil na začetku 1995. Na lanski predzadnji seji uredniškega odbora sem lepo razložil: ker obojega ne bi mogel pravočasno dokončati, bom dal prednost Kuretu; Miklošič, ki mirno čaka že sto let, bo že še malo potrpel. (V oporo spominu bi urednica navsezadnje lahko pogledala tudi v sejne zapiske; zraven tega se mi zdi, da bi bilo dobro, če bi za katero teh sej imeli tudi tonski zapis.) In ko se je na isti seji oglašil tudi predstojnik inštituta s pripombo, da je že krepko prekoračen obseg gradiva, za katero so sredstva sicer obljubljena, vendar ne razpoložljiva, so moj umik Miklošiča (izdela rokopiš bi obsegal 25-30 strani) brez pripomb sprejeli vsi, razen urednice. Le-ta se očitno težko sprijazni z odstopanjem od lastnih zamisli in njene reakcije se večkrat sprožajo v afektu; posebej težko je razumeti in prenesti njeno pomanjkanje takta, ko npr. podpisanemu zaluča v obraz nespoštovanje pred(hod)nikov v stroki, le dve strani niže pa mu že izreka zahvalo, češ da je ob njem »v tukajšnji navezi (najbrž misli Traditiones) pridobila marsikatero življenjsko izkušnjo«. In ko sem ji izročil z velikim spoštovanjem sestavljeno spominsko pisanje o Kuretu, se je čez nekaj dni oglasila po telefonu in pobarala: Kaj, če bi spis odložili za eno leto, ko bo Kuretova 90-letnica? Predrzo misel sem seveda a limine zavrnil, nato je vse obmirovalo; vendar sem potlej – žal prekasno, da bi bilo mogoče karkoli predrugačiti – zagledal prijatelju posvečene »Utrinke« v rubriki Kronika. Horribile dictu! Vendar je tudi to mogoče, saj se je – žal – zgodilo...

Milko Matičetov
Komu naslov »starosta« in »nestor«

V uvodni kurzivi k zborniku »Traditiones« 24 (str. 9–10) me glavna urednica omenja – neupravičeno – kot »starosta« in »nestorja slovenske folkloristike«. To njeno pisanje sem presenečen videl šele po izidu knjige, ko se ni dalo nič več spremeniti, zato pri stvari nimam nobene odgovornosti. Kot član uredniškega odbora Traditiones – od ustanovitve – trenutno kot njihov odgovorni urednik in ker mi je 2. razred SAZU zaupal lanski letnik tudi v oceno, pa se vseeno čutim vsaj deloma dolžnega opravičiti (kajpada samo v svojem imenu, brez pooblastila kogarkoli) prof. Vilku Novaku, skrbnemu uredniku ljudske pesniške in prozne zapuščine Števana Küharja, avtorja »Zlatega očenaša« in vrste nezanemarljivih folklorističnih spisov, da je bil skorajda »živ pokopan«.

Zaradi vsem dobro znanega verovanja – češ: Ta, ki ga pomotoma prezgodaj prečrtajo s spiska živih, bo učakal celo nadpoprečno starost! – želim našemu radoživemu, pravemu nestorju in starosti, da bi nas še dolgo obdarjal z mikavnimi sadovi svojega peresa. Dokaz, da je še kako živ in zdrav, imamo v tem, 25. letniku (gl. str. 465).

Milko Matičetov
O uredniških kompetencah

V Traditiones za leti 1994 (23) in 1995 (24) so na drugi, notranji strani ovitka lepo po abecedi naštetni vsi člani uredniškega odbora. Pri mojem imenu piše v oklepaju: (duhovna kultura). Po ustaljenem načinu navajanja uredniških kompetenc v periodičnem tisku vseh vrst – od dnevnikov do raznih strokovnih občasnikov – ob imenu stoji sektor, za katerega je kdo odgovoren, npr.: gospodarstvo, kultura, notranja politika, šport itn. Tako vemo: ta-in-ta ima na skrbi gospodarska, kulturna, notranjepolitična vprašanja itn. Če je pri nam bližjih strokovnih revijah – npr. pri JiS ali SR – določeno, kdo skrbi za slovstveno zgodovino, literarne vede, jezikoslovje, didaktiko jezika ipd., pri Traditiones nismo še prišli do česa podobnega. Kar namreč beremo ob posameznih imenih v zbornikih 23 in 24, je nepopolno. Pri morebitni delitvi tvarine po nekdanjem trodelnem ključu bi bili brez socialne kulture; če pa bi za podlago delitve vzeli manj splošne, preciznejše kategorije, bi bili celo v hujših zadregah, saj po strokovni sistematiki ostajajo še neodani npr. ljudska glasba in ples, umetnost, noša, gospodarstvo idr.

Ker nimam nikogaršnjega pooblastila, smem seveda govoriti samo v lastnem imenu. »Duhovna kultura« (za katero naj bi bil, vsaj po napovedi v omenjenih dveh zbornikih, odgovoren jaz) je v narodopisju tako širok pojem, da bi vanj spadala – strogo vzeto kar v celoti – oba zadnja enotematsko zasnovana zbornika, ki ju je glavna urednica s (pre)velikim poudarkom posvetila ljudskemu jeziku (»Naš živi jezik« – 23) in ljudskemu slovstvu (»Slovstvena folklor« – 24).

Zvrstni uredniki vsak v svojem krogu iščejo, pridobivajo, pretresajo za objavo ali – če je treba tudi zavračajo – prispevke. Glavni(a) urednik(ca) si dobro mero dela, skrbi in živcev zlahka prihrani tako, da razna področja / rubrike prepusti svojim sektorskim / zvrstnim sourednikom, po načelu: ti to, drugi drugo, tretji tretje itn. Ni strahu, da bi zanj(o) ob dobri porazdelitvi dela ne ostalo nič in da bi moral(a) samo križem rok opazovati, kaj po njegovih (njenih) načelnih in praktičnih napotkih in pod njegovim (njenim) budnim očesom počnejo sodelavci, pomočniki ipd. Nesmiselno pa se mi zdi, da se meni in nekaterim drugim, ki pri stvari nismo niti s prstom mignili (saj nas ni nihče poklical zraven, pripisuje – čeprav indirektno – nekaj, česar ne samo nismo naredili, ampak niti ni bilo domenjeno, da bomo. Zase vem, da pri zborniku 23 vse do njegovega

izida nisem ne videl ne vedel, kaj vsebuje; z gradivom za zbornik 24 pa sem se srečal – ne po lastnem prizadevanju – šele ko sem ga dobil uradno v oceno iz 2. razreda SAZU. Zato pripisu »(duhovna kultura)« ob svojem imenu kajpada jemljem vsako vrednost, za prihodnje pa želim, da se ta, zdaj že dvakrat natisnjena neresnica, takoj zbríše s seznama. Vse, kar je v ti zvezi združeno z mano (in če se ne motim prav tako tudi z drugimi kolegi), bi moralo biti najprej predmet ne ohlapnih, približnih pogovorov, ampak trdnih dogovorov na zapisniško verificiranih sejah uredniškega odbora Traditiones.

Pa še to: v povezavi med glavnim urednikom in uredniškim odborom ni dobro, če kaj »škriplje«. Svarilen zgled: čuden »odgovor« na kritiko uvrstitve članka »Oj ta vojaški boben« v Traditiones 24. Čeprav je bila sporna že na seji uredniškega odbora in sem tudi podpisani kot ocenjevalec zbornika nasprotoval uvrstitvi, je članek vendarle izšel, v uvodu pa smo lahko brali tole postilo: »Kolikor se kateri od članov uredniškega odbora od njega ograjuje, prevzemam za njegovo objavo popolnoma osebno odgovornost.« Komentar: ali niso uredniški odbori, ocenjevalci in podobne institucije in funkcije odveč, če ne morejo zaježiti neke »popolnoma osebne odgovornosti«?! O sprejemu ali nesprenjemu članka bi bili morali na omenjeni seji takoj glasovati in pokazati odločnost odbora.

Helena Ložar-Podlogar

Bibliografija Nika Kureta 1986–1995*

(z dopolnilom za leto 1985)

1985

(Oc.) Švile prerokile. Koroška različica Sibilinih prerokb. Uredila, izdala in spremno besedo napisala dr. Herta Lausegger. Celovec, Mohorjeva družba, 1985. *Traditiones* 14/1985, str. 220–221.

(Oc.) Antonijević Dragoslav, Obredi i običaji balkanskih stočara. Beograd 1982. – *Traditiones* 14/1985, str. 221.

(Oc.) Le folklore de l'enfance. Actes du colloque organisé par la Commission des Arts et des Traditions Populaires. Bruxelles 1982. – *Traditiones* 14/1985, str. 225–226.

1986

Slovenska koledniška dramatika. – Ljubljana, Slovenska matica, 1986, 280 str. Razglednice Maksima Gasparija. Die Postkarten Maksim Gasparis. – Gasparijeve razglednice. Katalog k razstavi. Titovo Velenje, 1986, str. 3–11.

1987

Slovensko štajersko pred marčno revolucijo 1848. Prvi del 2. snopič. Gradivo za narodopisje Slovencev 3, Ljubljana, SAZU, 1987, str. 113–224.

Le pastorali popolari dell'Europa Centrale. – *Il Presepio* (Roma) 1987, št. 132.

Začetki slovenskega radia. (Ob 60-letnici). – Mohorjev koledar za leto 1988 (izšlo 1987), str. 134–136.

(Oc.) Leopold Kretzenbacher, *Ethnologia Europea*, München 1986. – *Traditiones* 16/1987, str. 378–379.

Alpes Orientales. – *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, str. 50.

Božična igra. – *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, str. 351–352.

Božično-novoletne šege. – *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, str. 352.

* Bibliografijo etnoloških objav Nika Kureta za leta 1934–1976 glej v *Traditiones* 5–6/1979, str. 18–30 in za leta 1977–1985 v *Traditiones* 15/1986, str. 271–274.

1988

Pozabljeni obhod. – Traditiones 17/1988, str. 143–147.

Audiat et altera pars. – Traditiones 17/1988, str. 367–369.

Čaranje. – Enciklopedija Slovenije 2, 1988, str. 91.

Češčenje svetnikov. – Enciklopedija Slovenije 2, 1988, str. 114–115.

Dan mrtvih. – Enciklopedija Slovenije 2, 1988, str. 175.

1989

Igra »Hiems et Aestas« jezuitskih dijakov l.1651 v Ljubljani. – Traditiones 18/1989, str. 107–113.

Versko (duhovno) gledališče na Slovenskem v obdobju baroka. – Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. (Obdobja 9) Ljubljana 1989, str. 395–416.

Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Prvi del, 3. snopič. Gradivo za narodopisje Slovencev 3, Ljubljana, SAZU, 1989, str. 225–331.

Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime I.–II. Ljubljana, Družina, 1989, 621 in 627 strani.

Moje ročne lutke. Ob petdesetletnici Pavlihe. – Lutka, revija za lutkovno kulturo, 44, 1989, str. 18–26.

Vilko Novak 80-letnik. – Mohorjev koledar za leto 1990, Celje, Mohorjeva družba, 1989, str. 160–161.

Milko Matičetov sedemdesetletnik. – Delo, 12. septembra 1989.

Fantovščina. – Enciklopedija Slovenije 3, 1989, str. 86.

Godovanje. – Enciklopedija Slovenije 3, 1989, str. 258.

Obuti maček, Ostržek. Priredil N.K. Videokaseta 1988, Založba kaset in plošč RTV.

1990

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. – Enciklopedija Slovenije 4, 1990, 162.

Igre odraslih. – Enciklopedija Slovenije 4, 1990, str. 102.

Jaslice. – Enciklopedija Slovenije 4, 1990, str. 273.

Jurjevanje. – Enciklopedija Slovenije 4, 1990, str. 358.

1991

Naše panonske Licije. – Razprave SAZU II/XIV. Ljubljana 1991, str. 165–182.

Spremna beseda. – Traditiones 20/1991, 7.

Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev. – Traditiones 20/1991, str. 67–78.

Zanimiva oblika ljudskega lutkarstva na Slovenskem. – Lutka, revija za lutkovno kulturo št. 45–46, 1991, str. 46–59.

Spremni tekst za zloženko »Razstava jaslic 1991«. Ljubljana 1991.

Dvanajsterodnevje (Dodekahemeron). – Tretji dan 21, 1991, št. 3, (december), 4–5.

Korant. – Enciklopedija Slovenije 5, 1991, str. 266–267.

Koledovanje. – Enciklopedija Slovenije 5, 1991, str. 197–198.

(Oc.) Roman Gašperin, Enci benci na kamenci. Slovensko otroško izročilo. Lesce 1990. – Traditiones 20/1991, str. 227.

(Intervju) Sedanjost raste iz preteklosti. Slovenec 75, 1991, št. 78, 25. 9. 1991, str. 8. (Pogovarjala sta se Fišer M. in Fridl I.)

1992

Prezrti spisi o Slovencih. – Traditiones 21/1992, str. 137–152.

Slovenica iz bibliografije Leopolda Kretzenbacherja. – Traditiones 21/1992, str. 194–198.

Dr. Tone Cevc – šestdesetletnik. – Traditiones 21/1992, str. 185–186.

Dr. Pavle Zablatnik – osemdesetletnik. – Traditiones 21/1992, str. 191–192.

Ljudsko gledališče. – Enciklopedija Slovenije 6, 1992, str. 299–300.

Ljudsko verovanje. – Enciklopedija Slovenije 6, 1992, str. 302–303.

Dvajset let etnološkega zbornika Traditiones. (Prikaz urednikovanja dr. Nika Kureta 1972–1974). – Delo 34, št. 41, 20. februarja 1992, str. 6.

Anna Wambrechtsamer. (Spremni zapis na ščitnem ovitku k 6. izdaji Kuretovega prevoda romana Anne Wambrechtsamer Danes grofje celjski in nikdar več. – Ljubljana, Mladinska knjiga, 1992.

(Intervju) Dr. Niko Kuret, starosta slovenskih etnologov. (Pogovarjala se je Darja Skrt.) – Glasnik Slovenskega etnološkega društva 32/1992, št. 3, str. 2–7.

(Oc.) Herbert Paulitsch, Das Phänomen bukovništvo. – Glasnik Slovenskega etnološkega društva 32/1992, št. 1–2, str. 47–49.

(Oc.) Pavle Zablatnik, Volksbrauchtum der Kärntner Slowenen. Celovec/Klagenfurt, Mohorjeva, 1992. – Traditiones 21/1992, str. 284–285.

(Intervju) Nagrajevala ga je tujina. 7 D, 21/1992, št. 50 (16. december 1992), str. 16–17. (Pogovarjala se je G. Marinovič.)

1993

Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Drugi del. 1. snopič. – Gradivo za narodopisje Slovencev 5, Ljubljana, SAZU, 1993, 160 str.

Dve nemški pasijonski predstavi v Kranju (1730–1771). – Traditiones 22 /1993, str. 55–68.

(Nekrolog) Pavletu Zablatniku v spomin. – Traditiones 22/1993, str. 145–146.

Umrli je Pavle Zablatnik. – Slovenec, 1. junij 1993, str. 3.

Domače in jutrovske jaslice. – Slovenec, 24. december 1993, Sobotno branje, str. 34.

Maškara. – Enciklopedija Slovenije 7, 1993, str. 17–18. (Skupaj z N. Križnarjem).

Umrli je Pavle Zablatnik, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 33/1993, št. 2, str. 67.

1994

Beseda »baba« v narodopisju. – Traditiones 23/1994, str. 15–18.

Zum Namen der Mittwinterfrau. – Innovation und Wandel. Festschrift für Oskar Moser zum 80. Geburtstag. Graz 1994, str. 241–248.

Jaslice iz krušnega testa. – Uvodna beseda h knjigi Marije Korošec Božičnik: Testene jaslice. Ljubljana, MD, 1994.

(Oc.) Damjan J. Ovsec, Velika knjiga o praznikih. Ljubljana, Domus, 1994. – Traditiones 23/1994, str. 399.

1995

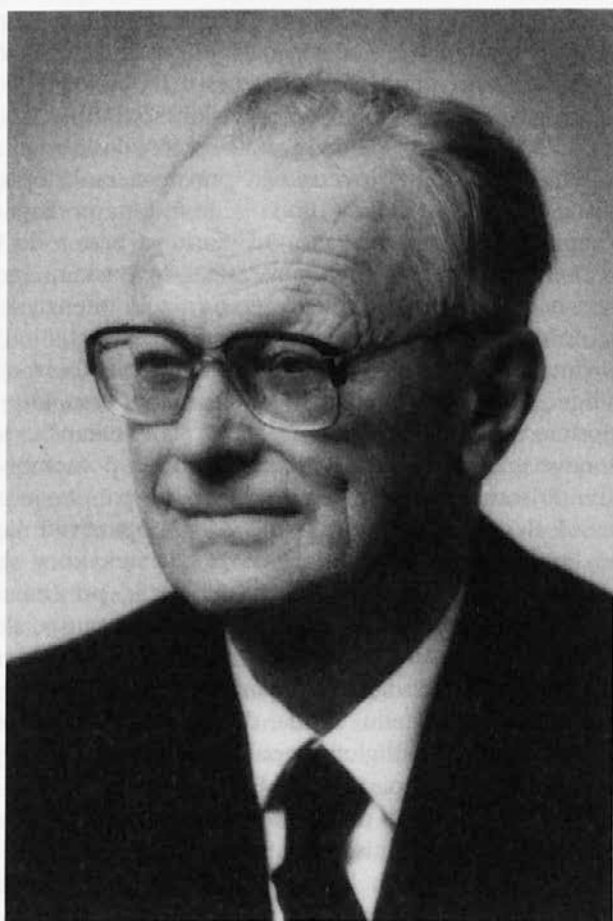
Sredozimske maske. Poglavlje iz primerjalnega narodopisja. – Etnolog 5 (LVI), 1995, str. 13–49.

Praznik. Enciklopedija Slovenije 9, 1995, 247–248. (soavtor Helena Ložar-Podlogar).

1996

Das festliche Jahr der Slowenen. Brauchtum im Jahreslauf. Geleitwort Leopold Kretzenbacher. Einleitung Vilko Novak. Celovec, Mohorjeva založba, 1996, 254 str.

Stane Granda
Sergij Vilfan (1919–1996)

16. marca je po krajši bolezni, potem ko je celo kazalo, da bo tudi tokrat zmagala njegova neupogljiva volja, praktično sredi dela in poln načrtov, omahnil akad. prof. dr. Sergij Vilfan, zaslužni profesor ljubljanske univerze in član številnih domačih in tujih znanstvenih združenj. Po osnovni izobrazbi je bil pravnik, po znanstvenih delih pa pravni zgodovinar, specialist za gospodarsko in socialno zgodovino, zgodovino mest, arhivistiko in etnografijo. Slednjo smo dali na zadnje mesto zgolj slučajno, kajti po srcu mu je bila veliko bližja kot nekatere druge vede. Nenazadnje se z njegovim imenovanjem za honorarnega strokovnega sodelavca za slovensko narodopisje SAZU 1949. leta začelja njegov vzpon z dna, kamor ga je potisnila povojna oblast.

Sergij Vilfan se je rodil 5. aprila 1919 v Trstu v ugledni slovenski družini, ki je dala Slovencem številne znane osebnosti. Zaradi očetove zaposlitve se je šolal po mnogih jugoslovanskih mestih, pa tudi na Dunaju, kjer je obiskoval odlično gimnazijo Škotov. Že domače okolje kot tudi študij so ga oblikovali v enega najbolj perspektivnih predvojnih intelektualcev, ki so mu vsi napovedali bleščečo mednarodno kariero. Ker ni bil pripravljen sprejeti uradne predpisane revolucionarne ideologije, je bil po vojni poslan v Grosuplje kot pravni referent tamkajšnjega Okrajnega ljudskega odbora, čeprav je bil že od 1942. leta doktor prava. Po zaslugi prijateljev, zlasti dr. Jožeta Šorna, je prišel 1950. leta v ljubljanski Mestni arhiv in mu bil zvest vse do 31.1.1972., čeprav je že nekaj mesecev poprej postal redni profesor za občjo in narodno pravno zgodovino ljubljanske pravne fakultete.

Pokojni profesor Sergij Vilfan se je takoj po študiju opredelil za pravno zgodovino, ki pa jo je v veliki meri kombiniral z etnografijo. To pokažejo že naslovi njegovih prvih razprav: Dva pojavi ljudskega prava med Slovenci v 16. stoletju (Slovenski pravnik 57,1943,219–235.), Valvazorjevo poročilo o županskih sodiščih (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 24,1943,84–89.), Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah (Etnolog 16,1943,3–29.), Očrt slovenskega pravnega narodopisja (Narodopisje Slovencev 1,Ljubljana 1944,217–262.),idr.. Po vojni je tudi na podlagi temeljitih terenskih raziskovanj napisal odmevno razpravo Od vinskega hrama do bajte (Slovenski etnograf 5, 1952,107–142.), ki ga je tesneje povezala s slovenskimi agrarnimi zgodovinarji. Nato se je vsa nadaljnja desetletja neprestano in zelo intenzivno ukvarjal s celo paleto vprašanj iz naše preteklosti, pri čemer je silno rad kombiniral metode pravne zgodovine, zgodovinopisja in etnologije. Metodološko je bil sila iznajdljiv, zato ni bil suženj znanstvenih teorij in metod. Vedno je znal uporabiti tisto, ki je bila za raziskovalni problem najprimernejša. Nikoli ne bom pozabil, kako natančno je na primer znal analizirati Valvazorjeve grafike, in kako je iz navidezno nepomembnega detajla znal izluščiti bistvo risbe. Prisotni smo mislili, da je to grad, on pa nam je pokazal kmetiča, ki nese v grad kokoš ali petelina. Zelo pozorno je znal opazovati naravo in natanko prisluhni vsebini ljudske pesmi. Zdi se mi, da je bila nekako v skladu z njegovo etnografsko usmerjenostjo tudi njegova skrb za lep jezik, pri čemer se je še zlasti zavzemal za slovenske domače in umetne izraze. Motile so ga tuje slovenske izposojenke, zlasti hrvatizmi, srbizmi in turcizmi. Privatno se je raje nagibal k nemški popačenki, še zlasti, če je bila na široko udomačena, znana in dovolj povedna, medtem ko je »slovenski« izraz prinašal samo zmedo. Škoda, da mu slovenski jezikovni puristi niso znali prisluhni, saj je bil ne le poliglot, ampak je imel tudi sijajen posluš za jezik. Spominjam se, kako ga je motilo pisanje Ljubljana. Po njegovem sta bila oba j čista panslovanska navlaka. Ni slučajno, da so ga mnogi prosili za članstvo v različnih terminoloških komisijah, čeprav ga niso bili sposobni dojeti.

Profesor Vilfan je izhajal iz edino logičnega načela, da je vse, kar je na našem ozemlju, naše. Tuja mu je bila nacionalistična agresivnost, tako sosedov kot naša

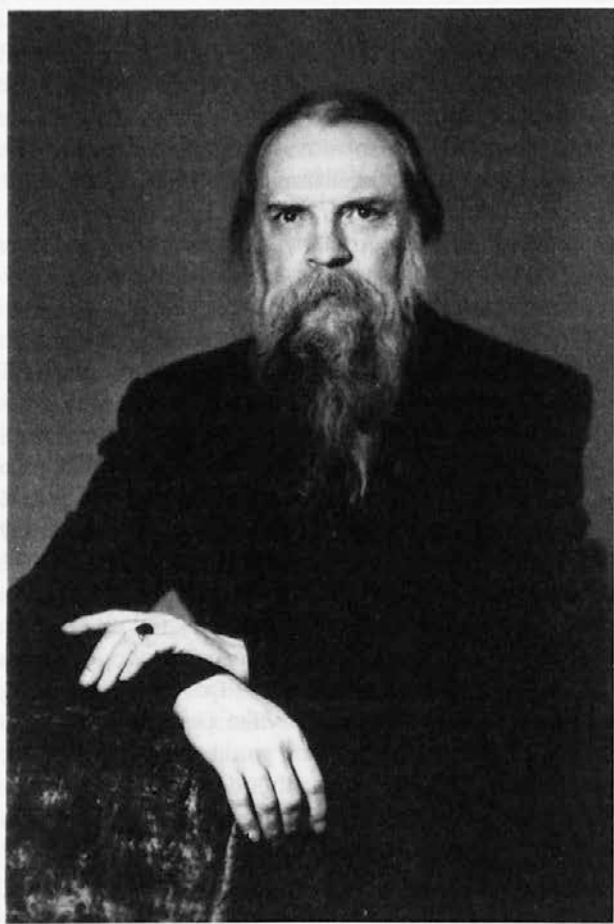
lastna. Zlasti iz slednje se je zelo rad ponorčeval, saj nam resnično ni v čast, zlasti ne v znanosti. Spominjam se razgovorov o slovenski etnogenezi, kjer je pogosto samo nakazal, s kom in s čim se ne strinja. Žal mu časi niso bili najbolj naklonjeni in je marsikaj, kar mu je že dolgo ležalo na duši, uspel napisati šele v zadnjih letih.

Delo akademika Sergija Vilfana kot etnologa zasluži samostojno in temeljito študijo. V teh žalostnih trenutkih je za kaj takega prezgodaj. Vedo, ki ji je ostal zvest do smrti, je sprva razumel kot historično, ki govori o tvornosti in tradicijah ljudstva, v ta okvir pa spada tudi ljudsko pravo, pravno narodopisje mora kavzalno in ne samo deskriptivno študirati aktivnost ljudstva v pravnem življenju. Kasneje je svoje teoretične poglede in neposredno raziskovalno delo razširil na vsa področja etnologije. Pri tem še zlasti ne bi smeli spregledati tudi njegovega intimnega odnosa do etnologije, za katero se mi dozdeva, da jo je imel raje kot zgodovino. To sodim po njegovih zunanjih reakcijah. Rad sem ga opazoval med ljudmi. Vedno znova sem dobival občutek, da ob srečanjih ni nikogar tako pristržno pozdravljal kot ravno svojih nekdanjih sodelavcev s področja etnologije. Takrat je kar zažarel, postal ves mladosten, nekonvencionalen. Čeprav je bil zelo zaposlen in poln načrtov, si je vedno vzel čas za njih. Veljalo bi posnemati njegove metode znanstvenega dela, predvsem pa odprtost za rezultate, pa naj bodo že kakršni koli. Spominjam se, kako mi je večkrat dejal: »Potrebno je temeljito in pošteno delati. Če si upošteval oba kriterija, potem rezultat svojega dela kar najhitreje objavi. Naj te ne skrbi, če jih bodo čez čas popravili. Veliko lažje je namreč popravljati tuje napake, kot pisati na novo. Resnično težko je namreč takrat, ko se nimaš na kaj nasloniti in nikogar popravljati ali dopolnjevati!« Bil je demokrat, v znanosti in zasebno, vendar hud nasprotnik površnosti in neumnosti. Tu ni bil pripravljen sklepati nikakršnih kompromisov. Ljudje njegovega kova na Slovenskem vse bolj manjkajo. Osamosvojitvene evforije Slovenci nismo doživeli, ampak smo priča nasprotnemu udarcu, ki pomen vsega, kar je slovenskega, minimalizira. To ga je mnogokrat prizadelo. Čeprav se je zavedal svojega »multietničnega porekla«, ga to nikakor ni oviralo pri izkazovanju zvestobe zemlji in kulturi, iz katere je izšel. Zanj to ni bilo breme, ampak prednost. Čeprav je bil poliglot in »multikulturen« in mu je bil zato svet kot na dlani, saj se v mednarodnih krogih ni znal le ustrezno obnašati, ampak se je v njih tudi izvrstno počutil, je bil neomajno privržen našim krajem in ljudem. Zadnje čase je pogosto zmajeval z glavo zaradi številnih vprašanj, zlasti na področju organizacije znanstvenega dela, modnih znanstvenih metod in slepega sledenja modnim muham. Tako je lansko leto demonstrativno zapustil predavanje nekega tujca, ki se nam je vsiljeval kot »apostol« historične psihologije. Ni ga motil nov pristop, nasprotno, zanimal ga je. Zato je tudi prišel na predavanje. Ni pa prenesel neznanja, zlasti pa ne klečeplazenja pred tujci in namišljenimi avtoritetami. Čudil se je teoretiziranju nekaterih mlajših kolegov, ki so metode znanstvenega dela poznali le iz knjig. Odklanjal je danes tako razširjeno samopovečevanje, ki znanost pelje v ceneno komercializacijo. Tuji so mu bili tudi kompleksi mlajših slovenskih znanstvenih povzpetnežev, ki svojo nezmožnost za uveljavitev doma kompenzirajo na mednarodnih simpozijih sumljivih znanstvenih kvalitiet in to prikazujejo kot višek znanstvenega raziskovanja na Slovenskem. Ob vsem tem pa ima ravno pokojni Sergij Vilfan med slovenskimi znanstveniki na področju humanistike verjetno najobsežnejšo mednarodno bibliografijo v zadnjih desetletjih.

Ne bi bilo prav, če se ga spominjali le kot izvrstnega in mnogostranskega strokovnjaka. Ohranimo ga v spominu tudi kot človeka in Slovenca ter krenimo po poti, ki nam jo je nakazal s svojim odnosom do etnologije in s svojimi rezultati na tem področju.

Milko Matičetov
Ob izgubi Nikite I. Tolstoja (1923–1996)

Dne 29. junija so z veleposlaništva RS v Moskvi po telefonu sporočili v Ljubljano Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, da je prejšnji večer umrl Nikita Iljič Tolstoj, dopisni član (od 23.4.1987) v njenem razredu za filološke in literarne vede. Rojen v Vršču 15.4.1923, je po koncu 2. svetovne vojske 1945. odšel s starši v Moskvo. Tja je kot doto prinesel s sabo z juga poznavanje jezikov in razmer v adoptivni domovini (kjer je bil nekaj časa tudi v partizanih), pa še vrsto prijateljskih povezav. Veselje do filološkega dela mu je še v domači »šoli« vtil oče Ilja Iljič, leksikograf. Po slavistični diplomii 1950. se je Nikiti Iljiču odprla pot v Inštitut za slavistiko in balkanistiko pri akademiji znanosti, kjer je čez čas prevzel vodenje folklorističnega oddelka. V sedemdesetih letih pa je na moskovski državni univerzi dosegel profesuro za staro cerkveno slovanščino in slovanško jezikoslovje.

Na Tolstojevo pobudo so se v Polesju 1962. začele jezikovne raziskave, ki sta se jih skupaj lotila že omenjeni moskovski inštitut in jezikoslovni inštitut beloruske akademije znanosti v Minsku. Sadovi teh zgodnjih raziskav sta zbornika »Polesje« in »Leksika Polesja« (oba 1968) in »Leksika Palessja u prastory i čase« (Minsk 1971). Do nadaljevanja raziskav jezika in tradicionalne kulture Polesja je prišlo v sedemdesetih letih (1974). Ta druga stopnja - poglobljena in razširjena - se je raztegnila še v osemdeseta leta in pustila več tiskanih sledov od prve; bila je tudi neke vrste »potujoči seminar« in kovačnica terenskih raziskovalcev jezika, kakor razbiramo iz kronike poleških odprav (gl. Polesskij etnolingvističeskij sbornik. M. 1983, 280-5). Pod naslovom »Slavjanskij in balkanskij fol'klor« (SBF) je v letih 1971-1995 izšlo osem zbornikov (1971, 1978, 1981, 1984, 1986, 1989, 1994, 1995); z objavami iz Polesja sta bila najbolj bogata zbornika 1978 in 1995; poleški delež vmes ni izginil, le šibkejši je bil, ker so zraven prihajale pomembne teoretične razprave, splošnoslovanske komparativne teme, z gradivom iz drugih dežel - slovanskih (Srbije) ali neslovanskih (Grčije, Romunije) - včasih z omejitvijo na neruske avtorje (npr. 1989, Slovenci nismo bili izvzeti). Zunaj te serije je treba omeniti zbornik znanstvenih razprav »Areal'nye issledovanija v jazykoznanii i etnografii (jazyk i etnos)« iz leta 1983 in - kot vrh ali krono vseh prizadevanj - »SLAVJANSKIE DREVNOSTI. Etnolingvističeskij slovar' pod redakcijem N. I. Tolstogo«. Od načrtovanih pet zvezkov je prvi, A - G, izšel leta 1995 na 580 straneh velikega formata.

Med manjšimi, vendar posrečenimi izdajateljskimi dejanji Nikite Iljiča je obuditev ruske strokovne revije »Živaja starina«, zaspale sredi prve svetovne vojske. Ta Trnuljčica je spala samo dobrega tričetrt stoletja, ne da bi morala čakati rešitve sto let kot njena sestra iz pravljice. Prva, peterburška serija revije (ustanovil jo je V. I. Lamanski 1890) si je v 25 letih življenja pridobila po slovanskem svetu dosti prijateljev. Mi se v nji najbolj veselimo pisem I. I. Sreznjevskega materi (ŽSt 1891; slovenski delež iz leta 1841 je prevedel za DS 1899 Ivan Merhar) in razprav A. N. Haruzina o gorenjski hiši (ŽSt 1902, pionirsko delo o naši podeželski arhitekturi). Drugi, moskovski »Živi starini«, s podnaslovom »Žurnal o ruskom folkloru i tradicionnoj kul'ture« je njen princ-rešitelj pravzaprav omejil doseg in ji namenil nekoliko drugačno vlogo. Ker pa je revija komaj dobro shodila, o nji ni še primerno dajati sodb. Doslej je izšlo vsega enajst števil; zadnja - 1996/3 - prinaša na notranji strani ovitka podobo rajnega urednika, njegovi ožji sodelavci pa so mu napisali zraven nekaj ganljivih besed v slovo.

Med lastnostmi Tolstoja, človeka, smo občudovali njegovo naravno skromnost, optimizem, pripravljenost prisluhniti vsakomur, potrpežljivost v stikih z znanimi ali neznanimi sogovorniki. Na mednarodnem slavističnem kongresu 1984. v Kijevu sem bil priča, kako se je obzirno reševal iz živega klobčiča ljudi, ki so po vsi sili hoteli govoriti ž njim; marsikdo bi na njegovem mestu obupal, vzrojil, zbežal, karkoli, on pa

je nevoljen odslovil samo slavistko, ki ga je imenovala »Nikolaj! Iz njegovih ust nisem nikdar slišal žal besede čez kogarkoli; če je kdaj vendarle imel o kom kritične pripombe, jih je tako zasukal, da ne bi moglo priti do zamere ali zaboleti. Mogoče je tudi to prispevalo svoje k priljubljenosti Nikite Iljiča med učenci, sodelavci, mlajšimi ali starejšimi kolegi. Deležen je bil spoštovanja in občudovanja, verjetno tudi kot direktni potomec (pravnik) pisatelja Leva Nikolajeviča, kateremu je bil fizično precej podoben, vendar take zunanje okoliščine ne morejo vplivati na rast ali upadanje znanstvenega slovesa. Nikita Iljič je bil pač stoddstotno strokovnjak, ki za svojo promocijo ne potrebuje nikogaršnje »podpore«, ne od živih ne od umrlih. Zaradi privlačnega podajanja snovi je bil zmerom zaželen predavatelj, ki smo ga imeli nekajkrat priložnost poslušati tudi v Ljubljani. Prvič enkrat že pred 1975: takrat smo ga naprosili, pri starem Slovenskem etnografskem društvu, naj bi nam kaj povedal o zbirateljskem delu v Polesju, kjer so po njegovi zamisli, z njegovimi vprašalnicami in večkrat pod njegovim osebnim vodstvom tekle skupinske folkloristične raziskave. Po uvodnem, predstavitvenem delu je prešel - za ponazorilo - k enemu od doseženih bogatih in mikavnih rezultatov: klicanju dežja¹ ob suši (gl. objave v SBF 1978 in - širše - v izbranih spisih 1995). Najbrž po naključju si je isto snov izbral, ko je zadnjič predaval v Ljubljani, 28. junija 1988, kolektivu Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Eden takratnih poslušavcev se spominja, kako je med zelo živahnim predavateljevim opisovanjem poleškega »pluvialnega« obredja zunaj začelo grmeti in deževati: v dvorano SAZU so šli v soncu, ven pa prišli v dežju! Strogo lingvistično je bilo eno samo Tolstojevo predavanje v Ljubljani, junija 1977, ob Nahtigalovem simpoziju v organizaciji oddelka za slovanske jezike in književnosti pri Filozofski fakulteti: K vprašanju o prvi palatalizaciji slovanskih mehkonebnikov. Dobro leto za tem, na 8. mednarodnem slavističnem kongresu pa nam je v Ljubljani 7. septembra 1978 spregovoril - z jezikovnega in etnografskega aspekta - O problemu rekonstrukcije stare slovanske duhovne kulture.

Pri Tolstoju znanstveniku moramo poudariti tudi dobro poznavanje dosežkov slovenske dialektologije in slovenskega narodopisja. Ob naši besedi *dega* (ki tudi po 1789. - Gutschmann - med Korošci še zmerom živi na Obirskem: Karničar 1990, 137) smo prijetno presenečeni, kako Tolstoj na podlagi Bezlaja (Eseji 1967 in Etim. I 1976) zida po svoje naprej in takole pomaga širiti védenje o naših jezikovnih posebnostih: »Slovenski jezik je ohranil starinski pomen /besede *dega*/, spričan v staroruskem Izborniku Svjatoslava leta 1073« (Jazyk i narodnaja kul'tura. Moskva 1995, 111; prvič 1987). Kdaj se je začel ubadati s slovenskimi jezikovnimi in narodopisnimi vprašanji, bo treba šele preiskati. Vendar poznamo vsaj en zanesljiv terminus ante quem: predavanje, prebrano 1959. na zasedanju slavističnega inštituta akademije znanosti ZSSR ob 30-letnici smrti I. A. Boudouin de Courtenayja (»O delih BdC v zvezi s slovenskim jezikom«, izšlo v Moskvi 1960), kaže obvladanje zadevne problematike, kakršnega si nihče ne bi mogel pridobiti kar tako čez noč. V svojem nadvse skrbnem pregledu je N. I. naštel in deloma pokomentiral osnutka dveh narečnih slovarjev: Rezija, Ter), Boudouinove lastne in tuje terenske zapise folklornega gradiva, korespondenco itn., kar je od leta 1903 ležalo v arhivu Ruske akademije praktično neznan, s signaturo »Fond 102«. To izčrpno Tolstojevo rokopisno »kazalo« je sprožilo prenekatero pobudo za

¹ V izvorniku *Vyzyvanie doždja. - Z asteriskom (zvezdico) pred naslovom so v zborniku ponatisov izbranih Tolstojevih člankov iz leta 1995 (Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike) zaznamovani spisi - ni jih malo! - nastali v sodelovanju z ženo, g. Svetlano Mihajlovno, ki je tudi bila večkratna udeleženka odprav v Polesje.

razprave in dela, ki so danes bodisi že natisnjena bodisi v pripravi, napovedana ali samo predvidena za obdelavo in objavo v prihodnje.

Tolstoja osebno je med najdenim gradivom najbolj zamikal »Rez'janskij slovar«, ki ga je brž vzel v roke, tako da je 1961. že imel izdelane svoje »Principe«, objavljene kot teze predavanja na leksikografski konferenci v Leningradu (Peterburgu) septembra 1961. Te principe je obsežneje predstavil v uvodu k poskusnemu snopiču Rezijanskega slovarja (črke A-D, v zborniku Slavjanskaja leksikografija i leksikologija. M. 1966, 183-226). Nekoliko dopolnjeni so prišli tudi v verzijo Baudouinovega slovarja, ki so mu v zadnjem desetletju dali dokončno podobo A.D. Duličenko, M. Matičetov in N.I. Tolstoj, ga predložili leta 1995 SAZU, kjer je bil 1996 sprejet za tisk. Grenko pa nam je pri duši, da sam Nikita Iljič, ki je ta dragoceni osnutek prvega, najstarejšega slovenskega in hkrati slovanskega narečnega slovarja odkril in si za objavo prizadeval več kot štirideset let, izida ni dočkal živ. Pa kako se je veselil - ob predvideni predstavitvi končanega dela - srečanja z Rezijo, dolino, kjer je bil ta bogati besedni zaklad pred 125 leti nabran. Nikita Iljič je z neke vzpetine tik pred državno mejo - v spremstvu M. Matičetovega in F. Bezlaja (ki sta bila v Reziji, vsak zase, že 1938 oz. 1939) - sredi 70. let mogel videti na levem, italijanskem bregu hudournika Učja samo zaselek Taw položè in nekaj manjših zaselkov najjužnejše, najbolj raztresene in najmlajše rezijanske vasi: s potokom, ki se nekaj km niže zliva v Sočo, nosi isto ime - Učja.

Za predstavitev »Rezijanskega slovarja« v Reziji si bo treba pač izmisliti kaj nevsakdanjega, da bi najprimerneje počastili spomin na znanstvenika, ki mu ni bilo dano občudovati to premilo dolino sredi Julijcev, slišati »v živo« njeno starosvetno večglasje in »očititi citiro«, ob katere zvokih - pravijo v Osojah - »pà ti mrtvi plèšaö«. Usoda mu je prekmalu namenila drugačno pot: iz Moskve ok. 150 vrst proti jugu, kjer od letošnjega 1. julija leži v miru pri svojih dragih rajnikih v Jasni Poljani, pod brezami, ki mu leto in dan pojejo uspavanko.

Yuri M. Lotman, *Universe of the Mind, A Semiotic Theory of Culture*, Indiana, Bloomington 1990, 288 str.; **Irene Portis-Winner**, *Semiotics of Culture, »The Strange Intruder«*, Brockmeyer, Bochum 1994, 212 str.

Na kakšen način naj raziskovalec (etnolog, zgodovinar idr.) bere neko kulturo ali objektivacije te kulture? Kako naj si etnolog razlaga podobo sveta? Možni so različni odgovori:

Na Slovenskem v povojnem obdobju tako lahko govorimo o neke vrste pozitivizmu, ki ga zanima predvsem odgovor na vprašanje »Was ist eigentlich gewesen?« in na drugi strani nekoliko kasnejša, a v tistem času zelo zanesljiva izbira razlage znotraj dialektičnega materializma, ki je temeljil predvsem na razumevanju kulture oziroma družbenih procesov kot spopada med družbenimi plastmi in kot evolutivnega ter hkrati tudi revolucijskega procesa. To razumevanje je pojmovalo etnologijo kot zgodovinsko in uporabno vedo hkrati. V ta koncept nekako ni sodila Vilka Novaka recepcija (1956) idej Richarda Weissa, ki je znotraj nekaterih psiholoških kategorij iskala neke stalnice v človekovem dojemanju in odzivanju na resničnost. Pod nekaterimi novejšimi vplivi je bil pri nas oblikovan pojem genetičnega strukturalizma. Ta opcija je želela združiti ali pojmovati etnologijo znotraj razumevanja strukture in se izogniti ahistoričnosti strukturalizma.

Ena najresnejših možnosti razlage podobe sveta in kulture je semiotična teorija kulture. Naslanja se na razumevanje sveta, ki je še najbolj razloženo pri Peirceu (pri Portis-Winnerjevi je to bolj, pri Lotmanu manj poudarjeno), Jakobsonu idr.

Knjigi Jurija M. Lotmana in Irene Portis-Winner sta zelo primeren okvir za določitev nekaterih pojmov in zastavitev nekaterih vprašanj.

Kakor pravi Umberto Eco v uvodu k Lotmanovi knjigi, so semiotični sistemi-modeli tisti, ki razlagajo svet in ga po tej razlagi tudi konstruirajo.

Prvo osnovno vprašanje, v katerem je osrediščena semiotična teorija kulture, je razumevanje komunikacijskega procesa in znotraj njega najprej narava znaka, ki je

bodisi binarna (Saussure) bodisi triadna (znak kot ikona, kot indeks ali kot interpretant - Peirce). Odgovor na vprašanje o razmerju med Jaz-Ti-On(i) nam v veliki meri pojasnjuje heterogenost kulture. Izraz, ki ga pri označevanju različnih glasov uporabljamo, je heteroglosija. Vprašanje komunikacije je tudi vprašanje o zaznavanju meja med različnimi znakovnimi sistemi, npr. diskretnim svetom besedil in nediskretnim (kontinuiranim) svetom podobe in zvoka; o določanju in zaznavanju robov med svojim in tujim, med Jaz in On(i).

Komunikacija se dogaja znotraj posebnega semiotičnega prostora, Lotman ga imenuje semiosfera (Portis-Winnerjeva je do rabe tega poimenovanja zadržana). Prostorska podoba sveta je na mnogih nivojih, zato vključuje tako mitološki univerzum kakor znanstveno modeliranje in vsakdanji »common sense«. Ta heterogena mešanica, za katero je značilna asimetrija v vsakem razmerju in v kateri deluje semantična napetost med diskretno in ikonično-kontinuirano podobo sveta, učinkuje kot celota.

Drugo osnovno vprašanje je razmerje med besedilom in sobesedilom in problem razumevanja - dekodiranja oziroma prevajanja besedila. Komunikacija je nenehen proces prevajanja različnih kodnih sistemov.

Zgodovinar ima vedno opravka z besedili, zato je njegova naloga, da jih ustrezno prevede. In pri tem ni pomembno le tisto, kar je zapisano, ampak tudi tisto, kar je izpuščeno ali kar je besedilu umanjalo. Zgodovinar je tako v velikih težavah, saj ne obstaja enotni kulturni kod niti za krajše časovne preseke, kaj šele za daljša obdobja. Dominante, ki jih uporabljamo za označevanje nekega obdobja, npr. poimenovanje »razsvetljenstvo«, označujejo samo določene segmente neke kulture. Drug problem je, da imajo ta besedila težnjo po pripovedni koherentnosti, ki določene sestavine v prid enovitosti pripovedi opuščajo. Če pripoved o resničnosti zahteva načrt, to še ne pomeni, da je ta načrt hkrati imanenten resničnosti. Po nekaterih avtorjih (Clifford 1988) gre za vprašanje reprezentacije, ki je obenem tudi vprašanje razmerja med literarnostjo in znanstvenostjo. Vprašanje je, koliko je možno znotraj pripovedi oz. znotraj nove zaključene zgodbe pripovedovati stare zgodbe, ki so že ustvarile poseben svet ikoničnega - kontinuiranega prostora. Tu vedno znova nastaja meja, ki je tvorna in pomeni razliko med diskretnim - nivojem besede in ikoničnim - nivojem podobe. Med različnimi glasovi je tako vedno prostor za nove interpretacije.

Za razumevanje ljudske kulture je zanimivo pojmovanje - delitev, ki jo uporablja Lotman, ko govori o dveh različnih tipih kultur. Prve so pretežno ustne in usmerjene na reprodukcijo, druge pa pretežno pisne in usmerjene na produkcijo besedil. Če pri tem mislimo na razmerje med ljudsko in visoko kulturo v evropskem prostoru, lahko razberemo ustvarjalno dinamiko, ki se skriva v razmerju med pisnim in ustnim, zapisanim in živim jezikom, med »visokim« in »nizkim«, med kulturami različnih plasti.

Prav tako je za razumevanje objektivacij ljudske kulture potrebno vedenje o vedno navzoči večpomenskosti in pa predvsem o estetski funkciji znaka. Naj gledamo karneval ali domače orodje ali stavbo ali poslušamo ljudsko pesem ali anekdoto, vsak znak ima tudi estetsko funkcijo (lahko tudi v obrobni vlogi).

Ali je kulturni spomin nekaj takega kot zakladnica idej, knjig in drugih kulturnih stvaritev? Zgodovina, kot pravi Portis-Winnerjeva, ni zgolj spomin. Po Lotmanu jo je primernejše pojmovati kot generator, ki s tem, ko ustvarja podobe, ustvarja tudi podobo o nas samih. Zdimo se hkrati kot »matrjoške« in udeleženci v neskončnem številu dialogov in »drugi« za druge ljudi, a tudi za nas same. Soustvarjamo in smo soustvarjeni s temi podobami.

Jurij Fikfak

Liliana Daskalova Perkowski, Doroteja Dobрева, Jordanka Koceva, Evgenija Miceva, *Typenverzeichnis der bulgarischen Volksmärchen*. Bearbeitet und herausgegeben von Klaus Roth. FF Communications No. 257, Helsinki 1995, 424 str., 2 zemljevida.

Kazalo bolgarskih ljudskih pravljic je nova knjiga v dolgi vrsti tipskih in motivnih indeksov oz. kazal ljudskih pravljic različnih držav, pokrajin in etničnih skupin. Do danes jih je izšlo že blizu dvesto, kot lahko sklepamo po bibliografiji pripovednih tipnih in motivnih indeksov (1987), ki jo je pri Garland Folklore Bibliographies pripravil David S. Azzolina. Merila in cilji, ki si jih zastavljajo raziskovalci ljudskega pripovedništva, kadar želijo predstaviti pripovedno gradivo s tipskimi indeksi ljudskih pravljic, so različni. Način predstavitve je lahko zelo skop, omejen le na najnujnejše podatke, lahko pa tudi izčrpen. Pri tem naj bi bile pripovedi čimbolj popolno opremljene z najrazličnejšimi opombami, komentarji, celo študijami in predstavljene čimbolj ilustrativno. Včasih obsegajo kazala ljudskih pravljic celo nekatere pripovedi v celoti. Tipski seznam bolgarskih pravljic, ki je pred nami, ni prevod v natančnem smislu besede, ampak je pravzaprav nemška priredba bolgarske izdaje. Redaktor je predvsem zaradi prostorske omejitve skrčil obseg izvirnika skoraj na polovico, kar daje nemški izdaji svoje prednosti, saj je prav zaradi tega zelo pregledna in priročna.

Razvrščanje oz. tipologizacija bolgarskih ljudskih pravljic se je začelo že s študijo Michaila Arnaudova leta 1905, torej šest let pred izidom tipskega kataloga Antti Aarneja. Tako lahko rečemo, da so bile osnove dane že na začetku tega stoletja. Na novo pa se je začelo intenzivno in organizirano delo na tem projektu šele na pobudo Rosice Angelove, ko so konec šestdesetih let začeli pripravljati popis bolgarskih pravljicnih tipov na osnovi mednarodne klasifikacije AaTh (Antti Aarne & Stith Thompson, *The Types of the Folktale*). Resnično pa je delo steklo l. 1975/76, ko so na Bolgarski akademiji znanosti osnovali skupino štirih sodelavk, ki so si obdelavo gradiva medsebojno razdelile. Tako je Doroteja Dobрева pripravila živalske pravljice in šaljivke, Jordanka Koceva čudežne pravljice, Liliana Daskalova Perkowski legende in pravljice o trdoglavem zmaju, Evgenija Miceva pa novelistične pravljice, medtem ko sta pripovedi po pravljicnih formulah pripravili Doroteja Dobрева in Evgenija Miceva skupaj. Rokopis tipskega seznama bolgarskih ljudskih pravljic je bil pripravljen že leta 1985, a ga je bilo - predvsem zaradi pomanjkanja sredstev - mogoče natisniti šele leta 1993.

V katalog je vključenih okoli 5500 variant ljudskih pripovedi. Obravnavano gradivo je bilo zabeleženo oz. objavljeno predvsem v obdobju od srede 19. stoletja dalje. V delo je bilo pritegnjeno to, kar je bilo zbrano do današnjih dni. Sicer pa izvirajo tako objavljene pripovedi, kakor tudi neobjavljeno arhivsko gradivo s celotnega bolgarskega etničnega področja, torej poleg današnje Republike Bolgarije posega delo še v Albanijo, Republiko Makedonijo, južno Srbijo, severno Grčijo, Turčijo, Romunijo, Besarabijo in Krim. Pripovedi je bilo mogoče razdeliti v 1600 pripovednih tipov, od katerih pa jih kar polovico ni bilo mogoče uvrstiti med ustaljene mednarodne AaTh tipe, zato so avtorice neuvrščene pravljice uvrstile pod nove številke, sledeče AaTh številkam najsorodnejših pripovednih tipov, jih podrobno analizirale in natančno opisale. Težave pri uvrščanju izvirajo iz načina, kako so se bolgarske pripovedi oblikovale in nastajale. Bolgarsko pripovedno izročilo je namreč zaznamovala dinamična in vitalna tradicija pripovedovanja, ki se je v vsej svoji živahnosti ohranila še skoraj do današnjih dni, poleg tega pa se je seveda oblikovalo pod vplivom kulturnega okolja, v katerem je živelo. Področje centralnega

Balkana pa je pomembna regija, ki je bila več stoletij posredniško in prehodno območje med vzhodom in zahodom, med Malo Azijo in Srednjo Evropo. To je področje, ki ga je zaznamovalo tudi dejstvo, da je 500-let pripadalo Osmanskemu kraljestvu. Vse to je seveda vplivalo na svojevrstnost bolgarskega pripovednega izročila in na njegov spremenjajoči se in prožni značaj, ki se zaradi vsega tega razlikuje od severne, srednje in zahodno-evropske tradicije, na kateri je zasnovana mednarodna klasifikacija pravljčnih tipov. Besedila, ki močno odstopajo od osnovnih mednarodnih tipov, so avtorice izločile iz obravnave, še posebej če so se tovrstne pripovedi pojavile le enkrat. Nepopolno predstavljene so tudi erotične šaljivke in pravljice.

Vsak pripovedni tip je predstavljen s številko in naslovom tipa, predstavljena je njegova vsebinska struktura (razčlenitev po epizodah, razčlenitev po motivih), dodane so pripombe k tipu in oznaka variante (vir, geografska lokalizacija, sekundarni viri), navedena je njegova razširjenost in odnos do drugih zvrsti ljudskega izročila.

Nemško izdajo je pripravil Klaus Roth, profesor na univerzi v Münchnu, ki se je posebej specializiral za ljudsko pripovedništvo jugovzhodne Evrope. Z vso odgovornostjo se je lotil težke naloge skržiti izvirnik z 827 stranmi na približno 424 strani, torej za polovico. Na žalost pa je zaradi tega moral spustiti tudi zelo obsežno stvarno kazalo (v izvirniku 187 strani) in uvodni članek T. Iv. Živkova. Že avtorice so skrajšale zelo podrobne pripombe k tipom in zlasti k variantam, ki jih ima izvirnik. Redaktor pa je priredil oz. pripravil še tujim bralcem zelo koristne registre in priloge ter tako oskrbel znanstveni aparat, ki je namenjen posebej tujim znanstvenikom oz. uporabnikom indeksa. Knjiga je opremljena s prilogami, kot so sezname kratic in krajšav za uporabljane vire in literaturo, razlaga izgovorjave, glosarij ljudskih besed in imen, ki se v obravnavanih bolgarskih pravljicah pojavljajo, seznam področij, okrožij in mest, od koder pravljice izvirajo, z ustreznima zemljevidoma ter seznam zbir in periodike, kjer so bile ljudske pravljice objavljene.

Čeprav so bile določene pomanjkljivosti in nedoslednosti, kakor tudi nasilna razvrstitev, povezava in klasifikacija pripovednih tipov mednarodnega tipskega indeksa pravljic že večkrat predmet vročih obravnjav, vendarle tudi ta knjiga dokazuje neizpodbitno praktično uporabnost AaTh tipskega indeksa, ki bo ostal še dolgo temeljni pripomoček vsakega raziskovalca ljudskega pripovedništva.

Kazalo bolgarskih ljudskih pravljic, ki je skrbno pripravljeno in priročno izdano, bo vsekakor olajšalo raziskovalno delo na področju ljudskega pripovedništva in omogočilo raziskovalcem pravljic v drugih državah primerjavo s pripovednim gradivom osrednje-ga Balkana.

Monika Krojepej

Ljubinko Radenković, *Narodna bajanja kod Južnih Slovena*. Beograd (Prosveta, Balkanološki inštitut SANU) 1996, 347 str., fotografije.

Knjiga o ljudskih zagovorih pri južnih Slovanih je vsekakor pomembno delo, tako na področju ljudske medicine kot na področju južnoslovenskega ljudskega slovstva; obenem je to delo prva primerjalna in sintetična monografija o zagovarjanju pri južnih Slovanih. Avtor L. Radenković je sodelavec Balkanološkega inštituta SANU v Beogradu in eden od ustanoviteljev ter prvi predsednik Znanstvenega društva za slovansko mitologijo in folkloro. Kot odlični strokovnjak na področju folklorne, mitologije in

etnolingvistike je lahko proučeval ljudsko zagovarjanje z vseh treh vidikov, kar daje delu še posebno težo.

Knjiga je razdeljena na dva skoraj enako obsežna dela. V prvem delu avtor izčrpno in vsestransko obravnava zagovarjanje in druge tovrstne dejavnosti - rotenje, zaklinjanje, vračenje kot svojevrsten pojav ljudske kulture in ga osvetljuje z vseh možnih vidikov. V drugem delu knjige pa je predstavljeno do sedaj zbrano in dostopno gradivo po posameznih kulturnih in političnih enotah, na področju bivše Jugoslavije in v Bolgariji. Burni politični dogodki v času nastajanja tega dela so seveda pustili nekaj sledov pri njegovi končni podobi, predvsem v smislu meddržavnih razmejitev in ozemeljske razporeditve.

Avtor poudarja, da je postopek zagovarjanja sistem komunikacije med zagovarjalcem in nečistimi silami. V tej obliki ljudskega zdravilstva - največkrat namreč gre za zdravilstvo - vidi avtor predvsem aktivno dejanje, zasnovano na določenih pravilih in znamenjih. Pri tem pa je zelo pomembno poznavanje ljudske magije in simbolike, ker ti elementi v bistvu posredujejo ključ za razumevanje zagovarjanja, ki je seveda del celovite podobe določene kulture. Obratno pa ljudski zagovori - kot ugotavlja avtor - ponujajo izredno možnost za odkrivanje simbolične konstrukcije, ki predstavlja osnovo tradicionalni kulturi, in omogočajo razumevanje modela sveta, ki ga ustvarja človek in v katerega nenehno vgrajuje samega sebe.

Zagovarjanje kot svojevrstno komunikativno dejanje je raziskal najprej z vidika obeh nasprotnih strani: zagovarjalca oz. zagovarjalke - skoraj vedno gre za ženske - na eni in nečiste sile na drugi strani. Natančno je proučil podobo, položaj in vlogo nosilca tega dejanja - torej zdravilca oz. zagovarjalca. Pri tem je predstavil vse sestavine, ki imajo določeno vlogo pri njegovem zagovoritvenem postopku, od zagovarjalčeve priučitve k tej zvrsti ljudske medicine do vzdevkov, ki si jih pri zdravljenju nadene. Opozoril je, da se vražni izreki obravnavajo kot sakralni govor, ki lahko izvira iz pradobe in je zato podrejen strogim pravilom uporabe. K tem pravilom med drugim spada npr. točno izgovarjanje, strogo določena spremljajoča dejanja ob izgovarjanju, kraj in čas postopka ipd. Dotaknil se je jezika zagovarjanja, vloge cerkve v zagovarjalčevem življenju in pri njegovi praksi, kakor tudi magične oz. šamanistične dediščine, kolikor je pustila sledove v njegovi dejavnosti na tem področju. Nato je raziskal predstave o nečistih silah, ki bolezen povzročajo, in jih tipološko razdelil v več skupin. Posebej obravnava uroke oz. uročitve, to se pravi določena stanja in bolezni, ki jih komu namenoma povzroči človek s posebnimi sposobnostmi. Pri tem mdr. opozarja na celovitejši pregled tega pojava pri Južnih Slovanih, t. j. na delo Tihomirja R. Dordevića, *„Zle oči u verovanju Južnih Slovena“* (1938).

Sledi natančna analiza vražnih izrekov oz. zagovorov kot samostojnih oblik ljudskega govora, ki jih definira kot »ustaljene govorne obrazce, s katerimi se ustvarja komunikativno dejanje zagovarjanja«. Cilj tega početja je doseči spremembo v zaželeni smeri. Zagovor je po mnenju L. Radenkovića pripoved v obliki formule, v njegovi osnovi je shema dvoboja med zagovarjalcem in njegovimi pomočniki na eni strani ter nečisto silo oz. zlimi bitji na drugi. V bistvu gre za zelo arhaično podobo sveta in osnovno težnjo vzpostaviti red v kaotično stanje, ki je nastalo z boleznijo. Pri tem se Radenković sklicuje na znane raziskovalce indoevropskega izročila, kot so Rybakov, Tolstoj, Uspenski in Toporov.

V sledečih poglavjih se je avtor natančno poglobil v sam dogodek, t. j. v zdravilni postopek z zagovarjanjem. V okviru tega je proučil način ritualnega obnašanja, predmetni svet, ki je v zdravilni postopek vključen, in ki ima pri zdravljenju določen pomen, ter v čas in prostor, ki pri tem nikakor nista nevažna.

Bralec morda pogreša sistematično preglednico različnih tipov zagovorov, ki se na južnoslovanskem področju pojavljajo. Razčlenitev bi lahko temeljila bodisi na različnih tipih bolezni bodisi na stilni podobi zagovora kot besedilnega obrazca; kajti kljub temu, da Radenković svoja izvajanja dosledno podpira s primeri in citati ter opozarja na razlike in sorodnosti, bi bili shematični prikazi dobrodošli, saj so navadno precejšnja opora drugim raziskovalcem, ki se opirajo na tovrstna temeljna dela.

V drugem delu knjige je natančno in kritično predstavljeno oz. ovrednoteno gradivo in literatura v okviru posameznih narodov južnoslovanskega kulturnega območja, ki sta avtorju služila kot vir pri njegovem delu. Lahko rečemo, da so v študijo pritegnjene praktično vse pomembne objave. Opazne so le manjše vrzeli, tako npr. ni omenjena Fr. Kotnikova študija O osnovah naše ljudske medicine (Čas 20, 1942, 75-84), isti: Iz ljudske medicine (Narodopisje Slovencev II, 1952, 122-134); B. Saria, Srednjeveški zagovor iz Stične in njegove paralele (Et 10-11, 1937-1939, 245-254) I. Grafenauer, Ein altpflanzerisch-chthonischer Wurmsegen in der Schweiz und in Slovenien (Alpes Orientales 3, Basileae 1961, 148-152), če navedem nekaj bibliografskih podatkov za slovensko etnično območje.

Avtor je raziskal okoli 2650 zagovornih besedil in različnih opisov čaranja ter pri tem ugotovil, da je v tipološko-kulturološkem smislu mogoče deliti zagovarjanje na tem področju na balkansko skupino in na srednjeevropsko - krščansko skupino. Meja oz. mešano področje med obema je po raziskavah sodeč Hrvaška, sicer pa, kot ugotavlja, od južnoslovanske skupine zagovorov najbolj odstopa slovenska, kjer - razen v Beli krajini - prevladuje vpliv nemške ljudske književnosti. Vplivi naj bi potekali v treh kulturnih krogih - v bizantinskem, romansko-germanskem in islamsko-orientalnem. Delo bi vsekakor še pridobilo na teži, če bi avtor dodatno analiziral položaj južnoslovanskega ljudskega zagovarjanja v širšem kulturnem prostoru.

Knjiga je osnova vsakemu nadaljnjemu študiju na področju ljudske medicine in zagovarjanja pri Južnih Slovanih. Zaradi pomembnih ugotovitev, do katerih je avtor pri svojem študiju prišel, pa je pomembna tudi za vsako resnejšo raziskavo ljudskega zagovarjanja v širšem evropskem prostoru. Prav zaradi tega bi bilo zelo važno, da bi bila Radenkovićeva študija prevedena v svetovni jezik, saj bi le tako prodrla čez slovanske meje. Iz prakse vemo, da predstavljata tuj jezik in pisava resno oviro celo v neposredni sosesčini med slovanskimi narodi.

Monika Kropelj

Marija Makarovič, *Sele in Selani*: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto, Celovec 1994, 527 strani, 275 ilustracij.

V uvodu avtorica predmet svojega raziskovanja geografsko in zgodovinsko zakoliči, ga metodološko utemelji in predstavi zaledje odločitvi, kako je prišlo do tega, da so bile ravno Sele izbrane za njeno monografsko obdelavo.

Sledi petnajst poglavij, v katerih je snov razčlenjena po geslih, kar daje obsežnemu delu uporabno preglednost: *Naselja in domovi* (splošno o naseljih in domovih, Domovi, Gospodarske stavbe); II. *Gibanje prebivalstva* (število prebivalstva, število rojstev, število smrti, število zakonskih zvez in starost novoporočencev); III. *Družbeni in poklicni sestav* (kmetje, kmetje-delavci, delavci in drugi uslužbenci, kajzarji, gostači, kmečko in nekmečko prebivalstvo v luči družbenega razlikovanja, poklici); IV. *Viri*

preživljanja (poljedelstvo, travništvo, živinoreja, konjereja, ovčereja in kozjereja, prašičereja, zdravljenje živine, perutninarstvo, čebelarstvo, sadjarstvo, nabiralništvo, gozdarstvo, vozarstvo, divji lov, tihotapljenje, nekaj primerov virov preživljanja po posameznih družinah); V. *Delo in razmerje do dela* (delo, razmerje do dela in poklica); *Poraba* (okvirni podatki o družinski porabi, hrana, obleka, gospodarska, stanovanjska in gospodinjstva oprema), VII. *Družinska skupnost* (Rodbinski priimki in rodovine, družinski sestav, medsebojni odnosi v družini, vzgoja otrok, stiki s sorodniki); VIII. *Življenjski mejniki* (rojstvo, spoznavanje in poroka, ob umirajočem in umrlem); IX. *Medsebojni stiki in sodelovanja* (medsebojni stiki, medsebojna pomoč); X. *Družabno življenje* (igra otrok in mladine, petje, ples, godci, preprosta glasbila); XI. *Društvena dejavnost* (tamburaško društvo, katoliško prosvetno društvo Planina, Slovenski prosvetno društvo Herman Veliki); XII. *Versko življenje* (obisk nedeljskih in prazničnih maš, molitev, procesije, božjepotništvo, verske združbe, votivna in spominske znamenja, o datjavah selski cerkvi, odnos Selanov do domačih župnikov, verovanja in uvere); XIII. *Praznično leto* (sv. Miklavž, praznik Brezmadežne, Matijo nosijo, božični čas, sv. Neža, svečnica, pust, velikonočni čas, razni prazniki, delo); XIV. *Znanje, obzorje in ustvarjalnost* (vir znanja, jezikovno in pripovedno znanje, obzorje in ustvarjalnost, družboslovno in naravoslovno znanje, pismenstvo, pesništvo); XV. *Zdravstvo* (o strokovnem zdravljenju, naravno zdravilstvo, magično zdravilstvo, zdravilske bukve, alkoholizem). Sklepna beseda povzema bistvene ugotovitve o tako rekoč poltisočletnem dogajanju občine Sele, ki so ena redkih na avstrijskem Koroškem, kjer je prebivalstvo še strnjeno ohranilo slovensko narodno zavest in »še vsi domačini govorijo slovenski materni jezik« (str. 11). Naravnost presunljivo je, kako poteka proces tihega raznarodovanja in razmerje med slovensko materinščino in slovensko kulturo v tej zvezi, kakor ju opisuje dr. Marija Makarovič: »Potem ko je v skladu z raznarodovalno poniglavoostjo doseženo, da je ponemčen poslednji Slovenec v vasi, se vedno znova pokaže isti sprevrženi raznarodovalni sindrom: ljudje zavrnejo svoj materni jezik, prvobitno izkaznico slovenske narodnostne istovetnosti, ohranijo pa celovito kulturo svojih slovenskih prednikov...Kazno je, da jih nema govorica slovenske kulturne dediščine sploh ne moti, motil jih je le slovenski jezik, živa in najmočnejša govorica narodnostne opredelitve in pripadnosti. Takšno dvolično pojmovanje narodnostne identitete je navsezadnje tudi razumljivo, saj živijo in delajo v istem okolju in v isti skupnosti sosedov oziroma vaščanov, kot so živeli pred ponemčitvijo. Nerazumljivo pa je, da se pri obravnavanju kulturnih pojavov, ki so jih očitno oblikovali in preoblikovali Slovenci, ne izkažejo nekateri sicer pronicljivi avstrijski strokovnjaki in znanstveniki. Vsekakor bi izpolnili samo osnovno znanstveno poslanstvo, če bi priznali in dopustili, da je ta ali oni kulturni pojav nastajal in se ustvarjalno spreminjal povsem svojsko pri koroških Slovencih, pa naj je bil slovanskega izvora ali pa se je napajal ob tujih, na primer romanskih in germanskih kulturah.«

Marija Makarovič navaja konkretne zglede takega narodnostno identifikacijskega sprenevedanja na primerih ljudske noše, štehanja, odstranjevanja »čisto nenevarnih, preprostih ljudskih pobožnih napisov na kapelcah in križevih potih«, ker morajo (? op. MS) v ponemčenih ali skoraj ponemčenih krajih izginiti vse priče o nekdanjem slovenskem življu, je treba napise izbrisati, kapelice in križeve poti pa lahko ostanejo, ker so jezikovno nemi...Takšna in podobna spoznanja o zatajevanju in odmiranju slovenske kulturne identitete in o prilaščanju ter vraščanju kulture manjšinske skupnosti v kulturo zdaj že večinskega, nemško govorečega prebivalstva na Koroškem so tudi vplivala na to, »da se je avtorica odločila za monografsko obdelovanje Sel in Selanov«.

Na koncu je obsežen seznam virov in literature, urejen po abecednem redu in enako seznam stodvaindvajsetih pripovedovalcev-informatorjev. Izredno posrečeno in domiselno je avtorica rešila vprašanje citiranja zaupnih podatkov v kočljivih zadevah. Ni jih navajala imensko, ampak z oznako (Z)aupno: »S črko Z so označeni podatki tistih oseb, ki so sicer imenomoma navedene v seznamu pripovedovalcev in so torej tudi citirane pod ustrezno številko. Pri nekaterih in deloma bolj kočljivih podatkih pa so te osebe želele, naj jih navedem pod Z(aupno).« Delu ustrezen je tudi obsežen seznam slikovnega gradiva (275 enot) in navedba tistih, ki so jih preskrbeli.

Delo, ki je avtorici v čast, stroki v korist, prebivalcem Sel v ponos in slovenskemu rodu na avstrijskem Koroškem v spomin.

Marija Stanonik

Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev. Uredila Marija Makarovič. I-III, Celovec (Krščanska kulturna zveza) 1993, 1994, 1995; 195, 222, 232 strani, fotografije.

Kot pove že naslov tega obsežnega dela - Tako smo živeli - so v njem zbrane življenjske zgodbe oz. bolj zgodbe iz življenja preprostih, t. im. »navadnih« ljudi, torej ne posameznikov, ki bi krojili zgodovino in odločujoče posegali v njen razvoj, ampak ljudi, ki so v določenem času in določenem okolju doživljali posledice »zgodovinskih« dogajanj. Do zdaj so izšle tri knjige, po marljivosti avtorice oz. urednice dr. Marije Makarovič in po navdušenju samih pripovedovalcev sodeč pa lahko sklepamo, da bodo tem trem knjigam prav kmalu sledila nadaljevanja.

Avtorica knjige, priznana slovenska etnologinja in že kar nekaj let »spiritus agens« Slovenskega narodopisnega inštituta Urbana Jarnika pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu, dr. Marija Makarovič, je uredila skupno 51 pripovedi različnih pripovedovalcev iz raznih krajev avstrijske Koroške, od Zahomca do Vogrč, iz Globasnice, Št. Jakoba v Rožu, Št. Lenarta pri Sedmih studencih in še od kod. Kot pove dr. Makarovičeva v uvodu, so začeli zapisovati zgodbe iz življenja sprva udeleženci dopustniških dnevov v Katoliškem domu Sodalitas v Tinjah, potem, ko jih je za to navdušila ona sama l. 1985, ko je imela tam svoje prvo predavanje.

Nekateri so avtobiografske pripovedi zapisali sami, drugi pa so jih raje pripovedovali dr. Makarovičevi ustno. Zlasti za tiste, ki so se odločili, da bodo svoja osebna doživetja zapisali, je dr. Makarovičeva sestavila posebno vprašalnico, ki jo je tudi objavila na koncu prve knjige (mimogrede, knjiga je bila razprodana že po nekaj mesecih); zanje in pa za tiste, ki bi želeli sodelovati z zapisovanjem avtobiografskih pričevanj, pa je pripravila tudi posebne seminarje. Tako so že v drugi knjigi priskočili na pomoč pri zapisovanju biografij trije sodelavci: Micka Miškulnikova, Maja Logar in Aleksander Tolmaier, zadnja dva sta svoje delo nadaljevala tudi pri tretji knjigi. Zasluge za končno obliko besedil pa ima še odlični in zavzeti lektor Franc Urbinc, ki je popravljajl včasih kar zamotano napisane pripovedi. Drugi in tretji knjigi je dodan slovarček narečnih in manj znanih izrazov (čeprav tega ali onega v njem ne najdemo), kar pride bralcu, kljub temu da so besedila več ali manj poknjižena, pogosto zelo prav. Morda bodo v tem, da so besedila zapisana v bolj ali manj poknjiženem jeziku, nekateri bralci knjige našli kamen spotike, vendar pa bi bila knjiga spisana v narečju, še posebej pa opremljena z vsemi dialektološkimi »okraski«, zelo težko berljiva in bi torej izgubila svoj prvotni namen - predstaviti osebna doživljanja določenega trenutka v

določenih okoliščinah ter predstaviti življenjske usode posameznikov širokemu krogu bralcev, kajti malokdo bi se spuščal v zamudno branje. Morda bi lahko v nadaljevanjih poskušali rešiti kožo kozi in zadovoljiti volka s tem, da bi knjigam dodali kaseto z dialektološko neoporečno posnetimi besedili vsaj nekaterih pripovedovalcev, kar bi vsem, ki se za to zanimajo, omogočilo verno spoznavanje govornice, narečje oz. govor pa bi bila tudi ustrezno dokumentirana.

Drugo, kar pa bodo morda pogrešali raziskovalci t. im. »ustne zgodovine« (oral history-), ki je avtobiografsko pripoved vključila v svoj metodološki pristop, je analiza oz. kontekstualizacija teh pričevanj, torej nadgradnja strokovno zbranega gradiva. Vendar pa bi se s tem izgubil precejšen del poetičnosti zbranih pričevanj o življenjskih usodah ljudi, zapisanih neposredno, doživeto, včasih malo okorno, včasih pesniško, vedno pa zanimivo in domače.

Zbranih je 51 pričevanj o različnih življenjskih usodah starejših in, kot pravi dr. Makarovičeva, malo manj starih ljudi. Najstarejša sogovornica bo kmalu dopolnila sto let (vendar je svojo pripoved napisala že dolgo prej, leta 1983), medtem ko so mlajši v svojih šestdesetih. Pripovedi so zelo različne, nekatere izčrpnije, druge prav kratke in skope. V njih so shranjeni spomini na mladost, bodisi prijetni - o družinskem življenju, praznovanjih, in drugih veselih dogodkih, bodisi mučni in težki - o vojnih letih, izgubi najdražjih, težkem življenju. Nekateri pripovedovalci oz. zapisovalci so vključili v svojo izpoved tudi anekdote, zgodbice in povedke, ki so jim jih pripovedovali v mladosti in so jim ostale živo v spominu. Še posebej močno izstopa v tem zapis Flore Rauter (zgoraj omenjene najstarejše sogovornice, ki ji je tudi posvečena tretja knjiga), rojene v Št. Lenartu pri Sedmih jezerih. Njena zgodba je tudi izrazito najdaljša od vseh zbranih in obsega skoraj sto strani.

Zlasti kadar pripovedovalci govoré o dogajanju na vasi v starejših obdobjih, lahko zaslutimo, da morda ne gre le za stvarne obrise dogodka ali dogajanja, pač pa za dograditev zgodbe oz. spomina na dogajanje. Pri avtobiografskih pripovedih in spominih moramo vedno upoštevati, da prihaja do prepletov med zgodovino in družbo, posameznikom in družbo, zgodovino in spominom, in da so pripovedni prikazi lastnega življenja vedno le izraz osebnega doživljanja. Pripovedovalec svoja dožemanja bolj ali manj vedno gradi v sozvočju časa in okoliščin. Prav raznolikost spomina in načina razmišljanja dajeta pripovedim svoj čar in pestrost, medtem ko dajeta pripovedni stil in predstavitev samega sebe avtobiografski pripovedi njeno zunanjo podobo.

V delu, ki je pred nami, je urednici knjige dr. Mariji Makarovič uspelo ujeti sozvočje jezika, življenja in osebnega doživljanja posameznikov v ravno pravi meri in v vsej raznolikosti, ki jo omogoča raziskava na manjšem geografskem območju.

Monika Kropelj

Marija Kozar: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem*. A Magyarországi Szlovének néprajzi szótára. Zveza Slovencev na Madžarskem, Monošter in Savaria Múzeum, Szombathely 1996, 224 str., ilustr.

Prvi slovenski etnološki slovar so dobili Slovenci na Madžarskem, sestavila pa ga je Marija Kozar, etnologinja v etnološkem muzeju Savaria v Sombatelju. O Slovencih na Madžarskem je objavila že dolgo vrsto člankov, predvsem pa knjigi - topografsko raziskavo Slovensko Porabje, 1984 in etnološko monografijo Gornji Senik, 1988. Obe sta

bili, tako kot je tudi slovar, dvojezični, izšli pa sta v okviru projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Tako je Marija Kozar z načrtnim raziskovanjem od topografije prek monografije do slovarja dosegla, da je Slovensko Porabje v letih njenega delovanja postalo etnološko najbolj celovito in enakomerno preučena slovenska pokrajina.

Urednika knjige sta Slavko Kremenšek in Gráfik Imre, ki je bil direktor muzeja Savaria v Sombatelju. Slovarju sta napisala predgovora, v katerih dajeta avtorici vse priznanje za njeno delo. Kremenšek ni pozabil povedati, da je Marija Kozar edina, ki je za akcijo Način življenja Slovencev 20. stoletja izpolnila obe načrtovani nalogi, se pravi najprej topografijo območja in nato monografijo izbranega kraja. Tudi slovar je nastajal v navezavi na ta projekt, saj ga je avtorica gradila na rezultatih opravljenih raziskav kot njihovo naravno nadaljevanje. Kremenšek je napisal, da je bilo to delo »ob izidu knjige Gornji Senik že tako rekoč napovedano«, omenil pa je tudi, da je imela avtorica pri odločitvi zanj »prav gotovo spodbudo tudi v izredno razvitem etnološkem enciklopedijskem prizadevanju na Madžarskem«. Gráfik Imre pa ugotavlja, da je v zadnjem času »mogoče po vsem svetu zaslediti vse več publikacij, ki v obliki enciklopedije oziroma leksikona strnejo splošna spoznanja ali spoznanja posameznih strok. Eden izmed vzrokov le-tega je nedvomno zanimanje kupcev - bralcev knjig, želja po ugodni in hitri dosegljivosti množice informacij. V ozadju pa je tudi razvoj posameznih znanstvenih disciplin, razvitanost strokovnih ved, ki omogoča strnitev znanstvenih spoznanj, posredovanje doseženih rezultatov čim širši javnosti.« Podčrtuje, da je ta slovar delo enega samega avtorja, da je izdaja dvojezična in da je tudi priznanja vreden »dokument madžarskih in slovenskih znanstvenih in kulturnih stikov, osebnega in institucionalnega sodelovanja strokovnih krogov«.

Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem je izšel ravno zdaj, ko večina slovenskih etnologov piše članke za slovenski etnološki slovar. Časovno sta se ujela na eni strani izdelan slovar, poseben zaradi svoje pokrajinske in zamejske določenosti in avtorstva ene osebe in z izdelano notranjo razporeditvijo, in na drugi strani faza dela na splošnem slovenskem slovarju, ko so rešitve mnogih zagat, ki jih je Kozarjeva po svoje že rešila, še odprte. Kot sodelavka pri slovenskem etnološkem slovarju menim, da nam daje etnološki slovar Slovencev na Madžarskem oprijemljivo podlago za delovno razpravo. Ob tem pa se tudi zavedam, da tako gledam tudi zaradi posebnosti področij, ki jih obdelujem, namreč družine in sorodstva in interetničnih odnosov (stopnja preučeniosti, pokrajinske različice, narečni izrazi itd.). Ne nameravam opredeliti vseh vprašanj, ki se ob etnološkem slovarju Slovencev na Madžarskem nanašajo tudi na splošni slovenski etnološki slovar. Želim poudariti le nekaj, po mojem mnenju, najzanimivejših točk.

Prvo vprašanje je odnos med splošnim slovenskim etnološkim slovarjem in slovarjem Slovencev na Madžarskem, oziroma morebitnimi podobnimi pokrajinsko opredeljenimi slovarji. Tudi Slavko Kremenšek je v uvodu zapisal: »Knjiga kaže na to, da bodo mimo slovarja, ki meri na ves slovenski etnični prostor, še kako potrebni podobni priročniki, ki bodo zajemali problematiko zamejskih območij, kjer so stiki z drugimi kulturami še posebej intenzivni.« Vprašanje zadeva vsebino splošnega slovenskega etnološkega slovarja - koliko bodo v njem zastopane pokrajinske posebnosti, še posebej v zamejstvu, ki so nekje preučene bolj, drugje manj in jih torej enovito sploh ni možno obdelati. Ali naj bi vsak avtor, ki piše za splošni slovenski etnološki slovar, vključil v svoje članke tudi gradivo iz slovarja, ki je pred nami?

Delo na slovarju je bilo gotovo ogromen zalogaj, je pa najbrž res, da en sam avtor lažje odloči o mnogih stvareh. Dosedanje delo Marije Kozar je bilo usmerjeno predvsem v terensko raziskovanje in glavnino njenega slovarja predstavljajo njegovi izsledki. Zato se

je pri sestavljanju slovarja lahko vsebinsko in časovno jasno omejila, kajti od vsega začetka se je zavedala, da bo v slovar prišlo v glavnem to, kar ve ona, oziroma, kar je sama raziskala: «Slovar vsebuje več kot 300 gesel v slovenskem in madžarskem jeziku. V teh so obdelani *predmeti in pojavi snovne, duhovne in družbene kulture Slovencev na Madžarskem v 20. stoletju po 36 tematskih skupinah*: zgodovina etnologije Slovencev na Madžarskem, poljedelstvo, živinoreja, vrt, vinogradništvo, sadjarstvo, gozdarstvo, nabiralništvo, lov, ribolov, čebelarstvo, obrt in domača delavnost, trgovina, turizem, promet in transport, stavbarstvo in stanovanjska kultura, prehrana, noša, vezenine, proračun, družina in sorodstvo, spolno življenje, prebivalstvo, medkrajevni in internetni odnosi, pravna etnologija, medsebojna pomoč, igrače, šege, verovanje, gledališče, jezik, besedna umetnost, glasba, ples, ljudska umetnost in znanje o vremenu» (str. 12). Gotovo bo vsak sodelavec slovenskega etnološkega slovarja moral poleg drugih dobro pregledati tudi ta slovar, ne glede na to, v kakšnem obsegu ga bo uporabil in citiral. Za področje družine in sorodstva, ki ga imam na skrbi, bo to zelo koristno. Naj za zgled navedem nazive za sorodnike v geslu sorodstvo (str. 147), na primer *baba, dejdek, stric, strina*, itd., *indašnja žlata* za daljno sorodstvo, predvsem pa zanimivo podrobnost, da *svak* Slovencev na Madžarskem pomeni moža mamine ali očetove sestre, kar sem zasledila tudi ponekod v Istri.

Gesla v slovarju Slovencev na Madžarskem so v slovenskem knjižnem jeziku, narečni izrazi pa so v kazalu na koncu knjige, za kazalom madžarskih gesel. Tako je avtorica preprosto rešila razmerje med knjižnim jezikom, narečjem in madžarščino. Glede tega bodo imeli sestavljavci slovenskega etnološkega slovarja težje delo, saj morajo upoštevati več narečij, narečne slovarje, etimološki slovar in slovar slovenskega knjižnega jezika. Oni bodo težje našli ravnotežje med knjižnim jezikom in narečjem oziroma narečji, med terenskim gradivom in podatki v virih in literaturi. Glede vsega tega je najbrž med sodelavci slovenskega etnološkega slovarja še precej nejasnosti, posebno, kadar terensko gradivo ni popolno in različne tematike niso enako dobro raziskane v vseh pokrajinah in časovnih obdobjih. V takih primerih je težko prav razporediti narečne izraze, vzete ali dopolnjene iz drugih virov (npr. Pleteršnik, Bezljaj, Novak itd.). Ker so ti problemi pri vsakem geslu različno izraženi, je tudi težko vzdržati enotni način sestavljanja člankov. Če bi se zgledovali po Mariji Kozar, bi narečne izraze zapisali v seznam na koncu, vanj vključili tudi kak dodatni podatek, na primer o viru; članka pa s tem ne bi obremenjevali.

Kot se zdi, je slovar Marije Kozar etnološki priročnik, nekje med slovarjem in enciklopedijo. To, da je avtorica v njem po abecedi uredila spoznanja iz svojih dosedanih raziskav v Porabju, se mi zdi odlika tega dela. Gotovo je veliko bolje, da je v člankih čim več podatkov, ne glede na opredelitev v naslovu knjige. Za začetek bo dovolj, da si ogledamo, npr., gesla: *ajda, avto, domoznanstvo, Jožef Košič, kupinar, lončarstvo, raziskovalci, sezonsko zaposlovanje, televizija, tihotapstvo, Toti in Vendi* in takoj nam bo jasna avtoričina raziskovalna usmeritev in širina. Največ člankov govori o kmečkem delu in običajih, kar je glede na način življenja v teh vaseh v obravnavanem času razumljivo, vendar pa so v slovarju tudi gesla o pokrajini, naseljih, prebivalcih, o raziskovalcih, o različnih teorijah glede etnogeneze, pa tudi o tehničnih inovacijah. Avtorica je članke sama ilustrirala z lastnoročnimi risbicami, zemljevidi in tlorisi naselij in stavb. Naj omenim samo gesla lončarstvo, predilstvo, stavbarstvo ali voz, ki so zgled lepega dokumentarnega stila njenih risbic. Z njimi je ponazorila tudi postopke, ki jih je z besedami težko razložiti, na primer oranje ali žetev. Edino, kar sem pogrešala, je bila tu in tam razlaga kakega izraza, na primer: *siva ajda* se imenuje *törška, zelena* pa *divdja-*

od kod izvirata ta izraza? Seveda etnološki slovar ni etimološki, vendar bi bilo pojasnilo koristno vsaj tam, kjer razlaga ni vprašljiva.

Še pred kratkim so bili Slovenci na Madžarskem slabo poznani širši javnosti pri nas, pa tudi etnologom. Tri knjige Marije Kozar so trije dolgi skoki, vsak zase je prinesel ogromno novega in pomen slovarja je težko pravilno zajeti zunaj tega okvira. Pa ne zato, ker bi sam ne bil dovolj tehten, ampak zato, ker je posebna vrednota dela Marije Kozarjeve prav v njenem načrtnem sestavljanju kamenčkov v etnološkem mozaiku Slovencev na Madžarskem. Že pri prvem prelistavanju bomo videli v njem polno koristnih in zanimivih podatkov za etnologe, jezikoslovce, učitelje, raziskovalce, ne nazadnje tudi za domačine, ki ob hitrih spremembah življenja sami gotovo več ne poznajo načina življenja v njihovih vaseh samo nekaj desetletij nazaj. Zaradi dvojezičnosti bo omogočil izmenjavo podatkov med Slovenci in Madžari, pa tudi povečal znanje obeh jezikov, ker madžarski članek sledi slovenskemu in tako slovenski (madžarski) bralec mimogrede izve, kako se stvari reče po madžarsko (slovensko). Ker je delo Marije Kozar nastajalo s strokovno podporo slovenskih in madžarskih poznavalcev, projektov in ustanov, ki so skupaj delale že več let, vse od izdaje topografije prek monografije do priprav na slovar, je tudi resnično lep zgled meddržavnega sodelovanja in osebnih stikov.

Mojca Ravnik

Mario Gariup, Renzo Gariup, Renzo Rucli: *Topolò. Topolove. Racconto sulle origini di un paese delle Valli del Natosone. Pripoved o koreninah beneške vasi. Uredil Renzo Rucli. Izdalo Kulturno društvo Rečan - Lesa (Grmek), Špeter 1994. 164 str., ilustr.*

Knjigo o Topolovem so napisali trije Topolovčani Mario Gariup, Renzo Gariup in Renzo Rucli ob sodelovanju vseh vaščanov. Posebej so omenjeni sotrudniki Živa Gruden, Federica Manzini, Donatella Ruttar, Jožek Štucin, Lucia Trusgnach in še Giacomo Canalaz, Beppino Crisetig, duh. Adolfo Dorbolo, Anna Iussa, Iole Namor, duh. Božo Zuanella. Knjigo je izdalo društvo Rečan, ki že skoraj trideset let skrbi za prireditve, raziskave in publikacije o kulturni zgodovini.

Knjige, ki jih pišejo domačini, imajo posebno vrednost, saj navdih zanje izvira iz navezanosti na domači kraj in iz zavesti, da imata njegova zgodovina in način življenja neke posebnosti, zaradi katerih je drugačen od vseh drugih. V gošpodarsko zaostalih, močno izseljenih krajih ob meji, ki so izpostavljeni raznarodovalnim težnjam, je kultura ogrožena. Zato pa je občutnejša želja po ohranjanju izročila ali vsaj po njegovem zapisovanju, preden gre v pozabo. Videti pa je, da je do danes med izobražence raznih usmeritev že prodrlo prepričanje, da niso zgodovinsko pomembni samo politični in družbeni premiki ter slavne osebe, ampak tudi na videz drobni dogodki in način življenja anonimnih ljudi. Tako so menili tudi avtorji te knjige, saj so v Uvodu zapisali: »To, kar skušamo v knjigi opisati, je mreža razmerij, ki potekajo med »družbeno krajino«, torej med krajino, ki jo ljudje doživljajo, in med »vidno krajino«; ta razmerja so rezultat dolgotrajnega procesa spreminjanja krajine po človeku. Zato ne iščemo le dogodkov iz krajevne zgodovine, temveč se sprašujemo tudi o razmerah in razvoju družine, o odnosih med družinsko skupnostjo in zemljiško posestjo, o razporeditvi polj, o obliki naselja in o stanovanjski kulturi. Če prostor, ki ga opazujemo, zožimo na tako majhno vas, se nam odpre možnost, da se povsem vključimo v to materialno življenje in zaznamo notranjo doslednost v razvoju dogodkov v odnosu do splošnih, velikih zgodovinskih dogajanj.

Naša majhna vas postane tako model, po katerem lahko sledimo procesu slovenske naselitve v Benečiji in ugotavljamo kulturni doprinos ljudi, ki so se tu naselili, pri interpretaciji in preoblikovanju krajevne fizične podobe in krajine.« (str. 9)

Knjiga ima tri dele. V prvem je Pre Mario Gariup (Liukin) obdelal geografske značilnosti ter družbeno, politično in versko dogajanje, Renzo Rucli pa splošne značilnosti družbenega in gospodarskega življenja. V drugem delu piše Renzo Rucli o prebivalstvu, ozemlju in naselju. V tretjem delu pa Renzo Gariup v osebnih spominih podoživlja ljudski kolektivni spomin. Razen zadnjega dela je knjiga dvojezična, tako da slovensko in italijansko besedilo tečeta vzporedno.

Knjiga je prežeta z doživetji in spomini avtorjev, s pričevanji domačinov, vse pa je bogato opremljeno s slikami iz življenja in iz pisanih listin. Mario Gariup se je pri pisanju opiral še na zgodovino »Gli Slavi della Val Natisone«, ki jo je napisal Angelo Cracina, bivši podutanski župnik, in je izšla v Vidmu leta 1978. Druge podatke pa je dobil v arhivu videmske škofije, v arhivu podutanske župnije, iz pripovedovanja Topolovčanov in tega, česar se sam najbolj spominja. Obravnava ime vasi in pokrajine, geografsko lego, gospodarstvo, etnično pripadnost prebivalcev in narečje. Zgodovinska obdobja prepleta z vaškimi dogodki in obširnimi navedbami iz listin. Povzema zgodovino naselitve, langobardsko gospodarstvo, obdobje oblasti oglejskega patriarhata, beneške republike, obdobje avstrijske in končno, od leta 1866, obdobje italijanske oblasti, prvo svetovno vojno, raznarodovalne pritiske in zatiranje slovenskega jezika med obema vojnama, izseljevanje, drugo svetovno vojno, ponovno izseljevanje in vztrajanje do današnjega dne. Renzo Rucli pa je podrobno prikazal vaške dogodke na podlagi zelo zanimivih zapisnikov občinskega sveta grmiške občine.

Z etnološkega vidika je treba v drugem delu knjige še posebej izpostaviti prispevka Renza Ruclija o prebivalstvu ter ozemlju in naseljih. Njegova podrobna preučitev topolovških družin, priimkov, domačih imen, rodovnikov in katastrov je izredna ne samo zaradi zanimivega gradiva, ampak zaradi metodologije, ki združuje prebivalstveno in naselbinsko zgodovino. Izredno lepo mu je uspelo obnoviti prvotne družine in njihove domačije, iz katerih se je vas razvila. Kakovostna je tudi arhitekturna in foto dokumentacija vaških stavb, stanovanjskih in gospodarskih; na koncu pa so verske, s tlorisi, prerezi in detajli. Renzo Gariup na koncu obuja otožne spomine na rojstni kraj in ljudi, ki jih ni več. »Ljudje so bili veseli in so se znali veseliti in to do leta 1948, ko se je začelo izseljevanje, ki je izpraznilo vas, da je ostala brez mladih moških in deklet.« (str. 155)

Lepa in zanimiva knjiga je pravi sprehod po preteklosti in sedanosti Topolovega pod vodstvom domačinov. Ti jo gotovo z zadovoljstvom in ponosno prebirajo. Veseli pa so je tudi ljudje od drugod, ki jih ti kraji zanimajo. Edino, kar bo lahko kdo pogrešal, so natančnejša pojasnila k bogatemu in zanimivemu slikovnemu gradivu. Slike so, žal, precej pomešane, tako da povedo manj, kot bi lahko.

Mojca Ravnik

Iz kmečkih korenin sem pognal. Pričevanja o preteklosti Štandreža. Izdalo Prosvetno društvo »Štandrež«, Štandrež 1993, 217 str., ilustr. .

Pobudnik in izdajatelj knjige je prosvetno društvo »Štandrež«, ki je pred leti že izdalo album s fotografskim in dokumentarnim gradivom o Štandrežu. V predgovoru beremo, da gre v knjigi »za prikaz kmečkih dejavnosti, ki so vse do druge polovice našega stoletja

oblikovale značaj štandreške skupnosti in pogojevale življenjski utrip ne samo na gospodarskem ampak tudi na kulturnem, šolskem, verskem in širšem družbenem področju». Napisali so jo domačini. V vsakem poglavju je čutiti njihovo navezanost na domači kraj, vendar pa njihova besedila niso ljubiteljska, ampak so poznavalska, sistematična, nazorno opremljena z risbami in fotografijami.

V prvem poglavju z naslovom »Stare listine govorijo« je objavljeno besedilo prof. Rada Bednarika, ki je izhajalo že v Štandreškem zvonu v letih 1970-71. Govori o zemljepisni legi in zgodovini Štandreža, ki je »najbližje goriško predmestje, nekdanje samostojno županstvo, danes južni mestni del« (str. 17). Navaja ledinska imena in druga krajevna imena in življenje v fevdalnih časih. »Skupno ime za ves kraj od Roje do Pilošča, od Jeremitišča do Šanc in Puhlic, to je Štandrež ali Sv. Andrej, beremo zapisano že v zelo starih listinah. Ena izmed prvih sega v leto 1339.« V njegovi pripovedi se prepletajo stari zapisi, ustno izročilo in snovne priče preteklosti. Naj navedem značilni odlomek o imenu stare naselbine *Jeremitišče* ali *Rumitišče*: »V odročnem gozdnem kraju so si našli nekdanji *jeremiti* (eremiti ali puščavniki) svoja bivališča. To pa je bilo že v sivih časih, menda še predno so prišli jeremiti na Mirenski grad in na vrh Svetega Valentina nad Štmavrom. O štandreškem Jeremitišču je bolj malo znanega. V neki hiši v Jeremitišču se je ohranil še do nekaj let nekaj vratni obok z reliefi, kar naj bi kazalo na nekdanjo kapelo puščavnikov. V nekem spisu Štefana Kocjančiča, učenega goriškega preiskovalca naše stare zgodovine, se bere: *V Jeremitišču v Štandrežu pri Gorici je bil 9. marca 1663 pokopan brat Frančišek, ki so ga našli umorjenega v njegovi celici*. Toliko iz starih zapiskov. Med ljudmi pa še kroži pripoved o puščavnikih. Jeremitišče je kraj z nekaj hišami tam sredi samih njiv, kjer je pred davnimi leti živel jeremitar. Mož velike postave, trdnega zdravja in brez strahu. Dolgo let je taval po svetu in se je nazadnje naselil blizu Štandreža. Živel je samotarsko v leseni bajti, daleč proč od človeškega bitja. Obdeloval je zemljo, pa tudi ptice in druge živali so mu dajale hrano. Ves prosti čas je jeremitar posvetil Bogu in molitvi. Vsak večer po trdem delu in predno je na tleh zaspal, se je Bogu zahvalil za vse prejete dobrote na domu in na njivi. O njegovi pobožnosti priča še majhen oltar, ki so ga do nedavnega hranili v skromni hišici v Jeremitišču. Legenda, stari zapisek in stari ostanki, že omenjena kamnita jerta ali oltarček, so v ljudeh potrdili izročilo o štandreških puščavnikih in o kraju Jeremitišče« (str. 11-12).

V poglavju »Orali bomo in sejali semena zdrava v zemljo to...« izvemo, da je »bil Štandrež do leta 1927 samostojna občina, kasneje so jo priključili Gorici. Leta 1922 je štel 1600 ljudi, leta 1990 pa 1802 prebivalca« (str.24). Kmetijstvo je bilo do leta 1965 najpomembnejši vir dohodkov in je zaposlovalo večino prebivalstva. Opisana je zemljiška ureditev in pridelovanje in prodaja štandreških pridelkov v Gorici, Trstu in na Dunaju pred prvo svetovno vojno. Značilnost te knjige je, da so predmeti in postopki opisani zelo natančno, z domačimi izrazi in fotografijami. Naj za primer navedem odstavek o prevoznih sredstvih: »Do prve svetovne vojne je štandreški kmet odvažal svoj pridelek in ob manjših količinah lastne zelenjave tudi sosedovega v Trst z vozom, opremljenim z iz vrbovih viter pletenim košem, dolgim štiri in širokim poldrugi meter (*kripa*). Medtem ko so daljše razdalje opravljali s konjsko vprego moški, so manjše količine pridelka vozile na goriško tržnico v zgodnjih jutranjih urah kmetice na ročnih vozičkih (*burčela*), nekatere pa so se odpravile celo v Trst peš s *častielo* na glavi« (str. 25). Po opustošenju, ki ga je prizadejala prva svetovna vojna, so prebivalci obnovili domačije in se spet lotili dela na polju. Napeljana sta bila vodovod in elektrika. V tem poglavju izvemo, katere pridelke so pridelovali, koliko je bilo na kmetijah živine in

med drugim tudi to, da so za Štandrež značilni purani (*pičulát*), ki »so prišli v štandreški grb poleg *varžót* (se pravi ohrovta)«. Leta 1966 pa je goriška občinska uprava odobrila splošni regulacijski načrt. Začelo se je »obsežno razlaščenje štandreških njivskih površin za razne infrastrukture, zaradi česar so bili kmetje prisiljeni poiskati si nove zaposlitve. Začelo se je propadanje štandreške kmetijske dejavnosti in do danes se je ohranilo le še nekaj pravih kmetij« (str. 28).

Na vsaki strani te knjige se začne kako novo delo na kmetiji, z orodjem in predmeti. Vsi postopki so nazorno prikazani, v poglavju z naslovom »Zaorali so ledino«, na primer, vse od gnojenja, oranja, vlačanja, setve - presajanja - sajenja, zalivanja, okopavanja - pletja, žetve - mlatve, košnje in spravila krme, spravila koruze, gojenja in spravila ohrovta, spravila okopavin, do gojenja trte, živinoreje, predelave mleka, zakola prašiča, do oskrbovanja z lesom. Posebno poglavje govori o orodju in vozovih. Opisana sta tudi lov in ribolov.

Stavbarstvo je obdelano v poglavju z naslovom »Sredi njiv bodo stale domačije«. Tloris domačij, ki so se razlikovale po obsegu, je bil »ponavadi ustaljen: gospodarsko poslopje je bilo zgrajeno pravokotno na zadnjo stran hiše in je tako tvorilo tloris v obliki črke L ali pa so bile gradnje razčlenjene v obliki črke U v tristranski dom. Pri nekaterih domačijah je bil stanovanjski del ločen od gospodarskega, sicer je bil kot nadaljevanje bivanjskega dela v pritličju hlev, nad tem pa svisli« (str. 108). Z risbami in fotografijami je predstavljena stanovanjska hiša z notranjo hišno opremo, nato pa gospodarska poslopja.

V poglavju z naslovom »Par hiši so práuli...« so navedena domača ali hišna imena po ulicah, poglavje »Iz zaprašenih skrinj naših babic« pa je posvečeno noši, pranju in likanju.

Poglavje »Štandreška ohcet« je ponatisnjeno iz knjige Metoda Turnška, Od morja do Triglava, I. del. Od Istre preko Tržaškega in Goriškega do Benečije, Trst 1952. Sledijo poglavja »Ta dobra domača kuhinja«, kjer najdemo tudi recepte za pripravo jedi, »Igre in zabave za vse«, kjer izvemo za ples in zabave odraslih, mladine in otrok, z nazornimi opisi iger, in »Iz življenjske modrosti naših očetov«, z rekli in pregovori, zapisanimi v narečju. Naj navedemo samo zadnjega: »Darnjóha ku médvét.«

Knjiga je v okvirih, ki si jih je zadala, prava etnološka monografija. V marsičem je lahko za zgled etnologom, ki mnogokrat pozabimo, da bralci stvari ne poznajo in jih je zato treba razložiti tako, da jih bodo razumeli. Velika prednost sestavljalcev te knjige je bila v tem, da se očitno tudi dobro spoznajo na vse, o čemer so pisali (česar za etnologe ne bi mogli reči). Ob slikah in risbah, ki jih bralec gleda, kot da bi se sprehajal po muzejskem depozu, se sprašujemo, kaj bo s temi predmeti, potem ko jih ne bo nihče več rabil? Knjiga je pokazala, da je po domačijah ohranjenega veliko dragocenega gradiva, za katero lahko samo upamo, da ne bo izgubljeno, ker pač v teh krajih ni etnološkega muzeja. Avtorji knjige so opravili hvalevredno delo tudi zato, ker so s svojo knjigo na edini možen način pokazali zanimivosti in posebnosti načina življenja v njihovem kraju, jih ohranili pred pozabo in preskrbeli izredno lepo gradivo za vsakogar, ki bo še raziskoval v teh krajih.

Mojca Ravnik

Borut Brumen: *Na robu zgodovine in spomina.* Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941. Murska Sobota, Pomurska založba 1995. 179 str., ilustr.

Knjiga je delno prirejena magistrska naloga z naslovom Urbani načini življenja v Murski Soboti med letoma 1919 in 1941, ki jo je avtor zagovarjal na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1993.

Izhodišče raziskave sta predstavljala »mesto kot prostor etnične in socialne raznolikosti in urbanost kot oblika sožitja multikulturene različnosti.« (str. 7) Glavno vprašanje, na katero je avtor hotel z raziskavo odgovoriti, je bilo, »ali je bil in kakšen je bil urbani način življenja v Murski Soboti.« (str. 8) Oprl se je na mnenje Helge Gerndta, da kljub opisom raznih sestavin načina življenja v mestih, nimamo »strukturne analize mesta kot kulturne tvorbe, nobenega pregleda dejavnikov, ki na karakterističen način določujejo mestni izraz, in nobene opredelitve pojmov mestni, velemestni.« (str.10) Pravi: »In prav ta razmišljanja so mi predstavljala tisti znanstveni izziv, zaradi katerega sem se odločil, da bom v svoji raziskavi pokusil dokazati hipotezo, da je bila Murska Sobota že pred II. svetovno vojno mesto, in če je bila mesto, kakšne so bile pojavne oblike njene urbanosti.« (str.10)

Avtor je najprej preučil literaturo in arhivsko gradivo, nato pa s sondažno anketo izbral informatorje in pri njih zbral 26 poglobljenih intervjujev. Analiza tega gradiva mu je predstavljala, kot pravi, osnovo za delo na devetih biografijah, ki niso bile samo opisi življenskih poti, temveč tudi podoba »njihovih različnih zgodovinskih situacij, odnosov v skupnosti in funkcioniranja družbe.« (str. 12) Nastala je dvojna struktura razprave. »Na eni strani je šlo za genetično rekonstrukcijo življenskih razmer in pogojev bivanja v mestu. Vzoredno s tem sem poskušal s izjavami informatorjev slediti njihovim interpretacijam zgodovinskih dejstev in tako izpostaviti tiste življenske stile in tiste kulturne fenomene, ki jih lahko označimo za urbane.« (str. 12)

V uvodnem poglavju izvemo, da Murska Sobota pravzaprav zelo dolgo ni bila mesto, oz. ni imela mestnega statusa. »Pomisleki o Soboti kot »varašu« in njenih meščanih so me še bolj begali, ko sem spoznal, da Murska Sobota med letom 1919 in 1941 z vsemi svojimi urbani funkcijami ni imela formalno pravnega statusa mesta. In to navkljub dejstvu, da je že leta 1366 prvič omenjena kot »civitas« in da je imela najpoznejše leta 1853 status »mezövárosa.« (str. 8) Tako se avtor na začetku ukvarja na eni strani s formalnopravnim statusom mesta, na drugi strani pa z razvojem njegovih funkcij, ki so že vsaj od začetka tega stoletja imele središčni značaj, s posebno »obliko načina življenja, ko jo je bolj ali manj določal urbani etos.« (str. 9) Nato navaja Tamasa Hoferja in njegove opredelitve madžarskih »agro-mest«, Ulfa Hannerza teorijo urbanega, ugotovitve Helge Gerndta, Clifforda Geertza, Jacquesa Derridaja, od domačih avtorjev pa Slavka Kremenška, Majo Godina in podpisano.

V prvem poglavju z naslovom » Iz vesnice v varaš« predstavi demografski in prostorski razvoj M. S. do leta 1919 in med letoma 1919 in 1941, nato pa zelo zanimivo spregovori o etnoloških območjih nasploh kot o »metakategorijah«, ki da jih zasledimo v evropskih nacionalnih etnologijah kot metodološki vpliv dunajske šole kulturnih krogov. Avtor ugotavlja, da je bila po Vurniku najbolj primerna sestavina za določitev etnološkega območja kmečka hiša, nato pa podrobneje obravnava Vilka Novaka opredelitev kategorije panonskih prvin. Takole pravi: »Strinjam se z Novakom, da značilnosti ljudske omike ustvarjajo »obenem z zemljepisnimi in zgodovinskimi posebnostmi širša kulturna ali etnična območja, obsegajoča ozemlje z enakimi ali podobnimi kulturnimi prvinami« /.../ Ne morem pa se strinjati z Novakom, da je šlo tudi za enak

način življenja /.../, saj se je npr. način življenja v M. S. bistveno razlikoval od načina življenja v kaki gorički vasi.» (str. 29) Meni, da značilnega videza prekmurskih naselij v obravnavanem obdobju ni pripisati določenim kulturnim značilnostim, kot predvsem zakonskim določilom, ki so predpisovala ureditv hiš in ulic. Ta pravila podrobno predstavi in sklene: »V delih M. S., ki so bili zgrajeni po letu 1909, tako na splošno ne moremo govoriti o panonskem videzu ulic ali mesta, ne da bi pri tem vedeli, kako je ta panonskost nastajala. Panonski videz v M. S. smemo po definiciji pripisati samo značilnim, s slamo kritim butanim hišam, ki pa jih v obravnavanem obdobju prav zaradi doslednega upoštevanja zakonov niso več gradili.« (str.40)

Naslednje poglavje »Papinci, luterani in židovje – Prekmurci, Slovenci in Vogri« ima podpoglavja: Multikonfesionalnost Murske Sobote, O sožitju različnih verskih skupnosti, Spremembe v nacionalni strukturi prebivalcev, Sobočani kot »sinovje domovine Jugoslavije, po rodi Slovenci«, Prišleki in urbani konflikt. Tu so tri veroizpovedi – rimokatoliki, evangeličani in judje, nato še pravoslavni, različne etnične pripadnosti – Slovenci, Madžari, Židje (mimogrede – avtor jude piše z malo začetnico, se pravi, da jih smatra za versko skupnost; ali nimajo tudi etnične ali nacionalne identitete in bi jih moral torej pisati tudi z veliko začetnico?), Nemci, Romi, nato še Srbi in drugi. Tu so različne politične stranke. Njihov položaj in medsebojni odnosi se prekrivajo in križajo s številčnostjo in politično in gospodarsko močjo. Nacionalni občutek se veže na pripadnost Prekmurju, jeziku, kulturi, kar pa ne pomeni tudi identitete s slovenstvom, ampak se lahko povezuje z močno pripadnostjo madžarski državi. Brumen v tem poglavju zelo dobro naslika vse te skupinske pripadnosti in njihove spopade. Pravi, da je nameraval ločiti dve ravni: »Na eni strani so vsakdanji odnosi med ljudmi različnih veroizpovedi, na drugi pa (iz)raba verske pripadnosti prebivalcev mesta v politične namene.« (str. 49) V besedilu pa so neka nedorečena mesta, na primer: pravi, da so lokalni cerkveni voditelji skrbeli za dobre medkonfesionalne odnose, da so bile najpomembnejše osebnosti iz verskega javnega življenja v M. S. prijateljsko in sorodstveno prepletene in da je večina informatorjev odgovorila, da so bili odnosi med prebivalci različnih veroizpovedi dobri (str. 49, 50), nato pa piše o napetostih, o zapostavljenosti nekaterih, o ogroženosti drugih, o medsebojnih nasprotjih, o madžaronstvu in protijugoslovanstvu in prepletanju vseh teh nagnjenj in njihovih pristašev. Bralec si lahko pač misli, da je bilo oboje res.

Začetek jugoslovanskega obdobja je poln odpora do nove oblasti. Najprej so zamenjali madžarsko usmerjeno uradništvo, tudi slovenske narodnosti, s slovenskimi uradniki. »Razen redkih izjem, predvsem narodno zavednih Slovencev s Primorske, ki so pred italijanskim režimom pobegnili v Slovenijo in od tam naprej v Prekmurje, je večina prišlekov prispela v Soboto res samo po direktivah.« Prekmurje je za njih predstavljalo slovensko Sibirijo. (str. 69) Prišleki so bili vse prej kot lepo sprejeti. Bili so slovensko zavedni, novi dom so doživljali kot pregnanstvo. Imeli pa so prednost pri dodeljevanju stanovanj. V zvezi s tem je avtor zapisal: »Z novo mestno upravo pa je prišlo do spremembe enega izmed temeljnih postulatov pridobitve družbenega statusa. To, da je nekdo lahko stanovanje ali hišo dobil ne glede na najemniški odnos, je v očeh posestnikov predstavljalo skorajda greh, hkrati pa v nižjih slojih zbudilo upanje za možnost reševanja lastnega položaja. Lastništvo hiše ali stanovanja je bilo v M. S. poleg strehe nad glavo, s samo simbolno govorico (oblika, material, zunanji videz in lega), najprestižnejši kazalec socialnega statusa. To, da so uradniki-prišleki in neki domačini, ki so sodelovali v organih mestne oblasti, naenkrat dobili stanovanje, pa čeprav samo v najem, je pogojevalo specifično konfliktno situacijo.« (str. 77)

Tretje poglavje ima naslov »Med fabrikanti in želarji; na sprehajališču in v kavarni« in ima podnaslove: Spremembe v agrarni strukturi do leta 1919, Gospodarski razvoj in spremembe v socialno-profesionalni strukturi med letoma 1919 in 1941, Prosveta, komunikacije in kultura. V njem avtor opisuje nastajanje »tiste gospodarske infrastrukture in z njo povezanih konceptov lastništva, ki je Mursko Soboto od druge polovice 19. stol. naprej spreminjala iz okrajnega tržnega v lokalno urbano središče.« V zvezi s temi spremembami so se »ob socialnih in kulturnih odnosih ter vedenjskih vzorcih, ki so nastajali in se razvijali hkrati z razvojem gospodarstva, (iz)oblikovali temu primerni »miselni sistem«, življenjski etos in kultura sožitja, ki določujejo urbani način življenja.« (str. 85)

Od sredine prejšnjega stoletja do leta 1919 je prišlo do razpada agrarne podobe mesta s prevladujočimi polfevdalnimi odnosi, cehovskemu korporativizmu so napravili konec judovski priseljenci, kajti judovski trgovci so bili istočasno prodajalci, kupci in izvozniki. V tem času M. S. postaja zanimiva tudi za večje naložbe kapitala, razvoj bank in njihove posojilne službe je vplival na nastanek prvih manjših podjetij. Odprta je bila knjigarna, množili so se industrijski obrati, tradicionalne obrti in obrtniške delavnice, napeljali so telefon, stekla je železniška povezava s Kőrmendom. »Tako so bili v M. S. pred 1. vojno ustvarjeni vsi pogoji za razvoj terciarnega gospodarskega sektorja s tipično urbanimi institucijami.« (str. 89)

Prva leta po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS so bila težka. Večina bank je propadla zaradi razvrednotenja denarja in posledic vojne. Vendar so ustanovili nove, spet so rasli novi industrijski obrati, v mestu so prirejali kramarske in živinske sejme, odpirali so gostilne, kavarne, restavracije, hotele itd. Vendar je največ prebivalcev M. S. med obema vojnama živelo od kmetijstva. Zanimiv vir o socialni sestavi je ohranjen popis škode ob poplavi leta 1925. V njem je zapisana socialna struktura po ulicah, s podatki: ime in priimek druž. glavarja, ulica, hišna številka, poklic, značaj, število druž. članov, popis imovine in vsled povodnji nastala škoda.

V mestu sta bila otroška vrtca, deška meščanska šola, od leta 1919 tudi dekliška meščanska šola. Stekla je avtobusna zveza med Radgono, M. S. in Lendavo. Po mestu je bilo do 30-tih let glavno prevozno sredstvo kolo, nato se pojavijo prvi avtomobili, mesto dobi taksista, prvi radijski sprejemnik. Deluje pošta, ulice dobijo nabiralnike.

Občinskega bobnarja ne rabijo več, izhajati začne najstarejši časopis tednik *Novine*.

Izrazita socialna stratifikacija, nacionalna pestrost in konfesionalna raznolikost so se močno poznale na družabnem življenju v M. S., še posebej pri organizaciji in delovanju številnih društev. Avtor jih je razdelil v štiri skupine: tista, ki so se ukvarjala s širjenjem državotvorne ideologije, navezana in odvisna od posameznih političnih strank in njihovih doktrin; v zvezi s prostovoljnim delom na socialnem področju; kulturna, izobraževalna in športna; stanovske organizacije. Posebej pa predstavlja še gasilsko in lovsko društvo.

Nato piše o gostovanju gledališč in umetnikov iz Slovenije, o kinu, veselicah, potujočem cirkusu, soboškem sprehajališču, športu, smučanju, drsališču, nočnem drsališču, mestnem kopališču. Ob koncu tega poglavja sklene: »Vsi ti dejavniki so pripomogli k temu, da je M. S. kmalu po priključitvi h Kraljevini SHS pridobila položaj osrednega prostora v Prekmurju.« (str. 126)

Četrto poglavje ima naslov »Naša družina kot očetovo podjetje« in ima podnaslove: Urbani način življenja soboških družin med letoma 1919 in 1941; Družina v Murski Soboti, Funkcija družine, Velikost družine, Razdelitev družin in njihov vsakdanji način življenja, »Kak varaš kvari lidi« – zaprta patriarhalna družina, »Boukši dober sousid kak božen rod« – patriarhalna družina, podrejena skupnosti, »malo plemstvo« – meščanska

zaprta patriarhalna družina, »Nisem hotela z njim v posteljo« – meščanska odprta patriarhalna družina.

Avtor na začetku pravi, da so se nekateri značilni urbani fenomeni izražali v vsakdanjem načinu življenja različnih skupin in skupnosti v mestu in da ga je »na koncu zanimalo predvsem videnje in osebne izkušnje informatorjev o (razlikah v) načinu življenja družine v M. S.« (str. 131) Ko se je lotil preučevanja družine, pa je naletel na metodološka vprašanja, drugačna od tistih v prejšnjih poglavjih. Menim, da je v metodološkem pogledu ta del knjige izredno zanimiv, tudi zato, ker avtor nič ne skriva vprašanj, ki so se mu porajala. Predvsem je zgovorna njegova izjava: »Priznati moram, da sem se šele ob raziskovanju načina življenja in kulture v družini pričel poglobljeno spraševati o metodi svojega početja. Do takrat me je namreč zanimal samo znanstveni model (sestavljeno iz posameznih socialnih, demografskih, religioznih in drugih parametrov), v katerega bi pozneje lahko umestil urbane značilnosti, ki bi jih našel med terenskim delom. Katere značilnosti? – je bilo naslednje vprašanje. Tiste vendar, ki izhajajo iz kulturnega etosa in vsakdanjega načina življenja. In takrat mi je postalo jasno, da če hočem priti do posameznih določujočih urbanih kriterijev, ki morajo biti seveda znanstveno utemeljeni, moram nujno predstaviti način življenja in kulturo družin v M. S. Samo tako bo namreč moja raziskava postala sistematično in analitično zaključena celota, kjer bom z deduktivno metodo prišel do sinteze tistih kulturnih pojavov, ki jih lahko označimo za urbane.« (str. 132)

Obravnava poimenovanje »familije«, generacijsko sestavo, zunajzakonske zveze, nezakonske otroke, konkubinat, življenje »na koruzi«, vlogo cerkve, ki da je v tridesetih letih morala sprejeti in se vživeti v nove urbane oblike urejanja medsebojnih odnosov. Nato piše o funkciji družine kot osnovne moralne, socializacijske in gospodarske skupnosti.

V velikosti družin so bile opazne razlike, ki izhajajo iz njihovega religioznega, socialnega in statusnega položaja. Najštevilnejše, z največ otroki, so bile v najšibkejših socialnih okoljih, največkrat katoliških.

V želji, da bi našel primerno metodo raziskovanja družine, se je avtor srečal seveda tudi z vprašanjem njihove tipologije. »Pri določitvi tipov družin v M. S. sem se pričel najprej spraševati o kriterijih razvrstitve. /.../ V moj raziskavi je takoj odpadla splošna delitev na malo in veliko družino, ki jo lahko uprabljamo samo pri posplošenem utemeljevanju določenih obdobjev v razvoju družine. Prav tako si nisem mogel pomagati z najbolj razširjeno razdelitvijo oblik nemške (in v dobršni meri tudi evropske) družine, ki jo je izdelala nemška etnologinja Ingeborg Weber-Kellermann (velika družina, rodovna družina, gospodinjstva ali gospodarska družina in mala družina).« (str. 139) Najbolj uporabna se mu je pokazala Kremenškova delitev družine glede na njihovo socialno diferenciacijo, – kmečka, delavska, meščanska in druge, a ta delitev je mogoča samo v primerih, ko imamo v temeljnih potezah prepoznavne in razmejene socialno-profesionalne skupine. Nato pa je na temelju odnosov v načinu življenja in z upoštevanjem spolno pogojenih socialnih vlog med očetom, materjo in otroki ter sprejemanja družine in njenega položaja v lokalni skupnosti prišel do ugotovitve, da je bil v M. S. povsem prevladujoč patriarhalni tip družine, z osrednjim položajem očeta.« (str. 140) »To in pa dejstvo, da tudi kulturna konstrukcija seksualnosti opredeljuje identiteto posameznika ter tako neposredno vpliva na vsakokratni način življenja (Weeks 1987), je razlog, da sem tipe družin v M. S. razvrstil v štiri osnovne skupine: a.) zaprta patriarhalna družina; b.) odprta patriarhalna družina, podrejena skupnosti; c.) zaprta meščanska patriarhalna družina; d.) odprta meščanska patriarhalna družina.« (str. 140)

Po podrobnejši predstavitvi vsakega od štirih tipov je spoznal v predstavnikih in predstavnicah odprte meščanske patriarhalne družine (v glavnem prišleki, prekmurski in judovski trgovci, obrtniki in tovarnarji in nekatere kmečke družine) najbolj izrazite nosilce urbanega načina življenja v M. S. med letoma 1919 in 1941.

Knjiga se tako zaključí. Prinesla je veliko novega o M.S., domačini so jo gotovo lepo sprejeli, napravila je korak naprej v poznavanju načina življenja v slovenskih mestih. Čeprav na začetku popisuje razočaranje ob spoznanju, kako malo je o M. S. literature in kako neurejeno je arhivsko gradivo, pa je avtor vendarle prav iz literature in arhiva zgradil ogrodje razpravi, za katero so bili zelo pomembni podatki o številu prebivalstva, o njegovi socialni razslojenosti, veroizpovedih, etničnem izvoru in političnem prepričanju, o gospodarskem razvoju in urbani rasti mesta. Razprava se največ suče okrog kritičnih točk, v katerih so se srečali in križali in si nasprotovali interesi različnih skupin prebivalstva in te točke je avtor ugotavljal prav skozi to gradivo, gotovo pri tem kot domačin voden od poznavanja, pridobljenega z življenjem v tem mestu. Za etnologijo pa knjiga pomeni poleg tega tudi nastavke za razpravo o zanimivih teoretičnih, metodoloških in vsebinskih vprašanjih. Naj jih nekaj navedem.

V uvodu avtor omenja na eni strani avtorje in koncepte, na katere se je naslonil pri svojem delu, govori pa na drugi strani tudi o evropskih in slovenskih etnoloških študijah mest. Za evropsko etnologijo na splošno velja, da se je raziskovanja v mestih lotila pozno in še to tako, da je iskala sestavine ljudske kulture v mestih, oziroma, kot pravi Brumen po Gerndtu, je šlo za »presaditev kategorij«, ki so opredeljevale kmeta in podeželje, na kulturne fenomene mesta. Za slovensko tovrstno usmeritev velja skupna značilnost, »da so se avtorice in avtorji omejile na določeno prostorsko, socialno in/ali profesionalno skupino in ob pomoči uveljavljene metodologije predstavili najznačilnejše in s tem določujoče kulturne elemente vsakdanjega načina življenja v mestu«. »Bistvena vprašanja o pojavnih oblikah, vsebini in zakonitostih urbanosti pa so ostala še vedno nekje v ozadju posploševanja.« (str. 9) V marsičem ima avtor prav, v marsičem pa, po mojem, ne. K razjasnjevanju temeljnega vprašanja, ki si ga Brumen zastavlja, o pojavnih oblikah, vsebini in zakonitosti urbanosti, vodi več poti, najbrž kakšna tudi preko podrobnih analiz izbranega prostora, socialne in profesionalne skupine. Naj za primer navedem Kremenškovo študijo vaščanov v obmestju kot enega od tekstov, za katerega Brumnova kritika ne drži. Ali ne bi na primer taka študija neke izbrane soboške ulice ali predela, npr. v knjigi večkrat omenjenih Turopolja ali Male Kaniže, na način vaščanov v obmestju, veliko povedala o tem, kar Brumna zanima?

Razgledanost po domači literaturi kaže s kritičnostjo do nje. Segal po bolj izdelanih teorijah urbanega, saj je v njih dobil izziv za študijo in tudi je na njihovi podlagi vedel, kaj išče. Pozna tujo literaturo o mestni tematiki, predvsem nemško in angleško, kar je gotovo posledica njegovega enoletnega izpopolnjevanja v Berlinu. Poleg močne vzpodbude je mestoma, kjer se navedbe s tekstom ne ujemajo povsem, knjigi to v škodo. Za zgled naj navedem, kako o občutku ogroženosti evangeličanov pravi, da je povezan s tremi dimenzijami socialne stratifikacije manjšine v mestu – z življenjskim slogom, masovno kulturo in statusom, ki so po B. Turnerju tudi indikatorji urbanosti kake skupnosti. (str. 51) Ali da so se prišleki začeli v zgodnjih 20. letih obnašati kot strateška skupina, ki jo po definiciji, tu navaja H. Eversa in T. Schiela, predstavljajo posamezniki, ki razvijajo, uveljavljajo in nadzorujejo partikularne resorje in jih zaradi tega povezujejo skupni interesi. Ne glede na ponekod nalepljeno navajanje je poznavanje literature pozitivna stran tega dela, ne samo zaradi teoretične podlage, ampak tudi zato, ker avtor z njo razpravlja in išče splošne in globlje zakonitosti.

Verjetno bi bilo tudi zanj zanimivo, če bi sedaj, ko je to delo za njim, pogledal po delih slovenskih etnologov, v katerih so zaznani nekateri pojavi, podobni tistim iz M. S. Naj opozorim na položaj slovenskih pokrajin in mest v času Avstroogrske, na njihova gravitacijska središča, kulturno, gospodarsko, versko podobo, jezikovno sestavo in razvitost šolstva, nato pa na spremembe po prvi svetovni vojni, migracije in novo sestavo prebivalstva, stanovanjsko stisko in njeno reševanje za domače in prišleke, na odrezanost od starih gravitacijskih središč in navezavo na nova, na regionalno in nacionalno pripadnost, na odnos do Ljubljane, do Primorcev, Štajercev, Slovencev, Ljubljančanov, razcepljenost identitete itd. – že toliko je znanega, da bi lahko počasi prišli do neke zelo izvirne, etnološke teorije o koreninah slovenskega regionalizma, o Slovencih in mejah, o slovenski identiteti, o družbenih razsežnostih stanovanjske stiske. S svojimi spoznanji iz M. S. bi/bo Brumen lahko k njej še veliko prispeval.

Zanimivo metodološko vprašanje se tiče razmerja med dedukcijo in indukcijo. Zakaj se mu je to vprašanje odprlo na koncu knjige, ko govori o družini? Ali ne zato, ker je o družini imel na voljo najmanj literature, se pravi, ravno tam, kjer indukcija ni bila možna? Saj pravi: Priznati moram, da sem se šele ob raziskovanju načina življenja in kulture v družini pričel poglobljeno spraševati o metodi svojega početja. Do takrat me je namreč zanimal samo znanstveni model (sestavljeno iz posameznih socialnih, demografskih, religioznih in drugih parametrov), v katerega bi pozneje lahko umestil urbane značilnosti, ki bi jih našel med terenskim delom.» (str. 132)

Družini v M.S. bi lahko bila posvečena samostojna raziskava. Ko se je je lotil, je ugotovil, da tipologije, ki jih je doslej poznal, niso ustrezne in je postavil svojo izvirno, ki tudi ustreza samo delno, tako kot vsaka. Mislim, da je družino preveč izvzel in sosese in sorodstva – če bi upošteval to dvoje, bi si laže sestavil tipologijo (če ne družine, pa sosese ali sorodstva ali kake povezovalne strukture), ali pa odkril, da bolje shaja brez nje. Morda bi tudi ugotovil, da je »urbanost« tudi v detajlih ali celo, da se v njih skriva tudi kaj »panonskosti« in da je sam ponekod preveč posploševal (ker drugače ni šlo, ob okviru, ki si ga je zastavil).

O tem, kaj je urbano, v uvodu in tudi med tekstem večkrat pove, največ z navedbami iz literature (poleg že omenjenih navaja še Manuela Castellsa, Geoga Elwerta, Judit Garamvoelgy, Christiana Giordana, Konrada Köstlina, Orvarja Löfgrena, Güntherja Wiegelmanna), vendar postane bralcu to jasno šele na koncu knjige. Urbanost išče in jo tudi najde, vendar ne toliko v etnični in socialni raznolikosti in multikulturni različnosti, ampak bolj v prekinitvi s tradicionalnimi obrazci družbenega vedenja. Koliko je ta prekinitve globoka, kakšne nove obrazce ustvarja, koliko je to povezano s priseljenostjo, začasnostjo itd., to pa so vprašanja, ena od mnogih, ki jih razprava odpira. Je prekinitve s tradicionalnimi obrazci znak urbanega ali ima tudi urbano obrazce, kamor se različni sloji prebivalstva vključujejo v skladu s svojo tradicijo in jo tudi prišleki čez nekaj časa sami sebi ustvarijo? Ima tudi vaško okolje svojo »urbanost«?

Mojca Ravnik

Klekljanje 1, Založba Karantanija, Ljubljana 1995, 78 str., 6 ilustracij

Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport je pri založbi Karantanija ob koncu leta 1995 izdal knjižico *Klekljanje 1*. Namenjena je učenkam poklicne čipkarske šole v Idriji kot učbenik, označena pa je tudi kot strokovni priročnik. Obsega 78 strani z besedilom, risbami in fotografijami ter 6 delovnih listov. Vsebina učbenika je sistema-

tično razdeljena v pet glavnih poglavij, ki pa so razdeljena še v podpoglavja. Avtorice knjige so: Katica Poljanec, Marinka Rupnik, Dragica Česnik, Irma Sedej in Metka Tratnik, vse učiteljice Čipkarske šole Idrija.

To ni prva tovrstna knjiga v slovenskem prostoru. Že leta 1988 je pri Delavski enotnosti izšla knjiga Klekljanje avtorice Mire Kežžar, ki je po obsegu obširnejša in je tudi zastavljena kot priročnik.

Knjižica Klekljanje 1 je napisana po pedagoških zakonitostih za učbenike in je na prvi pogled zelo sistematična in nazorna. Tudi zato, ker postopke dela ponazarja z barvnimi skicami. Vendar ne čisto dosledno in ne pri vseh vzorcih oziroma tehnikah. Niso pa to še barvne kode, kar je v mnogih evropskih deželah priljubljena in priznana metoda učenja klekljanja. Bralca pa, katerega namen ni, da bi se naučil klekljati, ampak spoznal nekatere osnovne pojme s področja klekljanja oziroma izdelovanja idrijskih čipk, kar malo razočara. Manjkajo namreč razlage ali celo definicije nekaterih osnovnih pojmov, na primer kaj so tehnike klekljanja, katere so, imena tipičnih vzorcev itd. Seveda se izkaže zapisovanje takih definicij kot izredno zahtevna naloga, in tudi veliko vprašanje je, če je ta knjiga glede na svoj namen res primerno mesto za te zapise. Vendar zaradi strahovitega pomanjkanja tovrstne literature pri nas, si vsi, ki se s tem ukvarjamo, tega zelo želimo, in od vsake nove izdaje to pričakujemo. Tudi neupravičeno.

Najobsežnejše poglavje v knjigi je naslovljeno TEHNIKE ČIPKANJA¹. Zame osebno je to grd izraz in zato nesprijemljiv naslov. Knjiga namreč v celoti govori o klekljanih čipkah. Vemo pa, da se čipke lahko tudi kvačkajo, šivajo, vezejo itd. Zato bi bil mnogo bolj ustrezen, predvsem pa natančen naslov TEHNIKE KLEKLJANJA².

Ker je knjiga delo učiteljic idrijske čipkarske šole, ki nepretrgoma deluje že 120 let (ustanovljena je bila 17. oktobra 1876), le-te v pisno obliko prenašajo pravzaprav model idrijske čipkarske šole. Predstavljeni so načini izdelave čipk, ki so jih prevzele od svojih prednic ali jih ustvarile same. Zato bi si želela (nisem pa si upala pričakovati), da bi bil v knjigi vsaj enkrat zapisan izraz idrijska čipka. Izraz, ki ga mi, domačini, tako zelo želimo imeti, drugi pa nam ga oporekajo. Mnogi se z njim ne strinjajo in iščejo druga nadomestna poimenovanja kot na primer avtorska čipka, slovenska čipka, čipka iz Železnikov, žirovska čipka, in najbrž še kaj.

Vendar moramo eni in drugi ustreznost svojih stališč *strokovno* še dokazati. Predvsem mi iz Idrije smo kljub dolgi tradiciji klekljanja v kraju, o tem, katere čipke in kako smo jih izdelovali, premalo pisali. Edino, kar z gotovostjo lahko trdimo, je, da je Idrija zgodovinsko izpričan center izdelovanja klekljanih čipk na Slovenskem, od koder se je preko idrijskih učiteljic znanje širilo navzven. Ta priročnik, ki z naslovom Klekljanje 1 napoveduje svoje nadaljevanje, pa je prvi zelo konkreten korak na poti samodokazovanja.

Opombe:

1 V SSKJ I (Lj. 1970) na strani 300 piše - ČIPKATI: DELATI, IZDELOVATI ČIPKE;

2 SSKJ II (Lj. 1975) na strani 330 pa pravi - KLEKLJATI: IZDELOVATI ČIPKE S KLEKLJI

Ivana Leskovec

Renata Jambrešić Kirin in Maja Povržanović (ur.), *War, Exile and Everyday Life: Cultural Perspectives*, Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 1996, str. 304.

Knjiga je zbornik večine tekstov, ki so bili predstavljeni na mednarodnem kongresu z istim naslovom; organiziral ga je zagrebški Inštitut za etnologijo in folkloristiko od

30. marca do 2. aprila 1995. V Hrvaški se je po začetku vojne v Bosni in Hercegovini v aprilu 1992 več kot 600.000 ljudi znašlo v položaju begunca.

Ena izmed največjih odlik zbornika *Vojna, begunstvo in vsakdanje življenje* je v tem, da je sestavljen tako iz teoretičnih, kot tudi iz etnoloških besedil, ki podajajo natančno analizo terenskega dela. Nekatera besedila pa posegajo na področje humanističnega aktivizma, saj se ukvarjajo s praktičnimi rešitvami begunskih problemov ter tako dopolnjujejo programe vladne pomoči, nevladnih organizacij ter domače in mednarodne humanitarne pomoči. Omenjeni pristopi se v tekstih pogosto prepletajo, kar kaže na njihovo komplementarnost in tudi na dejstvo, da med njimi ni hierarhičnega odnosa. Vse, ki prisegajo na superiornost teorije, naj malo nagajivo ohladim s pripombo ene od eminentnih nemške etnologije in antropologije, Ine-Marie Greverus, ko v post festum razmišljanju o kongresu pravi, da je bilo preveč »armchair- antropologije (str. 282). Očitno tudi etnološki podatki tistih, ki smo delali na terenu in nudijo vpogled v način življenja ljudi, niso zanemarljivega pomena, saj so pomemben gradbeni material teh teorij in hkrati ena tistih točk reflektivnosti, ki jo antropološka teorija rabi, da se človeku, objektu svojega preučevanja, ne odtuji. Na ta način se teorija nadgrajuje z vedno na novo vzpostavljenim preverjanjem same sebe. Če ste eni izmed tistih, ki mislite, da je aktivizem morebiti manj pomemben od teorije in etnologije, naj vas spet malo ohladim še z neko eminenco – z Barbaro Havell-Bond, direktorico oddelka in inštituta za begunske študije v Oxfordu, ki je svetovalka različnim vladam za begunska vprašanja (tudi naši) in v pričujočem zborniku predstavlja vzorčni zgled humanističnega aktivističnega teksta. In če sem slovenskim etnologom in antropologom ob branju te recenzije vzbudila vsaj nekaj razmišljanj o komplementarnosti teorije in prakse, potem sem zadostila enemu izmed namenov tega pisanja.

Naj se torej vrnem k obravnavi zbornika. Ne strinjam se s trditvijo Ine-Marie Greverus, da je bilo preveč teoretiziranja. Zdelo se mi je namreč nujno potrebno. V zborniku pogrešam terenske raziskave načina življenja begunk in beguncev na Hrvaškem in tistih, ki so prišli iz Bosne in Hercegovine. Hrvaški avtorji in avtorice, ki so napisali odlične tekste postmoderne etnologije in antropologije, se osredotočajo na hrvaške begunce in begunke in izhajajo predvsem iz njihovih življenjskih zgodb.

Hermann Bausinger je poudaril, da je »identiteta narodov v glavnem politična in ne etnična« (str. 289). Po njegovem mnenju bi bilo potrebno več znanstvene pozornosti posvetiti konceptu etničnega, da ne postane krinka za nacionalizem in orodje za manipulacijo politične moči (str. 289). Dodala bi, da je tudi pri konceptu etničnosti ključnega pomena zavest o pripadnosti določeni etnični skupini, to pa je eden izmed načinov identifikacije. V razmerah, ko večina človeštva ne migrira (kakšna zmeda bi šele bila, če bi vsi ves čas migrirali), se mi zdi koncept etnične pripadnosti, dokler omogoča možnost pozitivne identifikacije, celo neizogiben in pozitiven. Za pozitivno samozavedanje pa je pomembno tudi zbiranje folklorističnega in narodopisnega izročila. Če pa pride do vzpostavitve negativne stopnje identifikacije, in se neka etnična pripadnost višje ovrednoti od druge, pa koncept etničnega ne vodi več k sožitju, temveč k razdvajanju. Menim, da je naloga humanistike – tudi etnologi in antropologi imamo tu pomembno vlogo – da s svojim delom preprečujemo škodljive učinke negativne stopnje identifikacije, pa ne le etnične.

V zborniku je bila poudarjena dinamična narava begunstva kot procesa, podan je bil razvojni model, ki vodi v integracijo in kritika modela olajšanja. Pozornost je bila usmerjena na razlike v potrebah, ki obstajajo med posameznimi begunci in begunkami, ker tudi ti niso homogena populacija.

Pridružujem se mnenju urednic zbornika, da ni bil namen slikati podobe beguncev in begunc kot »profesionalnih žrtev«, kot je na kongresu očital npr. angleški antropolog Glenn Bowman. Dokumentiranje človeškega trpljenja je pomembno tudi zato, da se ne bi pojavil nekdo, ki bi kasneje trdil, da stresov ter trpljenja ljudi zaradi številnih izgub sploh ni bilo. Tu se mi zdi pomembno omeniti opozarjanje Paulla Stubbsa, ki že nekaj let živi na Hrvaškem. On pravi, da je pogosta napaka psihosocialnih projektov, da ločujejo ljudi na tiste, ki rabijo pomoč in tiste, ki je ne, ter da izraze bolečine in trpljenja obravnavajo kot simptome (str. 34, 35).

Članki so v zborniku urejeni v naslednje sklope: uvod, strategije pomoči skozi ogledalo, soočanje z obupom preko življenjskih zgodb, spomin in izkušnje - pretekle in sedanje, od terapije do umetnosti, izzivi za antropologijo.

Za ljudi v begunstvu je potrebno iskanje novih strategij za preživetje (ne le v ekonomskem smislu). Poleg praktičnih reševanj problemov sta bila omenjena tudi nova dinamika identitete in koncept fleksibilne identitete. Skratka identitete kot procesa, ki ni zaključen, temveč omogoča spremembe. Kongres je v vseh teh pristopih – teoretičnem, terenskem in aktivističnem – pomemben prispevek k teoriji begunskih študij in je lahko izziv za antropološke študije sploh, saj le te redko uspešno kombinirajo vse tri vidike.

Naj zaključim s citatom Ine Marie-Greverus iz pričujočega zbornika (lepše pač ne znam): »Usmerimo svoje antropološko poslanstvo v kolaž kulturnih daril jaza in drugega, v kolaž, ki je nad pripisanimi, kamnitimi in zmrznjenimi identitetami« (str. 285).

Natalija Vrečer

Kdor dela, greši!

Kdor dela, greši

1. **Obljuba dela dolg!** Vem, da gre idealno le toliko potnikov v avtobus, kolikor je sedežev v njem, a ljudska modrost tudi pravi, da gre pohlevnih ovac veliko v en hlev. Seznam povabljenih, vendar ne sodelujočih v *Traditiones* v dosedanjih dveh številkah sem jemala in jemljam kot počastitev, kdo vse bi – po moji skromni presoji – še imel kaj tehtnega povedati k zamišljeni témi in vsaj za nekatere od njih mi je (bilo) resnično žal, da se vabilu niso odzvali. Če je kdo od tam imenovanih to sprejel kot opomin, se mu iskreno opravičujem in globoko obžalujem.

Še bolj pa še vedno obžalujem, da dolgoletni urednik *Traditiones* ni pripravil obljubljenega članka o Miklošiču za *Traditiones* 24, za katerega je imel podlago že iz predavanja iz leta 1991 za Miklošičev simpozij sredi vojnih dni za Slovenijo. Celo leto ga (mi) je obljubljal in nazadnje mu je za izgovor prišel zelo prav od njega samega napovedani nekrolog o akademiku dr. Niku Kuretu. Vendar »spominsko pisanje«, kakor dr. Matičetov celó sam imenuje svoj članek, žanrsko pač ni nekrolog, saj v njem ni temeljnih podatkov niti o življenju niti o strokovnem in znanstvenem opusu daleč naokrog spoštovanega pokojnika. Zato sem po lastni presoji in na namig nekaterih sodelavcev naprosila poseben članek te vrste. Imam nekaj prič, kako zelo sem tehtala, da bi mogla zadostiti strokovnim kriterijem in ustreči svojemu (nekdanjemu) šefu. Žal, nobene, tudi javne utemeljitve (prim. pojasnilo v *Traditiones* 24, stran 478) ni sprejel, na kar kaže tudi njegova polemika.

Razprave o Miklošiču pa še zmeraj nimamo. Pa bi bila ravno v omenjeni številki *Traditiones*, posvečeni M. Murku in K. Štreklju, zares nadvse primeren. Tako pa je vrzel ostala. Da bi bil v številki F. Miklošič navzoč, vsaj kot zamisel, moja pripomba o primanjkljaju, ki mi ga je še vedno žal! Nič ne pomaga naštevanje hrušk in drugega sadja, jabolka še zmeraj ni! Zakaj M. Matičetov pošteno ne pove, da so mu dragoceni čas zanj vzeli njegovi boji z »Veneti«. Ne kratim mu pravice do tega konjička, vendar priznam, da sem prav v upanju, da tako spoštuje svoje častitljive prednike v stroki, videla motiv, ki bi ga za nekaj časa odtrgal od njega.

O afektih. Nihče jih noče. Zgodijo se mu. Tudi meni. Smo iz različnega testa, nismo vsi trdi Kraševci. Jaz že ne. »Kako naj bom kamen, če sem le gruda zdrobljive prsti,« pravi pesnik.

2. **Človek se do smrti uči.** Kakor koli obračamo reči. Mojega profesorja na etnologiji dr. Vilka Novaka štejem uradno za etnologa, četudi je s svojim delom posegel kdaj v slovstveno folkloristiko in mojega prvega predstojnika v Inštitutu, izrednega člana SAZU, za folklorista, čeprav je njegovo delo v marsičem pomembno tudi za etnologijo. To sta dve različni disciplini in zato sem zapisala, kakor sem zapisala. Če sem s spoštovanjem do M. Matičetovega pretiravala, se mu resnično opravičujem, če pa je potrebno, seveda tudi spoštovanemu profesorju Vilku Novaku.

3. **Klin se s klinom zbija.** Vse od začetka izhajanja zbornika Traditiones ni bilo področnih urednikov; in razdelitev sektorjev med posamezne člane uredniškega odbora sem predlagala sama. Uredniški odbor je to soglasno sprejel. Izkazalo se je, da je to pri zasnovi tematskih številke nefunkcionalno, saj bi skrajno lovljenje rokov ob nediscipliniranosti nekaterih članov uredništva že tako naporno delo še bolj otežkočilo, če ne bi bilo že onemogočeno. Ne le zaradi danes veliko strožje politike Ministrstva za znanost za pridobitev sredstev za izhajanje, kakor je bilo to v času najdaljšega uredniškega staža pri Traditiones, dr. M. Matičetovega.

Kar se tiče izredno občutenega članka prof. dr. Martine Orožen, v katerem po petdesetih letih razrešuje svojo travmo, ker so ji očeta ustrelili kot talca, sem začudena, da se je dr. Matičetov, ki je na lastni koži doživel drugo svetovno vojno, tako krčevito upiral njegovi uvrstitvi v Traditiones 24. Na seji uredniškega odbora se drugi člani uredništva niso konkretno izjasnili, ampak so do objave ostali blede lojalni. Na seji uredniškega odbora je članku nasprotoval le M. Matičetov, zato, tako kot sem že zapisala, njegovo objavo z vso pieteto do vseh žrtev II. svetovne vojne, jemljem nase. Da pa bo slika realnejša, je treba povedati glede na očitek, kako sem ga prosila, ali ne bi spominskega članka o Kuretu prihranili za naslednjo, torej pričujočo številko ob Kuretovi 90-letnici rojstva, da je še prej on sam nagovarjal Martino Orožen, avtorico tega članka, naj ga umakne iz objave, kar jo je zelo prizadelo in presenetilo.

Kar se tiče uredniških pristojnosti, je treba odkriti še drugo plat medalje. Na seji uredniškega odbora (18. 9. 1995) je bil soglasno izločen eden od člankov kot neustrezen. Ko sem to sporočila avtorjevemu kolegu v sosednjem inštitutu, ki je članek jezikovno uredil, je to mirno sprejel. Ko pa sem ga poklicala drugič in mu hotela pomagati s tem, da sem mu preskrbela možnost objave v Glasniku SED, je zrojil in mimo kakršne koli vednosti glavne urednice in brez soglasja z uredniškim odborom pri M. Matičetovem, ne da bi se ta s komer koli posvetoval, dosegel, da je bil članek sprejet v Traditiones 24, medtem ko je bilo okrog deset člankov slovenskih avtoric, ki so bil tematsko bolj ustrezni, po kakovosti pa ne manj dobri, raje boljši, izločenih, kljub mojim ugovorom, da je treba imeti enotne kriterije za njihovo oceno in spoštovanje uredniških kompetenc.

Ljudje smo kot barve: same zase so lahko zelo lepe. Ko pridejo skupaj, se pa nekatere »koljejo«. Včasih je tako tudi med ljudmi. Z nekaterimi smo ubrani, z drugimi težko shajamo. Kdo ve, zakaj je med nama z dr. M. Matičetovim tako že od začetka?

Bolj bi verjela v objektivnost kritike M. Matičetovega, če bi kakšno kritično besedo namenil tudi maloštevilnim prispevkom v rubriki Ocene in poročila. Že dolga leta je zanjo odgovoren en in isti član uredniškega odbora, a je njegov delež pri njej minimalen. Ali zato velja: Kdor dela, greši. Kdor pa ne, mu je vse oproščeno. Nobe-nega zagovora mu ni treba.

Marija Stanonik

V TRADITIONES 24 moramo popraviti naslednje:

Str. 31: K. Štrekelj je nasledil Vatroslava Oblaka na stolici za slovansko filologijo (in ne na stolici za slovenski jezik in slovstvo).

Str. 38: Štrekljev naslednik na graški stolici je bil Ivan Nahtigal (ne Rajko).

Str. 47:

narobe: Department of Slovene Language and Literature

prav: Department of Slavic Philology

Str. 48:

narobe: no only in the field in ethnology

prav: not only in the field of ethnology

* * *

Str. 56: Levstikov Naprej je res izhajal samo leta 1863, ni pa nehal izhajati zaradi Levstikove smrti (Fran Levstik je umrl leta 1887), ampak zaradi političnih nasprotovanj.

SODELAVCI TEGA ZBORNIKA - Collaboratores huius voluminis

Angelos BAŠ, dr., univ. prof., znanstveni svetnik v pokoju, 1000 Ljubljana, Smoletova 18

Ljudmila BOKAL, strokovna sodelavka s specializacijo, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Inga BREZIGAR, dipl. etnologinja, višja kustosinja, Goriški muzej, Grad Kromberk, Grajska 1, 5000 Nova Gorica

Tone CEVC, dr., znanstvenik svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Janez DOLENC, prof. slovenskega jezika in književnosti v pokoju, 5220 Tolmin, Grajska 8

Tatjana DOLŽAN, mag., kustosinja za etnologijo, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Tomšičeva 44

Stanka DRNOVŠEK, dipl. etnologinja, strokovna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Andrej DULAR, mag., muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Muzejska 1

Marija FABJANČIČ, prof. biologije in bibliotekarka-specialistka, upravnica Biblioteke SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Mojca FERLE, dipl. etnologinja, kustosinja, Mestni muzej, 1000 Ljubljana, Gosposka 15

Jurij FIKFAK, mag., strokovni sodelavec s specializacijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Maja GODINA-GOLJA, dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Stane GRANDA, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino Milka Kosa ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

M. HADDAD, dr., Holy Land, A Society For Folklore and Culture, Alboqai'a Pob 95, Peqi'n 24914, Izrael

Martin HORVAT, dipl. arheolog, kustos, Mestni muzej, 1000 Ljubljana, Gosposka 15

Alena KALINOVÁ, dr., Moravské zemské muzeum, Etnografický ústav, 659 37, Brno, Kobližná 1, Češka

Carmen KENDA-JEŽ, prof. slovenskega jezika in književnosti, asistentka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Timotej KNIFIC, dr., izr. prof., kustos, Narodni muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Nataša KONESTABO, absolventka etnologije in kulturne antropologije, kustosinja, Pokrajinski muzej, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Vlasto KOPAC, ing. arch. v pokoju, 1000 Ljubljana, Breg 22

Marta KOREN, 1000 Ljubljana, Prijateljeva 30

Marija KOZAR-MUKIČ, dipl. etnologinja, kustosinja, Savaria Múzeum, 9700 Szombathely Pf. 14, Madžarska

Brigita KRAPEŽ-SLEJKO, prof. slovenskega jezika in književnosti, Srednja šola Venca Pilon, 5270 Ajdovščina, Cesta 5. maja 12

Monika KROPEJ, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Miro KUNSTEK, 1389 Cerknica, Dolenje Jezero 50

Ivana LESKOVEC, diplomirana etnologinja, direktorica, Mestni muzej, 5280 Idrija, Prelovčeva 9

Helena LOŽAR-PODLOGAR, mag., strokovna sodelavka s specializacijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Marija MAKAROVIC, dr., direktorica Inštituta narodopisnega društva Urban Jarnik, Celovec ali: 1000 Ljubljana, Adamičeva 15

Milko MATIČETOV, izredni član SAZU, dr., znanstveni svetnik v pokojju, 1000 Ljubljana, Langusova 19

Herta MAURER-LAUSEGGER, dr., univ. asistentka, Institut für Slawistik, Universität Klagenfurt, A-9020 Klagenfurt, Universitätsstraße 65-67

Ida MURGEJ, risarka, Narodni muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Vilko NOVAK, dr., univ. prof. v pokojju, 1000 Ljubljana, Cesta v Rožno dolino V/31

Karla ODER, mag., direktorica, Koroški muzej, Ravne na Koroškem, Na gradu 5

Tone PETEK, dipl. etnolog, višji kustos, Pokrajinski muzej, 2000 Maribor, Grajska 2

Jože PRIMC, novinar v pokojju, 1330 Kočevje, Kidričeva ulica 3

Mojca RAMŠAK, dipl. etnologinja, mlada raziskovalka - asistentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5

Mojca RAVNIK, dr., strokovna sodelavka s specializacijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Janko SAMSA, 6210 Sežana, Žirje 26

Ivan SEDEJ

Jožica SENEGAČNIK, prof. biologije v pokojju, 1000 Ljubljana, Ažbetova 8

Vera SMOLE, dr., docentka, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Marija STANONIK, dr., docentka, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Bojana ŠKAFAR-ROGELJ, dipl. etnologinja, kustosinja-bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Albina ŠTRUBELJ, 1000 Ljubljana, Breg 16

Natalija VREČER, mag., mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5

Vili VUK, dipl. etnolog, novinar, Uredništvo Večera, 2001 Maribor, Svetozarevska 14

Sinja ZEMLJIČ-GOLOB, dipl. etnologinja, višja strokovna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Zora ŽAGAR, diplomirana etnologinja, višja kustosinja, Pomorski muzej "Sergej Mašera", 6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

Andreja ŽELE, mag., asistentka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Nena ŽIDOV, mag., bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

*Prevodi povzetkov
(v angleščino)*

Mojca MAJČEN

(v italijanščino)

Daniela MILOTTI

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

Navodila sodelavcem zbornika TRADITIONES

TRADITIONES objavljajo le izvorna, še neobjavljena dela. Avtor odgovarja za vse trditve, ki jih v prispevku navaja; pri raziskovanju in pri pisanju članka mora upoštevati etična načela.

Dolžina razprave naj ne presega dveh avtorskih pol (32 strani, tj. 60.000 znakov - s tabelami, slikami in literaturo vred), zapisa 10 strani, ocene ali poročila 4 strani. Slovenski povzetek naj ne bo daljši od treh strani; avtor uredniku sporoči zaželeni jezik za prevod. V tujih jezikih napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. Pred razpravo naj bo kratek izvleček (abstrakt).

Spremni dopis k članku naj vsebuje: naslov dela, ime in priimek avtorja z natančnim strokovnim in akademskim nazivom, popoln naslov ustanove, v kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture; izjavo, da poslano besedilo ali katerikoli del besedila (razen povzetka) ni bilo poslano v objavo nikomur drugemu; potrebna pisna dovoljenja založb, ki imajo avtorske pravice za ponatis slik, shem ali tabel.

Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo z odstavkom ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne).

Literatura: Vsako trditev, dognanje ali misel drugih je potrebno potrditi z referenco. Možna sta dva načina:

– med besedilom, npr. (Krek 1887:569), v seznamu literature pa:

Krek, G. 1887: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz.

– v opombi. V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami. Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Pri nadaljnjem navajanju istega dela uporabljamo naslednji način.

¹ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 21-52.

² Kotnik, Pregled..., 42.

Besedilo opombe naj bo v članku (pri tipkopisu) takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar z odstavkom ločeno od drugega besedila: zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu.

Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1965a, 1965b.

Tipkopis: Avtorji, ki pišejo besedila s pomočjo PC kompatibilnega računalnika, naj jih pošljejo uredništvu na 5 1/4 ali 3 1/2 inčnih disketah skupaj z izpisom. Besedila naj bodo shranjena v ASCII kodi.

Slikovni material avtor priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi. Fotografije morajo biti kvalitetne. Risbe morajo biti risane s črnim tušem na bel trd papir. Pri velikosti je potrebno upoštevati, da bodo v zborniku pomanjšane na širino stolpca (120 mm). Morebitno besedilo na sliki mora biti izpisano z letraset črkami.

Vsak članek daje uredništvu v strokovno recenzijo in jezikovno lekturo. Po končanem redakcijskem postopku, recenziji in lektoriranju vrnemo prispevek avtorju, da popravke odobri, upošteva in oskrbi čistopis, ki ga vrne s popravljenim prvotnim izvirkom.

Avtor dobi v korekturo prvi izpis, da na njem označi vse tiskarske pomote. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži pravil Slovenskega pravopisa 1990. Spreminjanja besedila ob tej priliki uredništvo ne bo upoštevalo. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh, sicer uredništvo meni, da avtor nima pripomb.

Ob izidu dobi avtor 1 izvod zbornika in 20 separatov svojega prispevka. Za poročilo ali oceno dobi avtor najmanj 2 separata.

Rokopisov in slikovnega materiala uredništvo ne vrača. Prispevke oddajte ali pošljite na naslov:

Uredništvo TRADITIONES, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 3 - 5, Ljubljana. Dovoljenje za ponatis slik, objavljenih v TRADITIONES, je potrebno zaprositi pri uredništvu.